MANUSCRITS ARABES.

THÉOLOGIE, JURISPRUDENCE, PARÉNÈSE.

230.

№ 187; Armoire I. 6. 1. — Haut. 21 cmm., larg. $14^1/_2$. — 88 f.

I. De 1^b à 61^a. **Le livre de Hermès Trismégiste** (cf. éd. Bardenhewer, Bonn 1873[1]) sans titre et, comme le ms. de Leide, sans avant-propos. Il se trouve être le 6e exemplaire complet de cet ouvrage mystique et présente une foule de variantes à ajouter à celles qui ont été recueillies par Bardenhewer: pour les signaler toutes, il faudrait copier le livre entier. L'unité dans la distribution de l'ouvrage, à côté de la variété infinie des leçons offertes par les manuscrits, permet de supposer, que la grande vogue du Trismégiste obligeait les éditeurs à le dicter à plusieurs scribes à la fois: ceux-ci, écrivant au courant de la plume, ne pouvaient pas s'astreindre à reproduire rigoureusement le texte qu'on leur lisait et laissaient échapper des transpositions de mots, des changements d'expressions etc. De là autant de versions que de manuscrits. Notre copie, qui n'a pas le dernier membre de phrase de l'édition de Bardenhewer, se termine ainsi: وقليل من العلم

1) Hermetis Trismegisti qui apud Arabes fertur De Castigatione Animae libellum edidit, latine vertit, adnotationibus illustravit Otto Bardenhewer, Bonnae 1873. — Notre ms. n'ajoute rien à cette publication, excellente de tout point. — Le ms. de Leide (cod. Warner, № 1148 de l'Académie de Leide; f. 71 v—97 r) est décrit par Bardenhewer p. IV et V; il s'arrête au même point que le nôtre.

مع العَمل خيرًا من كثير العلم وقلّة العمل ، . Ensuite vient la souscription: والسلام ، ثم الكتاب بحمد الله وحسن توفيته الذى له المجد الى ابد الابدين ودَهر الداهرين آمين

II. Un opuscule sur la manière de parvenir à la contemplation de la Vérité (61^b—67^b); il a quelque analogie avec le traité ismaélite, publié par Salisbury à la p. 299 du 2ᵉ vol. du Journ. de la Soc. Or. Améric. et rappelle un peu le traité de חי בן מקיץ, attribué à Abraham b. Ezra, qui a eu plusieurs fois les honneurs de l'impression, et dont un excellent ms. se trouve à la Bibliothèque Impériale (№ 105 de la 2ᵉ collection Firkowicz; M. Egers n'en avait pas connaissance lors de la publication de son *Diwan des Abraham Ibn Ezra*, Berlin 1886). — Le Coran est cité plusieurs fois; Mahomet est appelé الشارع ou simplement (قول) عليه السلام à propos d'apophthegmes, sur lesquels l'auteur s'appuie. Nous trouvons encore un éloge très circonstancié des fameux saints du çoufisme, Abu-Yezîd et Helladj: on voit par là que notre auteur se souciait fort peu de la scission produite dans le çoufisme par l'enseignement de Bestâmi (Abu-Yezîd) et de Djoneid (maître de Helladj), et il se peut par conséquent qu'il fût un mystique ne se rattachant pas directement au çoufisme. Comme les 2 traités qui suivent celui-ci dans notre ms. sont de provenance ismaélite, on peut trouver en ceci une confirmation de ce qu'avance mon regretté maître Guyard [1]) d'après Ibn Khaldûn sur les emprunts faits par les çoufis aux Ismaélis, à moins qu'il n'y ait eu réaction des premiers sur les seconds. La secte, qui tenait en honneur le présent opuscule, se plaisait à se décorer des titres de اخوان الصفا et اخوان التجريد; d'ailleurs, l'affinité des idées prêchées par les Ismaélis et des théories émises par

---

1) Fragments relatifs à la secte des Ismaélis, Paris 1875, p. 2; v. aussi p. 108 et passim. — V. à la suite des textes les remarques sur l'orthographe de notre ms., que nous avons conservée telle quelle. L'emploi abusif du tešdid n'induira personne en erreur, non plus que l'irrégularité dans la ponctuation du ة final. Une note rétablit la leçon correcte, chaque fois que le lecteur pourrait être dans le doute. — Afin de mettre en vue les citations, je les ai placées sous une barre horizontale. D'autre fois, cette barre indique que les mots sont écrits à l'encre rouge dans le ms., mais alors le lecteur en est prévenu par une note spéciale.

l'école dite des Frères de la Pureté a dès longtemps frappé plusieurs esprits. Et puis, ces opuscules ayant dû, comme on verra plus loin, nous parvenir par un canal druze, on y reconnaîtra une preuve de plus de la manière dont les croyances se greffent les unes sur les autres. On sait que les Druzes ne se faisaient pas faute de s'appeler „frères“ entre eux, v. № 103 du M. As., p. 47—48 du Cat. Rosen.

بسمَ[1] الله الخَالق الحىّ الناطِق ، (61[b])

هَذِه[2] كَلمَاتٌ دوقيات[3] ونكتاتٌ شوقيّة[2a] كتبت لالتماس اخوان التجريد
ايدهم الله بنور التوحيد اعلموا اخوان الصفاء ان فايدة التجريد سرعة
العود الى الوطن الاصلىّ والاتصال بالعلم العقلى ومعنى قولِه عليه السلام
حب الوطن من الايمان اشارة الى هَذه ومعنى قولِه تعالى فى كلامه المجيد
يا ايتها النفس المطمينة ارجعى الى ربكِ[b] والرجوع يقتضى سابقة الحضور
ولا يقال لمن لا راى مَصْر ارجَع الى مصر واياك ان تفهم مِن الوطن دمشق
او بغداد وغيرهما فانها من الدنيا وقد قال || الشارع عليه السلام حُب (62[a])
الدنيا راس كل خطيه فاذا فهمت معنى وطنك فاخرج من القرية المظلمه
واهلها والا فما فايدة التجريد والخفه[c] ان لم يكُن حاصلة الوصول مِنْ[4]
جرد نفسه من علايق الطبيعه ولم يسع فى الوصول الى عالم الحقيقه كان
كمن ركّب دوآ العلاجِه واصلاح مزاجه ولم يتناول منه شيًا نعَمَ[5] المطية
التجريد لو شرع[d] بعده فى البروز عن المشيه وترك العشره[e] وقطع الاربعه[f]
والتوجّه الى الواحِد ليحق الوصول لعوز[g] كل العَوز لاخوان التجربد اذ

a) C. à d.: Voici des sentences de goût et des maximes de désir, — des sentences sur le goût moral, (le discernement entre le bien et le mal) et des maximes sur le désir de l'absorption en Dieu (l'amour divin). b) Cor. LXXXIX 28. c) La légèreté, la subtilisation des pensées et des aspirations opp. à la lourdeur de la matière. d) S'il prend plaisir ensuite; apocope p. شرح صدره e) Les 10 catégories. f) Les 4 éléments. g) à lire: لَعَوَزٌ = certes, la difficulté.

1 Sic. 2 Ces mots sont à l'encre rouge. 3 Au l. de ذوقيات 4 Au l. de مَن 5 c. à d. نِعم

تجريدهم الى نور التوحيد قد اشرق شعاع شمس اللاهوت على سطح الامكان
فالى متى تمسكنون فى طلمات|| زوايا الاجسام تعبدون الهياكل الجسمانيّه (62b)
كالاصنام طوبا لمن خرج عن حلال بدنه ودخل كعبة الايمان وضغن[1] عن ظلمات
العما[a] والحرمان[2] فعليكم بالباب وملازمة الجناب فأنه باب ما خاب طالبه
ولا خسر قاصده سلام على نفس تركت وكرها وتوجهت الى ربها طرحت تقل[3]
الاشباح وفرحت بخفة الارواح قطعت مسالك الناسوت ووصلت الى منزل
اللاهوث[4] تخلصت من قيود العشره واتصلت بصحبة العشره[b] وارتفعت عن
الحضيض الاحس الى اوج القدس فنالت ما لا عين رات ولا ادن[5] سمعت
ولا خطر على قلب بشر طوبا[6] لقوم مقامهم فى عالم العدنيه || ومطارهم فى (63a)
فضاء القيوميّه ربنا اجعلنا ممن تشبه بابيه[c] وقطع نسبة ابويه[d] لا تركن الى
كينونة فى عالم الاركان ولا تانس الى مجالسة سكان الزمان والمكان كيلا
تحبس فى سجن الحدتان[7] واعلم ان حبّ الوطن من الايمان ان كنت
من الرجال فلا تنقطع بمجرّد القيل و القال[e] ولا تضيع انفاسك النفيسه فى
استيفا اللدات[8] الخسيّسته ليلا تنغمس فى الرمس و تفوتك انوار اشعة
الشمس من دات[9] الشمس قد افاضت الانوار على القوابل واصلحت
امزجة الهياكل وكون الاكمه يجحد ولا يشاهد نورها غير قادح فى افاضتها[f]
ومن شان العنبر العبق ان يفوح فيعطر مجالس الانس ومراقد || طالب (63b)

a) L'aveuglement et la paralysie des sens. *b*) C. à d. l'affranchissement des liens matériels — les 10 catégories, et l'union intime avec le monde spirituel — les 10 éons, qui correspondent aux sephirot de la cabbale juive. *c*) Dieu. *d*) Ses père et mère. *e*) Cf. Bokhary, éd. Boulaq, t. III, كتاب الرقاق, p. 193. *f*) Or l'existence de la matière (اكمه, mot abstrait, formé de كَمْ), qui nie sa lumière et n'y participe point, ne prouve rien contre sa diffusion.

1 Ms. وضعن 2 Les dictt. ont حرمان 3 Au l. de ثقل 4 Au l. de اللاهوت 5 Au l. de اذن 6 Au l. de طوبى 7 Au l. de الحدثان 8 Au l. de اللذات 9 Au l. de ذات

القُدس وحَرمـان المزكوم عن رايحتهِ اللذيـذه[1] لسُدةٍ حصلت فى مسام
دماغهِ فلا يقدح فى طيبهِ فلو انقشع غيم غموم المُهلكات وارتفع سحاب سموم
المتلفات لرايتَ ما لا رايت اسس سلمًا بستة عشر درَجه[a] وأصعد الى
سطح سماء القدُسَيات لتتصل بالعقليات ثم اعبر الى كعبّة الازل وقلوجهت
وجهى الى الذى فطر السَماوات والأرض وانشد رق الزجَاج وكأنما قدح
ولاَ خمرٌ[2] ورقت الخمر فتشابهَا فتشاكَل الأمر وكأنما خمر ولا قدح[b] وايقن ان
من حلّ الرمز ظفر بالكنز دوقًا[3] ثم شوقًا ثم عشقًا ثم وجدًا ثم فنآءً[4] ثم
بقآءً[4] || وليس ورآء عبادان قرية وعَبادان غير متناهيّه[c] أعلَم[5] ايدك الله (64[a])
بنصّرة منهُ ان القمر عاشقٌ صادق لملك الكواكب وسُلطان السَيرات
بعُبورِهِ ميادين السموات قاهر الظلمات بالنور حافظ الازمان و الدهُور باسط
الخيرات على سطح الأرض مخرج المواليد من القوه الى الفعل سَياح[6] الوجود[d]
مظهر ايات الربّ الودود ومن داب العاشق[7] المسكين التوجه الى جنابّ
معشوقهِ والتوَصل الى وصل محبوبهِ فلهذا صار القمر سريع السير لا يمكث[8]
فى منزل الا يومين ويسير سيرًا حثيثًا حتى يرتقى من حضيض الهلاليه الى

a) C. à d. les 4 éléments sublunaires, les sept sphères des planètes et du soleil, la sphère des étoiles fixes, le substratum du monde, la matière première, l'âme universelle et l'intellect universel. *b*) فتشابها est ici p. فتشوبها. — Voici comment j'entends ce passage: «Interroge le cristal fin, — on dirait un bocal sans vin; mais clarifie le vin et coupe-le, alors la chose apparait sous une nouvelle forme: c'est comme s'il y avait du vin et point de bocal». Image qui vent dire que l'âme non purifiée ne connait que la matière, l'enveloppe de l'entité divine; puis, lorsqu'elle se dépouille de ses scories, elle parvient à considérer par delà le principe subtil et lumineux de toute vie, tandis que le monde des sens s'évanouit pour elle. *c*) Phrase obscure, où عبادان = probabl. عبدان. On pourrait traduire: «et il n'y a plus au- delà, ni serviteurs d'une cité (ceux qui considèrent Damas ou Bagdad comme leur patrie), ni serviteurs d'un infini (ceux qui tâchent de regagner la demeure céleste, d'occuper une place dans le monde infini des esprits)». Le féminin de متناهية fait pendant à قرية. *d*) La lune est la limite («la haie») du monde des éléments, dit sublunaire.

1 Au l. de اللذيذة 2 Sic. 3 Au l. de ذوقا 4 Ms. ءً 5 Ce mot à l'encre rouge. 6 p. سِياح 7 Ces 3 mots à l'encre rouge. 8 Au l. de يمكث

اوج البَدَريّه || فاذا قاربّ المقابله انعكست الى داتهِ[1] الاشعة الشمسيَه (64[b])
فأضات داته[1] بانوارها بعد ما كان مظلمًا وانار باشعتها بعد ما كان معتمًا
فنظر الى داتهِ فما راى شيًا خاليًا من انوار الشمس فقال انا الشمس
فابا يزيد والحلاج[a] وغيره من اصحَاب التجريد كانوا اقمَار سماء التوحيد
فلما أَضات ارض قلوبهم بنور رَبهم باحوا بسرهم الواضح الخفىّ انطقهم الله
الذى انطق كل سئ والحق ينطق على لسان اوليايهِ عليهم السلام عليك
بحل الطلسم[2] البشرى فان كنوز القدس كامنه فيه من حله ظفر بالمقصود
ووصل الى المعبود وارتقى من || هبوط الاشباح الى شرف الارواح وصعد من (65[a])
حضيض اسفل السافلين الى اوج اعلا عالين[3] وعانى للجمال الاحدى وفاز
بالوصال السرمدى ونجا مى شرك الشرك وطريق حله[4] ان تعتصم[b] بجبل[5]
دا[6] شعبتين تقيد به النمر والضبع[c] واعبر على ثلتمايه[7] سته وستين بحرا[d]
ثم على مايتين ثمانيه[8] واربعين حبلا[e] المربوط باربع حبال[f] الموضوع فى ست
جهات[g] ثم بعد هذا تصل الى قلعة حصينة دات[9] عشرة ابراج[h] ساكنة على

a) Hellâdj, un des grands saints çoufis, souffrit le martyre en l'an 922 de l'ère chrét; v. Dozy, Hist. de l'islamisme, p. 324 et svv., où il énumère les sources. Abu-Yezîd est le fameux Bisṭâmy, mort en 875 de l'ère chrét., un des fondateurs du çoufisme; v. Kremer, Herrschende Ideen des Islams, p. 68.
b) L'homme. c) Le jour et la nuit. d) Les 366 jours de l'année. e) Les 248 membres du corps. f) Les 4 éléments et les 4 humeurs correspondantes. g) Les 6 faces: le haut, le bas, devant, derrière, droite, gauche. h) Les 10 sens, dont cinq externes et cinq internes; ces derniers sont: le sens commun (الحسّ لمشترك), la perception interne (الخيال), l'imagination (الوهم), la force conservatrice (القوّة الحافظة) et la force transformante (القوّة المتصرّفه), comme on le peut voir au f. 192[a] des scholies sur la الشمسيّة, № 233 de ce catalogue. Il est juste d'observer à ce propos que le mot خيال, employé abusivement par les mystiques (Fr. p. 72, 164—166) pour faire allusion au temps, n'a pas une origine obscure, comme l'avouait mon regretté maître (Fr. p. 166), mais prouve au contraire que les Druzes se représentaient la première conception du temps comme née de la fantaisie, de la perception interne de l'homme en dehors du monde extérieur.

1 Au l. de ذاته 2 A l'encre rouge. 3 Ms. علين. 4 A l'encre rouge. 5 Ms. بجبل. On remarquera ici et ailleurs l'étrange emploi des cas. 6 Au l. de ذى; de même plus bas. 7 Au l. de ثلثمائة. 8 Au l. de ثمانية. 9 Au l. de ذات

قلل الجبال المتحركه بحركة الجبال فترى بالبرج الاول شخصًا فصيحًا[a] صاحّب[1]
بيان رطب اللسان عنده انواع المطعومات ‖ واصناف المدوقات[2] فاياك (65[b])
ان تغتربه اذا رايته او تلتفت الى حلاوته فان عقبى حلاوته غم واخر
عذوبته[3] سم ورب شهوة ساعه[4] اورثت حزنًا طويلًا فاذا عبرت و وصلت الى
البرج[b] التانى[5] رايته داء[6] بابين صغيرين موضوعين فى طول القلعه طريق
الصعود اليهما صعبّ[7] لا يتيسر الّا بسلم الهوى فاذا اصدرت رايت شخصان
ساكنان على قباب القلعه عندهما انواع الارايح الطيّبه يفوح منها العنبر
الاشهب والمسك الادفر[8] فاحدر[8] كيلا تحجبك الارايح الجسمانيه من
النفحات الروحانيه فاذا عبرت وصلت الى البرج الثالت[c] الموضوع على
عرض ‖ القلعه ذا منظرين بعوالى المنظره[9] اطناب ابرسيم اسود[d] وبينهم فى (66[a])
كل منطره[9] سرير معمول من عاج وابنوس[e] فوق كل سرير شخص رشيق
القد عقيق الخد لطيف الشمايل ظريف الفضايل ينتظر من حسن الانوار[f]
فى حسن الاحتبار لاتقف عند منظره النهى ومخبره الشهّى واعبر عنه عبور
العاسق الى جمال الاحدى فاذا عبرت وصلت الى البرج الرابع[g] الموضوع
على اطراف القلعه ذا قصرين حصينين يحيط بكل قصر سور غضروفى[h]
يجدب[10] الاصوات الطيبّه من الافاق وتجتمع عنده النغمات الرخيمه والالحان
اللديدّه[11] فاجتهد ان تعبر عنه فتصل الى البرج الخامس[i] ‖ المحيط بالكل (66[b])

a) Le goût. — تغتربه — dans le sens attribué à la IVe et à la Xe f.: «y aller jusqu'à l'étrangeté, en faire des excès». *b*) L'odorat; les 2 personnes sont les narines. *c*) La vue. *d*) Les sourcils. *e*) le noir de l'oeil. *f*) la prunelle. — شهّى est ici pour شهوة en vue du parallélisme avec نهى. *g*) L'ouïe. *h*) Cartilagineux. *i*) Le toucher; sur la place élevée assignée ici au sens du toucher, cf. Die Sinne, Beitr. z. Gesch. d. Physiol. und Psychol. im Mittel. v. Dav. Kaufmann, Leipzig 1884, p. 186 et svv.

1 p. صاحب 2 Au l. de المذوقات 3 Au l. de عذوبته 4 p. ساعة; nous ne relèverons plus ce genre d'inexactitudes. 5 Au l. de الثانى 6 Au l. de ذا 7 p. صعب „ 8 Au l. de الاذفر et de فاحذر 9 Ms. ط المعجمة. — Plus loin معمول p. معمول 10 Au l. de يجذب 11 Au l. de اللذيذة

مدرك الضدّين الصَلابة واللّين وبعده البرج السادس اول الابراج
الجوانيه[a] ترى حجرة منورة مضيّة[b] بانوار اشعة الابراج والبرج السَابع[c]
خزانةّ لهذا البُرج ثم البرج الثامن[d] الذى يجتمع فيه متاع الحجرة الجوانيّه
والبرانيه[e] وبه يفرق بين الصدّيق والعدوّ[1][i] والبرج الثاسع[2] المُفصص الذى
يختلف اسمهُ[f] بحَسبّ مَا ينعكس اليه من اشعة الكواكّب والقمر و العاشر
خزانة[g] بعض الحجر لجوانته . فاذا قطعت هذه المنازل وعبرت هذه المراحل
وصلت الى بلاد التباث والتمكين فاول ما ترى شيخًا كبير القدر احسن
من البدر || مع انهُ فى خير الامكان لا يحوّيهُ مكان سريع الانقباض بلَا (67[a])
دركه ضحوك السّن بلا اسنان فصيح البيّان بلا لسّان مُبلغ الوحىّ والالهام
الى الانبيآء والاولياء العظام والزم بابه واغتنم خطابه وخطاب اخوانه
التسعَه[h] وأعلم بانهم القوم الذى لا يشقى بهُم جليسهُم ولا يستوحش منهُم
نيسهُم فهم خلاصه الوجود المقربين الى المعبُود فاذا صاحبت العشرة الكرام
وتخلقت باخلاقهم وشاهدت فعالهُم وارتقيت من واحدًا الى واحدٍ فربما
اشَرقت عليك انوار القيوميّه والاثار اللاهوثيه[3] فتخلص من الرق
والحدثان[4] ونصل الى القديم المنان || وتستغنى عن البَيان بالعَيان (67[b])

وتصل الى قولة الى ربكِ تصّير الأمُورُ وقولهِ تعالى الى ربك منتهاها[k] وتقول
بلسان الحال شعرٌ، وكان ما كان مما لست اذكرهُ فظن خيرا
، ولا تَسال عن الخبر،

a) Les sens internes. *b*) L'imagination. *c*) La mémoire. *d*) Le sens commun. *e*) intérieurs et extérieurs. A la liste des auteurs, chez lesquels Dozy a trouvé le mot برانى, il faut ajouter St. Matthieu VIII 12, d'après l'éd. de Vienne et le ms. karšuni décrit ci-après. *f*) La fantaisie. *g*) L'intellect. V. surtout الشهرستانى p. ٢١٩—٢٦٠ *h*) L'esprit de Dieu ou l'intellect en acte et 9 autres éons. Les 10 sens humains correspondent à autant d'éons ou d'attributs divins, cf. les sefirot cabbalistiques. — Cf. le אדם קדמון des cabbalistes.
i) Cor. XLII v. 53. *k*) Cor. LXXIX v. 44.

1 p. العدوّ 2 Au l. de التاسع 3 Au l. de اللاهوتية 4 Au l. de الحدثان

ثمت[1] الرسالة ، والحمد لله وحده ،
يا من بيده[2] ملكوت كل شيء ، يا من هو
مبدا كل شيء ، يا من هو موبل لكل
شيء ، يا من به وجود كل شيء ، أسالك
خير كل شيء ، واعود[3] بك من شر كل شيء ،
، لعلمي بانك قادر على كل شيء ،
، لا يعجزك شيء ،
، والسلام ،
،
تم

III. De 68^a à 73^b. **Conseils révélés par Dieu à Abraham** (ابراهيم الخليل). Ce titre, la répétition fréquente de l'apostrophe يا بن آدم, la concordance parfaite avec les idées émises dans les sourates ismaélites, éditées par le savant Stanislas Guyard dans ses Fragments relatifs à la secte des Ismaélis, tout concorde à faire de notre traité un opuscule émanant de cette secte célèbre. Néanmoins ce n'est pas le livre d'Abraham, dont la traduction anglaise a paru dans le Journal de la Société Américaine № 2 par les soins de M. Salisbury (p. 308 et svv.).

A un certain endroit de l'opuscule, où Dieu ordonne d'honorer son hôte, Abraham (ابراهيم عليه السلام) s'écrie: qui est ton hôte? et Dieu lui révèle (فاوحى الله تعالى اليه) que c'est le pauvre etc. La récompense pour la piété, l'oubli de soi et les bonnes oeuvres consiste à être mis sous le trône de Dieu (اجعل كنزك تحت عرشي) et à recevoir la rémunération méritée par 70 prophètes (واكتب لك ثواب سبعين نبيًا). L'insistance sur les mets défendus[1]) doit servir à établir la provenance authentique de ces conseils révélés au père d'Israël. L'importance accordée à la fidélité due au secret, même dans le malheur et les tour-

1 Au l. de ثمت   2 Cette ligne à l'encre rouge.   3 Au l. de واعوذ

1) Assez naturelle, d'ailleurs, chez des mystiques.

ments, convient à une secte religieuse de la trempe des Ismaélis. Le Coran, bien que cité, n'est pas nommé, comme de raison, et encore ne lui a-t-on emprunté que le passage relatif à la rébellion d'Iblis, histoire, qui, dans les idées musulmanes, devait être familière à Abraham, et un passage peu significatif, où Dieu promet de récompenser la vertu.

بِسم الله الواحدِ الابدى الأزلى السرمَدّى وبه تِقتِي[1] هده نصيحةٌ بليغة (68a)
مماَ روى عن قول الحق تعالى لأبراهيم الخليل عليِه السَلام[2]
مهلّا مهلّا يا ابن أدم فان الرزق مقسوم والحريص محروم والبخيل مدموم[3] والحسُود مغموم والدنيا لا تدوم والباقى هو الحىّ القيوم يا ابن ادم اذا وقعت فى البلاء دعوتنى واذا كشفت عنك نسيتنى كانك لم تعرفنى يا ابن ادم انى راضٍ عنك بصلاة يوم بيومٍ فارض عنى بقوة يومٍ بيَوم يا ابن ادم بقدر ما تمسك امسك عليك يا ابنّ ادم الرحيّل الرحيّلَ تزود فان السفر بعيّد وخفّف فان العقبى كؤود واخلص العمل فان الديَان ||
بصير يا ابن آدم اشكُر لمن انعم عليك وانعم على من يشكرك يا ابن آدم (68b)
قد خلقت لعينيك طبقاً ان تنظر ما ليسّ لها فاطبق عليها وقد خلقت لفيك طبقاً اذا اردت ان تتكلم بما لا يعنيك فاطبق عليه[a] يا ابن ادم كن لى اكن لك واعمل بما امرتك وانتهِ عما نهيتك اجعلك تقول للشىءِ كن فيكون يا ابن ادم قدّم ما فى يدك لما بين يديك يا ابن ادم اذا افنيت عمرك فى طلَب الدنيا فمتى تطلُب الأخرة يا ابن ادم لا تكُن[5] ممن يطلبُ التوبه[b] بطول الامل ويرجو الأخرة بقليل العمل تقول بقول العابدّين وتعمل
عمل المنافقين ان أعطيت لم تشكُر وان مُنعَتْ لم تصبُر || فاذا كُنت (69a)
كذلك صرعتك صرعةً جعلتك نكالًا للعالمين يا ابن ادم كُل من يحبّك يحبك

a J'ai créé un convercle pour tes yeux et pour ta bouche (les paupières et les lèvres); sers-t'en à propos. b Cf. Bokhary, t. III, كتاب الرقاق p. 188.

1 Au l. de تقتى et هذه 2 Titre à l'encre rouge. 3 L. مذموم 4 Ms. هل 5 Grammaticalement تكون; cf. dernière ligne de la p. 12.

لنفسهِ وانا وعزّتى وجلالّى احبّك لنفسك فلا تبعد عنى اِلّا بالبخل يا ابن
آدم قد علقتُ فى عنقك مخلاتين فى احدّيهما عيوبك وفى الاخَرى عيوب
الناس فانت تطلع عليّها[a] كل وقتٍ ما هذا من الأنصاف[1] يا ابن ادم اما
بنعمتى قدرت على طاعتى وبعافيتى قدرت علَى معصُيتى[2b] وبتوفيقى قدرت
على اداءِ فرايض وبمنتى كنت تشآء ما تشاء لنفسك وبارادتى كُنت
تريد ما تريّد لنفسك ولى الحجة البالغه يا ابن ادم ليس من قال لا اله
(69b) الّا الله دَخَل لجنتى بل من تواضع لعظمتى وقَطَع نهَارهُ || بذكرهُ[c] وكف
نفسهُ عن المحارم من اجلى وياوى الغريبا ويواسى الفقير ويرحم اليتيم
يا ابن آدم اذا وجدت قساوةً فى قلبك او سقمًا فى بدنك او حرمانًا فى
رزقك او نقصًا فى مالك فأعلم بانك تعملت بما لا يعنيك[d] يا ابن ادم
ان كُنت تحبُ الجنه فان مولاك يحب الطاعة فاعمل بما احبّ يدخلك
فيما تِحب فان كُنتْ تكره النار فان مولاك يكره المعاصّى فاترك ما
اكره فانجيك مما تكره يا ابن ادم تورع من الشهوات تعرفنى وَجعْ جوع
الاخيار ترانى وتفرغ لعَبادتى تصِلنى يا ابن ادم اذا لم تستحى منى فاعمل
(70a) ما شيت مسكين ابن ادم لو خاف من النار كما يخاف من الفقر[e] لأغناهُ ||
الله من حيت[3] لا يحتسب ولو عمل للجنة كما يعمل للدنيا لادخلهُ الجنة بلا
حساب ولو قنع ابن ادم لاستغنى ولو ترك الحرام لاخلص دينه ولو ترك
الكدب[4] لاصبح صديقًا يا ابن ادم تفرغ لعبادتى املاء بيتك خيرًا واغنيك
بلا تعب واعزك بلا عشيرة يا ابن ادم لا تمنع المحتاج مما فى يدك

a) Tu les remplis tout le temps, jusqu'à les faire déborder. — Ces 2 sacoches sont une allusion mystique aux poumons et à la fonction de la respiration. *b*) Cf. la 19e sahyfah de l'op. suiv. *c*) Cf. la 16e sahyfah de l'opuscule suivant. *d*) Cf. la 22e sahyfah de l'op. suiv., qui commence par يا موسى et se continue par يا ابن آدم *e*) Cf. la 12e sahyfah de l'opuscule suivant.

1 Gram. الإنصاف 2 Gram. معصِيتّى 3 Au l. de حيث 4 Au l. de الكذب

فامنعك مما فى يدى واكرم ضيفى فاكرمك فقال ابراهيم عليه السلام
من هو ضيفك يا ربّ فاوحى الله تعالى اليه كل فقير حقير عندك فهو ضيفى
يا ابن ادم كلكم[a] ضال الّا من هديت انا وكلكم مريض الا من شفيت
(70[b]) انا وكلكم فقير الّا من اغنيت انا وكلكم جاهل الا من علمت ‖ انا وكلكم
غاوٍ الا من ارشدت انا فاطلبونى تجدونى يا ابن آدم كلكم خطآء وانا
كلّى غفران فتوبوا الىّ اغفر لكم ما كان منكم ولا ابالى يا ابن ادم انا
الملك الدّيان وعلى دينى ابواب جنتى يا ابن ادم تسخّ فانى جعلت
السخآء سيد الاخلاق فارحم ما فى الارض يرحمنك[1] ما فى السماء واقرضنى
اضعف لك فى الدنيا والآخره يا ابن آدم اغث الملهوف فاغثك فانى عطوف
يا ابن آدم من رضى منى بالقليل من الرزق رضيت منه بالقليل من
العَمل يا ابن ادم تودّد الىّ بطلب العلم فان العمل بلا علم كشجرةٍ بلا ثمر
(71[a]) والعِلم بلا عمل كالرعد والبرق بلا مطر ‖ والعمل والعِلم مع أكل الحرام
كنقل المآء فى المنخل[b] يا ابن ادم انما الشىء ثلاثةٌ فواحد لىّ وواحدٌ لك
وواحدٌ بينى وبينك فمنك الدعآء ومنى الاجابه فلا تحجُبّ عنى دعوتك الّا
بأكل الحرام يا ابن ادم ان حوف الفقر يخرج خوف النار من قلبك وطول
الأمل يصدّك عن العمل وطلب العزّ من غيرى يسقطك من عينى وحب
من يخدمنى يدنيك من خدمتى وبغض من يبغضنى ينقدك[2] من نارى
والصدق عند الغضبّ والرضى يرفعك عندى وبصدقة السّر تنال رضوانى
وبكتمان السّر فى المصايب تكون من السّادة الابرار يا ابن ادم زاغ قلبك
(71[b]) فكن حارسه فلو اطلعت فى قلبك فوجدتْ ‖ فيه حبّ من يبغضنى أو بغض
من يعبدنى لاحشونهُ يوم القيامه نارًا واكسّى وجهك عارًا ثم امر بك الى
نارىّ يا ابن آدم تريّد واريد ولا يكون الا ما أريّد فان رضيت بما اريد
والّا انعبك فيما تريد ولا يكون الّا ما اريد يا ابن ادم ما من يوم جديّد

a) Cf. la 7e sahifah de l'opuscule suivant. b) Cf. G. Sour. ○ p. 81.

1 Ms. برحمتك 2 Régul. ينقذك

إلّا ياتيك مِن عندى رزق جديد وتاتينى الملايكة عنك بعملٍ قبيح تاكُل
رزقى وتعصّينى وتدعونى فاستجيب لك وتسالنى فأُعطيك فانا ادعوك
لخدمتى فتابى ذلك ما هذا من الأنصَاف[1] يا ابن ادم بقدر ما تميل
قلبك الى الدنيا اخرج حبى من قلبك وصدرك يا آبن آدم ما خلقتك حتى
تجمع الدنيا على بَعضها بعض || ولكن خلقتك تعبّدنى وترد دعوة المظلوم (72a)
فانى استَجيبها ولو من كافرٍ يا ابن ادم اذا كنت قايلًا فاذكر سَمْعى اليك
واذا كنت متفكرًا فاذكر علمى بك واذا كنت مُصليًا فاحضِر قلبك[2] واذا
كنت صَايما فاحذر[3] لسانك يا أبن آدم تقرب الىّ بالنوافل واطلب جوارى
بعمارة المساجد وارتج رضاىّ بمجالِسة العُلماء ودع الكذبّ[4] تصافحك
ملايكتى واترك الغيبة تشتاق اليكَ جنتى واذكرنى بعد الصبح و العَصر
ساعةً اكفيك شر ما بّينهما يا ابن ادم اذكرنى حين تغضبّ فاذكرك بالرحمه
حين اغضب انا يا ابن ادم انا اغنى الأغنياء عن الشريك فلا تبتغى
لعلمك غيرى يا ابن ادمِ || كم من نعمةٍ انعمتها عليك لم تودّ شكرُها وكم (72b)
من نعمة تويت بها على مُغصيتى وكم[a] سترتُ عليك سوّةً بعد سوّة وفضيحه
بعد فضيحه وانت غافل عن شكر ذلك يا ابن آدم ان كنت تُحب نفسك
فاكرمها عن النار وانظر الىَ نفسك والى الناس فان وجدت فيهُم اعز من
نفسك عليك فانصرف نصيحتك اليه* يا ابن آدم لا تكن مُعجبًا فانما
اولك نطفةٌ[5] مذّره واخرك جيفةٌ قذره[6] وقد خرجت من مخرج البَول
مرتين فانظر الى الناس وزينتهم يوم عيدهُم فهل ترىَ الّا خرقةً تبلىَ او
لحمًا ياكله الدّود فدع العجَب بذلك ولا تقتدى بابليس فأنه اول خلقٍ
اعجبتهُ[c] نفسهُ حتى || قال لصفيّى انا أخير منهُ خلقتنى[7] [من] نارٍ وخلقتهُ من (73a)

a) Cf. G. Sour. ٩ p. 85: واستر عليك سيّئة بعد سيّئة فضيحة بعد فضيحة
b) Cf. la 21e sahyfah de l'op. suiv. c) Cf. le préambule de Shahrestany à son Livre des Croyances.

1 Gram. الإنصاف; v. note 6. 2 Ms. قليك 3 Au l. de فاخذر 4 Au l. de اكذب 5 Ms. نطقة 6 Au l. de قذرة 7 Ms. حلقتنى ; من a été oublié p. le copiste.

طيّن[a] يا ابن آدم وحق القول منّى لان وجدت فى قلبك متقال[1] حبةٍ من
خردل من كبر ان اكبك فى النار يا ابن ادم انما العجبّ رداى و العظمة
والكبرياء ازارى فمن نازعنى فى شىٔ منها آدخلتهُ فى نارىّ يا ابن
ادم ابوك عصانى مرةً فى الجنه فابرزتهُ منها وانتْ تريد تعصّينى كل يوم
وتطمع ان تدخلها يا ابن ادم لا تمل من الدعآء فأنى لا امل حتى تمل
انت واذا اسرفت فلا تقنط فان رحمتى وسعت كل شئ يا ابن آدم انى
رزقتك الايمان الأيمان من غير مسيلهٍ فكيف ابخل عليك بالجنة مع
المسأله يا ابن آدم صل من قطعك ‖ واعط من حرمك وكِلم من هجرك (73[b])
ونصح مِن خانك واعف عمن ظلمك وأحسن الى من آساء اليك تكن من
جملة الفايزِين السابقين بجنانى واكتُبّ لك تواب[2] سبّعين نبيًا يا ابن
ادم انا عليمٌ حكيّم فاستحى منى واحلم فانى لا اضيع أجر الُمحسنّين[b] يـا
ابن آدم ان امس مَثَل وغدًا أَمل فمتى لا تعمل فى يومك فمتى تعمل
يا ابن آدم اجعل كترك تحت عرشىّ وراس مالك فى ميزانى ونطف بطنك
من الحرام ثم ادعنى ولاتصدّز بالخبيّث لوجهىّ ولا تستكتر[3] علمىّ واصبر
على المؤنة حتى تاتيك المعُونه واصبّرعلى طاعتى ‖ فان صَبرك على طاعتى (74[a])

أهونْ من
صَبرك عدابىّ[4] ولا غنِى لك عن الجنة
ونعيّمها ولا صبّر لك
على النَار
وحرّيقهَا
ثم[5]

ثمَت[5] بعون اللّهُ[6] وحسن تايَيدهْ وعليه الأتكال

a) Cor. VII, 11, où on lit خير et non اخير   b) Cor. IX, 121, XI, 117.
c) La Mišna fait dire dans les פרקי אבת la même chose à Hillel: ואם לא עכשו אימתי

1 Au l. de مثقال   2 Au l. de ثواب   3 Au l. de تستكثر   4 Au l. de عذابى   5 Au l. de تم et تمت   6 Sic.

IV. De 74^b à 87^a. **Récits saints, nobles, bénis:** هذه احاديث القدسيه الشريفه المباركه qui ne sont autres choses qui une série de 40 chapitres (صحيفة) correspondants aux sourates ismaélites des Fragments de Guyard. Nos chapitres appartiennent néamroins à une rédaction toute différente: plus courts, moins verbeux, moins imagés, mais plus nombreux, ils sont répartis dans un autre ordre et se distinguent des „sourates“ par le nom, la distribution des matières et même par les expressions (Dans mes notes désignées par des lettres, G signifie l'édition du savant Guyard).

Le Baron Rosen, dans ses Notices sommaires sur les Ms. du Musée Asiatique, a déjà, sous la rubrique 95, indiqué que Guyard n'avait eu à sa disposition qu'une copie des ms. Rousseau, dont l'original a été vendu par ce dernier au Musée Asiatique. Une comparaison attentive m'a fait voir que la copie en est généralement exacte. La note dont Rousseau donne la traduction et que n'a point vue Guyard (Fragm. p. 4) est ainsi formulée en arabe:

كتاب الشيخ ابراهيم خط الحاج على رحمة الله عليه تسجيل على بن حسين تحريرًا فى شهر جماد اول سنة ١٢٢٠ يا الاهى تعفى عن الجميع برحمتك يا ارحم الراحين

Deux autres notes en talik suivant celle-ci: il en résulte que le livre ismaélite a été acheté à un soldat(?) en l'an 1223 de l'hégire, huit mois après la prise traîtreuse de la forteresse de مصيانى (que Dieu punisse les trompeurs) et la mort de Mustafa Idrys et de sa troupe. Je ne sais pourquoi Rousseau écrit Mésiade (Fragm. p. 3).

Le nom de Fad, attribué par lui au traité dogmatique des Ismaélis, provient du titre en diwani, placé au v° du 3° f.:

الفض (lis. اللفظ) الشريف لرشيد الدين فى اعتقال الاسمعيليه

Une note de Rousseau nous apprend qu'il avait acheté le ms. à Damas en 1840.

L'intérêt qui s'attache actuellement aux ouvrages des sectaires, et l'importance qu'on attribue à l'histoire des religions, non moins que le désir de compléter un des travaux favoris d'un maître de la science, trop tôt arraché à ses études par une mort volontaire, m'ont engagé

à donner ici le texte des 40 chapitres qui composent la 4ᵉ partie de notre recueil d'ouvrages mystiques.

On y trouvera des réminiscences du Coran et de prétendues révélations à Moïse, outre celles qui sont éparses dans les Fragments de Guyard et en dehors de celles que renferme le „Mémoire" publié par Salisbury (J. de la Soc. Or. Am., vol. II, p. 310 et svv.). On sera frappé de l'union intime, qui existe entre ces 40 chapitres et le traité d'Abraham, qu'on vient de lire. Il est bon de relever la valeur, assignée positivement au Coran, dont l'oubli est mis au nombre des péchés capitaux (chap. 26[1]); il faut aussi signaler la hardiesse avec laquelle le chap. 36 prêche au nom de Moïse le v. 28 de la sourate XVIII du Coran, qui s'adresse à Mahomet dans le Livre sacré. Une chose digne de remarque est la réminiscence visible d'un passage de St.-Matthieu (VII, 2) à la fin de la 5ᵉ sahyfah.

(74ᵇ) هذه أَحاديث القدسيّه الشريفه المباركه[1] بسم اللّه[2] الرَحمن الرَحيم[3] الحمد لله ربّ العالمين والصَلوة والسلام على محمد وآله وصحبه وازواجه اجمعين[8]

[a]الصحيفة الأولى[4]

يقول الله تعالى[b] شهدت نفسى[c] لنفسى أن لا آله[d] الّا انا وحدى لا شريك فيه[e] وان محمدا عبدى ورسولى فمن[f] لم يرض[5] بقضائى ولو يصبر[g]

a) Sour. V chez Guyard, p. 83. b) Ces 3 mots sont remplacées chez G. par بسم الله الرحمن الرحيم c) G. شهدت على نفسى d) G. انني انا الله لا اله e) G. لى f) G. ومن g) G. بقضآئى ويصبر

1 Jusqu'ici à l'encre rouge. 2 Sic. 3 Depuis بسم les caractères sont traversés en tous sens par des lignes droites ou courbes, tracées avec une encre plus pâle que celle du ms. 4 Sic. 5 Cette ligne a été également effacée.

---

1) Qu'on se remette en mémoire l'assertion de Moqaddasi à ce sujet (p. ٣٣٨, éd. de Goeje): ces mystiques se servaient en effet du Coran comme d'un canevas sur lequel ils brodaient leurs symboles.

علَى بلائى[a] فليطلبْ[b] ربًّا سواءى[c] ومن أصّبح حزينًا على الدّنيا فكأنما[d] ساخطًا علىّ[e] ومن اجلّ غنيًّا ذهب تلثا[1] دينّه ومن لطم وجهه على الميّت فأنما اخذ[2] رمحًا يقاتل به ربهُ[f] ومن لم يكن كل يوم || فى زيادة من دينه فهو فى (75a) نقصان كان الموت خيرًا لهُ ، الصحيفة[g] الثانى[3] يقول الله تعالَى[h] يا ابن ادم من قنع استغنى ومن ترك الحسَد استراح ومن ترك[i] الحرام يخلّص دينه[j] وتوفرت حسناته اوحَى الله الى الدنيا يا دنيا احرمى[4] الحريص وانبغى الزاهد

a) G. بلآئى ولم يشكر نعمآئى ولم يقنع بعطآئى b) G. فليعبد c) G. ajoute: وبخرج [من] ارضى وسمآئى d) G. ajoute: اصبح e) Au l. de علىّ G. lit.: على من شكا مصيبةً نزلت به الى غيره فقد شكانى ومن دخل على غنىّ [و]تواضع له لاجل غناه ذهب فالوشاء دينه f) G. يقاتلني به ; puis il a: ومن كسر عودًا على قبر ميّت فكانما هدم باب كعبتى بيده ومن لم يبالِ من اين ياكل فلم يبالِ الله من اى باب ادخله فى جهنّم ,من لم يكن له زيادة فى دينه فهو فى نقصانه Puis encore: ومن عمل بما علم اورثه الله علم ما لم يعلم ومن اطال امله لم يخلص عمله فالموت خير له g) Sour. ٨ chez G., p. 84. h) G. a au lieu de ces mots: بسم الله الرحمن الرحيم, et de même pour toutes les sourates. i) G. اجتنب j) G. خلص لله فى دينه. Puis, au l. du reste du chap., G. a: ومن ترك الغيبة ظهرت محبّته ومن اعتزل عن الناس سلم ومن قلّ كلامه كمل عقله ومن رضى بالقليل اتّقى بالله ، يا ابن ادم انت بما تعلم لا تعمل فكيف تطلب ما لم تعلم ، يا ابن ادم اذا قضيت عمرك فى طلب الدنيا فمتى تطلب الجنّة ، يا ابن ادم اعلم انك ميّت غدًا وتجمع كانك مخلد ابدًا ، يا ابن ادم انّى قلت للدنيا يا دنيا اجرمى الحريص عليك واعطى الزاهد فيك وكونى حلوةً فى اعين الناظرين اليكِ والراغبين فيك

1 Au l. de ثلثا 2 Au l. de اخذ 3 Ce titre ainsi que les autres à l'encre rouge. 4 Ms. احرم

فيك واستخدمى الحريص عليك واخدمى الزاهد فيك ' الصحيفة الثالث[a]
يقول الله تعالى من أصبح على الدنيا حزيناً[b] لم يزدد[1] من الله الا بعداً[c]
يا ابن ادم اذا لم تقنع برزقك ماه[d] الزم[e] الله قلبك الّا أملاً لا تقنع
ابداً[e] يا ابن ادم كل [يوم][2] تغرب عليك شمسهُ[f] ينقص من عمرك وانت
لا تدرى[3] وتوفى[g] كل ‖ يوم برزقك[h] وانت لا تحمد فلا بالقليل[i] تقنع ولا (75[b])
بالكثير[i] تشبع[k] تاكل رزقى وتعصينى وتدعونى[l] استجيب[m] لك خيرى
اليك[n] نازل وشرّك الىّ صاعد فنعم المولى[o] انا[p] وبيس[q] العبد انت[r] اما
تخاف من مكرى وغضبى'

الصحيفة الرابع[s]

يا ابن ادم الى متى تطلب التوبة وتسرّف الاوقات[t] ان اعطيت لم تقنع

a) Sour. ٩ chez G., p. 85. *b*) G. حريصا على الدنيا *c*) G. ajoute: وفى الدنيا الّا كدًّا وفى الاخرة الّا جهدًا *d*) Depuis *f* manque chez G. *e*) A partir d'ici, G. a une autre leçon: والزم الله قلبه همًّا لا ينقطع عنه ابدًا وشغلًا لا يفرغ منه ابدًا وفقرًا لا ينال منه غنى ابدًا واملًا لا يبلغه ابدًا ' *f*) Ce mot avec les 2 précédents manquent chez G. *g*) G. ويؤتى *h*) G. رزقك *i*) G. فى كثير . . . ولا فى قليل *k*) Ici G. ajoute: يا ابن آدم ما من يوم جديد الّا وياتيك من عندى رزقك وما من ليلة جديدة الا وتأتينى ملآئكتى من عندك بعمل قبيح *l*) G. وانت تدعونى *m*) G. فاستجيب *n*) G. لك *o*) G. المولا *p*) G. ajoute لك *q*) G. وشرّ *r*) G. ajoute الىّ, puis il continue de la sorte: تسألنى فاعطيك واستر عليك سيّئة بعد سيّئة وفضيحة بعد فضيحة واستحىّ (cf. plus haut, Cons. rév. à Abraham p. 13 note *a*) منك وانت لا تستحى منّى وتنسانى وتذكر غيرى وتخاف الناس وتامننى وتخاف منهم وتامن غضبى *s*) Sour. ١٠, p. 86. *t*) Tout ce commencement est remplacé chez G. par: بسم الله الرحمن الرحيم يا ابن آدم لا تكن ممن يقصّر التوبة بطول الأمل وترجو الآخرة بغير عمل تقول قول الزاهدين وتعمل عمل المنافقين

1 Ms. يردد 2 Omis dans le ms. 3 Cf. Sénèque, Lettres à Lucilius, 1: «In hoc enim fallimur quod mortem prospicimus: magna pars ejus jam praeteriit; quidquid aetatis retro est mors tenet».

وانّ أُبليت[a] لم تُصبّر تـأمر بالخير ولا[b] تفعلهُ وتـنهىّ عن الشر وتفعله[c] ما
من يوم جدّيد الّا والأرض تقول لك[d] يـا ابن آدم تمشى على ظهرى
ومصيّرك فى بطنى وتضحك على ظهرى[e] وغدّا ياكلك[f] الدّود فى بطنى
(76a) ويناديك[g] القبر[g] انـا[h] بيّت ‖ المسايله وبيت الوحده وبيت الوحشه
فاعمرنى ولا تخربنى ، الصحيفة الخامس[k] يقول الله يا ابن آدم ما خلقتكم
لاستكثر بكم عن[l] قلة[m] بل خلقتكْم لتعبدّونى[n] وتشكروا لى[o] وتسبحونى بكرة
واعيلاً[p] يا ابن ادم تدين[q] تدان[q] وكما[q] نزرع[q] تحصُد[q] ،

الصّحيفة السادس

a) G. مُنّعت b) G. ولم c) G. ولم تَنْتَهِ عنه, après quoi il ajoute: وتحسب الصالحين ولستّ منهم وتبغض الذنبييّن وانت منهم تقول ما لم تفعل وتفعل مـا لم تؤمنه وتستوفى ولا توفى ، يـا ابن ادم d) G. تخاطبك فى قولها وتقول e) G. ajoute: وتبكى فى بطنى وتفرح على ظهرى وتحزن فى بطنى وتاكل الشهوات على ظهرى f) Au l. de وغدا ياكلك, G.: وياكلك g) omis chez G. h) Ce passage se lit. chez G.: يـا ابن آدم انا بيت الوحدة وانا بيت الوحشة وانا بيت الظلمة وانا بيت المسات وانا بيت العقارب والحيّات فاعمرنى ولا تخبرنى. Il est préférable de liré تخربـنـى i) cf. G. p. 239 n. 3. k) Sour. 11 p. 86. l) G. مـن m) G. ajoute: ولا انـس بكـم مـــن وحـشـة ولا استعينكم عـلى امـر عجزت عنه ولا لجاب نـفـع ولا دفـع مضرّة n) G. ajoute: طويلا o) G. وتشكرونى شكرًا p) G. ajoute: ولـو انّ اوّلـكم وآخركم وظاهركم وباطنكم وحيّكم وميّتكم وصغيركم وكبيركم وحرّكم وعبدكم وانسكم وجنّكم اجتمعوا على طاعتى ما يزيد ذلك فى ملكى مثقال ذرّة وكذلك معصيتكم ما تنقص ذ لك فى ملكى مثقال ذرّة ومن جاهد فانّما يجاهد لنفسه انّ الله لغنىّ عن العلمين q) Au l. de ces 5 mots G. a: كما تعمل تُجْزَى. Notre leçon est une réminiscence de l'Év. selon St. Matthieu, VII 2. r) Sour. 12 p. 87.

قال الله تعالى[a] يا عبّاد[b] الدراهمّ والدنانيرّ[c] ما[d] خلقت لكم[e] الدنانيرّ
والدراهمّ الّا لتاكلوا منها[f] رزق وتلبسوا منها[f] ثيابى وتقدّسوا[1][g] فيها
اسمائى[h] وتشكّروا[2] فيها نعمائى وتجعلوها عونًا على طاعتى وطريقًا الى جنتى
وهربًا من نارى[i] فاخذتم[2][l] الدنيا[k] وتقويتم بها[3] ‖ على معصيّتى[m] فلا[n] انتم (76b)
اخيار[o] ولا أبرار يا[p] عبّاد الدنيا واقوالها[q] مثلكم[r] كمثل القبور[s] ظاهرها
مليح[t] وباطنها قبيح[u] تتحببون[v] اليهم[w] وتقبلون[x] علىّ[y] بقلوبكم القاسيّه
وافعالكم القبيحه[z] ، الصحيفة السابع[aa] يا ابن ادم كلكم ضالّ[4] الّا من
هديته[bb] وكلكم مريض الّا من شفيته[bb] وكلكم فقير الا من اغنيته[cc] وكلكم
هالك الّا من انجيته[dd] وكلكم مسىّ الا من عصمته فتوبوا الى الله[ee] ولا
تهتكوا استادكم[ff] عند من لا يخفى عليه اسراركم ،

a) G. commence par يا ابن آدم b) G. ajoute: الدنيا c) G. ولدنانير والدراهم d) G. وانّى ما e) G. ajoute: هذه f) G. فيها g) G. ajoute: لى
h) omis chez G. i) Depuis h tout le passage est remplacé chez G. par: [وَ]عملوا عملاً زكيًّا فيها ، فاخذتم فيها كتابى فجعلتموه تحت اقدامكم k) G. واخذتم
l Après الدنيا. G. a: فجعلتموها فوق رؤسكم وزخرفتم بيوتكم وخربتم بيوتى
m Tout depuis l manque chez G. n) G. ولا o) G. a la leçon احراز qu'il corrige en احرار p) G. بل انتم q) G. وجمّاع اموالها r) G. انما مثلكم
s) G. ajoute: المجصّة برى t) G. مليحًا u) G. ajoute: هكذا تصلحون لناس ثم
v) G. تحبّون w) G. ajoute: بالسنتكم الحلوة وافعالكم الجميلة x) G. وتبعدون
y) G. عنّى z) G. الخبيثة; puis vient encore tout un paragraphe. aa) Sour. ١٣ p. 88. La premiere partie de la sourate ne se trouve pas dans notre ms.
bb) G. اشفيته . . . اهديته cc) Ces 5 mots manquent chez G. dd) GG. نجّيته
ee) G. الى, après quoi G. ajoute: ارحمكم ff) G. استاركم

1 Ms. وتقدّسوا 2 Au l. de فاخذتم 3 Sic. 4 Cf. Ép. d'Abraham f. 70a.

الصّحيفة الثامنْ

يا ابن آدم لا تلعنوا المخلوقين فترجع اللعنة عليكُم[a] يا ابن آدم تشرب
(77a) الماء عذبًا[1] ولا تحمد || وتاكل الطعام[1] ولا تشكر ويخرج عنك الأدى سهلاً
وانت غافل وتنال نفع ذلك وانت لاه ولا تخاف من غضب الرحمٰن يا ابن
آدم انتم[c] تشهدون[d] انكم عبيد الله ثم[e] تعصونه وتزعمون ان الموت[2] حق
وانتم[g] تكرهونه[h]

الصّحيفة التاسع[3]

يا ابن آدم[i] انتم لا تحسنون الّا لمن احسن اليكم ولا تصلون الّا لمن وصلكم
فليس لاحد ابدًا[4] فضل على أحد وانا بكم خبير عليم

الصّحيفة العاشر[k]

a) Cette 1e phrase ouvre la Sour. ١٣ p. 88; le reste est tout à peut différent.
b) Toute cette dernière partie depuis يا ابن forme la fin de la Sour. ١٩ p. 91.
c) G. كيف *d*) G. تشتهدون *e*) G. ajoute: انتم *f*) G. كيف تزعمون
g) G. ajoute: لـ *h*) G. كارهون, après quoi G. a: نقولون بالستكم ما ليس في قلوبكم وتحسبونه هيّنًا وهو عند الله عظيم *i*) La Sour. ١٥, p. 90, identique dans le fond, est conçue dans des termes un peu différents: يا ايّها الناس قد جاءتكم موعظة ربّكم الاية فلن تحسنوا الّا لمن يحسن اليك ولا تصلوا الّا لمن واصلكم ووصل اليكم ولا تكلّموا الّا لمن كلّمكم ولا تطعموا الّا لمن اطعمكم ولا تكرموا الّا لمن اكرمكم فليس لاحد على احد فضل ابدًا انّما المؤمنون الذين آمنوا بالله ورسوله الذين يحسنون الى من اساء اليهم ويواصلون الى من قطعهم ويطعمون الى من حرمهم ويتّقون الى من خانهم ويكلّمون الى من هاجر اليهم ويكرمون الى من اهانهم وانّى عليم بذات الصدور *k*) Sour. ١٩ p. 90.

1 Au l. de عزبا 2 Sic. 3 Au l. de التاسع 4 Ms. لاحدا; notre correction s'appuie sur G., v. note *i*) de cette même page.

يا ايها الناس ان الدنيا دار عبرة[a] فمن احبّ[b] نعمة زايله وحياة[1] منقطعه وشهوة[1] فانيه فقد ظلم نفسهُ وعصَا ربّه ونسىّ[1] || آخرته وغرتهُ دنياه يا[c] ابن (77b) آدم نرارعونى ازرع لكم ورابحونى اربح لكم وعاملونى ارحكم[2] وان عند مال ونعمة لا ينفد وان خزاينى لا تنقص وانا الثواب الرحيم

الصحيّفة[d] الحادى عشر،

يا ابن[e] آدم اذكروا نعمتى[3] التى انعمت عليكم[f] واوفوا بعهدى اوف بعهدكم ما[g] تجمعون المال الاّ بالنصب[h] لا تدخلون الجنة الاّ بالنصب[i] اطلبوا[k] رضائى برضا[l] المساكين[m] يا موسى اسمع ما اقول لك[n] والحق اقول من تكبر على مسكين حشرته يوم القيمه على سورة الخنزيز[o] من[p] أهان

a) Ce mot est remplacé dans G. par: من لا دار له ومال من لامال له ولهو من لا عقل له وبها يفرح من لا يقين له وعليها يحرص من لا توكل له ويطلب شهواته من لا معرفة له b) G. اخذ c) Ce paragraphe, qui n'existe pas dans la Sour. ١٦, se retrouve à peu près dans la Sour. ١٩, p. 93: يا ابن آدم ذارعونى وتاجرونى ورابحونى وعاملونى واسألونى ارحكم عند ما لا عين رأت ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر ولا تنفد خزآئنى ولا ينقص ملكى انا الوهّاب الكريم والحمد لله ربّ العالمين d) Sour. ١٧ p. 91. e) G. بنى (c'est la leçon du Koran X 58). f) G. ajoute: الآية au lieu du continuer la citation. g) G. fait précéder ces mots de كما لا تهتدون السبيل الاّ بالدليل فكذلك لا تهتدون طريك الجنّة الاّ باللعلم وكما لا h) G. بالتعب et ajoute: كذلك على عبادتى وتقواى i) G. بالصبر et ajoute: فتقرّبوا الىّ بالنوافل k) G. واطلبوا l) G. فى رضا m) G. ajoute: وارغبوا فى رحمتى بمجالسة العلمآء فان رحمتى لا تفارقهم طرفة عين n) لك manque chez G. o) G. صورة الذرّة et ajoute: والناس يطؤون عليه ومن تواضع وتعرّض لعالم ولو ولد (v. G. p. 91, note 4, la correction proposée par Guyard) عالم اوالد وضعه الله فى الدنيا والآخرة ومن تعرّض لهتك ستر مسلم هتك الله ستره سبعين مرّة p) G. ومن

1 Sic. 2 Il manque évidemment quelque chose; on s'attendrait à voir: واعملونى اعمل لكم وارحمونى ارحكم 3 Sic.

(78a) مسلمًا فى فقره[a] فقد[b] بارزنى[c] ومن احبّ مؤمنًا من اجلى[d] صافحته[e] ‖ الملا
يكة فى الدنيا والأخره[g] ،

الصحيفة التانى[1] عشر[h]

يا ابن آدم اطيعونى بقدر حوايجكم الى فأن[i 2] صبركم على النار[k] قليل يا ابن ادم لو خفتم من النار[l] كما تخافون من الفقر[3] لأنجيتكم منها[m] واغنيتكم[n] من حيث لا تحتسبون و لو رغبتم فى الجنة كما رغبتم[o] فى الدنيا لسعدتم[p] فى الدارين[q] ولو ذكرتمونى اذكركم ولكن قلوبكم بحب الدنيا وزوالها قريب[s] ،

a) G. لفقره b) G. فكانّه c) G. نابرزنى للمحاربة cf. G. p. 245 n. 2. d) G. لى e) G. احبّته f) G. ajoute: سرًّا g) G. ajoute: جهرًا h) Sour. ١٨ p. 92. i) Au l. de فان G. a: واعصونى بقدر k) A partir d'ici divergence complète jusqu'à لو خفتم; G. a tout un discours: واكتسبوا فى الدنيا بقدر ايّامكم فيها وتزوّدوا من الخيرات واذكروا مسكنكم فى القبر ولا تنظروا الى آجالكم المتاخرة وارزاقكم الحاضرة وذنوبكم المستورة وكلّ شىء هالك الاّ وجهه له الحكم واليه ترجعون الآية l) G. الناس, corrigé en النار m) Ces 2 mots manquent chez G. n) لأغنيتكم chez G. o) G. ترغبون p) G. لاغنيتم q) G. بالدارين; il ajoute: واسعدتكم دنيا وآخرة r) G. ajoute ici qq. mots et s'éloigne de notre leçon: كما تذكرون بعضكم بعضًا لسلّمت عليكم الملآئكة بكرة واصيلا ولو احببتم عبادى كما تحبّون الدنيا لاكرمتكم كرامة المرسلين ولو تمتْ قلوبكم بحبّ الدنيا زوالها قريب s) Cf. Sour. ١ p. 78, où le passage commence par يا ابن ادم لو خفتم et s'accorde avec notre ms., sauf les variantes m, n, o; dans r nous relevons: ملائكتى au l. de الملآئكة

الانبياء والمرسلين	المرسلين
ولا تعم	ولو تمت
فزوالها	زوالها

1 Au l. de الثانى 2 Au l. de فإن 3 Sic; cf. plus haut p. 11, Épître d'Abraham 69h.

الصَّحيفة الثالث عشر[a]

يا ابن آدم كمن[1b] سَراج[1] قد اطفاه[c] الرّيح وكم[d] من عابد افسده العجب
وكم مِنْ غنى[2] قد افسده الصحّه وكم مِن عَالِم قد افسدّه || علمه فوعزتى (78b)
وجَلالىّ لولاَ المشايخ والاطفال ما انزلت عليكم قطرة من السماء ولا نباتًا
من الأرض واصبتكم العدابّ[3] صبًّا ؛

الصحيفة الرابع عشر[e]

يا ابن آدم الزم دينك فان دينك لحمك ودمك وجَعلهُ حلالا فان اصلحت
عملك صلح لحمك ودمّك فان الجنة لا يدخُلها حرام ومَا ربّكم بطلام[4] للعبيّد

الصّحيفة الخامس عشر[f]

يا ابن آدم أنت فى هدم[g] عُمرك منذ[5h] يومْ[6] خرجت مِنْ بطن امّك[i] يا
ابن ادم انما[k] مَثلَكُم[l] فى الدنيا وخلافتها[7m] كمثل الدَبابّ[8n] فى العَسَل

a) Sour. ١٩ p. 92. b) G. كم من c) G. طفئته d) A partir d'ici divergence; G. وكم من غنى قد افسده غناه وكم من عابد افسده الحسب وكم من فقير افسده الفقر وكم مـن صحيح افسدته الـعـافـيـة وكم من عالم افسده العلم وكم من مستدرج بالاحسان اليه وكم من مغبون بتحسين القول فيه وكم من هالك بالشر عليه وكم من مغرور بدوام عافيته وكم من مالك هالك عليه درب وظاهر الاثم وباطنه الاية Ensuite vient le passage correspondant à la fin de la X° ṣaḥyfah. e) Le sens s'en retrouve av. qq. expressions dans la Sour. ٢٠, p. 93. f) 2° partie de la Sour. ٢١, p. 95.

g) Ces 3 mots sont remplacés chez G. par: تقدّم الىّ لانّك تنقص من h) G. من i) G. ajoute: وقد تُوُكّل من قبرك حتى تدخله l) G. مثلك m) Manque chez G. n) G. ajoute: تقع

1 Sic. Au l. de كم من سِراج 2 Sic. 3 Au l. de العذاب 4 Sic; au l. de بظلام; Kor. XLI, 46, verset cité Sour. ١, p. 78, et fin de la Sour. ٢٠, p. 94. 5 Au l. de منذ 6 Sic. 7 Ms. وخلافتها 8 Au l. de الذباب

(79a) كلما لمط هلك[a] فلا تكن كالحطب[b] || تحرق[c] نفسه لمنافع الناس[d] ،

الصحيفة السادس عشر[e]

يا ابن ادم أعمل بما امرتك به وانته عمّا نهيتك[f] اجعلك[g] حيّا[1] لا تموت ابدا[h]. يا ابن ادم اذا كان قولك مليحًا وعملك قبيحًا فانت رئيس[i] المنافقين وان كان ظاهرك حسنًا وباطنك قبيحًا[j] فانت اهلك[k] الهالكين[l] يا ابن ادم لا يدخل جنتي الّا من[2] تواضع لعظمتي وقطع نهاره بذكرى[3] ،

الصحيفة السابع عشر[m]

يا ابن آدم[n] تشكوني وليس مثلى[o] يشكى[4] وتنساني[p] وليس مثلى[q] يستوجب

(79b) ذلك[r] الى[t] متى تكفر نعمتى[u] ولست بظلام[5] للعبيد || والى متى تجفوني ولم اجفك[s] والى متى تجحدني وليس لك غيرى[w] الك[x] لطبيب[y] غيرى

a) Ces 3 mots sont remplacés chez G. par: تاكل منه فتموت فيه وكذلك انت يا ابن آدم فى الدنيا b) G. ajoute: الذى c) G. يحرق
d) G. Ces 2 mots sont remplacés chez G. par: فى النار والنفع الى غيره
e) Sour. ٢٢, p. 95. f) G. ajoute: عنه g) G: ajoute: مثلى h) G. ajoute: واذا اردت فقلت لشيء كن فيكون i) G. راس j) G. خبيثا k) G. من
l) A partir d'ici divergence entre G. et notre ms. m) Sour. ٢٣, p. 96. n) G. ajoute: الى كم o) G. ajoute: ان p) G. اليه والى متى تنسانى q) Au lieu de ces 2 mots, G. a: ولم r) G. استوجب s) G. ajoute: منك t) G. والى
u) G. a نبى au lieu de نعمتى, puis intercale: وليس لك ربّ سواى v) G. transporte ici: والى متى تجحد ربوبيّتى وليس لك ربّ سواى puis il ajoute: والى متى تستخف بكتابى وتستوجب عذابى ولم اكلّفك ما لا تطيق
w) Voyez plus haut note v. x) G. واذ القاك y) G. الطبيب

1 Ms. حيًا 2 Sic. 3 Cf. Ép. d'Abr., p. 69b. 4 Sic. 5 Sic.

وهل يشفيك[a] الّا دوائي والى متى تجفونى[b] وتسخط[c] بقضائى[d] وهو خير لك[e] وتقول[f] فعل بنا دهرنا[g] ورمى بنا[h] كذا[1] وكذا[i] وتنسانى يا ابن آدم اذا[j] وجد[k] أحدكم[l] قوت[m] ثلاث[n] ايام[o] ولم يشكر فقد استخف بنعمتى ومن[p] منع الزكوة من ماله فقد استخف بكتابى ،

الصّحيفة الثامن عشر[q]

يا ابن آدم أصبر وتواضع[r] ارفعك واشكرنى ازيدك[s] واستغفر لىّ[t] استغفر[u] لك[v] وصل رحمك[x] ازيد[y] عمرك واطلب منى العافيه || بطول الصّمتْ (80[a])
واعلم ان[z] السلامة فى الوحده والخلاص فى الورع والزهد فى التوبه[2] والعباده فى العلم[aa] والغناء[bb] فى القناعه[cc] ،

الصّحيفة[dd] التاسع عشر[3]

a) Au lieu de ces 3 mots G.: فمن يشفيك من دونى *b*) Le passage depuis *a* est remplacé chez G. par: فقد شكوتنى *c*) G. وسخطت *d*) G. قضائى *e*) Ces 3 mots sont remplacées chez G. par: فيك *f*) G. فقلت *g*) G. الهواء *h*) Au lieu de ces 2 mots, G. a: كذا وكذا والزمان *i*) G. intercale ici tout en passage et ne coïncide avec notre version qu'à partir de اذا *j*) G. واذا *k*) G. لم يجد *l*) G. واحدكم *m*) G. قوتًا فوق *n*) G. ثلاثة *o*) Après ايام G. a: قال انا بشر ولست نجيبًا فقد جحد نعمتى *p*) A partir d'ici, identité des 2 textes, mais G. allonge la sourate. *q*) Sourate ٢٤, p. 97. *r*) G. وتوضّع *s*) G. ازدك *t*) G. واستغفرنى *u*) G. اغفر *v*) G. ajoute: وادعنى استجب لك وتب الىّ اتب اليك واسالنى اعطك وتصدّق ابارك لك فى رزقك *x*) G. رحامك *y*) G. اطل فى *z*) Au lieu de ces 2 mots, G. a: لان فيه avec la remarque qu'il manque sans doute un mot. *aa*) A lieu de ces 2 mots, G. a: مع صولك الجوع فى الكف عن الحرام مع صيانة لشبع *bb*) G. والغنى *cc*) G. a encore un paragraphe assez court. *dd*) Sourate ٢٥, p. 97.

1 Au l. de كذا 2 Au lien de التوبة 3 Au lieu de التاسع

[a]ايها الناس لَا عدّة[b] كالتدبير ولا ورع كالكف عن الأذى[c 1] ولا حسب[d] ارفع من الأدب[e] ولَا شفيع كالتوبة[2] ولا عبّادة[3] كالعلم ولا صلاة[f] كالخشية[4] ولا سعادة[g] كالتوفيق ولا زين[h] كالعقل[i] ولا شقاوة[j] كالجهل يا ابن آدم بعافيتى قويت[k] على طاعتى وبتوفيقى [l]اديت[5] فرايضى وبرزقى قويت على معصيتى[m] وفى فضلى عشت وفى فضلى[n] تقلبتْ وبعافيتى[o] تحملت[p] وانت تنسانى وتذكر|| غيرى ولا تشكرنى ' (80[b])

الصّحيفة العشرون

يا ابن آدم الموت يكشف اسرارك ولقيامه تنبى اخبارك والكتابّ يهتك اسرارك فاذا اتيت دنبا[6] صغيرا فلا تنظر الى صغره ولكن انظر الى من عصّيت واذا رزقت رزقا قليلاً فلا تنظر الى قلّته ولكن انظر الى من رزقك اياه وهل سالتم العلمآء عن آمن دينكم فانى لا انظر الى صوركم ولكن انظر الى قلوبكم فارضونى بهذه الخصال عنكم '

الصّحيفة الحادى والعشرون

يقول الله تعالى انظر الى نفسك والى جميع خلقى فأن[7] وجدت احدا (81[a]) اعزّ عليك من نفسك فأصرف كرامتك اليه والّا || فاكرم نفسك بالتوبه

a) G. commence par: يا ايها *b*) G. عيش *c*) G. الاحترام *d*) G. حسن *e*) G. الاداب *f*) G. صلوات *g*) G. ظفر كالصبر ولا عبادة, avec la remarque que peut-être il faudrait lire اعانة *h*) G. قرين ازين *i*) G. من العقل *j*) Ici divergence entre les textes, G. est plus complet. Les textes coïncident de nouveau à partir de يا ابن *k*) G. قمت *l*) G. رميت *m*) G. interpole encore quelques phrases. Cf. Ép. d'Abr. 69[a]. *n*) G. وفىّ *o*) G. وفى عافيتى *p*) G. تجملت, puis il ajoute: فلم لا تؤدّى شكرى, qui remplace ولا تشكرنى de la fin.

1 Au l. de الاذى 2 Au l. de كالتوبة 3 Sic. 4 Au l. de اذيت 5 Ms. كالخشبة 6 Au l. de ذنبا 7 Au l. de فإن — Cf. Ép. d'Abr., f. 70[a].

والعمل الصَالح واتقوا الله قَبل يَوم الواقعة[1] ويوم التغابن[2] ويوم الحاقه[3]
ويوم الصّيحة[4] يومًا عبوسًا قمطريرًا[4] ويوم الدمدمة ويوم الزلزلة اتقوا الله
مِن عول مواقع الجبال وغلول الانكال[5] واذا شابت مِنْ هولها الولدان[6]
ولا تكونوا كالذين قالوا سمعنا وهُم لا يسمعُون[7] ،

الصحيفة الثانى[8] والعشرون

يا مُوسَى انا الملك الدَيان ليس بينى وبينك ترجُمان بشر أكل الربا[9]
وعاق والديّه بغضبّ الرُحمان يا ابن آدم اذا وجدت قسوة فى قلبك
وسقمًا فى بدنك و حرمانًا فى رزقك ونقيصة فى مالك فأعلَم تكلَمْت
(81b) فيما لا يعنيك أمره[10] يا ابن || آدم لسانك اسرك ان اطلقته أكلك[11] ،

الصحيفة الثالث والعشرون

يا ابن آدم ان الشيطان لكم عدوّ مبيّن اعملوا اليوم تحشرون فيه الى
الله افواجًا[12] وتصفّون بين يدىّ صفا صفا وتسئلون عمّا عملتم سرًا وجهرًا يوم
يساق المتقون الى الجنة وفدًا والمجرمون الى جهنم وردًا[13] فكفى لكم هذا
وعدًا ووعيدًا اننى انا الله لا شبيه لىّ ولا سُلطان كسُلطانى فمن فطّر فى
عونى صايمًا فطرتهُ بانواع الكرامات والمقصُود فاقصدونى والمعطى فاشكرونى
والمعبود فاعبدونى فاحذرونى[14] ،

الصحيفة الرابع والعشرون

(82a) || يا ابن آدم اذا كانَ الله تكفل لك بالرزق فاهتمامك فَضول واذا كانَ
الخلف مِنْ الله حقًا فالبُخل لما ذا واذا كان ابليس عدوًّ[15] الله فطاعته لما ذا
فلا تأسوا على ما فاتكم ولا تفرحُوا بما آتاكم ان الله لا تحب من كان
مختالاً فخورًا ،

1 D'après Kor. LXIX, 15. 2 Kor. LXIV, 9 3 Kor. LXIX, 1, 2, 3. 4 Kor. LIV, 15 et LXXVI, 10. 5 D'après Kor. LXXII, 12. 6 D'après Kor. LXXIII, 17. 7 Kor. VIII, 21. 8 Au l. de الثانى 9 D'après Kor. II, 276 et III, 121. 10 Cf. Ép. d'Abraham, 69b. 11 Vieux proverbe arabe, cf. كتاب الموشّى, éd. Brunnow, Leide 1886, p. ٩, l. 5—7; v. aussi Freytag, Arabum Proverbia III 1, Bonn 1843, p. 476, № 2863 (d'après Asselin). 12 D'après Kor. LXXIX, 18. 13 D'après Kor. XIX, 88 et 89. 14 Au l. de فاحذرونى 15 Au l. de عدوّ.

الصحيفة الخامس والعشرون

يا ابن آدم اكثروا بالزاد فان الطريق بعيد وجدّدوا السفينة فان البحر غميق و اخلصوا العمل فان الناقد[1] يصير ابعد من النار يبغض الفجّار وحبّ الأبرار فان الله لا يضيع أجر المحسنين[2] ،

الصحيفة السادس والعشرون

(82[b]) يا ابن آدم كم تعصونى وانتم تخافون مِنْ حرّ الشمس والرّمضا وجهنم لها سبع طبقات يأكل بعضها بعضًا يا ابن آدم ما هذه النيران الّا لكل عاق لوالديه ولكل بخيل ونمام ومرائى ومانع الزكوة وزانى وآكل الرباء وشاربّ الخمر وظالم اليثيم[3] والأجير والغادر وجامع الحرام وناسى القرآن وفاجر وموذى الجيران الّا من تابّ وعمل عملا صالحًا فآوليك[4] يبدل الله شيًا تهم حسنات وكان الله غفورًا رحيمًا ،

الصحيفة السابع والعشرون[a]

يا ايها الناس كيف رغبتم فى الدنيا فانها فانية ونعيمها زايل وحياتها
(83[a]) منقطعة ‖ واثمها باق[b] فان عندى المطيعين جنان[c] لها ثمان ابواب[d] وفيها سندس واستبرق وحور وغلمان وفيها اربعة انهار لبن وخمر وعسل وماء[5] فمن طلب رضائى و اراد كرامتى فليتقرب الىّ ويهين بالدنيا ويقنع بالقليل من الرزق ،

الصحيفة الثامن والعشرون[e]

يا ايها الناس[f] أعلموا ان[g] مثل العلم بلا عمل كمثل الشجره بلا ثمر

a) Sour. ٢٨, p. 75. b) Ces 2 mots manquent chez G. c) G. الجنان
d) G.: لابوابها الثمانية; à partir d'ici chez G. description du paradis plus étendue et plus diréglée que dans notre ms. e) صحيفة التلاوة, p. 77. f) Au l. de cela, G. cite le commencement de Kor. III, 97. g) Ces deux mots sont remplacés chez G. par : وانّما

1 Au l. de الناقد 2 Cor. IX, 121; XI, 157, cité aussi dans l'Ép. d'Abraham.
3 Au l. de اليتيم 4 Ms. فآوليك 5 Ms. وماء

ومثلُ العلم بلا عَمل كمثل[a] القوس بلا وثر[1] ومتل[2] الصَلوة[b] بلا زكوة كمثل الجثه[c] بلا روح ومثل العمل بلا توبة كمثل البنيان بلاَ أساس[d] فلا تأمنوا مكر[3] الله[e] ؛

(83[b]) الصحيفة التاسع[4] والعشرون[f]

يا ابن آدم المال مالى[g] وانتم[h] عبيدى[i] وليس[j] لك من مالى[k] ما اكلت فافنيت وما لبست[l] فابليت وما[m] تصدّقت[n] فامضيت ؛ وَمَا ادخرت[5] فحظك منّه المقت ؛

الصّحيفة الثلثون[o]

يا ابن آدم[p] اخرج حبّ الدّنيا عن قلبك فانى لا اجمع بين حبّى وحبّ الدنيا فى قلبّ واحد ابدا[q] يا ابن ادم[r] استغفر الله فان الاستغفار مع الأضرار[6] توبةِ[7] الكذّابين وما ربكم[s] بظلام للعبيّد ؛

الصحيفة الحادى والثلثون

(84[a]) يقول الله يا ابن آدم اجلك يضحك من || املك وقضائى يضحك من حدرك[8] وتقديرى يضحك من تدبيرك وقسْمى يضحك من حرصك فاجل الطلبّ واستسلم لقضائى وقدرى فرزقك مقسوم يا ابن ادم من قصَدنى

a) G. est beaucoup plus prolixe en comparaisons. *b*) G. الصدقة *c*) G. الجسد *d*) G. النفخة بلا نار *e*) G. a la transcription exacte de Kor. VII, 97. *f*) Sour. ٢٩, p. 76. *g*) G. الملك ملكى *h*) G. وانت *i*) G. عبدى *j*) G. وما *k*) G. ولبست *l*) G. ajoute: الّا *m*) G. فابقيت او *n*) A partir d'ici, divergence complète. *o*) Sour. ١, p. 78. *p*) La phrase est autrement construite chez G.: بقدر ما يميل قلبك الى الدنيا اخرج محبتى من قلبك *q*) G. intercale ici tout un morceau. *r*) Entre ces 3 mots et le mot suivant, il y a plusieurs lignes chez G. *s*) G. ولا تستغنر *t*) G. a, comme le Koran, ربك

1 Au l. de وتر 2 Au l. de ومثل 3 Ce mot a été raturé avec soin. 4 Au l. de التاسع 5 Au l. de اذخرت 6 Ms. الأصرار 7 Sic. 8 Au l. de حذرك

عرفنى ومن عرفنى فقد ارادنى ان الذين يصدّون عن سبيل الله لهم
عذابٌ[1] شديد ،

الصحيفة الثانى وثلثون[a]

يا ابن آدم ملايكتى يعاقبون[b] الليل والنهار يكتبون[c] ما تقول وتفعل[d]
والأرض تشهد عليك فكفى بالله شهيدًا[e] فهو[f] مطلع عليك وهو أعلم
بخطرات[g] قلبك[h] فمن صفا عيشه صفا دينه ،

الصحيفة الثالث وثلثون[i] (84[b])

يا ابن آدم لا تفخ بالدنيا[j] فليس انت بمخلد[k] واصبر على طاعة الله[l]
ولا تجزع من الفقر فليس هو[m] عليك حتم[n] ولا تقنط[o] من رحمة الله واترك
الذنب[2] ولا تفرح بالغناء فانه[p] عزيز[q] فى الدنياء دليل[3] فى الأخره[r] واذا[s]
كان الغالب على قلب[t] عبدى الاشتغال بالاخرة[u] استخدمت له عبادى[v]
وملاءت قلبه غنى وبدنه راحة ،

الصحيفة الرابع والثلثون[x]

a) Sour. ٢, p. 79. b) G. ajoute: عليك بتعاقب c) G. ليكتبوا عليك
d) G. ajoute: السماء تشهد عليك بما رأت منك e) Ces 3 mots (cf. Kor. IV, 45) manquent dans G., qui a une tout autre leçon. f) G. وتقول انا g) Ces 3 mots sont remplacées chez G. par: ونحى قطرات h) Ici G. a toute une série de phrases qui manquent dans notre ms.; la fin du chapitre est identique.
i) Sour. ٣, p. 79. j) G. بالغنى k) G. فلست بمخلد ابدًا l) Ces 4 mots manquent chez G. m) Ce mot manquent chez G. n) G. بمحتم o) A partir d'ici divergence complète. p) Les textes coïncident à partir d'ici; G. فان q) G. الغنى r) G. a ici tout un long passage qui manque dans notre ms.; puis: يا موسى بن عمران et la fin de notre chapitre. s) G. اذا t) Ce mot manque chez G. u) G. فى الدنيا عن الاخرة v) Ces 3 mots sont remplacés chez G. par d'autres phrases; la fin est identique dans les 2 versions.
x) La Sour. ١٤, p. 80, rappelle de loin ce chap. XXXIV; v. aussi Sour. ٣, p. 88.

1 Au l. de عذابٌ 2 Au l. de الذنب 3 Au l. de ذليل

يقول الله صبرك على قليل من المعصية ايسر عليك من صبرك على كثير
من عداب[1] جهنم يا ابن ادم عليك بالتقه فيما || ضمنت لك قبل ان (85a)
اطعم رزقك لغيرك وازهد فى الدنيا تخلص من العقاب قبل ان تفنى
حسناتك واعمر قلبك بذكر الاخره فليس لك مسكن غير القبور ،

الصحيفة الخامس والثلثون[a]

يقول الله عز وجلّ من طلب السمعة بعمله كان كمن ينقل المال على ظهره
الى الجبل يناله الثعب[2] يا ابن آدم أعلم انى لم اقبل من العمل اذا
كان خالصًا لوجهى فطوبى للمخلصين[b] يا ابن آدم اذا رأيت الفقر مقبلاً
فقل مرحبًا يا شعار الصالحين واذا رأيت الغنى مقبلاً فقل دنوب[3] عجلت (85b)
عقوبته يا ابن ادم المال مالى و أنت[4] || عبدى والضيف رسولى اليك[c] فاذا
منعت مالى عن رسولى اما تخشى ان اسلب نعمتك الرزق والشكر
لك ونفعه عايد اليك ،

الصحيفة السادس والثلثون

يا ابن آدم اخدمني فانى أحب من خدمني واستخدم له عبادى فانك لا
تدرى قدر ما عصيتنى فيما مضى من عمرك ولا قدر ما تعصينى فيما
بقى منه فلا تنسا ذكرى فانك عبد دليل[5] وانا رب جليل يا موسى قل
الحق من ربكم فمن شاء فليؤمن ومن شاء فليكفر[6] ،

الصحيفة السابع والثلثون

|| يقول الله عزّوجلّ يا ابن آدم انك اصبحت بين نعمتين لا تدرى ايّها (86a)

a) La Sour. o, p. 81, a en partie les mêmes idées, les mêmes images, les mêmes expressions, mais présente néaumoins une version totalement différente; p. ex.: كمثل من ينقل الماء فى المنخل من السهل الى الجبل au l. de المال على ظهره الى الجبل. b) Depuis التعب, notre ms. présente une idée étrangère à G. c) Tout ceci se retrouve dans G., qui n'a pas la fin du morceau et termine autrement.

1 Au l. de عذاب 2 Au l. de التعب 3 Au l. de ذنوب 4 V. chap. XXIX.
5 Au l. de ذليل 6 Kor. XVIII, 28.

اعظم عندك دنوبك[1] المستورة لو علم النّاس منك مّا اعلمهُ ما سلموا عليك فأحمدنى وأعرف قدر نعمتى واخلص عملك وتزوّد للسَفَر ،

الصحيفة الثامن والثلثون

يا ابن ادم انا الله لا آله الّا انا فاعبدّونى واشكرو[2] لى ولا تكفرون يا ابن ادم من عاد لىّ وليًا فقد بارزنى اشتد غضبى على من ظلم ليس لهُ ناصر غيرى من رضى بما قسمتُ له باركتُ له واتته الدنيا وان كان لا يريدها ،

الصحيفة الثاسع[3] والثلثون

(86b) يقول الله يا ابن آدم ضِع يدك على صدّرك || فيما احببتهُ لنفسك فأحبّه لغيرك جسدك ضعيّف ولسانك خفيف وقلبك جبّار يا ابن آدم غايتك الموت فاعمل لهُ قَبل ان ياتيك يا ابن آدم لا تحلف بىّ كاذبًا فمن حلف بى كاذبًا ادخلتهُ النار يا ابن آدم رضيت منك بالعمل القليل وانت ما ترضَى بالرزق الكثير يا ابن آدم اذا اردت رحمتى فالزم طاعتى وان خشيت عذابىّ فأحذر[4] عن معضيتى

الصّحيفة الاربعون

يا ابن آدم افعل الخير فانهُ مفتاح الجنّة ويقود اليهَا واجتنب الشر فانهُ (87a) مفتاح النار ويقود اليها يا ابن آدم لو تعلمُون || البهايم ما تعلمون من الموت لامتنعُوا من الأكل والشُربّ حتى يمُوت جوعًا وعطشًا يا ابن آدم لا تغتر بشبابك فكم من شابّ سبقكم[5] الى الموت يا ابن ادم من كان مهمومًا فأنا الذى فرجتُ عنهُ همهُ ومن كان مستغفرًا فانا الذى اغفر لهُ ومِن كان عاريًا فأنا

1 Au l. de ذنوبك 2 Au l. de واشكروا 3 Au l. de التاسع 4 Au l. de فاحذر 5 Ms. سّبقكم

الذى كسوته ومن كان خايفًا فانا الذى
أمن خوفه ومن كان جايعًا فانا الذى
اشبعته ومن تجبر على الفقرآء اذللته
ومن بنَا بقوة الفقراء اعقبت
بنآءوه للخرابّ
واسكنته
النّار
تم

Notre ms. forme un volume Gr. in — 12 (13 lignes à la page); beau et fort papier marqué de 3 croissants[1]) superposés, encre noire, reliure orientale en maroquin rouge à dos noir avec rosace imprimée au fer chaud. Le timbre de l'Institut Oriental est appliqué sur le 1er et 87e f.

Au dos, sur une étiquette en papier, à l'encre: „Tractatus ethicis christianae"; au recto du 1er f., aussi à l'encre: „Prônes et réflexions pieuses chrétiennes". Ce qui a donné lieu à faire de notre ms. un recueil chrétien, c'est sans doute l'épigraphe au bas du f. 87^a à gauche: قد كمل وتم بعون الله تعآ وحسن توفيقه على يد افقر عبد الله تع زاخاريا بن الخورى مرقص الكاتب وذلك فى ١٠٩٨ (au-dessous, de la même main qui a mis le faux titre: „1098"); à droite: وهو برسم العالم العامِل المقدسى يعقوب الكنا بالدبسى جعله الله مباركًا عليه امين.

En effet, il résulte de ces lignes, qu'un pieux *jérusalémitain du nom de Jaques le Mielleux a fait transcrire notre ms. par le scribe Zacharie fils du curé Marc.* Nous avons évidemment affaire à des personnages appartenant à la grande famille chrétienne. Mais la date de l'hégire à l'exclusion de toute autre, l'absence de tout ce qui pourrait accuser les sentiments chrétiens de Zacharie ou de Jacques, non moins que le choix étrange des opuscules, qui composent ce volume, me font

1) Le ms. druze № 96 du Musée As. (Cat. ar. du Bon de Rosen) est écrit sur du papier absolument semblable et portant la même marque, d'où l'on pourrait conclure qu'il faut assigner à ce № 96 une date plus récente que le Xe s. de l'hégire.

croir, que le fils du curé ainsi que le pieux jérusalémitain, professaient des opinions hétérodoxes; peut-être faut il voir en eux des chrétiens, probablement des Maronites, vivant ou ayant vécu parmi les Druzes[1]) [v. Les Druzes, p. Puget de St. Pierre, Paris 1763; cf. Volney, Voyage en Syrie et en Égypte, éd. 1792, tome II, p. 29, 30, 34, 40 et surtout 110 (ch. XXIV et XXIX)]. On serait admis à en inférer que les révélations hétéroclites, en honneur chez les Druzes, avaient réussi à se frayer un chemin parmi les chrétiens de Syrie: c'est pourquoi les traités çoufis et ismaélis, qui forment un tiers de l'ouvrage (61^a — 87^a), auraient été copiés à la suite d'Hermès Trismégiste[2]), qui ouvre le livre et dont les théories s'allient à tout mysticisme, de quelque nature et de quelque origine qu'il soit. Il n'en reste pas moins avéré que nous possédons là des opuscules, qui jettent un nouveau jour sur la fortune des traités ismaélis, d'autant plus que la composition du ms. semble indiquer qu'il a été transcrit d'un recueil identique. Il a passé ensuite dans les mains de chrétiens orientaux, plus scrupuleux que Jacques et Zacharie; offusqués des bénédictions appelées sur la tête de Mahomet et de ses disciples (f. 74^b) et de l'expression [الله] مكر (f. 83^a), ils ont raturé celles-là et gratté celle-ci. Mais des erreurs bien autrement graves ont échappé à leur vigilance, comme on a eu l'occasion de s'en apercevoir (citations du Koran etc.).

Le texte est soigné, l'écriture est grande et ferme. Un frontispice sous formes de voûtes concentriques de différentes couleurs crues (bleu, rouge, or, vert, noir), assez grossièrement fait (f. 1^b), rappelle de très loin les ornements des mss. druzes du Musée Asiatique. Un double filet rouge encadre chaque page, les en-têtes des ouvrages et des chapitres sont écrits à l'encre rouge. Le mot de garde est noté scrupuleusement au bas de chaque feuillet. Les voyelles sont abon-

---

1) Il n'est pas superflu de noter la ressemblance des caractères de notre ms. avec ceux du ms. druze № 102 du Cat. du Musée As. par le Bon de Rosen.

2) A la fin du ms. Druze № 97 du M. As., on trouve une espèce de poëme, ajouté postérieurement à la transcription de l'ouvrage, où nous lisons entre autres: ابو ابرا هيم هادى البرايا ثم ادريس — وهرمس (évidem. وهرميس).
Il sera aisé de comprendre après cela le rôle que Hermès Trismégiste joue dans le recueil, dont nous nous occupons actuellement.

dantes, mais elles reflètent la prononciation locale plutôt que les règles grammaticales[1]):

مِن p. مَن trouve sa justification chez Sp. p. 79 et 81; L. p. 291, l. 16, 17, 24;

وِنسى p. وَنسى ib. p. 265;

بُها p. بِها correspond à buh, buhum chez Sp. p. 155—156 (cependant on dit en Egypte: biha);

كلّكم p. كلُّكم peut s'expliquer par l'analogie, v. W. p. 74, l. 3;

مِن غنىً, بطلامٍ (p. بظلامٍ), منذ يومٍ montrent que l'emploi du tenwîn était fort peu répandu à l'époque où fut copié notre ms.; par contre,

لأحدًا, واحدًا من cadre avec ce que W. p. 113, l. 10—12, dit du tenwîn de l'accusatif chez les Bédouins de Syrie;

مُوت p. مَوت se rapproche assez de la règle de Sp. p. 45, § 17[a]; en général, le *dhamma* empiète sur le terrain des autres voyelles, p. ex.:

مُثلّ p. مِثلى, الرُحمان p. الرَحمان, معصُيّتى p. معصيتى; faut-il y voir une formation, due à l'extension de l'išmâm? cf. L. p. 97—98; mais

الى صغرُه a sa raison d'être dans la prononciation actuelle des suffixes, L. p. 266, et 309, Sp. p. 74, W. passim et, en général, tous les livres qui traitent de l'arabe vulgaire;

عشِر p. عشَر (dix) s'explique par l'indécision de la 2[e] voyelle, Sp. p. 159;

أوَلَى ou أَولَى (1[e]) s'accorde avec son observation, p. 161, § 81[b]; cf. Ḥ. p. 252;

---

1) L. signifie Landberg, Proverbes et Dictons de Syrie, I Prov. de Sayda, Leyde 1883; Sp. signifie Spitta-Bey, Grammatik des arabischen Vulgärdialects von Ägypten, Leipzig 1880; W. signifie Wetzstein, Sprachliches aus den Zeltlagern der syr. Wüste, ZdDMG XXII; H. signifie van den Berg, Le Hadhramont et les Col. ar. dans l'Arch. Indien, Batavia 1886.

أن p. إن, qui semble être en contradiction avec L. p. 340, dernière ligne, doit, je pense, de même que
الأنصاف p. الإنصاف, être mis en parallèle avec L. p. 291, l. 17;
جاهْل p. جاهل coïncide avec la remarque de Sp. p. 204, § 94[b];
بعون الله montre que le copiste n'était pas très ferré sur les désinences, ce qui lui permettait d'écrire ailleurs:
رايت شخصان ساكنان, comme s'il supposait après le verbe un arrêt, que nous eussions rendu par deux points[1]).

Nous arrivons ainsi à l'emploi de consonnes. Le tréma sur le ه final fait souvent défaut, même à l'état construit, cf. W. passim. Le ت et le ث ne sont pas distingués rigoureusement l'un de l'autre et se confondent dans les mots les plus usuels. Le ذ et le ظ sont, presque entièrement ignorés et remplacés par د et ط. Cette orthographe parle d'elle-même; de même, *l'élif* de prolongation après un fatḥ final au lieu du *ya* usuel (المكنا p. المكنى) n'est point une anomalie, puisque, sans compter les transcriptions hébraïques où cela est pour ainsi dire de rigueur, nous trouvons cette permutation dans des mss. vieux de cinq siècles[2]). La question du redoublement ou de son signe, le tešdid, est plus délicate et plus compliquée:

عدوّ p. عدوّ confirme l'assertion de L. p. 265, note 2; cf. Sp. p. 22, l. 1 et p. 97, l. 12;
لىّ et بىّ rentrent dans l'ordre des choses, tel qu'il a été exposé par W. p. 183;
عذابىّ, مكرىّ, بكتابىّ, غضبىّ s'y rattachent également;
دمّ p. دم (sang) s'appuie sur les observations de Spitta-Bey, Contes arabes modernes, Leide 1883, VI 10 et 12, et de L. p. 266;
منّه p. منه a, depuis longtemps, droit de cité dans la langue parlée, v. Sp. p. 156 et M. Sabbâgh, Umgangsspr. in Syrien und Ägypten, éd. Thorbecke, Strasbourg 1886, p. ٣٩.

---

1) On rencontre cela dès le XIVe s. de l'ère chrétienne, témoin le كتاب الموشّى, p. ٩٧, l. 8, leçon du ms.: أراك نشيطا (v. notes, ib. p. XVII). 2) V. le كتاب الموشّى, préf. p. VI. Il en faut dire autant de la chute de l'élif à la fin du mot واشكروا p. واشكرو.

كمن p. كمِمِن s'explique par ce fait que, كم étant enclitique et faisant corps avec من, l'accent porte sur cette dernière préposition, et le *mîm* n'en est pas redoublé dans la prononciation, cf. L. p. 266, note 2;

تجمّعون, العَلّم et بعّيد doivent, ce semble, être rangés dans la catégorie des mots, où l'ع renforcé se confond presque avec le ح, v. Sp. p. 24, § 6ᵃ;

الخنزيّر, كالتدبيّر, عليّم, سبيّل, شديّد ne présentent peut-être qu'une particularité orthographique sous l'influence des verbes concaves;

العبّادة, قلبّ, دنبّ (p. ذَنْبّ), عذابّ (p. عذاب), الثعبّ, الشّربّ, والأدبّ[1] sont يستوجبّ, التوبّة, لدبابّ, غالبّ, للغرابّ, بغضبّ des exemples trop nombreux du redoublement de la même lettre pour qu'on suppose un seul instant que nous avons affaire à une négligence du copiste; j'incline à croire que l'explosion de la labiale, jointe aux particularités de la vocalisation en Syrie, a pu produire cet effet, analogue à celui qui a été consigné pour le ت par L. pp. 121–123; j'ignore, par contre, s'il faut lire

قليّل ou قلّيل, mais cela ne tire pas à conséquence, car la première leçon a déjà été enregistré plus haut pour d'autres mots, et la deuxième ne fait que corroborer la variante

مثلّى pour مثلى; si l'on y joint

فابلّونى, افسدّه, دنانّير, دراهمّ, القبيحّة, الصّحيفة, جدّيد, on se trouvera en présence de phénomènes difficiles à interpréter, mais impossibles, je crois, à récuser; ne faut-il pas les considérer comme des conséquences de la même loi phonétique, qui a

1) Le ـّ est placé avec assez de négligence, de sorte qu'il n'est pas toujours possible de savoir à quelle lettre il faut l'attribuer; il est difficile de choisir entre قريبّ et قريّب, للعبيّل et العبيّل, aussi ai-je laissé subsister cette indécision dans les textes; elle n'affecte en rien les résultats acquis, une forme est aussi plausible que l'autre.

fait dire en hébreu (à titre de ἅπαξ λεγόμενον) יִרַדֹּף (Ps. VII, v. 6), et qui y renforce la consonne du préfixe lorsqu'il s'appuie sur un מַה interrogatif: מַה — בַּאמֹר?

الوالديّة, عيّشه témoignent du désir de bien accentuer le son *eï* en évitant la prononciation vulgaire en *é*, qui ne laisse aucune place au *ya* devenu un simple signe de prolongation;

عافيّة, القاسيّتي, معصيّتي, بالدنيّا sont ainsi écrits probablement pour attirer l'attention sur le ى et le bien faire sentir à la lecture.

On remarquera, que, sauf le nombre ordinal الاولى, tous les autres sont mis au masculin et ne s'accordent donc pas en genre avec الصحيفة; si, pour الثاني, cela paraît être la règle sur la foi de L. p. 149, nous devons peut-être, pour les nombres suivants, nous reporter à la p. 242, où L. a consigné la même insouciance des genres dans l'emploi des cardinaux.

La position du *medda* est parfois singulière: مسىٓ p. مسآى; il précède aussi l'élif au lieu de le couronner; mais ce sont là affaires de copiste, et non de grammairien[1]).

Les quelques notes qui précèdent auront suffisamment éclairci dans quel but j'ai scrupuleusement[2]) respecté les singularités orthographiques de notre ms.; le soin, avec lequel il a été copié, m'a engagé à voir dans ses errements les vestiges de la langue parlée dans le Liban au XVIIe s.: nous avons là un des jalons de la route parcourue par l'usage, qui modifie la langue littérale après avoir transformé l'idiome vulgaire. Je ne me suis pas piqué de restituer les passages du Koran, qui émaillent le dernier de nos opuscules[3]); les divergences entre le canon et notre ms. proviennent de ce qu'on citait de mémoire.

---

1) Je fais observer à ce propos que le copiste ne se fait pas faute de scinder les mots en deux, quand il n'a plus de place sur la ligne; ainsi: با — لارض, فا — ترك.

2) Le lecteur voudra bien effacer la note 5 de la page 12, qui est déplacée.

3) De peur d'accumuler les notes, je n'ai pas indiqué l'origine des versets qui ont déjà été notés par Guyard dans ses Fragments Ismaélis, dont notre publication n'est qu'un corollaire. — Je remarque que j'ai oublié de rapprocher de la dernière ligne de la p. 12 la Sour. ١٠ de G. (p. 86 des Fragments).

231.

№ 28/244; Arm. II. — Haut 21½ cmm., larg. 12; longueur des lignes 6 cmm. — 33 cahiers de 10 feuillets (3 feuillets blancs à la fin); 19 l.

كتلب الشفاء للقاضى العياض،

Bel exemplaire du célèbre ouvrage de

ابو الفضل عياض بن موسى القاضى اليحصبى (✝ 544 de l'H.) intitulé

شفاء فى تعريف حقوق المصطفى,

qui est décrit tout au long dans H. Kh. IV, p. 56; cf. Brit. Mus., p. 95 et suivantes, et Loth, p. 163 et 165; il a été imprimé au Caire en 1276 de l'H.

Ms. ta'lîq (encre noir, en-têtes rouges) sur beau papier glacé de France (marqué „En Languedoc“). L'épigraphe nous apprend que le copiste السيّد شفا مصطفى بن موسى l'acheva le 20 du mois de ذو الحجّة en 1161 de l'H. Quinze ans plus tard (1176), Ali Agha en faisait don à la mosquée principale de la ville bulgare de Trnowo, comme en font foi le titre en neskhi sur le 1er feuil

كتاب الشفاء للقاضى العياض رحمة الله عليه تمام نسخه تعليق خط ايله وقف امين شعير خاصّه على اغا سطر صحيفه ١٩

et le timbre[1]) apposé en plusieurs endroits du ms. Il y fut gardé fidèlement jusqu'à l'occupation russe. Quelques lignes en russe au-dessus du titre nous enseignent que M. Alexandre Krzyżanowski, qui en devint possesseur, l'offrit à l'Institut, dont le timbre est immédiatement au dessous. L'ancienne reliure orientale en maroquin brun et or, dont il n'a été conservé qu'un plat, a été recouverte en 1878 d'une reliure européenne.

---

1) Cet Ali Agha a dû léguer un bon nombre de livres لطلبة العلم; je possède de la même provenance un exemplaire des دلايـل الخيرات (H. Kh. III 235—236, № 5124; Bodl. p. 86; Flügel III 146, № 1706; Paris № 1180—1196).

POÉSIE, ANTHOLOGIES, CONTES.

232.

№ 34/450; Ar. II. — Haut. 22½ cmm, larg. 16. — 325 ff. (les 2 premiers et les 2 derniers blancs), 17 l.

كتاب حلبة الكميت[1]

C'est l'Anthologie du Vin, que nous devons à
شمس الدين محمد بن حسن النواجى (+ 859 H.).

L'ouvrage eut un grand succès en dépit du scandale qu'il excita dans les âmes pieuses (H. Kh. III p. 106, № 4607; Dorn, As. Mus. p. 206—207), puisque nous en avons conservé un nombre considérable d'exemplaires (v. Pertsch, № 2157 et 2158), et qu'il a été imprimé au Caire en 1859.

Notre copie, moderne, en caractères neskhis peu châtiés et dont la lecture fatigue les yeux, rappelle, mais en pire, le ms. du كتاب الفردوس (v. plus bas sous le № 235). Elle n'a pas grande valeur et a été faite en outre sur un exemplaire tronqué, car elle commence (f. 3ᵛ) par: ولم يلج من جانب. Papier rayé, marqué de trois croissants superposés. Rel. orientale.

SCIENCES MATHÉMATIQUES ET PHILOSOPHIQUES.

233.

№ 33/449; Ar. II. 3. — Haut. 23¼ cmm., larg. 15½. — 250 ff., 27 à 28 l.

شرح الشمسيّة فى المنطق

Le titre au dos de la reliure: شرح الشمسيّة فى المنطق est juste, mais vague. Nous avons affaire à des scholies sur les gloses de السيّد الشريف sur le commentaire dont قطب الدين accompagna la الشمسيّة de Qazwyny. La الشمسيّة, ouvrage de logique imprimé plusieurs fois, a eu trop de retentissement dans le monde musulman et chez les savants d'Europe pour qu'il soit besoin d'en parler ici; il

---

1) Au f. 3ʳ, au-dessus du timbre de l'Institut: هذا كتاب حلبة الكميت.

suffit de renvoyer le lecteur à H. Kh. IV 77—79, Perthes 1186—1192, Aumer, Bodl., Leipzig, Dresde, Escurial (passim de 619 à 674), Vienne, Leyde pp. 369—372, Landberg (№№ 473, 726, 792, 804, 954, 962), Loth (№ 502—522), Boulogne (№ 408—413; ce dernier est identique avec le cod. 1539 de Leyde, Cat. III, p. 372). On trouvera dans ces catalogues de précieux renseignements bibliographiques sur les nombreux commentaires de cet opuscule intéressant; il est donc inutile de pousser plus loin l'énumération des collections renfermant, soit le texte de l'ouvrage, soit des traités composés pour lui servir de corollaires ou d'appendices. Notre manuscrit ne se distingue naturellement point par l'originalité et pèche par l'excès de subtilité qui a frappé d'impuissance l'islamisme moderne: l'esprit a tué la raison, l'analyse logique a étouffé l'étude des faits et des phénomènes. Mais, comme il renferme un grand nombre de données qui peuvent intéresser le bibliographe, j'ai cru devoir l'éplucher de ce côté et lui accorder ainsi plus de place que ne le réclame son mérite intrinsèque.

Les scholies sont du genre mélangé ممزوج, c. à d. renferment tantôt des explications, tantôt des discussions et des réfutations. Elles sont, en somme, fort prolixes, car nos 255 ff. ne traitent que de l'introduction et des 4 chapitres du 1re livre de la الشمسيّة (v. Leipzig p. 348, № 33); mais on peut s'y retrouver facilement, grâce aux soins du rédacteur de notre exemplaire, qui a désigné le commencement de chaque scholie au moyen d'une barre à l'encre rouge entre les lignes, ou d'un en-tête à la marge avec l'indication brève du sujet de la dissertation مطلب. Des قال الشارح en regard du texte rendent le même service.

Dans le texte

قال المصنف signifie نجم الدين عمر بن على القزوينى (+ 693 de l'H.);
قال الشارح = قطب الدين محمود بن محمد الرازى (+ 766);
قوله = السيّد الشريف على بن محمد الجرجانى (+ 816), qui est partout appelé المحشى (le glossateur) avec différents titres honorifiques[1]).

1) المحقق (8a, l. 19); الفاضل (4a, l. 20); قدس سره (58b, l. 2; 61a, l. 23; 99a, en bas; 99b, en haut), sur quoi v. Dozy, Suppl.; الامام (77b, l. 14).

Le scholiaste avait sous les yeux un avant-propos de Djordjani, inconnu au copiste de Leipzig (p. 348 № XXXIII) et à ceux de l'Escurial (№ 639^1, 648, 649^3, 672, 673^1), ainsi qu'à celui de Munich (№ 668^a), car les mots هكذا وجدنا عبارة ne se trouvent qu'au f. 2^b de notre ms. acéphale et sont précédés de commentaires sur plusieurs lambeaux de phrases, dont un des premiers والجواب ان في الكلام مضافا suppose déjà une démonstration antérieure.

Les notes interlinéaires à la marge sont tantôt anonymes, tantôt accompagnées du nom de leur auteur; plusieurs émanent du rédacteur de l'ouvrage (لمحرره)[1], qu'il ne faut pas confondre avec son auteur; il est parfois intitulé سيّد (le maître, c. à d. descendant d'ʿAly)[2], et nous trouvons même son nom en entier السيّد محمّد الرشيد[3]. Il était turc, à en juger d'après l'explication d'un mot arabe, qu'il tire du célèbre dictionnaire de وانقولى[4]. Il s'est astreint à élaguer les difficultés, à rectifier le texte. Il cite الرقق الكلنبوى في حاشية الجلال[5]; ce الكلنبوى m'est inconnu, quant à الجلال, c'est جلال الدين محمد بن سعد الدوانى (+ 907 ou 908 de l'H.[6]) = 1501–2 de J.-C.) qui s'est occupé, entre autres, de la الشمسيّة. Il cite encore العصام, c. à d. عصام الدين ابراهيم بن عربشاه الاسفرآئنى[7]), contemporain de Hadji Khalfa. — Deux notes (174^a) sont empruntées à س et سلطان شاه, c. à d. à سعد سلطان شاه, qui florissait vers l'an 929, et sur lequel on peut consulter Leipz. p. 350, cod. XXXV^1 et Esc. p. 447 № 637. — 114^b porte une remarque attribue à un certain يوسف افندى زاده dans ses gloses sur قره داود. — Une définition (123^a) est extraite du commentaire de Fenari (شق في شرح الفنارى) = شمس الدين محمّد بن حمزة الفنارى (+ 834). Il est probable que tout cela est l'oeuvre du rédacteur.

Je ne sais si c'est à lui ou à l'auteur qu'il faut attribuer les renvois aux écrivains cités dans le texte sans y être nommés. Quoiqu'il en soit, notre scholiaste connaît, outre les maîtres de la science dont il a été fait mention plus haut: Ibn Sina, qu'il appelle simplement الشيخ (cf. Escurial p. 431, № 623) et dont il cite les الاشارات

1) 2^b bis, 8^b ter, 18^a, 23^b, 34^a. 2) 77^a. 3) 166^b. 4) 2^b. 5) 34^a 6) H. Kh. donne la 1e date au tome IV, p. 317; les autres passages s'accordent sur le choix de l'an 908. 7) V. Loth. № 521.

(13^a, l. 6 d'en bas) et le الشفا (162^a, l. 2 d'en bas); le القاموس (7^a, l. 3 d'en bas); le commentaire sur la الشمسية de العضدى (6^a, l. 6) c. à d. عضد الدين عبد الرحمن بن احمد الايجى (+ 756 = 1355), sur lequel v. Loth № 305—307; celui de سعد الدين مسعود التفتازانى sur lequel v. surtout Bodl. II 355², et qui dans notre ms. est appelé tantôt العلامة (10^b l. 6 d'en bas), tantôt العلامة التفتازانى (5^b, 7^b, 9^b etc.), avec la mention spéciale des passages où il réfute Djordjani (7^b, milieu de la p., 12^a, l. 1, et passim); les gloses de قره داود, élève de Teftazani, sur lesquelles v. Landberg 792 et Pertsch; celles de الشيرازى [مظفر الدين] (174^a en haut) + 922 = 1516; celles de شمس الدين الاصفهانى (53^b mil.), un des maîtres de H. Kh.; عبد الحكيم الفاضل عبد لحكيم (9^b, l. 10 d'en bas), qui n'est autre que عبد الحكيم ابن شمس الدين الهندى السيالكوتى[1] (+ après 1060), dont le commentaire a été imprimé à Dehli en 1870, cf. Loth 518—519 et Landsberg 726 et (?) 804; celles de العصام = Isfarâiny (5^a, nommé à la marge); le مطالع [الانوار فى المنطق] et ses nombreux commentaires (13^b milieu, 60^a fin, 111^a l. 10, 112^a en haut, 134^a milieu); le الشارح الدمشقى[2]), qui est sans doute identique avec امين الدين عبد الوهاب بن احمد بن وهبان الدمشقى[3]), connu pour ses travaux d'exégèse et de philologie + 768 = 1366; le الشيخ الرضى[4]), dans lequel je crois reconnaitre Astarabadi (vers 686), v. Loth № 912, et duquel on rapporte une opinion qu'il attribue aux grammairiens de Basra. A la p. 225^a, on trouvera l'avis des الاشراقيون et des المشائيون sur l'immortalité de l'âme.

Ms. acéphale; les premiers mots sont:

على انه لو قيد فيسلم بادنى العناية والتغيير;

---

1) Nommé à la marge: 3^a, 4^a, 44^b, 185^b. 2) 11^b, nommé entre les ligues.

3) Comme les auteurs arabes affectionnent de nommer leurs devanciers en indiquant simplement leur ville d'origine ou de demeure, on sera peut-être aise de trouver ici la liste complète des numéros d'ordre, sous lesquels Flügel a consigné les *Dimeshki* cités par Hadji Khalfa et ses continuateurs: 312, 642, 643, 721, 1116, 1134, 1175, 1221, 1493, 1859, 1870, 1880, 2261, 2290, 2291, 2494, 2586, 2694, 2849, 3061, 3769, 3834, 3845, 3995, 4073, 4220, 4222, 4248, 4340, 4350, 4570, 4639, 4649, 5015, 5029, 5192, 5510, 5655, 5686, 5845, 6100, 6480, 6682, 6946, 6970, 7594, 7782, 8018, 8031, 8032, 8037, 8041, 8043, 8044, 8073, 8086, 8090, 8177, 8353, 8360, 8378, 8402, 8414, 8430, 8435, 8449, 8537, 8766, 8769, 8772, 8774, 8775, 8777, 8806, 9067, 9127, 9269. 4) 162^b, l. 5.

il se termine comme suit:

فلا يتعين هو بل ربما يفهم غيره
الحمد لله الذى كرعنى بالاتمام والهام الصواب
ربنا لا تزغ قلوبنا بعد اذهاننا انك انت الوهاب
تم

Caractères neskhis fort nets. Trois mains et trois papiers différents: ff. 1—131, papier blanc rayé, marqué d'une chauve-souris et des lettres G. F. A.; ff. 132—181, papier jaune rayé, fabriqué en Orient; ff. 182—250, papier blanc rayé, marqué d'une coupe et des initiales C. S. Les mots tracés sur la dernière page de la partie du milieu sont très espacés pour faire coïncider le bout de la page avec le commencement de la 3e partie. — XIIe s. de l'H. (?).

234.

№ 47,469; Ar. I. 5. — Haut. 18 cmm., larg. 13. — 8 cahiers (le 1er, 6e et 8e de 10 ff.; les autres de 8 ff.), 23—28 l.

حاشية على شرح الفصول لبرهان الدين النسفى

Il faut recourir à l'ouvrage lui-même pour en établir l'identité et pour tâcher d'en reconnaître l'auteur. Nous transcrivons ici la préface, qui est assez intéressante au point de vue bibliographique et peut donner une juste idée du style de l'anonyme, auquel nous devons ces scholies; elle servira en même temps à justifier le titre auquel nous nous sommes arrêté. Nous reproduisons à dessein les notes marginales respectées par le relieur.

بسم الله الرّحمن الرحيم اياك نستعين يا كريم ونستوهب التوفيق على التتميم ، انّ اولى نفايس تتجلى فيها عرايس ابكار الافكار وابهى جواهر تتحلى بها زواهرِ انوار الانظار الافتتاح بحمد الله الذى شرع[1] مدارك[2]

1) Glose à la marge: اى نصب.

2) Allusion à l'ouvrage du hanéfite حافظ الدين ابو البركات, intitulé مدارك التنزيل وحقايق التنويل — Glose: دلايل.

الشرع وسايلَ الى تحصيل اِدكام الاحكام ، فالارشادُ[1]) الى طُرق مواقف المآرب والهداية[2]) الى نهاية مطالع المطالب غايةِ البيان للاعلام[3]) ، ثم بالصلوة على من جعل اختلاف العالِمين[4]) من امّته رحمة للعالَمين[5]) فى ملّته محمّد الذى بيده صحايفُ[6]) الحكمة والتكميل وقِسْطاسُ[6]) الاصابة والتعديل وهو منشاء النظر[7]) فى محجّة[8]) الحقيقة وبرهانُ العمل[9]) بالحجّة الحسنة ، وعلى آله الذين فيهم كنوز[10]) رموز المناظرة وهم قدرة ارباب المفاكرة واصحابه اصحا[ب نقا]ض المذاهب الباطلة واسباب رَفْضِ الشُبَه الحاصلة ، قلت محمدُ المهْدى هَدايا الهدَايَة [وال]متلى على من اغال الغواية وآلِ الا ءهُم[12]) لِواءِ الوِلايَة واصحابِه هم رُواة الرِوَاية ، اما بَعد فلما كان من طَلِبَاتَ الطلبة المتردّدة الى مجالس الدَراسة مَن كانوا فى شجون[13]) الفنون فرسان الفراسة تحقيقُ عواقد قواعد علم الخلاف وتنقيح منا[امره] المشتهر بين الاسلاف والاخلاف علما لا يجد المجتهد بدّا من التمرن فى

---

1) All. à l'ارشاد فى علم الخلاف والجدل de ركن الدين العميدى السمرقندى, hanéfite.

2) All. à l'ouvrage هداية الفروع de برهان الدين المرغينانى, hanéfite.

3) Glose: الآعلام جمع عَلَامَة. 4) Les savants.

5) L'univers. Il s'agit ici de l'علم الخلاف, représenté surtout dans les sectes hanéfite et šaféite; v. Hadji Khalfa III, 169—171 № 5784, et les Prolégomènes d'Ibn Khaldûn.

6) All. aux 2 livres du hanéfite شمس الدين محمد السمرقندى, intitulés قسطاس الميزان et صحايف فى التفسير. — Glose: جمع صحيفه.

7) All. au منشاء النظر de برهان الدين النسفى — également un hanéfite.

8) Glose: محجه اى طريق.

9) All. à la composition šaféite البرهان فى الخلاف.

10) Est-ce une all. au كنز الدقايق فى فروع الحنفيّة de ابوالبركات النسفى?

11) Glose: القسطاس هو الميزان.

12) Gloses: الآلاء النِعَم, et الإلا — جمع آلآ ست كه جمع نعما ست.

13) V. Lane, Dict. art. شَجْن.

ممارسته وبذلِ المجهود لنيل المقصود بمحاورته[1] كيف وكِبَارَةْ العلوم بحسب
كبارة المعلوم ومه[ا]ومه تحصيل أُصول الشريعة الغراء للوصول الى طريقة
الملة الحنيفية البيضاء و[هى] اولى الطرق العامة الى اعلى المقاصد التامة
كما قلت علم الخلاف وفاقٌ حسـ[ن فتا]ه ما قال من قال علما ما تعاطاه نِكاتهُ
لحُكاة العلم اعمدة وللخصوم حسوم[2] حيثـ[ا تا]هوا[3] من رام الاطّلاعا على
دقايقه حامِ من كل علم[4] حقايقه ومن لا يعض فيه بنواجـ[ـذ عقله] ليس
من فن بآخذه ، وكان ممن ضرب فيه بالسهم المعلّى[5] ووفّق بالعون الازلـ[ـى
الـ]ـولى الأوْلى امامٌ بيده زمام الغوص لاستخراج فرايد المذهب الحنفى

برهـ[ـان الـ]ـملة والحوال النسفى كماقيل هو البحر من اىّ النواحى اتيته [
]حله اسكنه الله من فراديس غفرانه فى بحبوحة[6] ذراها[7] [
] فى ذرى رُباها ومن جملة ما درّس لسان القلم لتصنيفه [
شـ]ـرحهُ المحتوى على فوايد[8] المنقول وعوايد المعقول كما قلت [
] الا بتوفيق من القادر من برّ شيًّا من لآليها [ ]
قد وَجّه كُلٌّ من اعيان اعوانه بنانَ بيانِه وعنانَ امعانه نحوَ ابضاع
تلخيص فحاويهما[9] وتحصيل مُحَصّل مطاويهما[9] كما قيل اراد كل رفعَ ذاك
اللِثام ، والمَوْرِدُ العَذْبُ كثير الزحام غير انّ حاوِى مكارم الاواخر آثَرِ مَآثِرِ

1) C'est avec raison que le scribe a proposé en marge cette leçon au l. du mot erroné المحاولة, qui est dans le texte.

2) Une glose postérieure explique: الحسم القطع.

3) De la même écriture à la marge: من التّيْه وهو الجزع والعـ[ـمى]ان.

4) Texte: حول; mais à la marge, de la main du scribe: علم صح.

5) Image empruntée au jeu du الميسر.

6) Glose: البحبوحة الوسط كما تقال بحبوحة الدار اى وسطها. Cf. Lane.

7) Glose: ذَرَى هو الكَنَفُ يقال انا فى ذَرَاهُ اى فى كنفه وستره الاصمعى الذرا بالفتح كل ما استترت [تحته]

8) All. aux الفوايد de Borhan Eddyn Nesefy.

9) Le duel se rapporte à l'ouvrage et à son commentaire fait par l'auteur lui-même.

المفاخر الحايزَ لقَصَب السَبْقِ فى مضمار صحايف الكلام الفَايزَ برجحان الاصابة فى قسطاس الافكار بين الانام اكمَلَ افاضِل المتبحرين شمس الملتوال[1]) السمرقندى نوّر الله ضريحه[2]) بنور رضاه وزاد لَهُ التمَسكَ من رحمه باَوْثق عُرَاه[3]) شَرَحَ المتنَ شرحًا مشتملا على توضيح رموز مبهماتهما[4]) وتفتيح كنوز مُغْلقاتهما[5]) كما قلت ، كتابٌ له استحقاقُ ما يكتبونه بمدّات نور فى صفايح حور لالفاظه شبه باَلْحاظ ناظرٍ لايمانه اِحْيَاءٌ من بقبور لكنه فرض على نفسه المنافسة فى المنافسة حيث لم يتخطّ خطوَةً الا تَعرّضَ فيها للمناقضة او المعارضة حتى كاد يهدم القواعدَ المُجْمِع عليها اصحاب الممارسة ولَعمرى انه ليس من آداب المناظره بل شان المتوغلين فى تطلب اسباب المفاخرة ، آثرت[3]) من دفاتر الفن كتابه وميّزتُ فى كلّ مقام بعد توضيح مطارح نظره وتصحيح مسارح فكره من قشرة لبابه واضفت الى ان هيّأت لكل بحث جوابه ان[3]) بيّنت بعدَ ابانة خطايَه صوابَه واشرت الى حلّ عُقدٍ اَوْدَعَها المصنف شرحَه الذى عرفت شانَه ، والغرض من جميع ذلك ان امهّد قوانين الفن على ما هو مقاصد القوم واشيّد اركانَه ففى ذلك فليتنافس المتنافسون ولمثله فلنعمل العاملون وما فعلت ما فعلت الا استيفاء تارة من دلالات الايمة واستفادة اخرى من اشارات الامة واستنباطًا طورا من عبارات الاستاد الذى هو كمالُ الاوايل وجمال الاواخر واستنتاجًا اُخَرَ من المقدمات المستحضرة فى الخاطر الفاتر بعد غاية التصفح لصفايح ما للقوم من المتون والشروح ونهايةِ التفحّص لصحايفهم اصطفا[ء به]ا هو الطف من الروح ، هذا وانّ ابناءَ الزمان لا يرون فوق التحسد من التحسد كمالا وحسبهم فى حِسابهم اذا اطّلَعوا على واحد يتطلّع مقالا ان يتقطع اكبادُهم ملالا وكفى بحسد[ه] شهادة على فضيلة المحسود ودلالة على رذيلة شانهم المردود [كـ ل ان الا الاء] تلقاها محسدة ولن ترى لليام الناس حسادا والمستدعَى

---

1) Abréviation pour الملة والدين ou الملة والحوال. 2) Glose: ميدان.
3) Glose: جمع عروة. 4) Glose: جواب لما. 5) Glose: مفعول اضفت.

ممن شانهم الا[ن] الا[ن]صاف سدّ مواضع الخطل ومواقع الزلل والاعتساف
فانی من ال[قصور فی الصناعة] والفتور فی البضاعة بحيث لا يَبْسُط من
عذری الالسان الاعة[ ]تتر ‌ءوارى الا بجر ذيل ما للناظرين من
الالطاف والمسؤل من جنـ[ابه] تبا[ر]ك فيه لنا ولكافة الطالبين ويوفقنا
بحسن فاتحة الفتوحات العلمية وخير خاتمة الختامات العملية انه العليم
الكريم البرّ الرحيم

Notre ouvrage est donc un commentaire sur le commentaire d'un ouvrage de Borhân eddyn Nesefy qui traitait de la science de la controverse ou des topiques. علم الجدل ou la science des topiques[1]) fait partie de la logique et recherche les voies par lesquelles on parvient à établir ou à renverser une proposition; elle s'appuie sur les آداب البحث ou règles de l'investigation et sert de fondement à l'علم الخلاف ou l'art de la controverse, avec laquelle elle se confond souvent. Le جدل, le بحث et le خلاف rentrent tous trois dans la catégorie de المناظرة, c. à d. de la discussion. La science des topiques a joué un grand rôle dans la théologie musulmane avant de dégénérer en un amas de négations puériles et de disputes insipides; elle a surtout été en honneur chez les Hanéfites et les šaféites, comme on le peut voir chez Fleischer p. 351 col. 2, chez H. Kh. III 171 et au cours du ms. que nous analysons[2]). La science des topiques, renfermée dans les bornes étroites du dogmatisme par Pezdewi[3]), acquit plus d'ampleur sous la plume de الشيخ ركن الدين ابو حامد محمد

1) V. Prolégomènes d'Ibn Khaldûn; H. Kh. II 585—588; III 169—171; Fleischer, Leipzig, pp. 351 et 352; Perthes, Gotha, II 388, où le № 1183 est un manuel de cette science المعونة فى الجدل (à corriger, dans le renvoi à H. Kh., le chiffre de la p. 545 en 585).

2) ابو حنيفة et الشافعي sont mentionnés par notre auteur avec un grand respect (II 4ª, V 6ª, VI 9ª et pass.), ainsi que les sectes qu'ils ont formées.

3) Pezdewi est cité au cours de l'ouvrage que nous étudions VII 8ª 5 l. sous le nom de الامام فخر الاسلام رحمه الله. On peut consulter sur son nom et ses ouvrages H. Kh., qui en fait mention en plus d'un endroit, v. la Table au VIIe vol., p. 1071, № 2664.

ابن محمد العميدى السمرقندى الحنفى (+ 615 de l'H. = 1218 de J.-C.)[1], dont l'ouvrage ارشاد فى علم الخلاف والجدل, le premier en date qui traite spécialement de ce sujet, est cité par notre auteur, cahier VII feuillet 7ᵇ, 3 l. de la fin (صاحب الارشاد), I 8ᵇ, 2 l. et I 10ᵇ, 2—3 l. de la fin (فى ردّ قول العميدى). Mais le maître de cette science fut surtout الامام برهان الدين محمد بن محمد النسفى الحنفى + 684 ou 688 de l'H. (c. à d. vers 1285). Écrivain fécond, il s'exerça dans les diverses branches de la théologie, de la scholastique et de la jurisprudence et composa plusieurs commentaires estimés et quelques ouvrages originaux, qui paraissent avoir eu du retentissement, bien qu'ils soient peu répandus en Europe[2]).

De ses 2 traités sur les topiques, l'un, منشاء النظر فى علم الخلاف, peu volumineux (صغير الحجم), fut expliqué par برهان الدين lui-même (H. Kh. VI 185) et commenté par Bayaburty (+ 784 de l'H. = 1384 de J.-C.), dont les travaux ressassés à satiété ont été de tout temps fort en honneur auprès des Muftis et ont causé un grand tort à l'étude approfondie des philosophes (H. Kh. III 93)[3]). L'autre, qui nous occupe, الفصول فى علم الجدل, semble avoir été l'ouvrage de prédilection du maître (H. Kh. IV 422, v. plus haut); c'est le même traité que المقدّمة فى الجدل والخلافه (H. Kh. VI 85 — 86); l'auteur se chargea lui-même d'un commentaire (H. Kh. VI 86), auquel notre anonyme fait de fréquentes allusions (المصنّف فى شرحه, I 8ᵇ, 3 l. de la fin, 9ᵃ mil. de la p., 10ᵇ 2 l. de la fin, II 5ᵇ, mil. de la p., et passim); il en fit également un compendium sous le titre de مقدّمة البرهانيّة (H. Kh. VI 77). D'autres s'en occupèrent aussi et princi-

---

1) H. Kh. II 586 et 587, I 256.

2) H. Kh. VII Table, p. 1061, № 2307. — Au t. I, p. 303, lire 1289 au l. de 1288, qui est une faute d'impression. H. Kh. donne plusieurs dates de sa mort: 684, 687 et 688. — Un fragment (4 ff.) de son livre منشاء النظر فى علم الخلاف (H. Kh. VI 185), cité plusieurs fois par notre auteur, se trouve dans la coll. Landberg, incorporée auj. à la Bibl. R. de Berl. (cat. Ahlw. № 72³).

3) V. H. Kh. VII Table, p. 1030 № 1111, اكمل الدين محمد بن محمود البابرتى الحنفى; son nom d'origine s'orthographie diversement.

palement ce Samarqandy[1]) que nous avons vu figurer dans notre préface. شمس الدين محمد بن اشرف الحسينى السمرقندى, géomètre (v. H. Kh. I 322 sur son اشكال التاسيس), exégète (ses الصحائف فى التفسير, H. Kh. IV 98, l'ont fait dénommer صاحب الصحائف), logicien (son قسطاس الميزان, H. Kh. IV 515, était fort prisé), astronome (v. H. Kh., V 387, un comm. sur l'Almageste), composa spécialement sur la science qui nous occupe un ouvrage important آداب البحث[2]). Mais il fit aussi un commentaire sur les الفصول de Nésèfy, comme nous le dit notre anonyme, qui apprécie cet ouvrage dans les termes qu'on connait. H. Kh. nous en parle aussi (VI 77) et nous apprend que le titre en était مفتاح النظر et les premiers mots: الحمد لله الواجب ابدع بقدرته; il le composa à Maredîn à l'instigation des étudiants de cette ville (il y avait là quelques medresés d'après Jâqût) et le dédia au gouverneur خزانة ابو الحارث قره الارسلان الازنقى; il acheva son travail au mois de Redjeb 690 (= 1291 de J.-C.; H. Kh. VI 85 — 86), ce qui contredit l'assertion de H. Kh. qui le fait ailleurs (I 207) mourir aux environs de l'an 600 (فى حدود سنة ستمائة). La dernière date est certainement fautive et doit être corrigée en سبعمائة, car, outre le témoignage ressortant de ses propres écrits, nous savons que برهان الدين, dont il a commenté un ouvrage, est décédé vers 685. Dans tous les cas, Samarqandy le connut personnellement, puisque notre anonyme cite de lui (الشارح, comme il l'appelle continuellement) cette phrase: ثم قال الشارح سمعت المصنّف اجاب عن هذا السوال الثالث بوجهين et il ajoute en

1) V. H. Kh. VII Table, p. 1218, № 8128.

2) H. Kh. I 207 — 210 s'étend fort là-dessus; le آداب البحث est conservé dans un état imparfait à l'Indian Office (Loth № 486), on le retrouve, accompagné de comm. importants, à Leipzig (Fleisch. pp. 351 — 353); l'Escurial possède égalem. un des comm. (Der, p. 478 № 678); la collection Landberg en renferme plusieurs № 446, 851, 990; on y trouve aussi le comm. du قسطاس que Samarqandy composa lui-même pour El-Muminy, aussi ne faut-il pas prendre زكى الدين ابرهيم بن محمد المومنى (H. Kh. IV 515 l'appelle عماد الدين) pour l'auteur: c'est le nom de l'ami ou du protecteur de Samarkandy, pour lequel celui-ci l'écrivit.

forme d'explication: وانما قال هكذا ولم يقل اجاب المصنّف لئلا يتوهم انه اجاب فى شرحه [1]).

L'anonyme auquel nous devons notre ms., procède, comme disent les Arabes, par قال ... اقول; il se fonde sur le Coran (II 4ᵃ), s'appuie sur Abu Hanyfa et le šaféite (v. plus haut), Abu Yûsuf et Moḥammed (VI 9ᵃ)[2]), cite Pezdewi, l'ارشاد, le منشاء النظر. Il renvoie aussi à un de ses propres ouvrages: وتحقيق انه كيف عدّ قسما خارجا من الاقسام الاربعة كتبناه فى حواشى المنار[3]). Ainsi, il a été un des nombreux annotateurs du célèbre traité de jurisprudence منار الانوار d'Abulbérékat Néséfy (H. Kh. VI 121—128), + 710 (= 1310 de J.-C.). Comme Moḥammed b. Moḥsin a copié l'original de notre ms. en 820, il en résulte que notre auteur a dû vivre au VIIIᵉ s. de l'hégire. Mais il est difficile de déterminer son identité.

H. Kh. connait un commentaire sur la مقدّمة البرهانيّة, qui commence par: الحمد لله الذى اضاء السماء et s'appelle معارك الفحول. Ceci n'a évidemment rien à voir avec notre ms. Il parle d'un برهان الدين البلغارى, qui aurait travaillé sur les الفصول eux-mêmes (v. plus haut); mais la citation de son commentaire est probablement erronée, car nous savons que Samarqandy commence par les mêmes mots son livre sur la مقدّمة فى الجدل, qui a tout l'air de n'être qu'une autre édition des الفصول. On serait peut-être induit à croire que le texte de H. Kh., au t. IV 442, est incomplet, et que le Bolgarien a eu sous les yeux le commentaire de Samarqandy; on est d'autant plus en droit de le supposer, que H. Kh. parait avoir compulsé le مقدّمة فى الجدل et n'avoir pas rencontré les الفصول. Il n'avait d'ailleurs qu'une idée

1) II 6ᵇ de notre ms.; le mot المصنّف y est généralement abrégé en المص.

2) Abu Yûsuf et Mohammed ont tous deux transmis les traditions sur la foi d'Abu Hanyfa; v. H. Kh. V 537 (ابو يوسف القاضى يعقوب بن ابراهيم الانصارى ; الامام محمد بن الحسن الشيبانى).

3) Je rétablis les points diacritiques sans en prévenir le lecteur, parce que la lecture ne laisse point de doute; mais il faut avouer que la négligence sur ce chapitre va si loin, que notre copiste lui-même a été obligé de mettre en face d'un مىرك l'interrogation ما هى (VI 7ᵇ); le contexte prouve qu'il faut lire مشترك.

très vague de برهان الدين النلغارى, dont il ignore l'époque. Il ne sait rien nous dire sur son antidotaire (مفردات البلغارى, I 34). Il nous donne cependant son nom complet برهان الدين ابرهيم بن يوسف à propos des آداب البحث, sur lesquels le Bolgarien composa un commentaire شرح بقال اقول, commençant par الحمد لله ذى الأنعام.

Ses études sur Samarqandy, sa manière de procéder (قال اقول) peuvent faire songer à notre anonyme. Mais il n'y a rien qui milite réellement en faveur de cette hypothèse.

On peut aussi revendiquer pour Bayaburti (v. plus haut) la paternité de cette oeuvre. L'année de sa mort (786 = 1384 de J.-C.), son séjour à Maredin vers 1340, sse commentaires sur les Principes de Pozdewi, sur le منشاء النظر, sur le منار الابوار, ses nombreux travaux sur ابو حنيفة et sa secte sont autant d'arguments pour soutenir son identité avec notre anonyme[1]). Sa fécondité extraordinaire aura pu être cause de oubli dans lequel seraient restées ses gloses sur les Chapitres de Nésèfy. والله اعلم.

Une inspection superficielle nous eût conduits à des résultats tont différents; car, à l'intérieur de la couverture, en regard du timbre de l'Institut qui a acheté le ms. il y a peu d'années aux héritiers de M. Dubowicki, nous lisons ces mots au crayon:

„Notes par Nassafy sur le commentaire appelé *Exposition des parties du discours* (en matière de controverse). — Nassafy + 1310. — Copié en 820 (= 1417)"

Cette notice succincte renferme plusieurs erreurs, dues évidemment à ce qu'on s'est appuyé sur les remarques d'un possesseur primitif sans contrôler ses assertions et sans les corroborer avec les paroles de l'auteur.

En effet, le ms. a souffert en maint endroit, et le premier feuillet notamment a été tellement abîmé qu'un des possesseurs, dont l'ex-libris était ainsi conçu,

من كتب الفقير اليه سبحانه صالح بن مصطفى عفى عنهما,

fut obligé de le faire recouvrir d'une nouvelle feuille de papier, sous laquelle nous pouvons lire seulement le mot حاشية — premier mot

1) H. Kh. VII Table p. 1030 № 1111.

du titre primitif —, et distinguer quelques exercices d'écriture à côté de l'ex-libris transcrit précédemment. Ce Ṣâliḥ le rétablit sur la nouvelle feuille:

استصحبه العبد الفقير اليه تعاً صالح مصطفى عفى عنهما.

Comme celle-ci, qui enveloppe le livre sur ses deux faces, est du même papier (blanc, rayé, marqué d'une couronne) qui a servi à coller toutes les pages endommagées et à habiller l'intérieur de la reliure, nous sommes en droit de conclure que Ṣâliḥ b. Muṣṭafâ a fait relier le volume. Cette couverture n'a rien de bien intéressant, sauf que sur le cuir de couleur indécise (probablement rouge autrefois), qui la compose, le mot الله répété à satiété forme au centre un dessin assez original.

Ṣâliḥ a dû être le deuxième possesseur du ms., car sur la page oblitérée dont nous avons parlé on ne distingue que les linéaments indéchiffrables d'un seul ex-libris plus ancien. J'incline à croire que c'était celui de son père, et que ce dernier a même copié le ms.; nous lisons, en effet, de la main de Ṣâliḥ

الحمد لله من نعم الله عز شانه على الفقير مصطفى عفى له

(Je remarquerai ici une fois pour toutes que les points diacritiques n'abondent, ni dans le volume, ni dans les notes de ses propriétaires successifs).

Aussi son fils tenait-il à ce travail:

على يمين انّنى لا اغيره
فقد ساء ظنى بالذى استعره
ولا عيب فى بخل الفتى بكتابه
لذا كان مقبولا عديما نظره

C'est encore Ṣâliḥ qui a mis le titre

حاشية على شرح الفصول لمولانا معين الدين النسفى

et ajouté

فصول النسفى فى علم الجدل وهو الشيخ برهان نجم الدين النسفى توفى سنه اوله الحمد لله رب العالمين شرحه برهان الدين البغدادى اولة الحمد لواجب ابدع بقدرتة الخ ذكر فيه ان العلم باحكام الشريعة والاطلاع على

دقايقها لا يمكن الا بعلم النظر والمراوى (؟) فى هذا الفن وصنّفوا الكتب وبحثوا وبيّنوا القواعد الا ان كتاب البرهان النسفى اعجبها تصنيفا فالتمسوا بالكتابة شرح الخ ان من الكتب الكاتبه حبير تم

Ces quelques lignes peuvent nous aider à déterminer la date à laquelle a vécu Ṣâliḥ, car le passage qu'elles contiennent est évidemment un extrait de Hadji Khaffa, emprunté, d'ailleurs, à un fort mauvais manuscrit.

Le texte correct se trouve à la p. 442 du IVe tome de l'éd. Flugel, sous le № 9109; il est ainsi conçu:

فصول النسفى فى علم الجدل وهو الشيخ برهان الدين [محمد بن محمد بن محمد] النسفى المتوفى سنة ٦٨٤ (1285 de J.-C.) اوله الحمد لله رب العالمين الخ شرحه برهان الدين البلغارى اوله الحمد لواجب ابدع بقدرته الخ ذكر فيه انّ العلم لاحكام الشريعة والاطلاع على دقآيقها لا يمكن الّا بعلم النظر والمبرّزون فى هذا الفنّ قد صنّفوا الكتب وبحثوا وبيّنوا القواعد الّا انّ كتاب البرهان النسفى اعجبها تصنيفًا فالتمسوا بكتابة شرح الخ

Le volume n'a pas été relié avant la 2e moitié du XVIIe s., puisque Ṣâliḥ connaissait l'ouvrage bibliographique de Hadji Khalfa. Les données contradictoires, qu'il consigna en tête de notre ms. et que nous avons à vérifier, paraissent avoir été a admises sans difficulté par toute la série de ses successeurs à la possession du livre. Ils se sont contentés d'apposer leur signature ou de mettre l'empreinte de leur cachet sur le volume sans autre explication.

J'ai pu déchiffrer le nom du Qâdhy principal[1]) de la ville d'Urmiah Abd-er-Raḥym f. de Mohammed, qui se dessaisit du ms. pour le reprendre ensuite[2]); celui de son fils[3]) est plus diffi-

1) هو حسبى من كتب العبد الفقير الى الله الكبير عبد الرحيم بن محمد القاضى قضات بارميه غفر لهما

2) هو حسبى امضيته ثانيًا كما تملكته اولًا وانا الفقير عبد الرحيم بن محمد القاضى قضات بمدينة ارميه غفر لهما

3) من كتب الفقير الى الغنى العد بن مفتى زاده عبد الرحيم غفر اهما

cile à déterminer. Un cachet porte en caractères neskhi nets et déliés:

المتوكل على الله الاكبر العبد الفقير جعفر;

on lit sur un autre: حسبك الكريم ختم باعث; un troisième, le plus récent de tous, est illisible.

Quoiqu'il en soit, le ms. ne remonte pas à l'an 820 de l'hégire; il est vrai qu'après l'épigraphe de l'auteur:

تم بعون الله وحمد توفيقه وصلى الله على محمد واله اجمعين

nous lisons:

تمت هذه النسخة الشريفة على يد اضعف العباد محمد بن محسن النيرى غفر الله لهما ولوالديهما ولمن قال امين فى تاريخ سنه عشرين وثمانمايه فى اواسط شهر المبارك ربيع الاول

ce qui a induit notre glossateur français à assigner la date de 820 de l'H. à notre ms.; mais il est clair que ce n'est pas Moḥammed f. de Muḥsin le Nyrite[1]) qui a travaillé à notre copie. Le mot النيرى, mal lu d'abord et transcrit fautivement, a été retouché après coup; mais ce qui est encore plus décisif, c'est une note à la marge, de la même encre et de la même écriture que le reste du volume,

[2]قوبل وصحح بقدر الوس[ع] والامكا[ن] من نسخة ال[محمد]

La copie du Nyrite était donc déjà en mauvais état (بقدر الوسع والامكان) au moment où a été faite celle que nous avons sous les yeux. Or, comme l'an 820 de l'H. correspond à 1417 de J.-C., rien ne s'oppose à la conjecture émise plus haut au sujet de Mustafa, père de Ṣâliḥ, qui a probablement vécu dans la 1e moitié du XVIIe s.[3]) et a lui-même, sinon composé, du moins transcrit les notes marginales, qui ont, d'ailleurs, subi le sort réservé par le couteau du relieur aux gloses des mss. Musṭafâ était persan, à en juger d'après les mots suivants, placés en regard de l'épigraphe:

---

1) Nyr نير est, d'après Jâqût, une ville dans les environs de Bagdad.

2) Le couteau du relieur a mutilé cette phrase.

3) Le papier, sur lequel est copié le ms., est jaunâtre, de provenance orientale. — La dernière page, restée vide, est occupée par un fragment philosophique sur la connaissance.

خدایا بیامرز آن بنده را   که الحمد خواند نوسنده را
نگهدار بادا جهان آفرین   بهرجا که باشد خداوند این

(Traduction: O Dieu, aie pitié de ton serviteur qui glorifie l'auteur. Puisse le Créateur de l'Univers préserver le propriétaire de ceci, en quelque endroit qu'il soit!)

Comme l'en-tête de notre ms. confond plusieurs savants originaires de Nésef نسف (distr. de Samarcand, cf. Jâqût) et applique à un seul et même personnage les noms de برهان الدين, نجم الدين, معين الدين; et comme le glossateur français mêle à cette kyrielle de noms ابو البركات +1310, nous croyons utile de fournir ici quelques renseignements sur les différents en-Néséfy.

نجم الدين est le fameux ابو حفص, dont le compendium sur la foi a eu tant de succès en Orient (v. H. Kh. et les catt. des diverses bibl. de l'Europe), et, traduit par Mouradgea d'Ohsson, a été publié par Cureton. Je ne connais pas de معين الدين, mais bien un Abu Moyn (v. H. Kh.; et catt. Slane №№ 1232—1233; Flügel № 1523; corrigez Abdulmu'în en Abulmu'în pp. 404, 466 et 482 chez Aumer, Cat. de Munich). ابو البركات, appelé aussi حافظ الدين, est encore un autre (v. Cat. Bodléimu; H. Kh. se contredit au sujet de son mérite littéraire, VI 419 et 484).

Il y a encore maint savant du nom de Nesefy, p. ex: عزيز بن محمد (H. Kh. III 363, 437, 536; V 362; VI 90); ابو محمد عبد العزيز بن عثمان, appelé le Qady en-Néséfy (II 324, III 512, V 219, VI 198, VII 674); برهان الدين ابرهيم بن محمد النسفي (I 275); ابو جعفر محمد ابراهيم بن معقل النسفي (II 345, 520, 521; V 543); جلال الدين زكريا بن محمد بن عبيد الله ابن احمد النسفي (II 324); ابو مطيع مكحول القايني النسفي (I 329, IV 545, VI 65, VII 945); احمد بن ابى النسفي (III 405, V 104, 346, VII 741, 857, 876); على بن محمد بن دهقان المويد المحمودى النسفي (II 569 et IV 548); على بن ابى بكر بن على النسفي البيكندى (VI, 25 et VII, 893); اوحد الدين النسفي (II, 569); عزيز بن محمد النسفي (III, 363, 437, 536; V, 362; VI, 90).

LITTÉRATURE CHRÉTIENNE.

235.

№ 185; Arm. I. 5. 1. — Haut. 22 cmm., larg. $16^1/_2$ cmm. — In-8°, 4 feuillets blancs + 108 feuillets écrits et numérotés + 2 blancs à la fin; 19 lignes.

كتاب الفردوس العقلى.

Le titre complet est donné au f. 2^a:

بسم الله الواحد الابدىّ وبه ثقتى

نبتدى بعون الله تعالى وحسن توفيقه كتاب الفردوس العقلى وايضاح اشجار الفضايل التى نصبها الله فى غريزة الانسان تاليف ابينا النبيل فى القديسين غريغوريوس اسقف نيصص عدة فصوله ٢٤ فصلا.

Grégoire de Nysse n'a jamais écrit ce livre. C'est certainement là une attribution gratuite, qui est due à une lecture superficielle de l'ouvrage. En effet, les 24 chapitres se répartissent de la façon suivante.

f. 2^a	الفصل الاول	قال القديس ان الانجيل ... الى ملك السماء.
„ 4^a		شرح الفدان العقلى والفلاح الفدان هو العلم والعمل والفلاح هو العقل .... فما يكون مقوم المشى الى ملك السماء.
„ 5^a		وانا اصف بعون الله جزء يسيرًا[1] منها يكون يصلى باهتًا عقله الى الله مناجيًا اياه ... على قدر الرتبة الطاهره التى وصل اليها.
„ 5^b	الفصل الثانى	وسنشرح بعون الله تعالى وتاييده جواهر الفضايل التى هى شجر الفردوس العقلى[2] .... لا تقابل الشر ومن يوتر محاكمتك واخذ ثوبك فزده رداك.

1) L'élif a été omis dans le ms.; la nunation est marquée néanmoins.
2) Suit l'énumération détaillée de 32 arbres ou vertus.

f. 15[a] الفصل الثالث ايضاح وجود الفضايل فى الطبيعة الناسية موحن الدليل على حقيقة ما ذكرنا قبل هذا ان الفضايل حاصلة فينا[1] ... فما ندخلوا الى ملك عدم الالام ومشابهة الله ولنذكر الآن هاهنا حدود[2] الفضايل ونهاية الرذايل مستعنين على تخليصها بالله تعالى.

„ 21[b] الفصل الرابع وهذه حدود الفضايل والرذايل الاول حد كمال الامانة وعدم الامانة[3] ... ويختصم لرذايل الجن ويجاوب عنها.

„ 27[b] الفصل الخامس حد الامانة الكاملة ينقسم ستة انواع النوع الاول شجرة الامانة فى اعتقاد امانتة بالله ، ان يصدق ان الله جل اسمه بارى البرايا ... وما يمكن ان نرضى الله الا بالامانة التامة فى الاشيا كلها.

„ 34[b] الفصل السادس شرح فى انواع الامانة النوع الاول اى معتقد امانة الانسان بالله ، ان لم يصدق الانسان ان الله علة البرايا كلها ... ويهلك كما قيل كل الذين يباعدون انفسهم منك يهلكون.

„ 42[b] الفصل السابع كذلك امر الامانة فى الفضايل والالة التى نفلح فيها الاول[4] فى فضتلة الرجا ، ان لم يصدق الانسان ولا مواعيد الله ووعيده[5] ... انه يجعله الاهًا[6] ويشاركه فى نعمته.

1) L'auteur parle dans ce chapitre de 45 qualités.
2) Ms. حدو.
3) 32 définitions, correspondantes à celles du ch. II.
4) 31 propositions, qui se rapportent aux 45 qualités du ch. III.
5) Le mot ولا a été évidemment déplacé.
6) Ici encore la nunation est marquée dans le ms. sans élif prosthétique; c'est une particularité orthographique du copiste.

f. 46[a] الفصل الثامن فهذه الثلثة(1 فضايل باقيه الامانة . والرجا . والمحبة(2 . فان لم يومن فيما يرجوا . . . فى قلبه البغض الذى هو الشيطان يرد بترس ايقانه بهذا نشابة العدو ويبطل حيله.

„ 51[b] الفصل التاسع باب فى معرفة اقتران الرذايل بالفضايل قال القديس اغريغوريوس المتكلم فى الالهيات ان الفضايل تقرانها الرذايل وفريقهما ابوابهما مفتوحة بمعنى بعضها الى بعض فربما يعمل الانسان فضيلة ما فنسبها الثلاب الى الرذايل التى تقارنها ويسميها بها ∴ شرح ذلك الامانة بابها مفتوح الى الجهالة والعمية . . . ان يسمى الوطى الاخلاق صلف.

„ 53[b] الفصل العاشر قال القديس دوروثاوس ان الفضايل هى فى وسط الطريق الملوكى بين التكاثر والتناقص فلهذا كتب لا تميل يمنة ولا يسرة شرح ذلك الامانة بين الشك واليقين الرجا بين الاياس والامل . . . الدعة بين المحك والتوقير(3.

„ 54[a] الفصل الحادى عشر فجنوح الانسان الى يمنة التناهى فى الفضيلة خطر مرهوب والميل الى يسيرة التناهى فى الرذيلة شنع مذموم ولذلك صار الافراز فى لفضايل كالقايد فى لعسكر . . . الاول(4 فى الصوم الافراز القايد ما يطلق للصايم اذ يجنح الى يمنة المسك المفرط

1) Ms. الثلثت.

2) Ms. المحبه.

3) 31 vertus; le copiste en a sans doute oublié une, v. ch. XVI.

4) Il y a 34 paragraphes, qui traitent d'autant d'actes de la vie, dans lesquels il faut garder le juste milieu.

المتجاوز قوة جسمه ولا الى يسرة استعمال الاغذية
الملذة التى ترخية ... وتسلم العقل الملك الى
اعدايه تم.

f. 57[a] الفصل الثانى عشر في الوصية المقوله لادم ان يعمل الفردوس
ويحفظه هى فلاحة ارض القلب ... وبرهان ذلك
ساير الذين تصغرت الفضايل فيهم بالونية ومحبة
اللذة وفقدت اثمارها فعادوا بالتوبة الى حالتهم
الاولى.

„ 59[a] الفصل الثالث عشر وكما ان كل فضيلة[1] تثمر الثمر اللايق بها
كذلك قتاد الرذايل اذا ارتكب شجر الفضايل بثمر
الثمر المختص به قوة النفس الغضبية اذا استعملت
فى حقها ... شجرة الرحة[2] اذا فلحت حسناً تثمر
الاحتمال لان قتاد المحك يثمر حُبّ الغلبة ∴

ونضيف الى شجرة الفضايل الاتها واثمارها مما ياتى
ذكره . ونقول فى ذلك المسك يثمر عدم الآلام[3] لان
اسراف فى جميع الاشيا يثمر ساير الآلام ... ولا قدر
طرفة عين تم.

„ 62[b] الفصل الرابع عشر والرب جل ذكره يسمى الفضايل ايضًا بذار
زرعه بقلب الانسان الذى هو حقل الله زرع العدو
بينه زوان الرذايل ... مثل ما اقول ان الله زرع
فضيلة الامانة فبذر الشيطان فيها زوان عدم
الامانة ذاك زرع فضيلة الرجا فبذر هذا فيه

1) Ms. فصيلة.
2) Avant cet arbre, il est parlé de 33 autres du même genre.
3) Ms. الالآم.

زوان سوى[1] الرجا ..... ذالك زرع فضيلة الدعة
فبذر هذا فيه زوان المحك[2].

f. 63[b] الفصل الخامس عشر فمنذ معصية الجد الاول وقبوله بذار المحال
فى قلبه حصل فى حنطة الفضايل عرض وهو زوان
الالام فان تخلل العقل الفلاح زوان الرذايل . . .
فيستقل من حنطة الامانة وزوان عدم الامانة رجا
يخالطه ايـاس ومن الرجـا سوى[1] الرجـا . صبر
يخالطه ضجر[3] . . . كذلك الامر فى شجر الفضايل . . .
فانه يستغل منها البرى الحقير المخالف مذاقة الجوى
مثل غلة الحنطة المغشوشة بزوان الرذايل المقدم
ذكرها.

64[b] „ الفصل السادس عشر الرسول الالهى يقول كل الذين يقتادون
بروح الله اوليك هم ابنا الله[4] شرح ذلك ان روح
الله اى لاهوت الثالوث الواحد جوهره هو علة
الفضايل المقدم ذكرهـا . . . وهذه اسما الفضايل
الامـانة الرجا المخافة الافراز الرحمة الحلم العدل
العفة الشجاعة التوادع الوداعة طول الاناه البساطة
الصبر الطاعة الورع النشاط عدم الحسد عدم الحقد
الصفح الزهد الصدق التصون القناعة الاعذار حسن
الثنا الاكرام المديح الفرح التحنن الدعة[5] والروح
الخبيث هو علة الرذيل . . . وهذه اسما الرذايل عدم

1) Ms. سوا.
2) Il y a en tout 32 parallèles.
3) Il s'agit ici des mêmes qualités et défauts que dans le ch. précédent et dans le ch. II.
4) Paul, Ép. aux Rom., VIII, 14.
5) Au ch. XIII, où il y en a 34, sont ajoutés: الشهرة et العزم; au ch. X, il manque البساطة.

الأمانة سوى(1 الرجا البغض التمرد عدم الافراز
القساوة الغضب الجور الزنا الجبانة الكبريا السخط
صغر النفس الخبث الضجر العصية الرالة الكسل
الحسد الحقد الانتقام حب الفضة الكذب المراياة
النشرة الدينونة الوقيعة الاستحقار الدم الحزن عدم
التحتن المحلا وسبيل العقل ان يرصد ذاتة كما
يترقب البستانى الارض ... ويستيقض بنور اللاهوت
الحقيقى الواحد.

f. 66b الفصل السابع عشر شرح الناوريات وهى تنقسم ثلثة انواع ثاوريا
شيطانية وتاوريا هيولانية وتاوريا روحانية . . . .
وبعضهم لا يقتبس منه نور ولا يحسن بنا كالمرآة
المطلية بالطين ما ينفذ فيها نور السمس ولا
يستضى بها لكثافة هيولى الآلام المتركبة على نفسه.

„ 70a الفصل الثامن عشر معاينة منازل ابن الله الحى ربنا والاهنا
ومخلصنا يسوع المسيح المتنازل الباهر العقول وايتحاده
بطبيعتنا ليخلصنا متامل بارى الأطفال صار بمحبته
ايانا طفل صغير(2 . . . ارتضع من الثدى البتولى
النابع القدس حقّا لبن ليغدينا بلبن وصاياه . . . .
لنتطهر بها ويخولنا محبته التامة ليستنير بها بشفاعة
العذرى الثاوطوكس وجميع القديسين آمين.

„ 74b الفصل التاسع عشر وهذه الكلمات والوصايا التى ذكرها الرسول
بولص لاهل افسيس لما دعاهم بالنعمة الكاملة ان
يتحفظوا بتطهير الجسم والروح والنفس الى قدوم

1) Ms. وا.
2) Correctement: طفلا صغيرا.

الرب(2 فاوصى بالجسم الى الجزء المغذى والنفس
الى الحساس واوصى بالروح الى العقل ومثل هذه
ادب الرب فى الانجيل لذلك الكاتب فامره ان
يقدم فى الاول على كل وصية محبة الله من نفسه
وقلبه وفكره ويلوح لى ايضًا هاهنا ان هذا القول
يفسر فيعنى بـالقلب الترتيب الجسمانى وبالنفس
المتوسط وبالفكر الطبيعة العليا التى هى قوة عقلية
ذكرية ... تجد ان نقص الفضايل فيك انما هو من
ونيتك فى فـلاحة طبيعتك وتضجيعك فى اعمال
الوصايا التى تنير الفضايل وتوصلهم الى التمام

f. 80[b] الفصل العشرون حد الفضايل الخالصة من الغش يجب ان نتامل
هذا ان ليس يعد ماسكاً من ساير الالام من لم
يعذره على افتعالها امر طبيعى وبشرى .·. شرح
ذلك فى الامـانة ليس يعد مومن(3 من يعذره
ويمنعه عن الجحود امر طبيعى او بشرى اعنى
المخافة من الاهل والتعيير بـالجحود والرغبة فى عز
الديانة ونظير ذلك فى الرجا(4 . . . فـالاولى رتبة
عبد والثانية رتبة اجير والثالثة درجة(5 ابن فـاذا
كان تعب العمل واحد فلنعمل الخير بالقصد الكامل
لننال حظ الابن.

2) Paul, Ép. aux Éph. II, 15, et IV, 23.
3) Correctement: مؤمنا.
4) La liste des vertus n'est pas complète; il manque القناعة, الوداعة et المسك — التصون, et الاحتمال est appellé طول الاناة; en outre, حسن الثناء.
5) Ms. درجت.

f. 84[b] الفصل الحادي والعشرون وانا اصف بعون الله وتاييده كمال القصد في كل فضيلة مبتدى من الاغراض الالمية المفسدة لكل الفضايل وبعدها الثلثة المحمودة الامانة هى راس الفضايل فعالى[1] الوصايا بعضهم يعملها وضميره فى الجزا عنها ضمير الراكب فى البحر ما يصدق تسلم تجارته او تعطب واخر يعملها . . .

„ 86[a] والمحبة فروعها مختلفة واغراضها الالمية ان بعضهم يحب الله اذا حسن اليه وقاطر خيرانه . . .

„ 88[a] والرحمة فروعها مختلفة واغراضها الالمية هى ان بعض الناس يرحم اهله واصدقاه اذ لحقهم محنة اخر يتصدق على الفقرا يتوخا بذلك مديحًا او جاهًا او حظا[2]

„ 95[b] عاليا[7] ولتزايد قنياته . . . وكذلك باقى الفضايل[3] ان عملها انسان وغرضه فيها غرض الميّ . اما ليرايى بها الناس . او لينال عنها الجزا هاهنا . او لاجل

„ 96[b] رياسة علامية او . . . ولا يتعلق بما تدعوه الضرورة اليه من حاجة البدن وبالجملة لا يكون قصده الا الله وحده . تم

„ 96[b] الفصل الثانى والعشرون ومن المفهوم ان الله جل ذكره خلق الانسان ذو[4] جسم بنفس ناطقة عقلية . الجسم صنعه من الهيولى التى منها انشا اجناس المخلوقات اعنى الحيوان[5] والنبات . . . فكان يعرف حلاوة

---

1) Toute la phrase à partir du premier الفضايل a été ajoutée en marge du texte, où le mot de raccord a été écrit, par inadvertance, فعالى.

2) Ms. خطا. 7) Ms. عالى.

3) L'auteur a traité en dernier lieu du الزهد.

4) Sic; la leçon, quoique fautive, était probablement dans le texte primitif.

5) Ms. الحيّوان; sur l'abus du tešdyd, v. nos remarques à propos du № 230, p. 36 de ce catalogue.

المحبة ، فكان يعرف مرارة البغض ، كذلك باقى
الفضايل ، واضدادها .:.

الفصل الثالث والعشرون والرسول يسمى الفضايل روح[1] . لان f. 100a
الفضيلة شبه الله .·. روحانية لا راى بشرى[2] فيهَا .
وَيسمّى[3] الرذيلة بشرة . لان الرذيلة الناتجة من
محبة اللذات التى تحض على تجاوز حد استعمال
الحواس ، والخاصيات كلهَا رويات بشرية . لا راى
روحانى[2] فيها . شرح ذلك من يشك فى الامانة ،
انما يصيبه ذلك من ان. يصدق بما يراه ويسمعه
. . . من[4] يماحك ان مَا يصيبه ذلك من ايثار „ 102a
الغلبة والمفاخرة بالامور الحسية . وهذا راى بشرى
لا روح فيه . فما ذا اصغى العقل الى هذه الرذايل
. . . والذين عقلوا الرويات الارصية رويات الذين
عقلهم يدب فى الرذايل الارضية فاذا فارقوا الجسد
ينزلون الى قعر الارض.

الفصل الرابع والعشرون يقول ايضا الرسول . الاله الذى „ 103b
اعبده بروحى[5] مطابقا قول الرب ان الله روح
ويجب ان يسجد له بروح وحق . شرح ذلك العبادة
وانواعها هى الامانه الصلاة التضرع السجود
التسبيح القراة الصوم ونظايرها فالامانة مايجب
ان تكون بالجسم فقط اى بالفم . . . اوليك „ 108a
الغابيون لان اوليك ينجح احدهم فى بعض

---

1) Correctement: روحا. 2) Ms. ويتّسى.

3) Le naṣb serait ici de rigueur; la chute de la nunation de راىً dans l'arabe classique a causé cette anomalie.

4) L'auteur vient de passer en revue toute la nomenclature des qualités déjà connues en accompagnant chacune de réflexions semblables.

5) Paul, Ép. aux Phil. III, 3.

الاحيان والبقية عاطلون على ممر الازمان واما
الملتمس لاقوال الله ووصاياه المفترضة سيان جواهر
افضل من الوف ذهب وفضة اعنى كلام الله الجليل
الكريم الذى يحق له التمجيد والتعظيم من الان
والى كل اوان والى دهر الداهرين
امين

Sans même parler de l'anachronisme monstrueux, qui ferait citer[1]) St. Dorothée († 560) par un prélat du IVe s., il faut convenir que le commencement du ch. IX, qui nous donne le nom de St.-Grégoire, ne permet nullement de soupçonner un seul instant qu'il s'agit ici de l'auteur de l'ouvrage. En tout cas, le Grégoire, dont l'opinion est exprimée en ce passage, est formellement appelé le Théologien (المتكلم فى الالهيات); c'est St.-Grégoire de Nazianze. Le nom a-t-il frappé l'imagination, et a-t-on mis sous les auspices d'un aussi grand saint le Livre du Paradis? Et puis, reculant devant l'invraisemblance choquante qui éclate à une lecture attentive du ch. IX, est-on allé se rabattre sur son illustre homonyme, l'évêque de Nysse? Ce serait, à la vérité, peu logique, mais bien humain.

Le titre et le sujet du كتاب الفردوس font involontairement songer à un rapprochement avec la روضة الغريد de Siméon b. Macarah, moine de Cété et contemporain de Saladin[2]). Mais l'allégorie du paradis intellectuel est propre à notre anonyme, qui a aussi choisi un champ plus vaste et a pris pour auditoire la chrétienté entière, et non les solitaires seulement.

Il se préoccupe peu de dogmatisme et de science; il veut édifier, non instruire. C'est à peine s'il vient au bout de sa plume quelque nom de l'Â. T., comme David (داود النبى) ou Élisée (اليشع); il cite exclusivement les Évangiles[3]) et les Épîtres de Paul, l'apôtre par

---

1) Ch. X. — Sur l'identification de St. Dorothée et sur d'autres questions se rattachant à ce sujet, v. les Additions et Rectifications à la fin de ce volume.

2) Brit. Mus. II, p. 38—40; Zot., Mss. Syr. № 232².

3) Le commencement du ch. X contient un lambeau de verset de l'A. T. فلهذا اكتب لا تحيد يمنة ولا يسرة, mais ces mots font partie de la citation de St. Dorothée et ne peuvent entrer en ligne de compte.

excellence: الرسول الالهى ,الرسول; il ne se pique même pas de préciser ses emprunts au Livre Sacré[1]), et, s'il parle de l'Épître aux Éphésiens[2]), c'est qu'il y fait allusion plutôt qu'il n'en détache un verset. Des paraboles, des événements de la vie terrestre de Jésus émaillent le livre du Paradis, mais je n'y relève que les noms propres de St.-Pierre (بطرس الرسول ,بطرس), de Ponce Pilate (بيلاطس البنطى), de Simon le Pharisien (سمعان الفارسى) et de Marie l'Égyptienne (مريـم المصرية). Il se fonde sur l'autorité de St. Grégoire de Nazianze et de St. Dorothée (ch. IX et X), voilà pour la patristique. A propos d'une histoire de conversion[3]), il parle des دستورات الابا: c'est la désignation de toute une littérature[4]), on ne peut y reconnaître un renvoi bibliographique.

Il ne s'appesantit pas sur le dogme et insiste singulièrement sur l'efficacité de la foi: les reliques font des miracles, non par leur vertu intrinsèque, mais à cause de la foi de ceux qui croient:

وبرهان ذلك المذكور الصابى الذى سالته امراة الريس المومنة التى كانت تضيفه ان يجيب لها عضو[5] من اعضا القديس الفلانى لتنحل من عقريتها لاجل تبريكها منه . فاتاها بعضو من بعض النواويس فقبلته وضميرها متيقن انه عضو ذلك القديس فرزقت ولد[6] بحرارة امانتها . وصار ذلك سبب[7] لرجوع الصابى مسيحيا[8].

Il ne parle qu'une fois incidemment de la Trinité (اللاهوت التالوث, ch. XVI), il a recours à l'intervention de la Vierge et de tous les saints (fin du ch. XVIII), il parle du Diable (الشيطان), mais il est

---

1) Les citations ne sont pas toujours textuelles; ainsi, nous trouvons au f. 92ᵇ—93ᵃ deux versets de St. Matthieu, comme d'habitude sans indication de la source (simpl. قوله, Il, c. à d. le Seigneur, a dit), et même dans un ordre interverti.

2) Au ch. XIX, comm.

3) Celle du brigand, qui, ayant abusé de la crédulité d'une congrégation de femmes pieuses, est tombé par la grâce sous l'empire de leur foi naïve et se fait religieux.

4) Il en est de même de l'indication au ch. VI: قول القديسين ان الله انما يطلب القصد الذى يتوخاه الانسان فى عمله.

5) Régulièrement: عضوا.

6) Rég.: ولدا. 7) Rég.: سببا. 8) Ch. VI.

remarquable que l'exorde et la conclusion du livre soient exempts de tout esprit de confessionalisme étroit. Est-ce en vue de la propagande?

Quoiqu'il en soit, le texte arabe n'est qu'une traduction. L'emploi de l'expression العذرى التاوطوكس (ch. XVIII) p. dire la Vierge Mère de Dieu, témoigne déjà de l'origine grecque de notre ouvrage car la liturgie même connaît le terme arabe والدة الاله; le mot grec a donc été conservé par un scrupule du traducteur. Le ch. XVI est consacré à l'examen de trois تاوريات (au sing. تاوريا ou ثاوريا) = θεωρία, spéculation. Les vertus et les grâces et leurs opposés ont des dénominations absolument helléniques; ainsi le recours constant à عدم pour désigner les qualités ou les défauts dont l'appellation est formée en grec par un α privatif:

عدم الافراز = ἀχρισία,
عدم التحنن = ἀσυμπάθεια,
عدم الحقد = ἀμνησικακία (?),
عدم الحسد = ἀφθονία,

à côté de l'existence de سوى pour rendre le grec ἀπό, comme dans سوى الرجا qui correspond à ἀπελπισμός; la corrélation exacte de حبّ الفضّة avec φιλαργυρία et de صغر النفس avec μικροψυχία; la préférence même accordée à فردوس sur جنّة; l'expression étrange الالى p. rendre le sens de passif, négatif (en parlant d'une vertu ou d'une qualité), expression calquée sur le grec πάσγων; enfin, et c'est là un point capital, l'orthographe الشاروبيمة, les Chérubins (f. 72[b] d. l.), car un Arabe n'eût pas inventé cette forme et ne l'eût pas trouvée dans un texte syriaque — tout, en un mot, conspire à nous mettre sur la voie de l'origine grecque du livre. Il n'est pas jusqu'au choix restreint des citations qui ne vienne à l'appui de cette idée: un auteur, libre de toute préoccupation littéraire ou scientifique, n'a dû nommer St. Grégoire de Nazianze et St.-Dorothée à l'exclusion de tous les autres Pères qu'en écrivant pour des gens, auxquels leurs noms étaient plus familiers qu'aucun autre; un Araméen, p. ex., ne serait pas allé chercher, en s'adressant à la masse des fidèles, une autorité en dehors de celle de St. Éphrem; ce ne peut être qu'un homme parlant le grec et, de plus, vivant en Syrie, — loin de Gaza,

peut être, St. Dorothée n'eût pas joué un rôle aussi prépondérant, — et pas avant le milieu du VIe s.; il est néanmoins difficile de préciser l'époque où il a fleuri. Nous avons toutefois quelques points de repère pour nous arrêter à une limite inférieure, en deçà de laquelle on ne saurait le placer. Essayons de l'établir. La Bodléienne possède en arabe un exemplaire du كتاب الفردوس; Nicoll, qui l'a décrit (Cat. № XLIII, p. 44—46) et en a extrait le préambule (jusqu'à شرح الفدان), le fait remonter au XIVe s. D'après ce qu'il en raconte, on voit que la division par chapitres n'y existe pas, bien que la répartition des matières soit exactement la même que chez nous. Les divergences orthographiques le font appartenir à une autre classe de mss. que celui de l'Institut: ainsi, celui-ci a toujours سمائى, tandis que celui-là s'en tient à la prononciation سماوى.

L'exemplaire de la Bodléienne ne vaut pas le nôtre; les fautes que Nicoll a été obligé de redresser dans la préface qu'il a publiée ne se retrouvent pas dans le ms. de l'Institut, qui a, en outre, certaines leçons bien meilleures; ainsi, la phrase

فعقله الذى هو الانسان الباطن الذى لا يرى صورة الله وشبهه كانت فية شجر

traduite par lui en latin:

„In Mente nimirum ejus, Homine scilicet interiore, non aspectabili, imagine et similitudine Dei, arbor fuit etc.“,

est un peu tronquée; elle se présente dans le ms. de Pétersbourg sous cette forme, plus explicite et plus complète:

فعقله الذى هو الانسان الباطن الذى لا يرى هو صورة الله وشبهه وقلبه كان فيه شجر

Le № XLIII de la Bodléienne n'est attribué à personne; et le قال القديس, par quoi ouvre le 1er chapitre, ne s'y trouve pas. La fin, qui eût pu nous renseigner, fait défaut („calce mancus“, dit Nicoll), — il manque le tiers de l'ouvrage[1]). L'épigraphe ne nous eût cependant pas donné le nom de l'auteur, qui a été oublié de bonne heure. Un ms. arabe du XIVe s., provenant du fonds Colbert, actuellement

1) Le f. 36 de la Bodl. contient ce qui est sur le f. 20 de l'Institut; à ce compte, le ms. d'Oxford devrait avoir (36:20) 108 ff. = 194 ff., il n'en a que 129.

à la Bibl. Nat., est suivi d'un autre du XIIIe s., qui est intitulé كتاب الفردوس, identique, d'après M. de Slane (Cat. p. 40, № 163[2]), à celui qui est décrit par Nicoll. Aussi s'en réfère-t-il à ce dernier sans pouvoir rien ajouter de son crû; en effet, la copie de Paris, quoique le plus ancienne, a été faite avec négligence sur un exemplaire défectueux par lui-même. En parcourant la courte notice de M. de Slane, j'ai été frappé de voir comme 3e partie du № 163 „un traité de morale chrétienne commençant par ces mots:

„ان الله جل ذكره خلق الانسان ذو (lis. ذا) جسم ونفس ناطقة عقلية“;

ce n'est rien autre que le commencement du XXIIe chapitre:

ومن المفهوم ان الله جل ذكره خلق الانسان ذو جسم بنفس ناطقة عقلية.

Le „traité de morale chrétienne“ d'un inconnu est donc puremant et simplement une partie de notre ouvrage. Pour le scinder ainsi en deux, le copiste devait avoir sous les yeux un exemplaire, où les chapitres n'étaient pas numérotés. Ayant été trompé[1]) par le تم, qui est au bout du XXIe ch., il a cru commencer un nouvel opuscule. Or, le XXIe ch. est un des plus longs du livre, et l'auteur ferme avec lui un cycle de son exposition. Le XVIIIe se termine bien aussi par l'invocation de la Vierge et des Saints avec la bénédiction امين en guise de conclusion. Le XIIIe a déjà un تم, et cependant on a pu se convaincre que la fiction du jardin spirituel est représentée on ne peut plus vivement dans le XIVe ch. qui le suit et qui appartient nécessairement au Livre du Paradis. L'auteur abandonne parfois son allégorie, mais toujours pour y revenir; c'est ainsi qu'au ch. XXIV et dernier nous retrouvons la désignation

التى هى شجر الفردوس.

Le nombre même de 24 est significatif: il y a là une allusion aux douze tribus d'Israël et aux 12 apôtres, qui est, sans nul doute, intentionnelle: voyez, dans la روضة الفريد, que nous avons citée[2]), combien le moine Siméon se réjouit d'avoir su distribuer son sujet en 12 chapitres.

---

1) Son devancier l'avait déjà peut-être été avant lui.
2) Brit., II, p. 38—40, № XXVII.

Mais, même en ajoutant au corps du texte du كتاب الفردوس le prétendu opuscule, nous inclinons à croire que le ms. de Paris est incomplet. Le gros de l'ouvrage occupe les ff. 112—290, soit 179 ff., l'appendice est renfermé en 15 autres (291—305). Dans le ms. de l'Institut, les XXI premiers chapitres sont répartis sur 95 ff. et les 3 derniers tienent en 12 [1]).

La disproportion est évidente: la matière de 23 [2]) pages de Pétersbourg ne peut trouver place sur 30 pages de Paris; je suppose que le ch. XXIII, qui occupe $3^1/_2$ ff., soit 7 pages, chez nous, n'existe pas à la Bibl. Nat. Car, dans ce cas, $24 - 7 = 16$ pp. de notre exemplaire équivaudraient à 30 pages de ms. de la Bibl. Nat., ce qui revient à dire qu'un de nos feuillets correspond à $^{15}/_8$ f. de ce dernier; 95 de nos feuillets correspondent ainsi à un peu plus de 178 f. de celui-ci, ce qui s'accorde pleinement avec les données antérieures.

Il en résulte qu'au XIIIe s. la traduction arabe était assez vieille pour avoir subi plusieurs rédactions, les 3 mss. qui nous sont parvenus étant parfaitement indépendants l'un de l'autre. Le modèle de la copie de Paris, déjà fort dissemblable des modèles des 2 autres textes connus, n'était plus en bon état et avait perdu plusieurs feuilles dès le XIIe ou au commencement du XIIIe s.

D'un autre côté, la traduction ne peut pas avoir été faite avant la fin du Xe s., car l'expression التكلم فى الالهيات (ch. IX), montre que le mot كلام avait eu le temps de prendre entièrement droit de cité chez les Musulmans et de s'introduire même chez les chrétiens [3]): or Šahrestâny nous apprend [4]) qu'on commença seulement à l'employer dans le sens de scholastique sous le règne d'El-Mâmûn. Par contre, on a observé plus haut que la *passivité* se rend par إلى; Ibn Khaldûn se sert dans ce sens du radical انفعال (v. Dozy, Suppl.), mais long-

1) En tout 107. Le texte commence au f. 2ª; le 1er f. aura tout à l'heure notre attention.

2) Le dernière page est blanche.

3) Le terme المتكلم devait être depuis longtemps dans la bouche de tout le monde, pour que le traducteur l'ait employé au lieu de transcrire simplement θεολόγος, comme il l'a fait d'ailleurs (f. 73ª, l. 3).

4) كتاب الملل فالنحل, éd. Cureton, p. ١٨, l. 3 et 4.

temps avant lui, Maïmonide n'en connaît pas d'autre, et le Guide des Égarés (I, f. מ״ב de l'éd. arabe de Munk) a tout l'air de prendre là un mot du domaine commun; ainsi, l'usage en était général dans la 2e moitié du XIIe s.

Nous sommes donc amenés à affirmer que le كتاب الفردوس fut traduit du grec au XIe ou au commencement du XIIe s. L'époque de la composition originale flotte conséquemment entre le VIIe et le XIe s. Cependant, si l'on observe que l'auteur prononce bien le nom de juif (يهودى), mais ne fait nulle part allusion, ni à l'oppression de l'Église, ni aux séductions que peuvent offrir d'autres religions, je crois qu'on sera amené à le faire vivre avant la domination musulmane. Et, comme celle-ci a été précédée de la tourmente perse, il faut aller plus haut que le règne de Phocas. Nous sommes donc limités entre 560 et 602 de J.-C.

Quant à l'exemplaire de l'Institut, c'est celui qui a le mieux conservé la figure primitive de la traduction; mais il n'est pas bien ancien. Avant l'Institut (dont le timbre est apposé sur les pages blanches du 1er et du 108 f. numérotés), il appartenait à Suchtelen, dont les armes se voient encore sur le plat intérieur de la reliure et chez qui il portait le № XVIII: c'est là aussi qu'on a dû le paginer et, probablement en vue de dresser un inventaire des mss., transcrire à la marge en chiffres romains les numéros d'ordre de certains chapitres. Il avait été écrit pour les moines coptes, résidant à Rome, comme en fait foi l'épigraphe:

هذا الكتاب برسم دير مار اسطا[فا]نوس[1] الكائن بجوار مارى بطرس
بالواتكانى لاستعمال الرهبان الاقباط القاطنين به فلا يحل لاحد التصرف
فيه بوجه من الوجوه

Ces lignes sont d'une autre écriture et d'une autre encre que le corps du ms.: les caractères sont lourds, les ligatures manquent de souplesse; on dirait d'une main peu exercée à écrire le neskhi. Les mss. éthiopiens de l'Institut ont la même souscription.

---

1) Les 2 lettres entre crochets se sont fondues en une seule à cause de l'encre qui a coulé; la tache a depuis rongé le papier.

Le texte même est écrit avec assez de soin, bien que les ratures soient passablement fréquentes; les additions[1]) à la marge, qui ne sont que des raccordements dans les passages où le même mot répété à deux reprises a causé dans le texte l'omission d'un ou de plusieurs membres de phrase, ont sans doute existé sous cette forme dans l'exemplaire qui a servi de modèle et proviennent d'une collation avec une autre source. Les en-têtes[2]) sont à l'encre rouge; un double filet rouge était destiné à encadrer les pages, mais, soit hâte, soit lassitude, il cesse dès le f. 24. L'écriture est nette et suffisamment régulière; le copiste était néanmoins malhabile à souder des lettres ensemble et ne savait donner à ses ا et à ses ط qu'une tournure assez gauche, fréquente d'ailleurs dans l'écriture des derniers siècles[3]). Son orthographe est généralement correcte; toutefois, il aime, comme on a pu s'en apercevoir, à se défaire des *hamza*, des *meddâ* et autres signes; la désinence en *a* avec un *ya* final est remplacée par ےا; le ة et le ت se confondent sans cesse; le ذ est rarement indiqué[4]); on rencontre ضنه au lieu de ظنه (f. 85[a], 5 l. de la fin) et, au contraire, يرظيه pour يرضيه (f. 95[b]); le ة n'obtient son tréma qu'à l'état construit ou encore, par moments, s'il appartient à un substantif placé devant un adjectif[5]); je note au passage la leçon عَشْرَ p. عَشَرَ (dix), l'attribution fréquente du nominatif au tenwîn en place de l'accusatif que vondrait la grammaire etc. La reliure, en veau plein, porte sur le plat كتاب الفردوس; la manière de raccorder l'*élif* avec le *tâ* rappelle trop celle du copiste pour que la couverture ne soit pas contemporaine de la composition du manuscrit. Elle est plutôt du XVIIe que du XVIIIe s.

1) Elles sont pour la plupart accompagnées de la mention صح.

2) Dans nos citations, nous avons remplacé le changement d'encre par des lignes tirées au-dessus des mots.

3) Une tablette en ardoise sous forme de livret, qui a été achetée en Espagne et se trouve en ma possession, porte le *Pater* écrit en caractères absolument semblables; elle provient peut-être de la même officine romaine que notre ms., c. à d. d'un des collèges orientaux du Vatican.

4) Le point est parfois remplacé par une petite ligne d'une forme indécise.

5) Il y a des exceptions; elles s'expliquent par la prononciation à la lecture. Des incorrections dans le genre de درجت الابن sont rares.

Le papier, blanc, solide, peu homogène d'ailleurs, à vergeures espacées, est marqué d'un chevreuil passant, inscrit dans un cercle; le grain en ressemble à celui sur lequel sont imprimées la Bible arabe de 1671 et la Bibliotheca Sacra Latino-Hebraica d'Imbonati (1694), sorties toutes deux des presses de la Congrégation de la Propagande.

C'est de cette époque environ que date le ms., le *terminus a quo* est le pontificat d'Urbain VIII, qui institua le Collège de la Propagande et y réunit des Orientaux de toute secte (1627).

Le modèle sur lequel il a été copié avait déjà eu le temps de passer de main en main, à en juger d'après une notice écourtée que le copiste n'a pas achevé de transcrire, soit parce qu'il s'est aperçu qu'elle ne rentrait pas dans ses attributions, soit parce qu'il n'est pas arrivé à en déchiffrer la fin:

وقفا موبرا برسم اخوية الر (f. 1b).

Il faut sans doute lire مُؤَبَّدًا — éternel, et le dernier ر n'est aussi probablement qu'un د (الدير).

Au-dessus de ces quelques mots, le copiste a eu soin de consigner une remarque qu'il avait également devant lui: cette remarque est placée au pied du faux titre[1]), de sorte qu'elle a dû dans l'origine avoir été couchée par écrit entre la date de l'exemplaire-type et l'époque du legs.

على راى المعلم بَالّارمينُوس ان هذا الكتاب ليس هو بتاليف القدّيس
غريغوريوس نيصص بل هو تاليف[2]) المعلم موسى ابن كيفا الكلدانى

L'épithète de معلم appliquée ici au savant jésuite Bellarmin montre qu'il a été consulté sur l'ouvrage avant son cardinalat, c. à d. dès avant 1598. Sa vaste érudition lui permit de renier a priori l'authenticité de la tradition qui voulait attacher le nom de Grégoire de Nysse au Livre du Paradis; mais, trompé par la similitude

---

1) كتاب الفردوس العقلى وايضاح اشجار الفضايل التى نصبها الله فى غزيرة الانسان. Les fautes étranges qui déparent ce peu de mots sont dues certainement à ce que les points diacritiques ont été placés en bloc après coup, et peut-être aussi aux enjolivements que le titre pouvait avoir dans l'original.

2) Ms. ياليف.

des noms, il crut y voir un ouvrage de Moïse bar Céphas. Il est vrai que Moïse bar-Céphas, appelé Mar Sévéros, évêque jacobite de Mossoul (d'où son surnom de Chaldéen) et auteur d'un grand nombre de traités, commentaires et anaphores en syriaque[1]), composa aussi un Livre du Paradis; mais c'est un ouvrage dogmatique, qui s'occupe de la question de l'Éden et n'a rien à voir avec notre livre de morale religieuse.

Un voyage à Paris m'a mis à même de voir le № 75 de l'ancien fonds de la Bibl. Nat., dont il est parlé plus haut[2]). Écrit en mâle neskhi d'une encre pâlie par le temps sur du beau papier oriental jaune, il se distingue par une orthographe généralement correcte et qui fait peu de concessions à l'usage vulgaire[3]); mais son ancienneté et de fréquentes taches d'eau en rendent la lecture parfois pénible et par moments impossible. C'est l'oeuvre d'un copiste soigneux: les en-têtes, souvent les tenwîn, toujours les signes de ponctuation (: et ..) sont au minium; les points diacritiques sont placés d'une façon régulière, le tréma sur le ة est systématiquement abandonné. La vocalisation est rare, mais juste. A la fin de chaque feuillet se trouve le mot قوبل, qui montre qu'on a collationné le ms. avec son modèle avant de coudre les cahiers ensemble.

La page a 12 lignes, la ligne de 5 à 7 mots.

L'ouvrage commence par l'invocation:

بسم الاب والابن وروح القدس;

le prétendu opuscule qui le suit est précédé des mêmes mots, sauf qu'on y lit والروح.

Je dois faire observer que certains passages, qui sont raturés dans notre ms. comme fautivement écrits, subsistent dans celui de Paris.

1) Zotenberg, Cat. des mss. Syriaques; v. aussi Renaudot, Liturgiarum Orientalium Collectio, Paris 1716, t. II passim, et Assemani, Bibliotheca Orientalis, t. II passim, mais surtout p. 219.

2) V. p. 71—72.

3) A noter cependant متضاهرا (f. 142ª fin) p. متظاهرا qu'a correctement le ms. de Pétersbourg, f. 18ª, 3ᵉ ligne de la fin; الغطب p. الغضب en un autre endroit (226ª fin à Paris = 68ª, 6 à Pbg.).

Ce fait, rapproché des additions avec la mention صح, m'engage à voir dans le ms. de l'Institut la copie d'un modèle se rapprochant de celui de Paris, qui aurait été collationnée ensuite avec un exemplaire d'un type différent plus complet. Mais le № 75 de l'ancien fonds présente en plus certaines omissions et lacunes[1]), qui abrègent le texte d'une façon singulière en maint endroit; ses leçons, comparées à celles de notre ms., sont peu recommandables: وانواعه vaut moins que واعراضه (f. 94[a], 10), في الغضبية — que في الفضيلة (f. 100[a], 11). La division par chapitres n'existe pas, mais la matière du ch. XXIII ne fait pas défaut: des passages sautés rendent l'exposition plus concise, et puis la fin manque, le ms. de Paris s'arrêtant court aux mots

تعمل اشيآ ضدّ تلك تم

qui se trouvent sur le f. 106[a], l. 8, de l'ex. de l'Institut, immédiatement avant une citation de l'épître aux Corinthiens et une de celle aux Éphésiens[2]). Je veux encore faire remarquer que „céleste„ se rend à Paris par سمايى, comme dans le ms. de l'Institut, à l'encontre de la leçon adoptée par le copiste de la Bodléienne.

KARCHOUNI.

236.

Les 4 Évangiles.

Ar. I. 5. 1. — Haut. 9 cmm., larg. 6 cmm. — 2 ff. de papier au comm. et à la fin + 3 feuillets de parchemin blanc + 4 feuillets de parchemin jaune non numérotés + 12 feuilles de parchemin jaune à 32 pages la feuille, sauf la dernière qui est de 30 pages. — 22 lignes à la page.

Les Évangiles ont déjà été deux fois publiés en karchouni: la 1[e] édition, qui est romaine, date de 1703; la 2[e], qui en est la reproduction, a vu le jour à Paris en 1827 par les soins de l'illustre

---

1) P. ex. avant le f. 212[a] correspondant au f. 54[b] de Pbg., une lacune de la valeur de 8 pages de notre ms.

2) J'ai négligé de les mentionner plus haut (p. 68). — Comme particularité de l'écriture du № 75 de l'anc. fonds, je dois relever la façon singulière d'enchevêtrer l'un dans l'autre en les réunissant par le haut l'élif terminant un mot et l'élif commencant le mot suivant.

Sylvestre de Sacy[1]). Elles ne s'accordent pas pleinement avec le texte de notre ms.; celui-ci est tellement soigné qu'il vaut la peine d'être étudié.

Les caractères karchounis ne sont évidemment qu'une transcription postérieure à la traduction, qui avait été à l'origine figurée en lettres arabes; ceci appert de légères inexactitudes dans le genre de رجبعام au l. de رحبعام, يغتاليم au l. de نفتاليم; de la confusion de البيت avec النبت, de يتحيلون avec يتجلبون, de المنتجبين avec المتخبين[2]).

A ces exemples probants, on peut encore ajouter le mot والسبت p. والشبت (Matth. XXIII, 23), qui montre que le prototype de notre ms. était fort pauvre en points diacritiques. Une lecture superficielle suffit aussi à établir que la traduction arabe a été faite sur un original grec[3]) par un homme ignorant de l'hébreu et de l'araméeu: le nom ברכיה est rendu, Matth. XXIII, 35, par براشيا[4]); or le ش rend le χ grec, tandis que le *kaf* correspond toujours à un خ ou un ك.

Comme notre ms. se rapproche assez du texte de celui de Vienne, qui a été publié par Lagarde à Leipzig en 1864 sous le titre: Die 4 Evangelien arabisch, j'ai cru devoir comparer les deux recensions au moins pour St.-Matthieu. Lagarde ayant soigneusement collationné[5]) son texte avec celui de l'édition de Leyde due au zèle d'Erpenius (1616), il était inutile de refaire ce travail. Par contre, il m'a semblé intéressant de comparer avec le ms. de l'Institut le Nouveau-Testament arabe-latin sorti des presses des Médicis en

---

1) Zenker, Bibl. Or. I p. 188, se prononce pour l'an 1823; mais de Sacy parlant de l'édition de Rome, dit positivement dans la 2e éd. de sa Chrestomathie arabe parue en 1826 (t. II, p. 246): «dont je donne une nouvelle édition à Paris». A la Bibl. Imp. Publ. de St.-Pbg., son Év. karchouni est sous la date de 1827, qui est également celle que propose Lagarde, Die 4 Evangelien arabisch, Leipzig 1864, p. X.

2) Tous ces mots sont d'ailleurs parfaitement à leur place et ne corrompent nullement le sens des passages où ils se trouvent, comme on s'en convaincra plus loin.

3) Peut-être par l'intermédiaire du copte.

4) Également dans le texte de Lagarde, Die 4 Ev. ar.

5) L. l. p. XX et svv.

1591[5]), 1619 et 1744, et le volume de la Bible arabe-latine contenant les évangiles qui a paru à Rome par les soins de la Congrégation de la Propagande en 1671; les divergences sont parfois notables, je me suis néanmoins contenté de signaler la leçon adoptée par ces deux édd. dans les cas de divergence entre le ms. de l'Institut et celui de Vienne. La critique de Lagarde sur les 2 Polyglottes (ib. p. X—XI) est trop juste pour que j'aie songé à les faire entrer dans la sphère de mes investigations, qui ont porté encore sur l'Évangile karchouni de Sacy.

Ce dernier a évité l'emploi des voyelles et des points diacritiques, sauf pour le ط, quand il est destiné à exprimer un ظ ou un ض, car sa transcription ne connaît pas de différence entre les deux lettres. Le texte est naturellement très correct[6]); pour établir vis à vis de lui la valeur relative de notre ms., il suffira de quelques indications que nous consignons dans le tableau général ci-après:

M. signifie le ms. de l'Institut;
L. — l'édition de Lagarde;
Méd. — les Évangiles médicéens;
R. — le Nouveau Testament imprimé à Rome en 1671;
S. — le texte karchouni de S. de Sacy. Suivant que S. se trouve du côté de M. ou de L., la version de Sacy s'accorde avec l'une d'elles; * marque la même chose pour R., et ° pour Méd.

En vue de faciliter les recherches j'ai eu recours à la division des chapitres, telle qu'elle s'est introduite en Occident; mais notre ms., d'accord en cela avec les Polyglottes, le ms. de Vienne, l'édition

5) Lagarde (p. IX) écrit 1590 (?); le catalogue des imprimés de l'Institut Oriental fournit la même date. Cependant mon exemplaire de 1619, qui n'est qu'une réimpression de l'éd. précédente, renferme un avis de l'imprimeur portant la date de 1591. Il est probable que le livre a été mis sous presse en 1590 et a été achevé l'année suivante.

6) Le teŝdîd y est représenté. Je signalerai comme particularités orthographiques la leçon constante ملاك (avec l'élif de prolongation) pour dire ange (ce qui est beaucoup plus exact que la forme usuelle des mss. du texte sacré مالك) et la tendance à mettre un élif prosthétique là où les grammairiens arabes auraient mis un ى, p. ex.: طوبا p. طوبى.

de Sacy et celle des Médicis s'en tient au morcellement oriental; le N.-T. de Rome a les deux désignations[1]).

Matthieu I 2 et svv.		Le و qui unit les représentants des générations dans L., R. et M. est systématiquement omis dans notre ms. et l'éd. de Sacy.	
3	(S.)	M°. نصون comme à la marge de L.	
			L*. نحشون
	(S.)	M*°. راعوث	L. راعوت
5, 6		M. ايسّى (S. sans ّ)	L. ايساى (R. ايسى), (Méd. ايسّ)
6		Le 2° الملك manque dans M.	
6, 7		M°. سليمن	L*. سليمان (S.)
7		M. رجبعام	L*. رحبعام (Méd. راحبعام) (S.)
	(S.)	M. ابيّا	L*°. ابيا
7, 8		M°. اصاف	L*. اسا (S.)
	(S.)	M. اخاز	L*. احاز
10	(S.)	M. عاموص comme à la marge de L.	
			L*°. عامون
12		M. شلتايـيـل (S. شلتايل)	L. شالاثيل (R. et Méd. شلتايل)
		M. زوربـابيل (S. زوربابيل)	L*°. زورب‍ابل
14	(S.)	M*°. صادوق comme à la marge de L.	

1) Afin de donner plus d'étendue à ce travail de comparaison, je dirai que le ms. de l'Institut donne, Luc X, 31, la leçon منخنا au lieu de مشركاعلى الموت chez Lagarde; XX 14, 4 — منعورات au l. de متحيرات, qui est, à mon su, le seul cas, où le ms. de Vienne s'accorde avec la Polyglotte contre notre ms. — Ce dernier, Marc IX, 50, fournit la leçon du texte de Lagarde et non celle qui est désignée sous le nom de السرياني, encore une preuve contre son affinité avec les traductions araméennes. — A ce propos, j'observerai que L. avance à tort, selon moi, que le رومى de son glossateur signifie l'évangile en latin et non en grec (l. l. p. XI): le passage de Matth. XVIII, 17 témoigne du contraire, car la Vulgate dit *non audierit* = لم يسمع, et c'est la version grecque (رومى), qui rend effectivement عصام par παρακούσῃ.

	15	(S.)	M*°. اليعازر	L. اليعازار
			M*°. متثان (S. ماتان)	L. مطثان
	16		M°. المولود	L. التى ولد (R. المولد) (S.)
	18		M*°. قبل ان	L. قبل لا (S.)
	23		M. هاهى ذه	L*°. هاهوذا (S.)
			M. عمنويل (S. عمنوايل)	L. عمانويل (R°. عمانوييل)
II	4 et partout	(S.)	M*°. روسا	L. رووساء
	5		M. النبى القايل	L*°. النبى (S.)
	7		M. دعى	L*°. دعا
	13		M. واذ	L. واذا (R°. اذ)
	22	(S.)[1]	M. عوظ	L*°. عوض
III	1		M*°. المعدان	L. المعدانى
	8		M. للتوبه	L. التوبة (R°. بالتوبة)
	10		M. موطوع	L. موضوع
IV	7		M*. الاهك	L*. الهك
	11		M. ملايكته	L*°. ملايكة
	13		M. ويفتاليم comme à la marge de L.	L. نفتاليم (S.), (R°. نفثاليم)
	15		M. زابلون وارض	L. زابلون ارض (S.) (R°. زابلون ونفثاليم)
			M. يفتاليم cf. plus haut (S.)[2].	
	18		M. واندراس	L*°. واندراوس
	24		M. به من جميع اصناف	L. به من اصناف (R. كل من كان بسؤ حال) (Méd. كل من كان باسواء حال باصناف)
			M. الامراظ	L°. الأمراض (R. بامراض)
			M. والمعتريين	L. والمعتريين(?) (R. والمتعذبين) (Méd. والمعترين)

1) S. a régulièrement ظ au l. de ض.

2) La comparaison avec S., dont la position à l'égard des autres a été suffisamment élucidée, ne sera, à partir d'ici, continuée qu'incidemment.

	M. روس	L*°. رووس
25	M. وعشر	L*°. والعشر
V 5	M. للودعا à peu près comme à la marge de L.: للوديعين L°. للمتواضعين (S.) (R. suit un ordre un peu différent et dit للعليمين)	
5, 9, 18, 35 etc.[1]	M. الارظ	L. الارض
9	M. بنوا	L. بنى, à la marge بنو (R°. ابنا)
13	M°. فبهاذا	L. بماذا (R. باى شى).
14	M. موظوعة	L. موضوعة
17	M. والانبياء	L*°. او الانبياء
19	M. يُدعَ معا فى	L*°. يدعى فى
21, 27, 33	M. للاوليين	L*°. للاولين
21	M. فمن	L*°. فان من
23	M. اخاك واحد	L. اماك واحد (R. لاخيك شئ) (Méd. لاخاك واحدًا)
44	M*°. اخبّوا	L. حبوا (S.)
(S.)	M. باركوا	L. وباركوا (R°. وصلوا)
47	M*°. تفعل	L. يفعل
VI 10	M. وتكون	L. تكون (R°. لتكن)
14	M. هفواتهم	L*°. خطايهم (S.)
	M. ابيكم	L*°. ابوكم
15	M. سيّاتهم	L. سيياتهم (R. manque) Méd. خطاياهم
19	M. يتحيّلون	L. يتجبلون (R°. وحيث ينقب السارقون)
25	M*°. manque	L. اويمذانشربون
	M*°. بماذاتلبسون	L. بما تلبسن
28	M. فماذا	L°. فلماذا (R. ولماذا)
29	M. سليمن	L*°. سليمان
30	M*°. يكون comme à la marge de L.	

1) M. offre très rarement la leçon ارض.

	31	M. بماذا ناكل L*°. ماذا ناكل
	32	M*°. فان هذا L. هذا
		M. وابوكم السمابى comme les vers. lat. et syr. d'après L. (R. ان ابوكم) (Méd. لان ابوكم)
	33	M. تزدادونه L. تزاذونه (R. يزاد لكم) (Méd. تزادون)
	34	M. الغد L*°. للغد
VII	2	M*. تكيلون به يكال L°. نكيلون يكال
	4	M*°. او كيف L. وكيف
		M. الغذى L. القدا (R°. القذى)
	8	M*°. يسال L. سال
	11	M*°. فان L. فاذا
	12	M. وكما L. وكلما (R°. فكلما)
	13	M. كثيرين L. كثير (R°. كثيرون)
	15	M. احضروا L*°. احذروا
	18	M. manque L*°. ان
	20	M. اذن تعرفونهم L*°. تعرفونهم
	21	M. ملكوت السماء L*°. ملكوت السموات
	22	M. (sic!) ان كثيرون L*. كثيرون Méd. كثيرين
	23	M*°. اقول L. اعترف
	25	M. كان ثابت L. ثابت (R°. كان ثابتا)
	26	M. اشبهُ L*°. يشبه
	27	M*°. فنزلت الامطار L. فنزل المطر
VIII[1]	1	M*. تبعه L. وتبعه
	3	M*. طهرمن برصه L. طهر برصه
	4	M. امظ L. امض
	5	M. دخل يسوع L*. دخل
	12	M. الموظع L. الموضع

1) A partir d'ici cesse la comparaison avec l'éd. Médicis.

17 M. امراظنا L. امراضنا
20 M. موظع L. موضع
M. الثعالب لها اجارا
L. للثعالب احجارا
(R. للثعالب احجار)
24 M. لان الريح كانت مضاددة لهم comme dans la trad. lat. d'après L., manque dans L*. (S.)
32 M*. فى البحر L. الى البحر
M. المياة L*. المياه
34 M. من comme à la marge de L.; L*. عن
IX 1 M. ودخل الى مد ينته
L. ودخل مدينته
(R. وجاء الى مدينته)
2 M. مخلع comme corrigé chez L. (R. مخلعا)
M*. فلما نظر L. فنظر
M*. قال L. وقال
3 M. الكتاب فيما بينهم
L. الكتاب (R. الكتبة)
6 M*. ان يغفر L. يغفر
M*. للمخلع comme corr. chez L.
10 M. بيت سمعان comme dans la trad. copte chez L.; L. بيت (R. البيت)
13 M*. لادعو comme corr. chez L.
15 M. رفع العريس L. رفع العروس
(R. ارتفع عنهم العريس)
17 M. تجعل L. بجعل
M. فينحفضان L. فينحفظان
18 M. ريّس L*. رييس
23 M. الريّس L*. الرييس
24 et 25 M*. الصبيّة L. الجارية
30 M*. قايلا L. وقال لها
31 M. شاعا L. اشاعا (R. واشاعاه)

	32	M. يسوع comme dans la trad. syr. chez L. L. manque (R. ولما هما خرجا فها)
	35	M. الامراظ L. والامراض
		M. التى فى الشعب comme dans la trad. lat. chez L. L*. manque
	36	M. ليست L*. ليس (juste).
X	1	M. الامراظ L. الامراض
	4	M. القنآبى L*. القنانى
	5	M*. الاثتى L. الاثنا
	7	M. فاذا L*. واذا
		M. اقتربت منكم L*. اقتربت
	17	M. احضروا L. احذروا
	22	M. مبعضين L*. مبغوضين
	23	M. واذا L*. فاذا
	30	M. روسكم L*. رووسكم كلهم (R. كلها)
	32	M. اعترف L. اعترفت (R. فاعترف)
	37	M. ام امّا L*. او اما
		M. ومن يحبّ L*. ومن احب
	39	M. ومن وجد L*. من وجد
		M. فليهلكها L. اهلكها (R. فهو يهلكها)
	41	M. باسم نبيًا L*. باسم نبى (juste)
	42	M*. سقى L. اسقى
XI	7	M. تحرّكها L*. يحركها
	9	M. اتنظرون L. تنظرون (R. تنظروا)
	10	M*. قدامك comme à la marge chez L.
	12	M*. المعدان L. المعدانى
		M. يخطفونها L*. يختطفونها
	20	M*. يعيّر L. يغير
	28	M. المتعبين L*. المتعوبين
	29	M*. فانى L. فاننى
		M. متواظع L. متواضع
	30	M. هو خفيف L*. خفيف

XII	2	M*. ان يعمل au l. de فعله de la trad. copte chez L.	
	5	M. ذنبًا	L*. ذنب
	7	M. تحكمون	L. تحكموا (juste) (R. تعلمون)
	24	M. ريس	L. رييس (R. اركون)
	25	M. فلما علم يسوع (correction)	L. فلما علم (R. وعلم يسوع)
	32	M*. له لا في	L. له في
	34	M. وانما	L*. انما
	35	M*. يتكلم بها	L. يتكلمونها
	47	M. قيام برّا	L*. برّا
	49	M. هولاى	L. هولاء (R. ها)
	50	M. فهى	L*. هو (juste)
XIII	1	M. على جانب	L*. جانب
	4	M. البعظ	L*. البعض
	5	M*. حيث	L. وحيث
		M. تكن	L*. يكن
		M. ليس له	L. ليس (R. لم يكن له)
	8	M. وبعظ	L*. وبعض
	11	M. الله	L*. السموات
	25	M. زرع	L*. وزرع
	27	M. الحقل comme à la marge de L.	L. النبت (R. البيت)
	30	M*. ينبتا	L. ينبتان
	32	M*. نمت	M. طالت
	33	M. وقال	L. وقال لهم (R. وكلمهم)
	34	M. باع	L. نباع (R. وباع)
	52	M*. بيت	L. نبت
XIV	4	M. لك امراة	L*. لك
	6	M*. فاعجبت	L. فاعجب
	13	M. وتبعوه	L. وتبعه (R. فتبعوه)
	18	M*. لهم comme à la marge chez L.	

19 M. والحوتان L*. والحوتين (juste)

20 M. سلةّ L*. سلا

24 M. المعاندة L. لمعاندة

(R. لان الريح كلت عليها)

M. a l'addit. de la vers. copte, mais après الريح لها et avec qq. var.:

M. وكانت L. والسفينة كانت

M. خمس وعشرين L. خمسة وعشرين

30 M. فلما راى L. فراى (R. وراى)

33 M*. السفينة comme à la marge chez L.

XV 4 M. وامه L. او امه (R. ام امه)

6 M*. سننكم L. سننكم

8 M*. عنى; le texte de L. est donc bon, et la leçon première (v. ib. p. VII) était un lapsus.

16 M*. حتى الان L. حتى (à tort)

M. فهيمين L. فهمين (R. فاهمين)

20 M. هو لذى L. الذى هو

(R. فهذة هى التى)

23 M. الامرأة L. المرأة (R. ها —)

26 M*. جيّد L. جيدا

27 M. اربابها فتحيا L. ربابها (R. اربابها)

31 M. والصم يسمعون comme dans le copte.

L*. manque.

M*. الاه L. اله

32 M. ثلاثة L*. ثلثة

38 M*. الذينَ L. الذى (à tort)

XVI 3 M*. تميّزوا L. تمييز

M. لا L. كيف لا

(R. ولا تستطيعون تعلموا ايات الازمنة)

5 M. تلاميذه L. يلاميذه (faute d'impr.)

13 M. فيليبس سال L*. فيلبس فسال

	14	M*. ايليا	L. اليا
	16	M*. ابن الله	L. بن الله
	17	M. ابن يونا	L*. بن يونا
	19	M. ما ربطته	L. وما ربطته (R. وكلما ربطته)
	21	M*. وروساء	L. ورووساء
	35	M. فليهلكها	L*. فهو يهلكها
XVII	4	M. انشاء	L. نساء (R. شيت)
		M*. وواحدة comme à la marge de L.	
	9	M. من بين الأموات	
			L*. من الاموات
	10	M*. ايليا	L. اليا
		M. يقول	L*. تقول
	14	M. جاثيا على ركبتيه comme le copte et le syr. chez L.	
			L. ساجدا له (R. راكعا قدامه)
	23	M. ثلاثة	L. ثلثة (R.[1] اليوم الثالث)
	24	M*. معلمكم comme corr. chez L.	
		M. الجزية comme dans la trad. copte.	
			L. المغرم (R. الدرهمين)
	25	M*. فقال نعم comme à la marge de L.	
	27	M. نشكّكهم	L. يشككهم (faute d'impr.)
		M*. اصطاثيرًا	L. اسطاثيرا
XVIII	3	M*. ترجعوا وتصيروا	
			L. ترجعوا
		M. مثل هذا الصبيّ comme dans la trad. copte.	
			L*. الصبيان
	7	M. من الشكوك	L*. من اجل الشكوك
	8	M. او اعسم comme dans la trad. copte.	
			L. واعسم
			(R. différemment: ضعيف او اعرج)

1) C'est le v. 22 dans R., qui a mis ensemble les vv. 14 et 15 et donne par consiquent 26 vv. au ch. XVII.

9 M. ajoute اليمنى avec le copte. L*. manque.
M. تكون L*. يكون
15 M*. اليك L. عليك
17 M. للبيعة L*. من البيعة
20 M. ثلاثة L*. ثلثة
22 M*. بل الى L. بل
23 M. اراد L*. اراد ان
25 M. وامر L*. فامر
M. وبنيه L*. وبنوه (juste)
28 M*. ذلك العبد L. العبد manque.
29 M. وطلب L. فطلب (R. وكان يطلب).
30 M*. عليه L. له
33 M. ينبغى لك انت ان
L. ينبغى ان (R. ينبغى انك).
XIX 2 M*. وتبعه L. فتبعه
5 M. كلهما L. كلاهما (R. الأثنلن)
7 M. يعطى L*. تعطي
8 M*. نساكم L. نسايكم
9 M. فقد زنا L*. فقد زنى
15 M. عليه L*. عليهم (juste)
24 M. ثقب L. خرم [نقب صح] (R. خرم)
29 M*. اخوات L. خوات (faute d'impr.)
M*. الحياة L. حياة
30 M. واخرون يصيرون اولين (cf. le copte)
L. واخرين اولين (à tort)
(R. واخرون اولين)
XX 1 M*. بيت (comme le copte) L. نبت
7 M. ما L*. لم
M. انتم ايضا الى لكرم وانا (cf. le copte)
L. انتم وانا (R. comme M., mais le dernier membre à partir de وانا fait défaut comme dans plusieurs mss. coptes).

10 M. وجاؤا L. فجاء (R. واذ جاء)
11 M*. البيت (comme le copte)
L. النبت
14 M. الاخير comme corrigé chez L. (R. الاخر)
M. تكون L*. يكون
16 M. المتجبين L. المتخبين (R. المختارين)
18, 25 etc. M*. روساء L. رووساء
22 M. انقدران L. انقدرا (R. انقدرون)
23 M*. فليس L. ليس
M. السمايى (comme dans le copte chez L.);
L*. manque.
30 M*. اعميان L. اعماوان
32 M*. ما L. ماذا
XXI 1 M. ياروشليم L. يروشليم (R. اورشليم)
M*. قريب L. قريب عند
2 M*. فتجدا L. فتجدان
3 M. قولا L*. فقولا
5 M. متواظعا L*. متواضعا
9 M. يقدمه L*. تقدمه (c'est la V° forme)
16 M. والرظعان L*. والرضعان
19 M. ونظر الى تين L*. ونظر شجرة تين
22 M*. تنالونه L. تنالوه
23 M. دخل الهيكل L. دخل الى الهيكل (R. جاء الى)
M. جاء L. فجاء (R. فتقدم)
M. له وهو يعلّم بايّ
L*. له بايّ[1]) (comme dans certaines variantes coptes)
26 M. نخيف L. نخاف (R. فنخاف)
29 M. سيّد L. رب
M. الاخر L الاخر (R. الاول, parce que les rôles sont intervertis)

1) Dans ses rectifications, Lagarde (p. VIII) rétablit le texte de notre ms.

33 M*. بيت L. ست

34 M*. زمان L. زمن

37 M. يستحون L*. يستحيون

XXII 4 M*. عبيدا L. عبيد

8 M. واماالمدعوين L*. والمدعوون

11 M. ثياب L. لباس (R. لبس)

14 et partout M. المنتجبين L. المنتخبين (R. والمنتخبين, les mots sont autrement disposés).

19 M. دينار L. الدينار (R. درهم الجزية)

26 M*. والثالث L. والثالت

30 M. يتزوّجن L*. يزوجون

31 M. افما L*. اما

37 M. يسوع ان تحبّ
L*. يسوع تحب

46 M*. فلم يستطع L. فلم يستطيع

XXIII 15 M. المراون (fautif)
L*. المراوون

M. مضاعفا L*. مضاعف

20 M. ومن L. من (R. فمن)

23 M. والسبت (fautif)
L*. والشبت

M. كان L. وكان

25 M. مملو L. مملوة (R. انتم مملوون se rapportant aux Pharisiens)

32 M. مكاييل L. مكايل (R. مكيال)

37 M. يروشليم يروشليم
L*. يايروشليم يايروشليم
(R. dit اورسليم)

38 M. لكم بيوتكم L. بيتكم لكم (R. لكم بيتكم)

XXIV 21 M. فسيكون L. وسيكون
(R. فانه حينئذ سيكون)

30 M*. الانسان اتيا على L. الانسان على

31	M. اربع	L. الربع (fautif)	(R. الاربع)
32	M*. تعلموا	L. اعلموا	
36	M. وتلك الساعة	L*. والساعة	
38	M. ويتزوجن	L*. ويزوجون	
39	M. وغرّق	L. واعرق	(R. واخذ)
XXV 36	M. ففقدتمونى	L*. فعدتمونى	
XXVI 16	M. ليسلمه اليهم	L*. ليسلمه	
25	M*. فقال له	L. قال له	
28	M. يهرق	L*. يهراق	
29	M*. من الآن	L. الآن	
35	M*. اموت معك	L. اموت	
39	M. خر	L*. وخر	
40	M. فجاء	L*. وجاء	
39 et 42	M. ابته	L. ابة	(R. ابتاه)
42	M. حتى لا اشربها	L. حتى اشربها	(R. الا اشربها)
50	M. ووضعوا يديهم	L*. ووضعوا ايديهم	
51	M. اذنه اليمنى (comme le copte chez L.)	L*. اذنه	
53	M*. فيقيم	L. فيقم	
	M. جوقة	L*. جوقا	
57	M. الكهنة والشيوخ	L*. الكتبة والشيوخ	
58	M. بعيد حتى جآء الى	L. بعيد الى	(R. بعيد حتى الى)
60	M. كثيرون	L*. كثير	
	M. ريبس	ريبس	
64	M. اتيا	L*. واتيا	
75	M*. ثلاث	L. ثلث	
XXVII 1	M. تشاور	L*. تشاوروا	
4	M. قالوا له ما	L*. قالوا ما	
5	M. فاختنق	L. واختنق	(R. وخنق نفسه برسن)

	7	M*. الغرباء	L. الغربا
	16 et constamm.	M. برنبان	L. باربيان (R. باراباس)
	17	M*. مجتمعون	L. مجتمعين
	24	M. فيلاطس (p. exc.)	L. بلاطس (comme d'habitude) (R. بيلاطس comme toujours)
	24	M. اننّى (faute d'inadvertance)	L*. انى
	29	M. وهزوا	L. وتهزوا (R. ويستهزون)
	30	M. فضربوا	L. ضربوا (R. ويضربون)
	31	M. هزاوا	L*. هزيوا
		M*. وذهبوا	L. ومضوا
	32	M*. قريانيا	L. قيربانيا
	33	M*. يسمّى	L. يدعى
	37	M. عليه ووضعوه ... مكتوبًا	L. عليها ووضعوها .. مكتوبة (R. tout à fait différemment)
	46	M. صافختانى	L. صافختاى (R. شبقتنى)
	47	M. وقوم	L*. فقوم
		M. قالوا	L. فقالوا (R. كانوا يقولون)
	51	M. manque	L*. وتشققت الصخور
	54	M. حقا هذا	L*. حقا ان هذا
	55	M. وام يوسى	L. وام يوسا (R. ويوسف)
	57	M*. فلما	L. ولما
		M. تلميذا	L*. تلميذ
	63	M*. ان	L. انى
	64	M. ياتى	L*. تاتى
		M*. قدقام	L. قام
XXVIII	2	M. قد نزل	L*. نزل
		M. الاموات وهاهوذا	L. الأموات هاهوذا (R. الأموات فهاهوذا)
	8	M*. وفرج	L. وفرج

9		M. مضيتا	L. مضتا	(R. دريات) (S. مطبن يخبّرن)
		M. ليخبرا	L. ليخبر	(R. ليخبرن)
10		M. وقولا	L. قولا	(R. واخبرن)
12		M*. فاجتمعوا	L. واجتمعوا	
13	(S.)	M*. وسرقوه	L. فسرقوه	
15		M. وداعت comme dans le texte non corrigé de L.		(R. وذاعت)
19		M. والروح	L*. وروح (S.)	
20		M*. حفظ جميع	L. حفظ (S.)	

L'épigraphe finale mérite d'être rapportée en entier; je la transcris en caractères neskhis.

بسم الله المتوحد بجلال الذات والمثلث بكمال الصفات المُتقدّس فى نعوت الجبروت عن شوايب الشقص والسمات([1] وبعد فقد كمل نقل الانجيل المقدّس المحمول على الايادى([2] برسم من سما عن الرسم ورسم مَن سنا عن الوسم للموصوف بصنوف المعروف نشيط الرزانه والوقوف الولد الايمن والموتمن الادين . سراج الطقس الشماس [الذار]ج المنصب([3] الاسطفانوسى الخواجـــا [الـ[امر]ى] نعمة الله([4] المحفوظ ، ولد الركن المكرم والارخيدياقن المعظم الخواجا سفر وذلك بايام سعادة الولاية الفطريركيه الابجناطيوسية([5] ادام الله تعميرها ، على يد احقر عبيد الله ايواننيس باسم

1) A la lettre: *marques*, c. à d. traits distinctifs, caractéristiques, *qualités*.

2) *Porté sur les mains*; chéri et précieux; l'expression existe en allemand et en russe.

3) Allusion aux fonctions de diacre que remplissait St.-Étienne, le premier martyr; c'est une comparaison flatteuse pour Német Allah.

4) Un point placé au-dessous de chacun de ces 2 noms montre sans doute à la manière syriaque qu'il faut lire Német et non Nomat.

5) باسم ... لا بالفعل est une expression d'humilité fréquente en syriaque, témoin ce passage d'un moine de Deir Abugaleb (dans les environs mêmes de Gargar), que cite in extenso Assemani, Bibl. Or. II, 237).

كاهن(1 وزى راهب(2 لا بالفعل . صاحب دير القديس الطاهر النفيس مرى
زكى(3 الذى بين اعلا اجبال شمالى ولاية غرغر(4 رهنا الرب ببركة
صلاته امين ، ووشحت تاريخه بقلايد القابه حتى يستفيد معانيه ويسترشد
ببيانه ، والمرجو ان تهب عليه قبول الاقبال ، ويحظى من القب[و]ل غاية
الامال الرب يجعله مبارك وسعيد بطلبات ام السيد الوحيد وكل قديس
وشهيد . بدير المعظم المعروف حبس المسيح الذى فى صهيون عند العلية ∴

---

1) On sait que les patriarches de Mardin prenaient à cette époque invariablement le nom d'Ignace.

2) زىّ veut dire costume et extérieur. De là, il a pris la signification de *comme* dans le langage vulgaire. — L'habit monastique se nomme dans le langage ecclésiastique زىّ الرهبان; nous trouvons cette expression en usage dès le Xe s. dans les écrits d'Élie de Damas (v. les extraits, publiés par Mr. Guidi dans la Zeit. d. Deutschen Morgenländ. Ges., XLIII, p. 391 et 392).

3) En syriaque صْخب أَحّا, c. à d. St. Nicolas, monastère Jacobite près de Callinique. Assemani (Bibl. Or. II, p. 307) en parle à l'occasion d'un ouvrage qui fut composé par un de ses cénobites. Au commencement du VIIe s., le moine Marutha y vécut, pria et travailla pendant 20 ans (ib., p. 416). Un de ses prêtres, Denys, fut élu patriarche en 818 (p. 344); un autre, Jean, qui occupa ce même siège en 846, fut, à sa mort survenue en 874, enterré, suivant son désir formellement exprimé, dans l'enceinte du cloître St. Nicolas, qui l'avait abrité (p. 348). Enfin il sert, en 1482, de sépulture à un patriarche de Tur 'Abdin.

4) St. Martin, dans ses Mémoires Hist. et Géogr. sur l'Arménie (Paris 1818), dit au cours de sa description de la Comagène:

«Գարգառ Gargarh en syriaque ܓܪܓܪ Gargar, en arabe كركر Karkar, forteresse située sur la rive occidentale de l'Euphrate, au sommet d'une montagne fort élevée. Elle fut pendant longtemps au pouvoir des Arméniens; elle dépend maintenant du gouverneur de Malathish» (T. I, p. 193).

Ritter (Erdkunde, X p. 869—874) s'appuie sur les récits d'Abulfeila, de Moltke et d'Ainsworth pour placer Gargar à 37°56′30″ de latitude nord; c'est, d'après lui, un endroit habité par quelques Turcs tranquilles et une poignée d'Arméniens au milieu d'une population kurde. Non loin de Gargar, à Masro, il y a des Syriens, agriculteurs paisibles.

Jaqut ne sait pas grand'chose sur cette localité. Elisée Reclus la passe sous silence.

Assemani parle de l'évêque de Gargar à propos de l'élection du patriarche Jacobite (Bibl. Or. II, p. 360 et 381): en 1283, Gargar était dans une situation misérable (ib., p. 260), mais son activité littéraire se prolongea jusqu'en plein XVIIe s.: un ms. d'une certaine I nportance y a été achevé en 1622 (ib., p. 238).

القابه, ses surnoms, ses titres honorifiques, comme نعمة الله, سراج الطقس; cf. Sacy, Chrestomathie or., 2e éd., t. II. p. 237, note 18.

يب يوم فى صوم السيده سنة ١٨٩٦ ليونان ونقش فى حلب ثانى سنه ولله المجد امين

Au nom de Dieu, qui possède l'unité par la sublimité de l'essence et la trinité par la perfection des attributs, qui est trop sanctifié dans l'épithète de la puissance pour permettre le mélange d'une association et de qualités diverses, — et après (sa glorification), voici qu'est achevée la copie de l'Évangile sacré porté sur les mains, par le mandement de celui qui est au-dessus de toute description[1]) et qui est supérieur à toute estimation, pour celui dont le caractère est un composé de toutes les vertus et qui est joyeux dans sa gravité et sa componction, pour le fils de la foi et le pieux croyant, la lumière du rite, le diacre, qui remplit les nobles fonctions de St.-Étienne, Monsieur le Père Német Allah (que Dieu le garde!), fils du pilier glorieux, l'archidiacre vénéré, Monsieur Sefer, — et ce, dans les jours de la bienheureuse administration patriarcale des Ignace (que Dieu prolonge sa prospérité!); par le plus humble des serviteurs de Dieu, Jean, prêtre de nom, moine de costume, et non en réalité, du saint, pur et cher monastère de Mar Zoké, situé entre les cimes des montagnes du nord de la province de Gargar, que Dieu nous ait en pitié par la bénédiction de ses prières, Amen! Et j'ai paré la désignation de sa date des colliers de ses surnoms afin qu'il trouve profit dans ses enseignements et qu'il marche droit dans ses interprétations. Espérons que sur lui viendra l'agrément de la grâce, et qu'il en verra comblées toutes ses espérances! Dieu le rende béni et fortuné par l'intercession de la Mère du Seigneur Un et de tous les saints et confesseurs.

Au monastère vénéré nommé „La Prison du Messie[2]), qui est à Sion auprès du Cénacle, le 12e jour du jeune de la Vierge, l'an 1896 de l'ère des Grecs.

---

1) Il y a là en arabe un jeu de mots intraduisible, basé sur le double sens de رسم.

2) Les points diacritiques sont placés, d'après les règles de la grammaire syriaque, avec une profusion et une exactitude qui ne laissent rien à désirer. Le ד, le כ, le ת et les autres sons forts correspondants à des sons faibles sont munis d'un quššojo; le ד, le כ, le ת etc. d'un rukkokho. Le ج a un point entre les deux pinces du ع, tandis que le غ l'a à droite, et le ط dans la boucle du ظ. Deux ـبـبـ consécutifs se distinguent d'un ش par 2 points posés transversalement.

Peint à Alep l'année suivante.
À Dieu la gloire, Amen!

En tête du volume, sur deux des trois feuilles de parchemin ajoutées postérieurement, dans un encadrement imitant celui du ms., nous lisons cette notice en italien en caractères calligraphiques:

„Il presenté libro contiene in se li quattro Evangelij del N. S. Giesù Cristo, scritto in lingua araba, e lettera o carattere Soriano da un Sacerdote Monaco Soriano, che fù poi Vescovo della città di Gargar nell' Armenia Minoré: e lo scrisse in Gierozalemme nel luogo, ove abitò il Nostro Redentore, e dicesi il Cenacolo, che hora vi è un Monastero d'essi Monachi, allorche vi si portò in pellegrinagio per visitare Terra Santa, l'anno dell' edificazione di Alessandria (secondo il loro computo) 1896 a i 12 d'Ajosto; e della salutifera Incarnazione ne 1585, qual libro lò scrissé per un Nobile Soriano chiamato Nohomet allah figlio di Safar, ch'era Doganiere o Gran Gabelliere della città d'Aleppo, ed è molto vago, e di gran pregio si per la finezza delle lettere, come per l'ornamento de' lineamenti essendovene stati ben pochi di quella Nazioné in tal secolo, e molto meno in questi tempi, che abbiano saputo, e sappiano così ben scrivere, come il dotto Monaco sacerdote chiamato Gioanni."

Le bibliophile italien, qui a rédigé ces lignes, a mal compris l'épigraphe, à moins toutefois qu'il n'ait eu quelques renseignements complémentaires sur les personnages desquels il y est question. Mais ce qu'il dit de l'exécution remarquable du ms. est rigoureusement vrai.

Il est difficile de se représenter des caractères jacobites plus nets et plus élégants que ceux dont s'est servi le copiste; leur exiguité ne nuit en rien à la clarté de la lecture. L'estranghelo qu'il emploie dans certains cas est d'un fort beau type, et le neskhi ne cède en rien aux deux autres modes d'écriture. L'encadrement des pages, formé d'un triple filet rouge, qui entoure et sépare un gros trait bleu et un autre trait d'or, est fait avec beaucoup de goût. Les en-têtes et les points diacritiques au carmin rompent la monotonie de l'encre noire de la façon la plus heureuse. Les enluminures, qui occupent 12 pages au commencement, 4 pages entre deux évv. consécutifs et 5 pages à la fin, sans compter les frontispices, et qui sont de 4 couleurs: or, bleu, vert et rouge, sont fort belles sans présenter une

grande originalité: la croix, des dessins de tapis orientaux et des cartouches enjolivés de caractères dans le style lapidaire en font tous les frais, et l'on y revoit tous les motifs que l'on est accotumé de rencontrer dans les ornements des mss. de l'Asie Antérieure au XVIe s. Le volume a malheureusement un peu souffert; le lecteur s'en est aperçu lors du déchiffrement de l'épigraphe.

Les marges, généralement nettes, sont occupées en 3 endroits (Jean IV, XI, XIV) par quelques mots oubliés d'abord par le copiste; mais il y a consigné en outre quelques remarques intéressantes, tantôt en caractères syriaques (s.), et tantôt en neskhi (a.): on les verra toutes rassemblées ici en un endroit avec l'indication des chapitres auxquels elles se rapportent suivant la division orientale, adoptée dans le ms. En regard de

Matt. II: (s.) ما عرفها الا بعذ ان ولدت عرفها انها التى تـنـبّا عليها اشعيا
XI: (s.) بسيطة اى سليمة
XXXV فابناوكم: (s.) يشير الى التلاميذ
XLIV (cf. Lagarde, Matt. XIV, 24): (s.) الغلوة مقدار رمية النشان والهجعة جزو من الليل تقدير الربع من الليل
XLV: (s.) التجديف كفران النعم
L: (a.) الطَوْبَى السَعادَة
LIII: (a.) النوم اشار الى بطرس ويعقوب ويوحنا
LXVI: (a.) اوصانا معناها التسبيح وقوم قالوا الخلاص
LXXXI: (a.) العروس افصح واصح للذكر والانثى
XCV comm.: (a.) دار الولاية
Marc V: (a.) آلتّجديف كفران النعمه والاقترآ اختلاف الكذب
XXI واسرة: (a.) قبطى قدور
XLIX ساب عليه الازار: (a.) هو يعقوب بن يوسف النجار
Luc XL متخنا: (s.) هو نصف ميت
XLVI الادان: (a.) الخزانة

LXXX آى كَان يَقُول لَهُ: وكان يصلى نتواترا (a.) لك القوّة وآلمجد وآلعزّة الى ابد الابدين امين

LXXXVI متعورات: متحيرات (a.)

Jean XIX: حاشية قيل لانه الطرق وكتب كتب لكل واحد خطيته ولهذا خرجوا واحد بعد اخر (a.)

XXXIV comm.: تفسيره كاشف آلمستُورَات والمعزى (a.)

Marc V لاوى بن حلفا: هو متى الانجيلى لانه كان له اسمان (a.)

Une de ces notes marginales:

Marc XXI قبطى قدور — واسرة

se retrouve dans le ms. de Vienne.

Le souci de faire de sa copie un petit bijou n'a pas empêché le prêtre Jean de songer à l'exactitude de sa transcription. Des négligences dans le genre de فى فى الكرم (Matth. XXI, 28) sont excessivement rares. On ne peut lui imputer à faute احضروا عن p. احدروا, non plus que la confusion du ض avec le ظ: ارظ à côté d'ارض, بعض et بعظ, ضلم pour ظلم, فيحفضان p. فيحفظان. Le tréma sur le ة est souvent représenté. Par ci par là il a laissé échapper quelques formes vulgaires; ainsi:

بغير ثمرةً, باسم نبيًا, يجعله مبارك, كان ثابت.

Généralement les voyelles arabes, le medda et le tešdîd sont placés d'une façon correcte et suffisante pour la lecture.

Les feuilles sont numérotées en estranghelo à l'encre bleue au bas de la 1° et de la dernière page, qui ont chacune au haut dans le même style et de même couleur le titre de l'év. courant:

ܐܘܢܓܠܝܘܢ ܩܕܝܫܐ ܕܡܬܝ ܡܒܣܪܢܐ,

ܐܘܢܓܠܝܘܢ ܕܡܪܩܘܣ,

ܕܠܘܩܐ —, ܕܝܘܚܢܢ —.

Chaque évangile est précédé d'une table des matières inscrite capricieusement dans les enchevêtrements des dessins dont nous avons

parlé; celle de St. Matth. seule est surmontée de l'indication en bleu (neskhi)

دلَايْل فصُوْل انجيل مَتَى الرَّسُول.

Les 4 premières pages d'enluminures renferment en or ces mots (estranghelo):

ܒ' ܕܐܠܗܐ ܡܥܕܪܢܐ ܠܡܟܬܒ ܟܬܒܐ ܕܐܘܢܓܠܝܘܢ ܩܕܝܫܐ

etc. puis, après 2 pages,

ܗܢܐ ܐܘܢܓܠܝܘܢ ܩܕܝܫܐ etc.

En tête de chaque év. en trouve dans un cartouche le titre en bleu et or (estr.). A la fin du tout, de la même façon:

ܫܠܡ ܐܘܢܓܠܝܘܢ ܕܡܬܝ ܘܡܪܩܘܣ ܘܠܘܩܐ ܘܝܘܚܢܢ

les noms des évangélistes, disposés en forme de croix occupent les angles d'une autre croix, à l'intérieur de laquelle on lit en caractères jacobites:

كملت اربع بشاير الرسل الاطهار متى المصطفى مرقس المجتبى ولوقا المرتضى ويوحنا المكمل البُشرى من نسبة محررة فى سنة الف وثمانماية وستة وتسعين لاسكندر اليونانى بدير المعظم المعروف جبس المسبح الذى فى صهيون بجانب العليّه ولله المجد

Chacun des 4 livres a en outre une épigraphe à part:

Matthieu: كملت بشارة متى الرسول بارض فلسطين حيث طرد الرسل عن ارض اليهود بعد صعود سيّدنا له المجد بثمان سنين فى اول سنة من ملك اقلوديسا ملك روميّه السبح لله دايمًا ابدًا

Marc: كملت بشارة مرقس وكان كتبها بالرومى الافرنجى بمدينة روميه بطرس الرسول وبشّر بها مرقس وذلك بعد صعود سيّدنا باثنتى عشرة سنة فى السنة الرابعة لاقلودسا والسبح لله دايمًا ابدًا

Jean (à l'encre rouge): كملت بشارة يوحنا الرسول صلاته معنا

Celle de St. Luc se distingue par ceci qu'elle est écrite en langue syriaque et en caractères estranghelo à l'encre bleue et or dans un

cartouche à peu près semblable à celui qui est en tête de chaque év., avec le motif de la croix:

ܫܠܡ ܐܘܢܓܠܝܘܢ ܩܕܝܫܐ ܕܠܘܩܐ ܡܟܠܐ̈ ܕܐܘܢܓܠܝܘܢ ܕܝܘܚܢܢ

Sur le 1er feuillet de parchemin moderne nous trouvons cette notice:

„Institut Oriental St. Pétersbourg 1843 P. [Desmaisons]“ (gratté).

Le timbre de l'Institut est apposé au dos de l'épigraphe finale.

La reliure, sans valeur, est en maroquin vert, avec feuilles et fleurs d'or au dos, sur lequel dans un cartouche brun se trouve le titre: „Evange. Arab.“.

ARABE-GREC.

237.

Missel Melkite.

Ar. I 7. 1, № 186. – Haut. 18½ cmm., larg. 14 cmm., 17 cahiers (كراس) de 20 pages à 15 lignes la page; le 17e cahier a 3 feuillets en moins, qui ont été mis en tête du volume; 165 feuillets écrits — en tout.

Le titre complet de l'ouvrage est:

كتاب صلاة الاغربنيه وترتيب افاشين السَحريّه وخدمةِ اسرار القُداس
لاختياج الكاهن والشمّاس تاليف يُوحنّا فمْ الزهَب والقديس الكبير
فاسيليوس والبُرويّجيازمانا المنسوب الى القديس غريغوريوس[1]

Le missel n'est pas homogène; il a été évidemment composé de morceaux divers, appartenant à des mss. différents, ou bien il a été

---

1) La vocalisation et l'emploi du tenwin, tant dans ce titre général que dans ceux que l'on lira plus loin, sont quelque peu fantaisistes; du moins est-il parfois impossible de discerner à quelle consonne se rapportent les signes orthographiques disséminés de ci de là. Il est des cas où l'on saisit sur le fait la prononciation vulgaire (une voyelle pour l'autre, le redoublement du sin etc.), mais j'ai préféré m'abstenir de reproduire ce dont je n'étais pas bien assuré. J'ai transcrit, d'ailleurs, non ce que je crois être juste, mais ce que je sais être positif.

copié sur une compilation de ce genre[1]). Toujours est-il qu'il forme un recueil destiné aux églises relevant du Siège patriarcal d'Antioche, qui est toujours au premier plan dans les prières.

Les indications, destinées à guier l'officiant ou le fidèle, sont rédigées en arabe; les parties, destinées à être dites à voix basse, sont également en arabe; la même langue est employée dans les dialogues consacrés qui ont lieu entre le prêtre et le diacre. Ce qui se prononce tout haut est écrit en grec avec la traduction arabe en regard. Certaines formules sont grecques, mais transcrites en caractères arabes.

Voici la distribution des matières de la 1e partie:

I^{2b} صَلَاة الاغربنيّه
I^{3a} افاشَين الغروْبَ السَبعَه
II^{4a} طلبَة الاغربنيّه
III^{4b} ترتَيب خَدمة السَحريّة
III^{5b} افَاشين السَحريّه الاثنَى عَشرَ
IV^{10b} طقس لبَس البَدْلة ترتيب الخدمه الالهيه المحييه الكاينه فى الكنيسه العظما
V^{2a} لبس الكاهن;

de la 2e partie:

VI^{1a} قُدَاسّ يْوحّنَا ترتيب خدمة القُداس الالهى ليُوحّنا فمْ الذهبَ

de la 3e partie:

IX^{5a} قُداسّ فـــاسَيليوس رسم القداسّ الالهى المُختصّ بفاسَيلْيوس الكبير المُرتّب فى احَاد الصُوم المُقدّس جميعَها ما خلا احد الشعانين ثم فى يوم الخميس الكبير وفى السبت العظيم

---

1) Aussi les mêmes prières reviennent-elles à plusieurs reprises, et nulle part l'on ne trouve de renvoi à ce qui précède.

وفى بارامونى الميلاد وفى بارامونى عيد
الظهور الالهى وفـــى يوم عيد القديس
فاسيليوس فجملة ذلك عشرة مرار
طقس خدمة الصوم المقدّس ترتيب قداس XIII[2b]
البروجيا سمانا الالهى فى الاربعين المقدسه
العظيمه

de la 4e partie:

قداس البروجيا سمانا ترتيب خدمة XIII[6a]
البروجيازمانا اى المقدم تقديسه المنسوب
الى القديس غريغوريوس يكمل فى كل اربعا
وجمعه فى صوم الاربعين المقدسه
طقس صلاة المطالبسى قبل تناول الاسرار XV[5a]
مبتدا ختم الصلوات فى الاعياد السيديه XVII[4b]
يقالوا فى مسا وسحر وفى القداس حسب
ترتيبهم الى يوم وداع العيد المذكور

Les fêtes mentionnées dans ce dernier paragraphe sont:

Noël — يوم عيد ميلاد المسيح
Circoncision — يوم عيد الختان
Épiphanie — يوم عيد الظهور الالهى
Chandeleur — يوم عيد دخول المسيح الى الهيكل
Dimanche des Rameaux — يوم احد الشعانين
Soir du dimanche et nuit du lundi saint[1])
عشية الاحد وليلة الاثنين الكبير
Jeudi saint — فى يوم الخميس الكبير

1) La nuit précède le jour.

Vendredi de la Passion Sainte	يوم جمعة آلالام المقدسه
Samedi saint[1])	يوم السَبت العظيم
Dimanche de Pâques et tous les dimanches de l'année	يوم احد الفصح المجيد وكافة احاد السنه
Jeudi de l'Ascension	يوم خميس الصعود الالهى
Pentecôte[2])	يوم احد العنصره العظيم الميد ف
(c'est le morceau le plus long)	ختم صَلاة السَجده يوم العنصرَه العظيم
Transfiguration	يوم عيد التجلى المجيد.

Il est constant que عيد التجلى (sic) correspond à la Transfiguration, puisque la prière est conçue ainsi: يامن على جبل ثابور تجلّيت بمجد امام تلاميذك; le dictionnaire de Kazimirsky a donc tort de confondre cette fête avec عيد الظهور et de l'identifier avec l'Épiphanie. Lane et Dozy n'en parlent pas, mais on peut consulter la note *a* de la p. 470 du cat. ar. Bodl.

Ces formules pour clore les prières terminent le missel; après la formule en usage تم ذلك vient l'épigraphe, au-dessous de la quelle se trouve un acte de possession.

Ce missel offre une ample moisson de termes usités dans l'église melkite; on nous saura peut-être gré de les grouper ici, en insistant principalement sur la transcription des expressions grecques.

A la prière prennent part: الشعب — l'assemblée des fidèles, désignée fréquemment par la 1° personne du pluriel نحن nous; الاخوه — les frères, qui représentent la même assemblée; الزتلس = στολος, la foule (II[4a]); الخورس — χόρος, le choeur; القارى — le lecteur des Évangiles; رييس الكهنه — l'archiprêtre, appelé aussi tout uniment الرييس; اكليسيارشايس (XIII[6a]) — ἐκκλησιάρχης, le marguillier;

1) Dans l'église orientale, comme chez les Juifs, le samedi qui précède Pâques s'appelle le Grand Samedi.

2) A compléter l'assertion de Dozy, Suppl., qui dit (sur la foi de Lane) que les Coptes appellent ainsi la Pentecôte; ce mot hébreu s'est, comme on le voit, conservé aussi dans l'église melkite.

المصلّى — l'officiant; المتقدّم (I[3a] et pass.), qui paraît être le chef du choeur qui entonne les prières[1]); الشماس — le diacre, constamment occupé auprès du الكاهن — le prêtre officiant; en dernier lieu, peut-être aussi un خورى — curé, qui provient, comme on sait, du mot χωρεπίσκοπος. Nous voyons encore le خازن — trésorier ou sacristain jouer un rôle (III[2a] et pass.); il faut bien se garder de confondre ce mot avec le terme hébreu חזן, tant à cause de la différence entre les gutturales que de la nature de la finale, qui est radicale en arabe et formative en hébreu.

Les vêtements du prêtre, dont il se pare à l'église, se composent de: الاستيخار = στιχάριον, robe sacerdotale; الزنار = ζωνάριον, ceinture; بطرشيل = βατραχίς, chape; الافلونيّه = φελονιον, φενολιον, φαινόλιον, mantelet.

On distingue dans le temple: الايصوذن = εἴσοδος (à l'acc.), l'entrée, le parvis; الهيكل = היכל, l'autel (cf. Dozy, Suppl. s. v.); المايده, la sainte table; الكاتذرا = κάθεδρα, la chaire; الباب الملوكى, la porte royale; الابواب المقدسه, les portes sacrées; المكان المرتّب, la marche supérieure, et انبلن (VI[9a]) = ἀναβολή (à l'acc.), l'escalier, les degrés.

Sur la table (المايده) l'on étend avant la prière des catéchumènes الانديميسى = антиминсъ[2]) (VII[2b]: والكاهن يفتح الانديميسى ويبسّطه على المايده ويقبّله ويباركه; v. aussi X[6a]). La nappe s'appelle الغطا.

On se prosterne devant les images الايقونه = εἰκών du Messie (المسيح) et de la Vierge (السيّده). Le crucifix s'appelle شكل الصليب.

Nous voyons figurer الشمع = les cierges, المصابيح les lampes, المبخره l'encensoir, المروحه l'éventail, القدسات les choses saintes, الخبز le pain, الابريق l'aiguière, الكاس la coupe, الصينيه la patère (cf. Dozy, Suppl. s. v.), الزلون le vin (par euphémisme; c'est pro-

1) Les identifications proposées ne sont pas dans le texte, sauf mention spéciale. Le mot المتقدم est interprété par *praefectus* dans le Cat. ar. Bodl., p. 469 note *c*.

2) Le τ après un ν se rend en arabe par un د, cf. Fränkel, Aram. Fremdw. im Arab., Leyde 1886, p. XXII; le son *n* s'est fondu dans le س, car il s'agglutine aisément (ib.).

blablement le mot grec ζωόν [1]) employé dans un sens, qui rappelle le français *eau-de-vie* ou encore l'hébreu moderne חי pour dire thé; il est d'ailleurs avéré que les rituels des chritiens d'Orient évitent de mentionner le vin dans la version arabe, comme cela a déjà été remarqué par Nicoll, Cat. Brit. ar. p. 469 note c).

Le mot رتل pour entonner, chanter est suffisamment connu (v. Dozy, Suppl. s. v., Cat. Brit. et Bodl. passim); il faut relever l'expression المتنيّحون pour dire les trépassés (cf. Dozy, Suppl. s. v. ناح F. i); orthodoxe se dit ارثوذكسيون. A noter l'expression الموعوضون, où le ض remplace le ظ par exception, et qui rend l'expression κατηχουμένοι; c'est dans ce sens qu'il est opposé à المومنون:

ليسَ الموعوضين بَل انتم يا مومنين μὴ τίς τῶν κατηχουμένων ὅσοι πιστοί; c'est donc ainsi qu'il faut entendre la phrase peu intelligible de Dozy, Suppl. s. v. وعظ: „chez qq. chrétiens l'opposé de المومنون". Le mot كارون (VI^{7a} كارون لتريصاجيون بارك يا سيد; VIII^{5a} ياخذ الكارون من الكاهن et passim), remplacé ailleurs par le mot arabe بركه, est évidemment la transcription de καίρος, occasion, opportunité. Le mot انديذُرا (IX^{3a}: يعطى الاخوه الانديذُرا كالعاده والشعب يقول وامّا الكاهن يخرج) est moins clair, bien qu'il semble devoir être identifié avec ἀντίδωρον.

On cite (IV^{2b}): انجيل الاوثينا المتفق فى الاحد ἀνάστασιν χῦ „le saint Évangile, qui correspond au dimanche, Résurrection de J.-C.". الاوثينا est ici évidemment pour ὅσιος (à l'accus.).

Les psaumes مزمور, pl. مزامر = מזמור se disent d'après les كاتسما = κάθισμα et les chapitres, qui forment les divisions, adoptées dans l'égl. or. (v. Slane, pp. 7, 8 et svv.; Cat. Brit. et Bodl., Codd. christ.). Les psaumes, comme l'Évangile, se disaient en grec, témoin ce passage: الليلوبيا بصّلمص طو ذافيذ.

---

1) Sur l'identité de l'*â* arabe et de l'*ô* syriaque et grec, v. Fränkel, ib. p. XVII.

Les versets s'appellent ستيخن = στίχος (acc.) pl. ستيخونات (XIII[3b]); dans certains cas ils prennent le nom de بروكيمنن = προκείμενον (cf. Slane p. 25).

Nous rencontrons aussi l'expression ستيخولوجيا المزمور (στιχολόγια). A la même racine se rattachent les formes ستشرارى النـهـا (I[9a]), استشرارى القديس (II[4a]), ستشرار الاستيخن (III[2a]) = στιχηρά, que Slane a eu tort de marquer d'un point d'interrogation (p. 24).

La ذكصا (δόξα) est généralement suivie d'une invocation du même genre كانين — καινή(ν) (II[4a], IX[3b], XV[5a] et svv.). Le canon du jour s'exprime par le mot قانون (XV[5a]), dont le pluriel est القوانين. Les الطلبات sont, comme on le sait, des supplications.

Nous avons encore la ذكصولوجيا مـاغالى[1]) (IV[5a]) = δοξολόγια μεγαλή, le المكارزم ou المآكارزمى = μακάρισμα (cf. Bodl. 32), le ثاوطوكيون = θεοτόκιον (cf. Bodl. 32 et Brit. p. 25), les اغربنيه = ἀγρύπνια (cf. Slane p. 30), les بارامونى (IX[5a]) = παραμονή (cf. Brit. p. 26), les انتيفونى = ἀντιφώνη, les بروێجياسيا ou بروێجيازمانا = προηγιάσμενα, les طروباريه pl. طروباريات = τροπάρια, moduli (cf. Brit. p 25, Slane p. 24), sur les différents الحان, tous au nombre de 8, les سينابتى = συναπτή grande et petite (الكبير والصغير), la مطالبسى = μετάληψις (cf. Brit. p. 26).

La prière pour les morts et les vivants se nomme ذبتيخا = διπτυχή. Un hymne est rendu par الاوذيه (IV[3b, 4a, 4b]; XV[5a]), qui correspond au mot تسبحه de XV[5b] et n'est que la transcription de ὠδή. Les répons sont désignés par le mot الاكتانى, эктенія. قندلاق = κοντάκιον est trop connu pour insister dessus (v. Dozy Suppl., Slane et d'autres). Mais افشين mérite une mention spéciale; Dozy, sur l'autorité de Montfaucon, l'identifie avec le grec εὐχή, tandis que Slane (p. 26) veut y voir le syriaque *pheschohô*, division, section. La racine פשח est d'un usage trop fréquent dans les dialectes araméens pour avoir pu subir dans une langue soeur une métamorphose aussi peu en harmonie avec les lois qui président à la corrélation des formes arabes et syriaques. L'étymologie grecque est la véritable;

1) Sur la corrélation du δ et du ذ cf. Fränkel, l. l., pp. 19, 20, 32, 46 et 206 ligne 9; le son du ד = ذ est plus dur que celui qui est représenté en grec par un δ.

car, si d'un côté εὐχολογιον se rend par افخولوجيون (Brit. p. 26 et autres), nous trouvons dans notre ms. بطراشيل pour βατραχίς, الكليسيارشايس p. ἐκκλησιάρχης; la terminaison en ين n'a rien qui doive nous surprendre après les nombreuses transcriptions de l'accus. que nous avons signalées; en outre à côté du plur. أفاشين nous lisons الافخاسات employé à n'en pas douter pour εὐχάς (1^{3a}). Et puis ces أفشين sont bien des prières, soit de reconnaissance الشكر, soit du soir الغروب, soit du matin السحر; il y a une الشاروفيكن[1]) افشين = εὐχὴν σεραφικήν. Parmi celles qui sont transcrites in extenso dans notre ms., il y en a une série de 12 avec l'indication du nom de leurs auteurs (XV^{10b} et svv.):

la 1° et la 6° sont de St. Basile le Grand
للقديس فاسيليوس الكبير;
les 2°, 8, 9, 10 et 12° sont de Chrysostome
لابينا القديس يوحنا فم الذهب;
les 3° et 4° sont de Siméon le Reclus
للقديس سمعان الحبيس;
les 5° et 11° sont de St. Jean Damascène
للقديس يوحنا القس الدمشقى;
la 7° est de Siméon le Nouveau
للقديس سمعان الجديد المتكلم فى اللاهوت.

Ce dernier Siméon, à en juger d'après l'épithète المتكلم فى اللاهوت, doit être l'auteur de l'opuscule syriaque „Révélation de Siméon", conservé au Mus. Brit.[2] (v. Cat. Brit. syr. p. 109 col. 2).

XVII^{2a} contient une autre afšyn de St. Basile, XVII^{2b} une troisième de Siméon le Reclus.

Des exclamations grecques, comme كيريا ليصون (alias يا رب ارحم) = κύριε ἐλέησον, صوفيا = σοφία, افلوجيصن = εὐλόγησον, بروسخومن, alias πρόσχωμεν, trad. par ننصت; des commencements de prière comme الانوس (IV^{5a}) = ἑνός, التريصاجيون ou الاتريصاجيون = τρισάγιος

1) Les chérubins sont nommés الشاروفيم, les séraphins = السارافيم (III 3^b).

2) Ce moine de Scété a un grand renom chez les Chrétiens orientaux; cf. Slane p. 48, et les catt. Britt., Bodl., syr. de Zotenberg.

(accus.), ثاوس كيريوس = θεὸς κύριος, كيريا كركصا = κύριε ἐκέκραξα, البامنا بنوبى = πᾶσα πνοή (IV[2a]) ذكصاكانين (IX[3a]) = δόξα(ν) καινήν sont faciles à reconnaître sous leur déguisement. Il est plus difficile de retrouver γυνὴ ἀσθενής sous اكيون استين اوس (XV[7b]). Le البوليالاون (IV[1b]), qu'on dit dans les grandes fêtes, est une prière qui commence évidemment par le mot: πολυέλεος (très miséricordieux).

A relever encore le mot مطانيه pl. مطانيات = μετανοία p. dire révérence, cf. Quatremère, Rech. sur la L. et la Litt. de l'Ég. p. 248 note 1. Il est inutile de rechercher l'intermédiaire du copte pour l'emploi de ce mot dans l'arabe ecclésiastique, où il a pu passer directement du grec. — Les passages de la Bible, cités en arabe, ne s'accordent pas avec la Polyglotte de Londres ni avec les éditions de Rome; le texte est celui qui est adopté dans l'Eglise de Syrie, tel qu'on le trouve, p. ex., dans les Psaumes publiés à Vienne en 1792 par Anthémius, patriarche de Jérusalem.

Bien que les matières, contenues dans notre ms., se retrouvent, soit en grec, soit en arabe, dans maint autre manuscrit et imprimé, je ne vois pas qu'il y ait dans une autre bibliothèque d'Europe un missel gréco-arabe, cadrant exactement avec celui-ci.

Nous donnons, à titre d'extrait, le morceau suivant (XV[5a]):

طَقس صَلاةِ المَطالَبسى قَبل تناول آلأسرار الْمزمـع ان يتناول الاَسرار
المقدّسَه يَبتدى اولا كالعادهِ ثم بقول المجد لك يا الاهنا المجد لك فقط
وايْها الملِك السَماوى لكمالها واثنى عشر صوت يا رب ارحم وثلاثَ مرار
هلمّوا نسجُد ومزمور خمسين ثم القانون فى صلاة النوم على حروف الفا
فيطا[1] فى اللحن الثانى الاوذية الاولى خبز الحَياه الذى هُو جَسدك
المُقدّس ايْها الرب المُتحنّن ودمّك الكريم فليصيران لى للحَياة الابديّه
وداحضان لأمراضي الجزيله اَمنافها ذُكصا لقد تُدنّستُ بالاعمال القبيحه
انا الشقى فاهّلنى انا الغير مُستحق ايْها المسيح لشُركة جَسدك الطاهر

1) C. à d. ἄλφα βῆτα.

ودمّك الالهى كانين ايتها الارض الصالحه المباركه المغرسه من آلله يا من افرعتى سنبلة الخلاص من غير فلاحة للعالم اهلينى هذا الخبز لاكل منه كاخلص

Quelquefois, une كانين est suivi d'un قنداق (XV6b), dont voici un exemple:

قنداق ايها المسيح لا تعرض الان عنى عند اخذى الخبز الذى هو جسدك الطاهر ودمّك الالهى ولا يكن تناولى انا الشقى من اسرارك الرهيبه ايها السيّد المحاكمه بل فليصر لى ذلك لحياة ابديّه ولعدم الموت

A la fin du volume, on lit en neskhi à l'encre noire:

وكان(1 النجاز من نساخة هذا القنداق(2 المبارك نهار الخميس من شهر اشباط(3 من شهور سنة سبعه آلافى ومايه وثلاثه وستين لكون العالم(4 الموافق اواسط شهر ربيع الاخير سنه الف وخمسه وستين للهجره العربيه احسن الله العاقبه الى خير امين وذلك بيد العبد الحقير المعترف بالذنب والتقصير اقل الخلق وعبد الحق الخورى يوحنا ابن المرحوم الشماس عيسى ابن القس يوسف ابن مريساق(5 الدمشقى اصلا والملكى مذهبا وهو طالب من كل قرى(6 من السادة الكهنه الابآ الاطهار ان يذكره فى صلواته وقداساته(7 لينال بذلك الغفاران من الواحد الديان يوم نصب الميزان امين ويصلح ما امكن اصلاحه من النقص والغلط لان الكمال يختص بالله وحده العرى من جميع العيوب الذى له يجب التسبيحات

1) Ce premier mot à l'encre bleue. — Les mots surlignés précédemment sont à l'encre rouge.

2) Missel, v. Dozy Suppl. s. v. قنداق.

3) Schebat.

4) 1655 de J.-C.

5) Pour ايساق = اسحاق. Il faut cependant convenir que je ne suis pas certain de l'exactitude de ma transcription مريساق = Mar Isaac.

6) P. قارى.

7) Ses sanctifications = קדושה.

والآكرام من ساير الانام على الدوام والى كافة الدهور والاوقات والاعوام
امين ولله الحمد

A l'encre rouge, en gros caractères rihâni:

وَأن تَجِدْ عَيبًا فسُدِّ الخَلَلَا
فجلَّ من لا عَيبَ فِيهِ وعَلا

Au dessous, à l'encre noire en t'âlîq:

هذا القنداق الشريف بملك العبد الحقير الغير متحق ان يذكر اسمه
لكثرة خطاياه واثمه آلياس ابن المرحوم جرجس شام وذلك فى سنه ١٧٧٣
للتجسد الالهى يرجو من كل اب باشر فيه الخدمة الالهيه يذكره فى صلواته
وقداساته

Traduction. „L'achèvement de la copie de ce missel béni eut lieu le jour du jeudi, 1er du mois de Šebaṭ, des mois de l'année 7163 de la création du monde, qui correspond au milieu du mois de Rebî 2e de l'année 1560 de l'Hégire arabe (puisse Dieu en tourner la fin au bien, Amen!). Et ce, par l'humble serviteur connu pour ses péchés et son insignifiance, la plus infime des créatures et l'esclave de la Vérité, le curé Jean fils du bien aimé diacre Jésus fils du vieillard Joseph fils de Mar Isaac, Damascène d'origine, Melkite de rite; il demande à tout lecteur d'entre Messieurs les prêtres, les pères de pureté, qu'il le mentionne dans ses prières et ses oraisons afin qu'il obtienne par là le pardon de l'Un, le juge au jour de l'établissement de la balance, amen! et qu'il redresse ce qu'il est possible de redresser dans ses manquements et ses erreurs, parce que la perfection appartient à Dieu seul qui est libre du tout défaut, à qui reviennent les louanges et les glorifications de toute l'humanité pour la durée et tous les temps et les époques et les années, amen, gloire à Dieu.

Et si tu trouves une faute, répare la brèche.

Elevé et exalté soit celui qui n'a nul défaut.

Ce noble missel appartient à l'humble serviteur indigne par le nombre de ses péchés et de ses crimes qu'on prononce son nom, Elie fils du bien aimé Georges Šâm, et ce en l'an 1774 de la souffrance

de Dieu; il espère que chaque Père qui y célébrera l'office divin le mentionnera dans ses prières et ses oraisons".

Les caractères, tant grecs qu'arabes, sont fort nets et tracés avec une grande sûreté de main. La partie grecque est très correcte, je n'y ai relevé que quelques lapsus calami; l'interponctuation y est fréquente, ainsi que les abréviations; *καὶ* surtout est souvent exprimé par ϰ' ou simplement ϛ. L'orthographe arabe ne s'écarte pas non plus des règles de la grammaire, sauf la vocalisation, où l'usage vulgaire fait prédominer l'accusatif, met un *fatḥ* à la place d'un *kesr* et ne place le tréma sur le ة qu'à l'état construit. Chaque feuillet est soigneusement muni du mot de garde. Le texte commence à la 4e page du 1er cahier (I^{2b}) pour finir à XVII^{6b}. Après l'épigraphe (XVII^{6b}) viennent 2 pages vides.

L'encre est généralement noire, le carmin sert pour les en-têtes et les indications. Les différentes parties sont ornées d'un frontispice (rouge, noir, vert, ocre et blanc) à entrelacs grossiers, dont le premier est surmonté d'une croix; le travail simule en général un ouvrage en sparterie et rappelle d'assez près celui des ornements des mss. coptes décrits ci-après; il faut faire une exception pour le dessin de XIII^{6a}, qui est composé de courbes et de vrilles, où le blanc et le rouge trouvent seuls de la place. III^{5b} est enjolivé d'un petit cul-de-lampe à forme pyramidale, se terminant à la base par une espèce de damier (rouge, noir et blanc), — rien de bien artistique. L'épigraphe compose une série de losanges figurés par les caractères, qui courent en montant et descendant autour des points rouges qui marquent le centre des figures et, arrivés au bout de la ligne, se renversent sur eux-mêmes pour revenir de la même façon au côté droit de la page.

Le papier blanc et satiné, à vergeures espacées, à pontuseaux nettement marqués, a pour filigrane une couronne, que surplombe une étoile surmonté d'un croissant. Les tranches ont été passées au rouge. La reliure en maroquin brun est ornée sur ses plats d'un double trait formant bordure et de deux autres se coupant à angle droit pour faire une croix; au centre un fleuron à 4 faces, dans les champs entre les bras de la croix — de petites roues, aux angles et à l'intersection de la bordure et des autres traits — une fleur de lys. Au dos six petites roues.

Une étiquette postérieure porte sur un cartouche en papier: „Liturgia 2 p(reces) christianae Chrysostom(i)“.

Le timbre de l'Institut est apposé à la 1e et la dernière pages écrites.

COPTE-ARABE.

238.

Ar. III 7. 5 — Haut. 32 cmm, larg. 22 cmm. — 417 ff.; la pagination commence au verso du 2e f. par ⲅ (= 3)[1] pour se terminer au verso du f. 413 par ⲩⲓⲇ (= 414), après quoi 4 feuillets blancs. — 20 lignes à la page.

Office de la Semaine Sainte.

Le ms. renferme les leçons et antiennes pour la Semaine Sainte à partir de la 6e heure du dimanche des Rameaux (احد الشعانين المبارك) jusqu'au dimanche de Pâques inclusivement, avec intercalation de quelques prières et indication de la succession des offices. L'ouvrage est divisé en jours, en heures et en lectures. Les séparations sont marquées par une barre noire coupée de points rouges; les initiales coloriées rappellent vaguement les piliers massifs de l'architecture égyptienne. L'ⲁ[2]) majuscule est figuré par un oiseau, qui a l'air d'un pingouin, mais doit probablement représenter une colombe. De temps à autre des frontispices à dessin anguleux à la manière d'un travail en sparterio servent d'en-tête. Les 2 plus importants font office de cartouches dans lesquels on lit[3]) بدؤ بصخه مقدسه تخدم فى جمعة الصلبوت (Comm. de la Sainte Pâque; service de la Semaine de la crucification); et باكر من يوم الجمعه من البصخه المقدسه (Matines du Vendredi Saint). En regard de chacun d'eux (f. 2b et 278b) se dresse une croix,

---

1) Cela provient, ainsi que Mr O. de Lemm l'a constaté, de la disparition du premier feuillet, dont il ne reste que la souche. Le deuxième manuscrit copte de la Collection offre la même particularité, qui est sans doute le fait du relieur. — Mr Lemm, qui a eu par moi connaissance de ces manuscrits, se propose de les étudier de plus près: il y a trouvé des fragments de l'Écriture qu'aucun autre ouvrage copte ne nous a conservés. Il redressera par la même occasion les erreurs qui auront pu se glisser dans ma description.

2) Cf. ⲉ dans les hiéroglyphes.

3) V. Dozy, Suppl. aux Dictt. ar. *s. v.* صلبوت.

ouvragée à la manière des frontispices et surmontée d'un oiseau; les couleurs employées sont les mêmes que celles des frontispices et des initiales, c. à d. le blanc, le noir, le rouge et l'ocre. Aux 4 angles on lit ⲓ̅ⲏ̅ⲥ̅ ⲡ̅ⲭ̅ⲥ̅ ⲩ̅ⲥ̅ ⲑ̅ⲥ̅; au-dessous ⲱ̅; au-dessus l'ⲁ sous forme de l'oiseau sacramentel. La 2ᵉ croix est plus épaisse que la 1ᵉ.

Les en-têtes sont en copte et en arabe; les indications arabes sont plus prolixes et plus complètes, le copte n'est souvent qu'une transcription du grec. Le renvoi aux prières et le détail des cérémonies sont rédigés en arabe[1]), mais on y retrouve l'élément copte; ainsi f. 358ᵇ تم يقول ريس الشماسه اسجدوا والكاهن يصعد على المنبر ويقول بالبصخه والطبحات الايقه[2]) ϕϯ ⲛⲁⲓ ⲛⲁⲛ etc., et f. 404ᵃ وفى ليلة الاحد التى هى القيامه يقال انجيل يوحنا بكماله تم يقول قوموا يا ابنى النور الدى هو[3]) ⲧⲱⲟⲩⲛ ⲉⲡϣⲱⲓ ⲛⲓϣⲏⲣⲓ ويقول الليلويا ⲁ̅ⲗ̅ بالحن الفرحى تم يقول الهوس[4]) ϩⲱⲥ ⲡ̅ϭ̅ⲥ̅ والقطع المختصه بالقيامه التى هى ⲧⲉⲛⲛⲁⲩ ⲉ̀ⲧⲁⲛⲁⲥⲧⲁⲥⲓⲥ[5]) etc.

Aux ff. 322ᵇ, 323ᵃ–323ᵇ et 330ᵇ–331ᵇ, nous avons des prières en grec corrompu, écrit à la manière copte avec ⲛ̀ pour ⲉⲛ, les ⸌ sur les voyelles indépendantes (ⲁ̀ⲉ̈ⲓ); *καί* est devenu ⲛⲉⲓ ou ⲛⲉ etc. La première commence par ⲙⲟⲛⲟⲩⲅⲉⲛⲏⲥ ⲩ̀ⲓⲟⲥ; la 2ᵉ par ⲁ̀ⲅⲓⲟⲥ ⲟ̀ ⲑⲉⲟⲥ ⲱ̀[6]) ⲇⲓ ⲛ̀ⲙⲁⲥ; la 3ᵉ par ⲙⲏⲛⲏⲥⲑⲏⲧⲓ ⲙⲟⲩ ⲕⲓⲣⲓⲉ̀ ⲛ̀ ⲧⲏ ⲃⲁⲥⲓⲗⲓⲁ̀ ⲥⲟⲩ[7]).

A l'exception de ces prières, les morceaux qui composent notre livre sont empruntés en général à l'Écriture Sainte. Dans la 1ᵉ partie

---

1) Dès le Xᵉ s., Sévère, év. d'Aschmouneïn, jugeait convenable de rédiger en ar. son Hist. des Patr. d'Alex., v. Quatremère, Recherches sur la Langue et la Litt. de l'Égypte, p. 35.

2) L. اللايقة.

3) C. à d.: Levez-vous, enfants.

4) C. à d.: Hymne, — le Seigneur.

5) Nous regardons la résurrection.

6) Sans doute pour ὁ.

7) L. κύριε, ἐν, βασιλείᾳ. Le P. Georgi a publié déjà en 1789 un fragment de litanie, qui prouve que les habitants de la H.-Égypte récitaient aussi en grec certaines parties de la liturgie, v. Quatremère, Rech. sur la Langue et la Litt. de l'Ég., p. 15.

chaque „heure“ est consacrée d'abord à la lecture d'un extrait des prophètes, des hagiographes ou des apocryphes (parfois du pentateuque); puis d'un psaume ou, à son défaut, d'un chapitre de Job; et, en troisième lieu, d'un morceau de l'Évangile. La 2e partie renferme moins de psaumes et offre, par contre, plus d'extraits du Nouv. Test.

Parfois, à la place de l'Évangile, nous avons des homélies. Nous en trouvons aux pp. 56a—58a, 62b—63b, 117a—118a, 166b—169a de la 1e partie, qui ont été écrites par St. Schenoudi [1]) (ⲟⲩ ⲕⲁⲧⲏⲭⲏⲥⲓⲥ ⲛ̀ⲧⲉ ⲡⲉⲓⲱⲧ ⲉⲑⲟⲩ ⲁⲃⲃⲁ ϣⲉⲛⲟⲩϯ موعظة للقديس انبا شنوده).

La 2e partie offre 2 fragments de St. Athanase (ⲟⲩⲕⲁⲑⲏⲭⲏⲥⲓⲥ ⲛ̀ⲧⲉ ⲁ̀ⲡⲁ ⲁ̀ⲑⲁⲛⲁⲥⲓⲟⲥ ⲡⲓⲁⲣⲭⲏⲉⲡⲓⲥⲕⲟⲡⲟⲥ ⲛ̀ⲧⲉ ϯⲡⲟⲗⲓⲥ ⲣⲁⲕⲱϯ ⲉ̀ⲣⲉⲡⲓⲥ موعظة لابينا انبا اثناسيوس رييس اساقفة الاسكندريه) ff. 309b—310b et 342a—344a, puis des hymnes à chanter d'après l'ἦχος Ἀδάμ p. e. f. 386b ⲯⲁⲗⲓ ⲛ̀ⲧⲉ ϣⲱⲣⲡ ⲁⲇⲁⲙ طرح ادام يقرى باكر سبت الفرح „Hymne du matin (à chanterd'après l'ἦχος) Ἀδάμ“, au sujet de la mise en croix; f. 401a ⲯⲁⲗⲓ ⲁⲇⲁⲙ طرح ادام يقال بعد القداس au sujet de la résurrection; f. 414a ⲯⲁⲗⲓ ⲁⲇⲁⲙ طرح ادام لعيد القيامه au même sujet.

Les textes s'accordent assez avec les éditions de Schwartze (les Psaumes et les Évangiles); il suffira de noter ici quelques particularités. F. 10a (Ps. VIII) ⲛⲉⲙ ⲛⲓ au lieu de ⲛⲉⲙ ⲛⲏ, s'accorde avec l'éd. Tuki, v. Schw. Ps. p. 9; ⲛ̀ⲁ̀ⲗⲱⲟⲩⲓ comme cod. Diez; ⲉⲑⲃⲉ ⲛⲁϫⲁϫⲓ ⲛⲉⲙ au l. de ⲉⲑⲃⲉ ⲛⲉⲕϫⲁϫⲓ ⲉⲛϫⲓⲛϯⲟⲩⲱ̀ ⲛ̀ⲟⲩ ϫⲁϫⲓ ⲛⲉⲙ; ponctuation après ⲡⲓ ⲓⲟϩ au l. de se trouver avant ces

1) Schenoudi, contemporain de St. Cyrille, avait composé un grand nombre d'instructions, cf. Quatremère p. 15, v. encore p. 128; consultez aussi Makrizi's Gesch. d. Copten von Wüstenfeld 1845, pp. 5—6, 61, 65, 105, 119 (trad.) et Zoëga Catal. pp. 33, 37, 377, 379, 539, 572, 587, 636. La belle publication de M. Amélineau, «Monuments p. servir à l'hist. de l'Ég. chr. aux IVe et Ve s.», est en grande partie consacrée à cette figure intéressante. — Le même, Les moines égyptiens. — Vie de Schnoudi. Paris, 1889. — On jugera de la popularité de St. Athanase dans l'égl. copte en se référant au № 89 et au № 114 des mss. ar. de la Bibl. Nat. de Paris (Cat. Slane); on trouvera également sous le № 144 une trad. de Schenoudi.

mots; ιοϩι au l. de ιοϩ. Marc. XLIII (XIII 32) ιιϣηρι; ρωις ⳼ ἀρι au l. de ρωις ονοϩ ἀρι.

Les morceaux ne sont pas complets, on rencontre çà et là des lacunes; on se heurte parfois à des fautes assez graves. Les points diacritiques se transforment souvent en petites lignes, comme Schw. l'observe à la p. 40—41 de sa Grammaire; il ne sont pas toujours mis avec discernement. La diphthongue grecque αι est rendue par ε[1]) (χερετε) le τ et le θ se confondent. On a lu plus haut ἀπα[2]) p. αββα, ce qui s'explique aisément (cf. Schw. Gram. p. 79); ρακωϯ p. ρακοϯ, transcription assez naturelle vu l'affinité des 2 voyelles (cf. Schw. Gram. p. 72). Les mots ne sont point séparés les uns des autres, mais il leur arrive d'être coupés par le milieu à la fin de la ligne.

Le ϩ et le ϭ sont toujours dotés d'un point rouge à l'intérieur. La ponctuation consiste en un seul signe ⳼, qui, à la fin d'une section plus importante, adopte la forme de ·⳽· Ces observations trouveront leur confirmation dans le morceau ci-contre.

401[a].

ψαλι ἀδαμ طرح ادام يقال بعد القداس

Ρονϩι δε ἀπισαββατον ⳼ ϣορπ ἐμαϣω ⳼ ἀφονται ἀιι σαββατον ⳼ ἀτε πιιιϣϯ ἀ ραϣι ·⳽·	Or, au soir du Sabbat, de fort grand matin, à l'un des sabbats de la grande joie.
Αcι ἀϫε μαριαμ ⳼ ϯμαγδαλιιη ⳼ ιιεμ ϯκεμαριά ⳼ ἐιιαν ἐπιμ̀ϩαν ·⳽·	Marie Magdelaine et l'autre Marie vinrent pour voir le sépulcre.

1) Cette orthographe avait fait irruption dans la langue grecque dès le II° s. de l'ère vulgaire; v. le Traité contre les Grammairiens de Sextus Empiricus, éd. Fabricius, p. 241. Elle est fréquente sur les inscriptions, p. ex. en Phénicie, v. Renan, Mission en Phénicie, p. 257, 383, 384 et 386.

2) Cf. Quatrem. p. 137. Cette forme a pris chez les Coptes droit de cité. — Sur le son p en Égypte, v. Krall, Tyros u. Sidon, Wien 1888, p. 5.

Ⲟⲩⲟϩ ⲛ̀ⲧⲉⲣⲟⲩⲕⲟⲧⲟⲩ ⳹ ⲁⲩ
ⲛⲁⲩ ⲉ̀ⲡⲭ̅ⲥ̅ ⲡⲉϫⲁϥ ⲛⲱⲟⲩ ⳹ ϫⲉ
ⲭⲉⲣⲉⲧⲉ ⳹ ⲟⲩⲟϩ ⲁⲩⲟⲩⲱϣⲧ
ⲙ̀ⲙⲟϥ ·~·

Et, lorsqu'elles se retournèrent, elles virent le Christ; Il leur dit: „Salut à vous!", et elles l'adorèrent.

Ⲉⲑⲃⲉ ⲫⲁⲓ ⲧⲉⲛϯⲱⲟⲩ ⲛⲁϥ ⳹
ⲉⲛⲱϣ ⲉ̀ⲃⲟⲗ ⲉⲛϫⲱ ⲙ̀ⲙⲟⲥ ⳹
ϫⲉ ⲕⲥⲙⲁⲣⲱⲟⲩⲧ ⲡⲁⲟ̅ⲥ̅ ⲓ̅ⲏ̅ⲥ̅ ⳹
ϫⲉ ⲁⲕⲧⲱⲛⲕ ϧⲉⲛ ⲛⲓⲉⲑⲙⲱⲟⲩⲧ ·~·

C'est pourquoi nous le glorifions, en exclamant et en disant: Sois béni, mon Seigneur Jésus, car tu es ressuscité des morts.

La langue arabe n'est pas seulement employée dans les titres et pour les indications nécessaires au service; elle apparait aussi dans le corps et à la fin de l'ouvrage:

p. 323ª et 331ᵇ—332ª trad. de prières écrites en grec.

p. 373ᵇ—382ª Trad. de la Bénédiction de Moïse, de la prière d'Azaria, de celle des 3 jeunes gens dans la fournaise; Histoire de Suzanne (sans la version copte) et homélie du St. Patriarche Sévère sur la 4ᵉ vision de Daniel (le copte n'a que le texte biblique sans ce commentaire) sous le titre de:

موعَظه من قول الاب القديسَ البطريرك سَاويروسَ(1 تفَسير وتاويل للرويآ
الرابعَ لدانيال النبى قالها ليلة السَبت الكبير

p. 387ª—387ᵇ et 414ª—414ᵇ Trad. arabe des hymnes précédents.

Enfin (414ᵇ) l'épigraphe, dont voici la teneur:

وكان هدا الفراغ من نَسخ هده البَصخه المقدَس فى يوم الاربعَآ المبارك
الدى هو التاسَعَ والعَشرون من شهَر طوبه المبارك سَنة الف واربَعمايه
سَبعَه وعَشرين قَبطيه للشهدا الاَطهار رزقنا الله بطَلباتهمْ امام المنبر المخوف

1) Ce n'est pas de Sévère, (v. d'Aschmounein (Quatrem. p. 35 et 39), qu'il s'agit ici, mais du patriarche d'Antioche (ib. p. 126). Sur une légende, qui courait sur son compte en Égypte, où un monastère lui était dédié, v. Makr. Wüst. p. 103.

امين والموافق لدالك فى السادس عشر من شهر دى الحجه المبارك سنة
الف ومايه اتنين وعشرين للهجره العربيه وناسخ هده البصخه العبد
الحقير الدى خطاياه ملت الارض طولا وعرضا يدعا بلاسم شماس رافاييل
ابن القس عبد السيد من ناحية البيبارات وغاطنا بمدينه اخميم[1] ويسال
من الابآ والاخوه الطالعين فى هدا لكتاب ان يدعوا له بغفران خطاياه
والمهتم بهده البصخه المقدسه المعلم صهيون ابن المعلم منصور ابن المعلم
سليمان القنامي القاطن باخميم يطلب بدلك رحمه لنفسه ومغفره لخطاياه
والشكر لله دايما

Traduction. — La copie de cette „Sainte Pâque“ fut terminée le mercredi béni, 29 du mois toba béni de l'année copte 1427 d'après l'ère des Martyrs Sanctifiés (que Dieu nous fasse subsister par leurs prières en face de la chaire redoutée, amen!), ce qui correspond au 16 du mois Dû-l-ḥadja béni de l'an 1122 de l'hégire arabe. Cette „Pâque“ a été copiée par le serviteur misérable dont les péchés remplissent la terre en long et en large, appelé de nom le Diacre Raphaël fils du prêtre Abd Seyid de la contrée de Bibârât, domicilié à Akhmîm. Il demande aux pères et aux frères qui liront ce livre de prier pour le pardon de ses péchés. Celui à l'intention duquel a été faite cette „Sainte Pâque“ est le docteur Ṣahiûn f. du docteur Manṣûr f. du docteur Soleiman le Qanamite, domicilié à Akhmîm, qui demande par là miséricorde pour son âme et rémission de ses péchés. Reconnaissance éternelle à Dieu!

Puis, de la main du possesseur:

وهده البصخه صارت ملكا للمعلم صهيون مشترا من ناسخها وليس احدا
يدعا فيها بملك خارجا عنه

La version arabe de la Bible, dont on a fait usage dans ce recueil, ne s'accorde pas avec les Polyglottes de Paris et de Londres, ni avec les éditions romaines de la Propagande. — Pour l'écriture,

---

1) V. Jâqût, art. اخميم; cette ville avait un monastère (Makr. W. ٣٩, 8° l. de la fin) et 2 églises célèbres (٥٩, l. 3—9). Cf. encore Geogr. ar., éd. de Goeje etc. Schenoudi vivait tout près de là.

il suffira de dire qu'elle est belle et ne se distingue en rien du neskhi employé au Levant au XVIIIe s. — Les particularités orthographiques se réduisent à ceci: le ث et le ذ se sont fondus dans le ت et د, le ق est devenu l'équivalent du غ (مايت القير, شتماله بقير p. غير, ومقفره p. ومغفره, قفران p. غفران etc. et vice versa غاطر p. قاطر), le ة s'est effacé partout sauf à l'état construit, le teschdid n'existe pas, le medda est employé pour accentuer l'élif de prolongation, le mot ابن est toujours plein, le fatha prend la place du kesr et même du damma, le tenwin affectionne la forme accusative, le *hamza* disparaît parfois comme dans ملت p. ملآت. Ces phénomènes sont parfaitement réguliers en ce qui concerne l'arabe vulgaire parlé en Égypte, comme le prouve suffisamment la Gramm. de Spitta-Bey (quant à l'adoucissement du ق jusqu'au غ, je l'ai retrouvé jusque chez les Juifs du Caucase dans leur prononciation de l'hébreu). Il va de soi que le corps de l'ouvrage ne présente pas les énormités que nous venons de recueillir dans l'épigraphe; quelques formes vulgaires et un certain nombre de particularités orthographiques sans importance ne valent pas la peine d'être notées ici. — On peut relever certaines singularités lexicologiques; le mot انبا a été amplement expliqué par Fleischer ap. Wüst. Makr. Gesch. d. Copten p. 6; le mot الهوس (p. 403[b]) = le mot copte ϩⲱⲥ, qui veut dire cantique; l'expression طرح est expliquée par Makr. p. 59 l. 9: ويطرحوا له طرحا يعني يمدحونه (à ajouter aux exemples de Defrémery, Mém. d'Hist. Or. I 62, et de Dozy, Suppl. aux Dictt. ar.).

De l'examen de ce ms. il semble résulter que, si l'usage de l'arabe était devenu général parmi les coptes de la Thébaïde, la liturgie avait encore conservé des formules coptes. Tout porte à croire, d'ailleurs, que notre copiste Raphaël comprenait à peu près ce qu'il transcrivait, et le Dr. Sahyoun savait lire le volume qu'il achetait; cf., du reste, Quatrem. p. 44. — Les noms des personnages عبد السيد et منصور sont purement arabes; سليمان et رافايل sont arabisés; صهيون n'est rien autre qu'une forme moderne pour Sion (Makr., p. 4 ar. — d. l.: صيون التي يقال لها اليوم صهيون; v. aussi l'épigraphe de l'év. karchouni, № 227 de ce catalogue).

Le papier, fort et satiné, a pour filigrane trois croissants superposés placés au-dessus des initiales N G. La reliure orientale en cuir foncé est pourvue d'ornements qui rappellent de très près ceux de la reliure du ms. druze décrit ci-après sous le № 240, sans toutefois présenter la même configuration.

Le ms. a passé par des mains italiennes:

„Valuta del libro quatuordeci Chersci [1]) che sono XV Zechini e un riale fuor della ligatura", lisons-nous au recto du 1er f. Il passa ensuite dans la Bibl. Suchtelen, dont on voit les armes sur le plat intérieur de la reliure. Le Bon Desmaisons l'acquit pour l'Institut, en apposa le timbre au commencement et à la fin de la partie écrite et en rédigea une description sommaire qu'il adjoignit au volume.

239.

Ar. III 7. 51. — Haut. 32 cmm., larg. 22½ cmm. — 438 ff., dont le 3° au v° est marqué d'un ⲇ (= 4); la pagination continue jusqu'à ⲩⲗⲇ (= 434) au v° du f. 438. — 21 lignes à la page.

Leçons et Antiennes pour la Semaine Sainte.

V. le № précédent. Les croix à la manière copte et les rosaces et frontispices dans le même style abondent ici (f. 3^b^, 109^b^, 159^b^, 254^b^, 295^b^, 372^a^); de petits filets de même facture sont encore plus fréquents (21^a^, 33^a^, 59^a^ etc.). Les couleurs sont: le rouge, l'ocre, le vert, le noir et le blanc. L'oiseau, destiné à figurer l'ⲁ, est devenu tout à fait hiératique; un coq est peint au f. 255^a^. L'ω a disparu au bas de la croix.

Titre en caractères lapidaires: بدو هذه البصخة المقدسة. Les en-têtes des chapitres sont également en arabe vis-à-vis de la désignation copte; une petite note en arabe marque la fin de presque toutes les divisions. Par contre, la provenance des leçons n'est indiquée qu'en copte.

---

1) C. à d. قرش = gros, piastre.

La distribution des matières est quelque peu différente de celle qui a été adoptée dans le ms. précédent. Le texte de la Bible est assez correct: j'ai relevé la leçon de ⲡⲉ ⲡⲁϩⲏⲧ au l. de ⲡⲉ ⲉ̀ⲧⲁⲡⲁϩⲏⲧ (Ps. XXV = XXVI, v. 8 éd. Schwartze); une variante: ⲡⲉⲕⲑⲣⲟⲛⲟⲥ ⲫϯ ϣⲟⲡ ϣⲁ ⲉ̀ⲛⲉϩ qui ne saurait être considérée comme une faute pour ⲡⲉⲕⲑⲣⲟⲛⲟⲥ ⲫϯ ϣⲁ ⲉ̀ⲛⲉϩ (Ps. XLIV = XLV, v. 7) que reconnaît Schwartze, etc.

Les morceaux, qui n'appartiennent ni à l'Anc. ni au Nouv. T., sont des homélies:

f. 76ª—77ª ⲕⲁⲑⲏⲕⲏⲥⲓⲥ ⲛⲧⲉ ⲁⲃⲃⲁ ϣⲉⲛⲟⲩϯ (cf. 166ᵇ—169ª de l'autre ms.).

f. 161ª—162ª ⲕⲁⲑⲏⲕⲏⲥⲓⲥ ⲛ̀ⲧⲉ ⲡⲉⲓⲱⲧ ⲉ̅ⲑ̅ ⲁⲃⲃⲁ ⲓⲱ̅ⲁ̅ ⲡⲓⲭⲣⲏ[1]) موعظة لابينا القديس يوحنا فم الدهب

f. 180ª—182ᵇ موعظة لابينا القديس انبا شنوده (cf. f. 62 de l'autre ms.).

f. 192ª—193ᵇ du même (117ª de l'autre ms.).

f. 270ᵇ—271ᵇ de Chrysostome.

f. 288ª—289ª de St. Athanase (f. 309 de l'autre ms., sans toutefois l'énigmatique ⲉ̀ⲣⲉⲡⲓⲥ).

f. 322ª—323ᵇ du même.

f. 341ª—343ᵇ de Chrysostome.

f. 374ª de St. Athanase ⲡⲓⲁ̀ⲡⲟⲥⲧⲟ الرسولي.

La ponctuation est marquée par ·|· . — Les points diacritiques (◌̇ et ◌̈) sont parfois mis sur des consonnes sans raison plausible (v. Schw. Gram. p. 46). Les abréviations sont, comme d'ordinaire, indiquées par une barre horizontale. Le ϩ et le ϫ sont, comme dans l'autre ms., marqués à l'intérieur d'un point rouge. La fréquence des lettres entre les lignes saute aux yeux. Le dialecte se rapproche du saydique par certaines particularités: ainsi ϩⲉⲛ pour ϩⲁⲛ (art. indéfini), ⲡⲁⲓ pour ⲫⲁⲓ (cela), ⲕ pour ⲭ etc.

---

1) Pour juger de la vénération que l'Église copte professe envers St. Jean Chrysostome, il suffit de feuilleter le cat. des mss. ar. de la Bibl. Nat. par Slane (№№ 89, 93, 95, 96, 144, 262[17]); Quatr. (pp. 121, 124, 126), ainsi que le cat. de Zoëga etc.

Une prière en grec (caractères coptes) se trouve f. 302^b—303^a; l'influence du grec se fait naturellement sentir dans les titres et les textes coptes ⲏ̀ⲥⲁⲏ̈ⲁⲥ ⲡⲓⲁⲣⲭⲏⲡⲣⲟⲫⲏⲧⲏⲥ (95^a) ⲡⲁⲗⲓⲛ ⲏ̀ⲥⲁⲏ̈ⲁⲥ; et en arabe: يقال اجيوس (164^a), كيريا ليصون (f. 345^b) etc.

L'arabe a gagné du terrain dans ce ms. par rapport à la place qu'il occupe dans le précédent. La traduction arabe accompagne le texte copte aux ff. 180^a—210^b, 341^a—368^b, 372^a—381^a, 390^b—408^a, 416^a—420^a, 432^a—434^a. L'histoire de Suzanne ne se lit pas en copte de même que dans l'autre ms.; elle court du f. 368^b—371^a; il y a des divergences continuelles entre les deux versions de Suzanne, sans qu'aucune d'elles s'accorde avec les éditions.

L'épigraphe et l'acte de possession, qui suivent, sont assez longs pour qu'on puisse se faire une juste idée de la connaissance de l'arabe parmi les coptes d'Égypte à la fin du siècle dernier.

A la fin[1]), épigraphe:

وكان تمامها فى يوم التالت المبارك تاسع شهر مسرى غاية سنة الف
وارَبعماية سبعَه وتمانين قبَطيه للشهدا الأطهارِ السْعَدا الابرار درقنا الله
تعالى بطلباتهم المقبوله عند الله امين ‘ الموافق الى تالت شهر جمادا الاول
سنة الف ومـاية خمسَه وتمانين للهجره النبويه بسَلام من الرب وعَلينا
رَحمتـه امين ‘ والناسخ المسكين · العـاجز المهين · الـكسلان
الـعـارى مـن الفضايـل · الملتحـن بـالردايـل · الدى
خطاياه علية على رَاسه اكتر من عدد الرمل الدى عَلى شآطى البَحر
بالاسم شماس لا بالفعلِ الدى هو متوانى فيما عطى له وحفر ودفنه · الحقير
اقلوديوس ابادير الملقب بالمصرى القاطن بمحروسه اسيوط فهو يضرب المطانوه
تحت اقدام كل واقفًا عليها ان يطيل روحه وينظر فيما كتب لكيما ادا
راى غلطًا فيصلحه فاننا تقلدنا بما ليس نفهم من امور النساخه والدى
يصلح فيها شيًا فنطلب من السيد المَسيح ان يصلح دنياه واخرته وان
يقول من قلبًا جريح · ولسانًا فصيح · يا ربى يسْوع المسيحَ · يا ربى اغفر

1) Cette page n'est plus numérotée; c'est le 482° des feuillets écrits. — Dans un coin on lit: تمت كراس عدد ٤٣٤.

خطايا عبدك الناسخ وخطايا والديه وكلمن له تعبًا فى المواضع المقدسه
اجمعين بطلبات الست السيده العدره الطاهره مرتمريم البتول النقيه
والدت خلاص العالم ، وبطلبات الابـاء والانبياء والرسل المبشرين ·
والشهدا المكللين · والسواح والمجاهدين · الدين ارضوا الرب باعمالهم
الصالحه منك اليك والى كل حين · اجمعين امين ∴

Traduction: „Fini le mardi béni, 9° jour du mois de mesri (juil.-août) au terme de l'année 1487 de l'ère copte des martyrs sanctifiés, bienheureux et purs (= 1771 de J.-C.), puisse leur intercession nous faire obtenir la grâce divine, amen! — qui correspond au 3 djoumada awwel 1185 de l'Émigration du Prophète — en paix du Seigneur, et sur nous Sa miséricorde, amen! Le copiste misérable, faible et méprisable, malheureux et dépourvu de qualités, chargé [1]) d'iniquités, dont les péchés montent par-dessus sa tête, plus nombreux que les grains de sable sur le bord de la mer, diacre de nom, mais non de fait, qui a mollement accepté le don qu'il a reçu et l'a enterré de propos délibéré [2]); le pauvre Éclaudios Abâdîr, surnommé el-Misri (c. à d. du Caire), habitant à Soyûṭ — sous la garde de Dieu, se prosterne sous les pieds de quiconque s'arrêtera devant ce volume pour qu'il ait la longanimité d'examiner ce qu'il a écrit afin d'en corriger les fautes qu'il aura remarquées; car nous nous sommes chargé de travaux de copie que nous n'entendons pas. Et, qui y aura redressé quelque chose, nous prions le Seigneur Messie de redresser sa fortune ici-bas et dans l'autre monde. Et (nous le prions) de dire avec componction et dans un langage disert: O Seigneur Jésus le Messie, ô Seigneur, pardonne les péchés envers toi du copiste et de ses père et mère et de quiconque a peiné dans les lieux saints, tous ensemble, par les prières de la Madone la Vierge Immaculée, Notre-Dame la Pucelle sans tache, Mère du Sauveur du monde, et par les

1) Mot à mot: dont le langage (moral) est vicié.

2) Il s'agit des dons spirituels qui lui ont été conférés lors de son entrée dans les ordres; il a négligé de se mettre à leur hauteur, a été lâche dans l'accomplissement de ses devoirs apostoliques et les a totalement oubliés, comme s'il avait creusé une fosse pour les y ensevelir. Mr le Baron de Rosen me fait observer que c'est une réminiscence de l'Évangile selon St. Matthieu, XXV, 25.

prières des Pères et des Prophètes et des Apôtres évangélisateurs, et des Martyrs couronnés, et des ascètes et des saints, qui ont satisfait le Seigneur par leurs oeuvres pies (en cherchant un refuge) de toi en toi et jusqu'à toute éternité — tous ensemble, amen!"

Et, en regard, acte de possession:

والمشترى الحقير العاجز المهين الكسلان العارى من الفضايل الملتحن
بالردايل الدى خطاياه علية على راسه اكثر من عدد الرمل الدى على
شاطى البحر بالاسم شماس لا بالفعل انطونيوس غبريال مخاييل القلتى
من ناحيت احميم مسكنًا وموطنًا من المعلم اقلوديوس ابادير الاسيوطى
وصارت الابصلمذيه تباعت البسخه للحقير انطونيوس ملكًا له ولم اجد له
دعوه ولا طلبه عند المذكور واشتر منه فى سنه ١٤٧٧ الف واربعمايه سبعه
وثمانين قبطيه للشهدا الاطهار السعدا الابرار رزقنا الله تعالى بطلباتهم
المقبوله عند الله امين الموافق سنه ١١٨٥ الف ومايه خمسه وثمانين للهجره
النبويه بسلام من الرب وعلينا رحمته امين والمسيح شاهد الشاهدين امين

Traduction: „Et l'acquéreur, humble, faible, malheureux, dégradé, dépourvu de qualités, chargé d'iniquités, dont les péchés montent par-dessus sa tête, plus nombreux que les grains de sable sur le bord de la mer, diacre de nom et non de fait, Antonios Gabriel Michel le Qaltite, originaire et habitant du pays d'Akhmım — (l'a tenu) du docteur Éclaudios Abâdîr de Soyûṭ. Et il a été dit (m. à m.: psalmodié, c. à d. récité, prononcé à haute voix): „*La Pâque* a été vendue à l'infime Antonios en toute propriété, et je n'ai désormais à faire valoir contre lui ni prétention ni réclamation". Achetée de lui en l'an 1487 de l'ère copte = 1185 de l'Émigration du Prophète, — en paix de la part du Seigneur, et sur nous Sa grâce; le Messie est le témoin des témoins, amen!"

On y retrouvera les traits essentiels, que nous avons esquissés à propos du 1er ms.; on se rendra également compte de l'ignorance de l'acquéreur. Ni lui ni le copiste n'étaient très versés dans la connaissance du copte: بما ليس نفهم من امور النساخه; il est curieux de constater combien le cercle de leurs mots et de leurs idées est restreint;

il ne sort pas du domaine de la liturgie. — ضرب المطانوه est une expression usitée chez les Coptes pour dire se prosterner (v. Quatremère, Langue et Littér. de l'Ég. p. 248 n. 1); sur مرتمريم en un mot, v. Wüstenf. Makr., préf. p. 6; الست السيده est d'un usage commun chez les Chrétiens d'Orient (Nicoll, Cat. des mss. ar. de la Bodléienne p. 477); النبويه a été corrigé postérieurement en العربيه, l'encre de l'émendation est plus pâle.

Nous avons déjà rencontré la mention de la ville d'Akhmym. Jâqût a consacré qq. mots à قلفة (III 158), qui est une jolie ville sur le Nil en aval d'Akhmym [1]); Soyout est bien connu, on peut d'ailleurs consulter Jâqût III 222 et compulser Makr. Wüst. pp. 42, 43 et 58, cf. Quatrem. p. 129. Les noms propres sont des réminiscences de la conquête romaine: Claude, Antoine; des implantations bibliques: Gabriel, Michel; un nom indigène est Abâdyr [2]).

A l'époque où le ms. a été transcrit, on lisait dans les églises de la Haute-Égypte l'Évangile en arabe (بعد قرات الانجيل عربيًّا, 198b), mais mainte expression copte avait persisté jusqu'alors dans la liturgie, bien qu'il semble que le prêtre seul les prononçât (f. 199a, 203b, 301b, 371b, 405a).

Le témoignage de Pietro della Valle (Voyages, Trad. franç., t. I p. 354—355, Rouen 1745) corrobore à peu près ces assertions: „La (langue) copte ou égyptienne étant supprimée parmi eux, ils en ont néanmoins conservé quelques livres sacrés et célèbrent encore la Messe en cette langue; mais parce que fort peu l'entendent bien, tous les livres sont traduits en arabe; et l'Évangile avec l'Épître qu'il est nécessaire d'entendre, ils les lisent 2 fois, en copte et en arabe, de la même façon que le Pape le fait lire en grec et en latin dans une messe solennelle“. Le même enseignement découle de la composition de l'eucologe publié à Rome en 1736 sous le double titre de ⲡⲓϫⲱⲙ ⲛⲧⲉ ⲡⲓϣⲟⲙⲧ ⲛⲁⲛⲁⲫⲟⲣⲁ etc. كتاب الثلثة قداسات اى الذى للقديس باسيليوس والذى للقديس اغريغوريوس الثاولوغس

1) Ce nom s'écrit en copte ⲕⲟⲗⲑⲁ̀, comme en fait foi un ms. cité par Quatremère, Rech. p. 129.

2) Ce nom se trouve en copte sous la forme ⲁⲡⲁⲧⲏⲣ. v. p. e. H. vernat, Les Actes des Martyrs de l'Égypte. I., pag. 78 suiv.

والذى للقديس كيرلس مع صلوات اخرى مقدسة. Les indications relatives au service sont rédigées en arabe, comme dans les deux mss. que nous venons de décrire; elles sont également entrecoupées de brèves formules coptes; mais tous les textes sont bilingues.

Le papier, fort et satiné, est marqué de trois croissants superposés. Reliure en peau pleine avec lanières de cuir en guise de fermoirs. De la Bibl. Suchtelen le ms. passa en 1843 à l'Institut Oriental, comme en fait foi une notice signée par le Bon Desmaisons; la description sommaire qu'il a faite du ms. n'est pas tout à fait exacte. Le timbre de l'Institut est apposé en divers endroits[1]).

Il ne sera pas sans utilité d'observer que le sujet des 2 mss. précités se retrouve dans deux mss., mentionnés par Quatremère aux pp. 96, 116 et 136 de ses Recherches sur la Langue et la Littérature de l'Égypte. L'un, celui de la Bodléienne, n'est que fragmentaire. L'autre est plus intéressant: de la collection du Chancelier Séguier il passa dans les mains de Henri du Cambout, duc de Coislin, pair de France et évêque de Metz, qui le légua en 1732 à la Bibl. de St. Germain des Prés; il est déposé aujourd'hui à la Bibl. Nat. Rédigé dans le dialecte memphitique et augmenté de passages en arabe (comme ceux de l'Institut Or.), cet ouvrage est orné d'une croix faite à la manière copte et d'un petit frontispice dans le même goût. D'après une épigraphe en copte, il remonte à l'an 1035 des martyrs = 1319 de J. C. [14 Chojak, aujourd'hui Kiahk.]. Les caractères sont sensiblement les mêmes que ceux de nos mss.; certaines pages effacées par suite de la vétusté ont été recouvertes de papier blanc et transcrites à nouveau avec une encre plus noire. Le № 113 du Cat. ar. de Slane renferme aussi les leçons et antiennes de la Semaine Sainte en arabe d'après le rite copte; il date de l'an 1029 des martyrs = 1314 de J.-C. A Berlin, 8 petits cahiers (oct. 322—329) contiennent en copte une partie des offices pour les Semaines de la Passion et de Pâques; les explications liturgiques sont en arabe. Ils semblent appartenir au XVII—XVIIIe s.

---

1) Le nombre de 433 feuillets indiqué auprès de la cote du ms. est exact si l'on ne tient compte que des feuillets couverts d'écriture.

Le Musée Britannique ne possède qu'un fragment d'un ouvrage du même genre (assez ancien) en copte, mais un exemplaire complet en arabe (du XVe s.; № XX du Cat. Cureton, p. 24). La Bibliothèque de Vienne a un fragment arabe des leçons coptes pour la Semaine Sainte (№ 1555 du Cat. Flügel).

ANCIEN TESTAMENT.

240.

(M. Th. ar. № 192) Ar. I. 8. 1, № 231. — Haut $11\frac{1}{2}$ cmm., larg. $6\frac{1}{2}$ cmm. — 95 ff. + 2 ff. de garde. — 14 l. à la page.

كتاب يشوع بن سيراخ

Curieux exemplaire du livre de Jésus f. de Sirach. Il ne s'accorde ni avec les Polyglottes, ni avec les éditions romaines, ni avec le ms. de Paris côté sous le № 50 par Mr de Slane (Cat. de la Bibl. Nat.). Il est beaucoup plus éloigné du texte grec et est divisé en 20 *aṣḥaḥ*[1]) au lieu d'avoir 51 chapitres; en voici la concordance:

---

1) Le terme الاصحاح est employé, dans certaines éditions de la Bible, comme équivalent de *chapitre*, فصل, פרק ou סימן. Mais c'est là une extension abusive du sens primitif d'*aṣḥâḥ*, fort bien défini par Bistânî dans son Moḥîṭ-el-Moḥîṭ (s. v. صح):

الإصحاح والأصحاح من التوراة والانجيل بمنزلة السورة من القران وهو دون السفر وفوق الفصل منهما ولم اجد له استعمالا في غيرهما ج اصحاحات

Il est naturel que les fidèles de l'Écriture Sainte aient cherché à désigner les divisions du texte révélé au moyen d'un mot qui ne fût pas tombé dans le domaine commun et n'eût pas été profané dans la bouche du vulgaire, tel que les Musulmans en avaient trouvé un pour les paroles inspirées de Mahomet dans le vocable سورة; et par conséquent qu'ils aient essayé de rayer de la Bible le mot فصل en étendant les attributions de l'inusité *aṣḥâḥ*. Ainsi, il paraît avéré que *aṣḥâḥ* a simplement signifié dans l'origine une partie du texte sacré, moindre qu'un livre et plus importante qu'un chapitre. On peut, certainement, songer, à ce propos, à la double division des Évangiles: si les courts paragraphes, que certaines Églises

La section (اصحاح)	I va jusqu'au v.	19 du ch.	*3* (exclusivement);
	II	13	*6*
	III	18	*8*
	IV	11	*11*
	V	28	*13*
	VI	22	*14*
	VII	16	*16*
	VIII	30	*18*
	IX	12	*21*
	X	18	*23*
	XI	18	*25*
	XII	12 [1]	*27*
	XIII	1	*32* (de la Vulgate = *35* du grec) [2]

---

d'Orient ont adoptés, se nomment فصل, on réclamera à bon droit pour les longs chapitres, qui en englobent plusieurs, l'appellation d'اصحاح. Mais le mot n'est pas né sur le terrain du N. T.; il y a été transplanté d'un domaine, où des circonstances internes ont présidé à sa formation. Car autrement comment expliquer ce terme insolite, qui, à tout prendre, ne doit être qu'une adaptation à la langue arabe d'une expression autorisée, ayant fait son chemin dans un des idiomes sémitiques du Nord? En effet, si nous nous retournons vers la Loi, la תורה, la توراة, nous avons à envisager le ספר = سفر, le פרק = فصل et, entre les deux, la פרשה. Voilà l'origine et la raison d'être de l'*ashâh*, Comment l'un a-t-il procédé de l'autre? Je crois l'avoir découvert.

Les Juifs de Teima, de Khaïbar et du Yémen n'étaient certainement pas de grands clercs durant les premiers siècles du christianisme, et il n'y a pas lieu de s'attendre à ce que leurs étymologies soient irréprochables. En disant פרשה, qui prête à confusion, ils avaient sans doute présent à l'esprit le fameux verset d'Ezra מפרש ושום שכל, qui a de tout temps servi de lettres de noblesse à l'exégèse biblique et à la tradition orale. Ils étaient persuadés que פרשה renfermait implicitement en soi la mention de la clarté du texte définitivement constitué. Hantés par l'idée de l'authenticité qui découle de la phrase d'Ezra, ils ont rendu פרשה par إصحاح; une fois devenu substantif, le *masdar* a oscillé entre la prononciation إصحاح et أصحاح; l'analogie aidant, l'on s'habitua à considérer أصحاح comme un pluriel brisé, et, pour dire: *plusieurs sections*, on employa la forme اصحاحات. Dans le cas particulier qui nous occupe, le mot est appliqué avec justice à des sections qui dépassent les bornes d'un chapitre de la Bible.

1) La section XII finit avec le v. 11 du ch. *26* un peu paraphrasé; la section XIII ouvre par le v. 13, qui est suivi du v. 12, puis seulement du v. 14 etc.

2) L'ordre des matières est celui qui est suivi par la Vulgate.

XIV	28	*34* (de la Vulgate = *31* du grec)
XV	20	*37*
XVI[1])	24	*39*
XVII	15[2])	*42*
XVIII	1	*46*
XIX	19	*48*
XX va jusqu'à la fin.		

Nous avons brièvement indiqué quelques particularités de notre ms.; relevons encore la fin de la section VII, qui correspond au v. 15 du ch. *16* dans le texte grec:

Πάσῃ ἐλεημοσύνῃ ποιήσει τόπον, ἕκαστος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ εὑρήσει.

وكل من يعمل بالعدل له ثواب مزمع والرب شدد قلب فرعون ان لا يعرفه اظهر اعماله تحت السَّماء ويظهر رحمته لكل الخلايق لانه هو الذى خلق النور والظلمة للناس

Tandis que le grec dit (*35* = *32* de la Vulgate, v. 1): Ἡγούμενόν σε κατέστησαν; Μὴ ἐπαίρου, γίνου ἐν αὐτοῖς ὡς εἷς ἐξ αὐτῶν, nous lisons au début de la section XIV:

إن دعيت الى وليمة فلا تتكى فى الصدر ولا تجلس فوق الاغنيا ولكن كن مثل واحد من الخدام

1) Le commencement de la section XVI s'écarte de la version habituelle: الرب خلق الناس وعلمهم الخير ونهاهم عن الشر وله سلطان الحيوة والموت فمن ملك لسانه نجا من الشر ومن اعجبه عقله فهو اجهل الناس وفى الناس من هو حكيم etc.

2) Le v. 14, qui est d'un misogyne (Κρείσσων πονηρία ἀνδρὸς ἢ ἀγαθοποιὸς γυνὴ κ. τ. λ.), est omis à dessein; il en est de même du v. 23 du ch. *36* (d'après la Vulgate): Πάντα ἄρρενα ἐπιδέξεται γυνή, ἔστι δὲ θυγάτηρ θυγατρὸς κρείσσων, — qui est des plus offensants pour la dignité féminine. Ou plutôt, ces sentences d'un goût douteux ne sont-elles pas des additions au texte primitif? — Le v. 13 du ch. *42*, le dernier de la section XVII, est rendu en arabe d'une façon un peu différente en grec:

Ἀπὸ γὰρ ἱματίων ἐκπορεύεται σὴς καὶ ἀπὸ γυναικὸς πονηρία γυναικός.

لانه كما ان السوس ياكل الثياب كذلك شر العشرة فى الامراة ومصاحبتها.

Il suffit de ces exemples pour montrer combien les leçons de notre ms. s'éloignent des leçons généralement admises. On voit que le traducteur arabe avait sous les yeux un texte plus circonstancié et plus explicite que celui dont nous nous servons d'habitude. Cependant il n'a nulle part les additions que présente en maint endroit la Polyglotte du Cardinal Ximénès („*Editio Complutensis*").

Le livre commence ainsi:

بسم الله الخالق الحى الناطق وبه نقتى

كتاب يشوع بن سيراخ وهو الكتاب الذى وجد بعد سليمان
ابن داود ، وعدة اصحاحاته عسرون اصحاحًا

الاصحاح الاول

كل[1] حكمة هى من عمل الرب والحكمة مع الرب منذ اوايل الدهر ، من
يقدر ان يحصى رمل البحر ، وقطر القطر ، او من يقدر يعدّ ايام العالم
وعلو السما ، وعرض الارض ، ولجة البحر من يقدر يقدرها ، الحكمة اعظم
من هذه كلها ، وكذلك الايمان اعزّ منها ، لمن ظهر اصل الحكمة اولاً ،
ومن علم خزاين الفهم والعلم ، الذى يعلم ذلك الواحد العزيز المرهوب
وحده الله المسلّط على جميع خزاينها ، وهو الذى اختبرها وابراها[2]

Le volume se termine sur ces mots:

انظروا باعينكم لانى انا طلبتها قليلاً ، فاصبتها كثيرًا اسمعوا يا معشر
الناس علمى بكلام يسير ، واقتنوه بازا[3] الذهب والفضة ، ولتطرب انفسكم
بتوبتى ، ولا تخزوا[4] بمحامدى ، اسمعوا منى واتخذوا الحكمة فتحيا نفوسكم ،
وتشرق عليكم النعمة الالهية ، وتفرح انفسكم ، وتمجدوا الله دايمًا الذى له
الشكر الى الابد ، امين ·

تم

---

1) Tout ce qui est surligné est au minium, ainsi que les signes de ponctuation dans le livre entier.

2) Plus loin, l'éloge de la sagesse est tourné de façon à proclamer la théorie de l'efficacité de la grâce et celle de la prédestination des élus.

3) Ms. باذا.

4) Ms. نخذوا. Ces deux *lapsus* ne tirent pas à conséquence; peut-être n'y a-t-il même qu'une certaine négligence dans le tracé du ز.

Il n'est pas besoin d'insister sur la correction du langage qu règne dans l'opuscule; l'orthographe est aussi, comme on voit, scrupuleusement observée. L'ériture est du plus pur neskhi avec un caractère de distinction, qui la rend singulièrement agréable à la vue. Le manuscrit a été rédigé au seuil de ce siècle; le papier, lustré, a pour filigrane les initiales V. G. flanquées d'une étoile qui surplombe un croissant posé sur un ornement capricieux en forme de cul-de-lampe dans le goût de la 2e moitié du XVIIIe s. La reliure, en cuir plein, doit venir d'Anatolie; sur le feuillet de garde[1]) à la fin du volume un étudiant en théologie du pays a écrit:
مبدا القراة عند قس مبارك فى ٢٤ كانون الثانى يوم السبت سنة ١٨٠٢ مسيحية, mots qu'il a fait suivre (avec force péchés contre le grammaire) de leur équivalent en grec moderne, en rendant قس مبارك par *άμπουνα μουμπαρεκ* (= ابونامبارك[2])) et en marquant la date: 24 *γεννουαριου*, *ετος* 1802 †.

Avant qu'il n'ait été acquis par l'Institut, dont le timbre est apposé sur la première et la dernière feuille écrites, le ms. a été aux mains d'un possesseur[3]), qui a, en quelques passages du commencement, comparé le texte avec la version slavonne; ces notes remontent à plus de 30 ans, à en juger d'après la forme des caractères russes.

ARABE-LATIN.

241.

№ 21 (94) L. — Haut. 23 cmm., larg. 18 cmm. — Petit in-4°, 134 pp., 15 l.

ذكر جزيرة العرب

C'est la description de l'Arabie par Abu-l-Féda, suivie des chapitres qu'il consacre dans sa Géographie aux eaux qui baignent la péninsule, à savoir: le Golfe Persique et la Mer Rouge, texte arabe avec interprétation latine, sans notes et sans date; ni l'auteur ni

1) Une grappe pour filigrane.

2) L'intercalation du μ rappelle la prononciation égyptienne انبا.

3) Sur le dos de la reliure il a collé une bande de papier portant le titre: Liber Jesus Sirach — Arabica.

le traducteur sont nommés. Le texte n'est pas celui de Leyde, ni celui de Dresde; il s'écarte de l'édition de Gagnier et ne s'accorde pas tout à fait avec celle de Reinaud et de Slane. La transcription des noms propres montre que le traducteur a dû être anglais; aurions nous là une copie de l'édition de Greaves?[1]).

Les pages sont encadrées d'un filet noir; le titre arabe est en rouge dans un cartouche qui est formé par un dessin à la plume sans valeur artistique; l'écriture est ferme et nette; tous les noms propres sont soulignés dans la traduction, qui a été revisée et complétée en quelques endroits d'après l'original par la main d'un correcteur. Papier blanc à stries horizontales marqué: C. & J. Honig. Timbre de l'Institut sur le 1er et l'avant-dernier feuillet.

MANUSCRITS DRUZES.

242.

№ 40/15. — Haut. 22 cmm., larg. 16 cmm. — 121 feuillets, dont les deux derniers blancs. 13 lignes à la page.

Le contenu du ms. est connu; il correspond en effet au № 1581 de la Bibl. Nat. de Paris et au № 383b du Musée Asiat. (96 du Cat. du Bon de Rosen), mais comprend en moins qu'eux la رسالة الغيبه et la شعر النفس[2]). En d'autres termes, l'Institut possède là les pièces XV—XXXIV et XXXVI—XXXIX du recueil des Druzes, tel qu'il a été établi par de Sacy[3]). La pièce XXXIX n'est même

---

1) V. Géogr. d'Aboulféda, traduction franç. par Reinaud, t. I (Paris 1848), p. CDLV.

2) V. encore Flügel, p. 30 et 34 (Nos 1573 et 1574); l'article magistral de Nicoll, Bodl. p. 407—432; et Tornberg, Cat. Ups. p. 315 etc. — Le ms. druze de la Coll. de l'Inst. décrit par le Bon de Rosen, Mss. ar. p. 14, se rapproche, par son aspect extérieur et le grain de son papier, plutôt des mss. du Musée Asiatique que des deux, dont il est question ici sous les Nos 242 et 243.

3) Exposé de la Religion des Druzes, I, p. CCCCLXXI et svv. — Il est constant que ce volume n'a jamais passé pour le 1er du recueil (p. CCCCLXII); au f. 19b, on lit:

قد بيّنت لكم فى كتاب البلاغ والنهايه,

qui est un renvoi évident à la pièce IX de Sacy. — Que devons nous entendre par (f. 24b):

pas complète, car elle s'arrête aux mots ولا ترجعوا على اعقابكم, qui se trouvent à la 2e de la fin du f. 102a du ms. du Musée, où le الرشد والهداية continue jusque vers le bas du f. 106a. En général, le volume n'a pas été achevé: les titres des chapitres et les frontispices manquent en plusieurs endroits.

Cependant il mérite d'être signalé; car, s'il n'est plus nécessaire d'insister sur la composition uniforme des livres sacrés des Druzes et si l'illustre de Sacy a déjà récolté une ample moisson de faits intéressants, on peut encore glaner après lui.

Ainsi, pour les couleurs des encres employées: il a raison d'y voir (p. CCCCLXX) une allusion mystique; mais une simple collation du ms. de l'Institut avec celui du Musée montre que la signification des nuances (qui sont plus ou moins celles de l'arc-en-ciel) ne se rattache pas positivement aux mots qui en sont revêtus, car on ne voit dans les deux livres en question aucune corrélation à ce sujet. C'est tout au plus si le carmin est d'un usage pour ainsi dire constant pour marquer le commencement des périodes, et encore le carmin fait-il chez nous souvent place à l'orange. Dans le Journ. As. d'Allemagne (ZdDMG XVI p. 235—241), puis dans ses propres Kleinere Schriften (III, p. 440—449), Fleischer a traité de l'importance que certains exaltés attribuaient aux diverses couleurs qu'ils s'efforçaient de percevoir successivement dans leur contemplation extatique; leur valeur subjective apparaît jusqu'à l'évidence dans cet article judicieux, et l'on comprend aisément le désaccord qui règne entre les mss., bien que le but poursuivi et les moyens employés soient identiques. Le bleu et le gris dont parle Fleischer ne se

---

وقد ذكرت في الكتاب المنفرد بذاته ما يبطل مذهب كلّ في وقت منهم?

L'ouvrage mentionné doit être identique avec le 1er volume renfermant les XIV morceaux énumérés par de Sacy (Exp. I, p. CCCCXLVI et svv.); l'expression «isolé par son essence» est d'usage chez les Druzes quand ils veulent marquer leur supériorité sur les autres religions; ainsi chacun d'eux, en vertu du 4e précepte de leur religion, doit être منفرد بالوحدانية (Abrégé de la Rel. des Drûzes, Théogonie, publ. p. Guys, Paris 1863, § 177, p. 81). On peut revendiquer cette épithète pour le 1er volume, qui contient en effet tous les principes de la foi et de la morale, tandis que les autres sont composés d'épîtres, d'exhortations, de réprimandes, d'instructions, de pièces de circonstance etc.

retrouvent pas ici: nous avons le blanc, le noir, le vert, l'ocre, le carmin, l'orange et le rouge (ponceau); les deux dernières couleurs manquent dans le № 243, décrit ci-après. Quant aux dessins, il est difficile d'en tirer quelque chose, sinon peut-être que le cercle à double pivot représente le monde se tenant debout par la grâce du natiq et de l'asâs.

La persistance à écrire ṣidq — la véracité — par un *sîn* et non par un ṣâd[1]), qui se manifeste naturellement aussi dans notre copie, a, je pense, son origine[2]) dans le désir d'identifier mystiquement la première des vertus cardinales avec la sainteté qui, représentée par le mot قدس, se trouve être son équivalent: une fois parvenu au terme de la véracité, l'initié est sanctifié, puisque le قدس commence là où le سدق finit. En outre, je serais enclin à voir dans la somme des lettres 164 le chiffre d'une formule telle que سبحانه حي واحد, qui rentre bien dans les théories mystiques des Druzes, toujours prêts à proclamer *ineffable* l'Être Suprême, particulièrement attentifs à lui reconnaître une *existence* autre que celle qui lui est attribuée dans les autres religions et à mettre en relief son *unité*, et tenant essentiellement à *glorifier* le créateur[3]). On sait que chez eux الله n'est que le serviteur de leur Seigneur Hakem[4]) et ne peut s'appliquer à ce dernier que par une appropriation fondée sur un usage vulgaire et réprouvé par Hamza[5]). Ce qui appuie mon hypothèse, c'est que la 1° et la 2° lettre de سدق rappellent le commencement et la fin de la formule

سبحانه حي واحد,

tandis que la troisième ق = 100 est justement l'équivalent de la somme des lettres du nom de الحاكم[6]).

1) Exp. de la Rel. des Dr. I, p. 119, et II, pp. 304—305.

2) La concordance du chiffre 164, fourni par la somme des trois lettres سدق, avec le nombre des ministres de la Vérité n'est qu'une recherche cabalistique ultérieure, qui n'a certainement pas servi de point de départ à l'orthographe du mot.

3) Exp. de la Rel. des Druzes I, p. 1—5.

4) Ib. p. 123. V. aussi Chrest. ar. II p. 210 et note 86 p. 250; ce passage se trouve dans notre volume f. 60b.

5) Exp. I, p. 129—130.

6) L'article ال joue un rôle important dans ce nom, il témoigne qu'il n'y a pas (لا) d'être semblable à Hakum (v. ib. p. 130—131), il doit donc nécessairement entrer en ligne de compte.

Si le ms. du Musée est mieux écrit et rédigé avec plus de soin que notre exemplaire, celui-ci a par contre l'avantage d'être pourvu de gloses, qui sont, comme l'a reconnu de Sacy, indispensables à qui veut pénétrer le sens ésotérique des passages obscurs; à la vérité, le couteau du relieur les a quelque peu rognées.

Un passage d'une obscénité révoltante, dont on trouvera la traduction dans l'article de Sacy sur les rapports entre les Druzes et les Nosaïris[8]) et le texte entier dans le ms. du Musée, a été écourté dans le nôtre (f. 6[a]).

Comme il est entièrement vocalisé, il donne (f. 103[a], l. 5) gain de cause à de Sacy qui traduisait[9]) على الاعلى par „Ali le très haut", mais se croyait obligé de justifier sa lecture dans une savante note. Par contre, il établit une version nouvelle pour un autre passage[10]),

8) J. As., I[e] Sér., t. X, p. 321 et svv.

9) Exp. de la Rel. des Dr. I, p. 32. — Guys, l. l., p. 136—140, démontre que si pour les Shiites il s'agit ici d'Ali, les Druzes l'entendaient tout à fait différemment. Le sens arabe du nom d'Ali a naturellement prêté à l'allégorie. Le passage auquel je fais allusion dans le texte est assez explicite à cet égard; mais l'Abrégé de Hanania Menier emploie l'article العلى (Théog. des Druzes p. 22—26), comme les livres saints des Druzes en bien des endroits tandis que l'épître sur la Division des Sciences dit علىّ الاعلى. Il n'y a pas divergence: dans un cas il s'agit de ce qui se passa dans l'univers avant la création de l'homme, dans l'autre des manifestations de la divinité chez les adamites, ce qui ressort même assez clairement des termes de l'Abrégé de la Rel. des Druzes, Théog. p. 49—50 et de notre ms. f. 104[a], 2e l. de la fin. V. d'ailleurs Sacy, Exposé I, p. 82, et Guys, Théogonie, p. 110, note 90. — Il ne sera pas hors de propos d'observer que Guys, prenant Azâzil pour le nom des anges proches de l'Éternel, ne s'est pas souvenu que c'est, dans le Lévitique, le nom du Rival de Dieu (si l'on peut s'exprimer ainsi) et qu'עזאזל et Satan sont deux termes identiques. Le surnom de Šatnil donné à Adam l'Élu n'est que la transcription arabe de שטנאל, le rival, l'adversaire de Dieu; les doctrines druzes sont hétéroclites, Hamza a dû puiser ici à une source gnostique, qui prenait parti pour le Rebelle, et il a fait de Satan-El le représentant le plus pur de la piété sur terre. — Guys à méconnu en outre l'allusion contenue au § 145 (p. 64) dans les mots: ثم بعد سنة كاملة تجلى البارى; il s'agit de l'éclipse momentanée de la divinité de Hakun en l'an 409, dont Sacy a traité dans son Exposé I, pp. 104—111. — Il n'a de même pas compris l'antithèse de القضا والقدر (p. 82); il traduit jugement et destin, tandis que l'Abrégé proclame l'existence simultanée de la prédestination et du libre arbitre pour la plus grande gloire de Dieu. — Est-ce que وخسبط (§ 165, p. 74) n'est pas simplement une faute d'impression pour وحسبة?

10) Ib. p. 84.

que de Sacy, qui avait sous ses yeux أرْسل بالمهدى, rend par: „le Mehdi fut envoyé" sans être très satisfait ni de son texte ni de son interprétation; nous avons أُرْسِلا بالمهدى, il s'agit donc de Karoun et d'Abou Zakaria[1]) (f. 104[a], l. 7). Au même endroit, nous remarquons la phrase وكان عجميّا كبيرا فى الدعوة au lieu des simples mots: „il était grand dans le ministère de la prédication"; ce n'est pas pour rien qu'on insiste sur l'origine persane de Karoun.

Plus loin[2]), de Sacy écrit: „Louange à celui qui est éternel de toute éternité"; le ms. de l'Institut est plus explicite:

الحمد لعلّ علّة العلل وازل الازل (f. 95[b]).

Faut-il, dans la succession des imâms[3])

وقام [محمّد واساسه على بن ابى طالب ومبلغ عقولهم وائمّة دينه الى ان انقضى دوره وظهر ناطق غيره وهو] محمّد بن اسمعيل

attribuer à notre copiste, qui (f. 101[b]) a laissé de côté la partie mise ici entre crochets, une omission inconsciente ou la volonté avérée de supprimer toute mention de Mahomet?

Le texte contre les Nosaïris[4]) donne lieu également à quelques remarques (f. 11[b], l. 3 et svv.): nous avons المنجوس, „le souillé" au lieu de المنحوس, „le malheureux"; فما عرق en place de وما عرق; العبيد, *les hommes*, pour العبد que de Sacy a du reste traduit comme s'il avait notre texte sous les yeux; et la forme incorrecte ومخاطبة البشرّية au lieu de والمخاطبة.

L'équivoque, qui a frappé de Sacy dans les 3 mss. à sa disposition[5]), subsiste dans le nôtre (f. 104[b]); mais ne faut-il pas, dans les mots: „il a porté le nom du Mahdi", reconnaitre simplement la

1) Il est plus prudent de voir là simplement une faute et de rétablir la leçon de Sacy; أرسل بالمهدى signifierait: «il fut envoyé en qualité de Mehdi», — le ب joue assez souvent ce rôle dans la bouche des Druzes —, et le passage s'accorderait avec l'assertion de l'Abrégé, Théog. p. 52, § 121.

2) Ib. p. 44.

3) Ib. p. 72—73, note 2.

4) Ib. p. 78.

5) Ib. p. 81.

constatation du fait que l'un s'appelait Abdallah et l'autre Obeidallah, deux noms identiques en effet?[1]).

Les pièces qui font l'objet de ce volume ont été en partie publiées et traduites par de Sacy dans sa Chrestomathie ar., t. I, p. 207–215 (notes, p. 246—271; texte ar., p. 84—93). Il les a mises à contribution dans son Exposé et dans l'article inséré au t. X du J. As. Le Baron Desmaisons, qui a eu le ms. entre les mains, a laissé entre ses feuillets plusieurs notes à ce sujet, sauf pour la dernière source, qui n'avait pas sans doute attiré son attention.

L'écriture, lourde et large, est très claire; le texte est bon, la vocalisation n'est pas toujours correcte. Le papier, un peu jaunâtre, est marqué de 3 croissants superposés, ce qui lui assigne le XVIIe s. pour date et la Provence pour lieu d'origine[2]). La reliure orientale, en maroquin rouge, est fatiguée; les mosaïques en cuir jaune avec des guirlandes de fleurs imprimées au fer chaud ont disparu en partie; je ne sais s'il faut, dans le groupement des points et des figures par cinq, chercher une allusion aux cinq principes de l'univers chez les Baténiens[3]) et aux cinq ministres druzes[4]). Le travail de la reliure rappelle beaucoup le № 230. Sur la dernière page nous trouvons deux notes tracées par deux mains différentes:

طلع[5]) فى نظرنا اذا انظبت[6]) وتصحح هذا المكرم الشريـــف انه يسوا[7])
عشرين قرش على بويوسف

---

1) On joue aussi sur le mot مهلى en le rapprochant de تمهيل, préparation; cela est encore plus clair dans le texte de Guys, p. 56, § 127; mais je crois que les noms identiques du père et du fils ont servi de point de départ au raisonnement.

2) V. Briquet, Papiers et filigranes des archives de Gênes, Genève 1888, p. 59 et 83.

3) Guyard, Fragm. rel. à la doctrine des Ismaélis, p. 10.

4) Exposé de la Rel. des Druzes II, p. 32 et svv.; v. notre ms. f. 25 et svv. — Cf. Théogonie des Druzes, publ. par Guys, P. 1863, p. 10.

5) Il faut lire طلع. La barbarie, dont les auteurs des deux notes ont fait preuve, rend la tâche du traducteur singulièrement délicate; nous n'osons hasarder une interprétation, qui serait forcément une série de conjectures.

6) p. انضبط.

7) p. يسوى.

قد صح وصلناه الى اخينا جنبلاط محمد كتابين سير ورد لبعد ما تحى[1]
حرمة سليمان الجوهرى وبساووا هوا واياها محرره على بويوسف

Le ms., qui a été acquis en 1842 pour la Bibliothèque du Département Asiatique et qui en porte les armes sur la garde de sa reliure, vient d'être incorporé à la Bibl. de l'Institut.

243.

№ 41/15. — Haut. 17 cmm., larg. 13 cmm. — 102 ff. — 13 lignes à la page.

Pièces XLI — LV de M. de Sacy; le même ouvrage que le № 383[c] (98 du Cat. de Rosen) du Musée Asiatique[2]): il est plus ancien, mais bien moins beau que celui-ci[3]) et ne possède pas, comme lui, des notes marginales d'un haut intérêt. La phrase citée par de Sacy dans sa Chrest. ar. (II, p. 251) et son Exposé (I, p. 69) se trouve f. 9[a] de notre ms.; ce qu'il amène Exp. I, 82, est à chercher aux ff. 9[a], 10[a], 63[a] et 64[a]. Je ne vois pas de divergence notable entre notre texte et celui de l'Exposé[4]), qui puise souvent dans ce volume au cours du tome II.

Pas de dessins. Écriture ferme et nette. La vocalisation, complète, se rapproche par moments de la prononciation vulgaire. Le ms. est criblé de piqûres de vers. Le papier, solide et satiné, de couleur

---

1) Peut-être un euphémisme, qui rappellerait le fameux: Vixerunt en usage dans la Rome républicaine.

2) A consulter Flügel, III, p. 31 et 35 (Nos 1573 et 1575); Tornberg, p. 318 et svv.; et enfin Nicoll, comme pour le ms. précédent.

3) Le ms. 383c du Musée Asiatique est réellement joli. Il est plus jeune que 383b, mais la différence d'âge ne doit pas être bien grande: le filigrane du papier de ce dernier est composé d'un fleuron abritant un V et un C; celui de 383c, satiné et plus fin, est marqué aux angles du même fleuron traversé par une barre qui relie un C et un M.

4) De Sacy traduit: «montrés publiquement aux hommes et que les hommes les ont connus» (t. II, p. 74); notre texte dit العالم — le monde (f. 29b), ce qui est bien la même chose.

jaunâtre, est marqué d'une ancre. La reliure orientale en maroquin rouge n'a rien de spécifique et est de date assez récente.

Quelques mots sans intérêt ont été griffonnés par les possesseurs sur le dernier feuillet.

Le ms. a été acquis avec le précédent en 1842 pour le Départ. As. dont il porte les armes et vient d'être incorporé à la Bibl. de l'Institut. Il a été également entre les mains du Bon Desmaisons.

MANUSCRITS BÂBYS.

Quand je décrivais, en 1876 et 1885[1]), les quatre manuscrits bâbys qui avaient été offerts à l'Institut par M. Bézobrazow, je ne disposais, pour m'initier aux mystères du babisme, que des travaux bien connus de M. M. Dorn, Kazembek et de Gobineau. Ces travaux, parmi lesquels la première place revient sans contredit à l'ouvrage classique du savant et spirituel diplomate français, ne contenaient rien ou presque rien sur l'histoire et le développement de la secte après la mort du réformateur et la répression de la révolte à main arr ée de ses adhérents. La description de 3 nouveaux manuscrits bâbys par M. C. Huart (Journal asiatique 1887, VIIIe s., t. X, p. 133—44) et l'essai[2]) du même auteur dans la Revue de l'histoire des religions v. XVIII, p. 279—296, tout en donnant quelques renseignements exacts et précieux sur 3 productions littéraires encore inconnues, n'étaient pas destinés à approfondir la „question bâbye" et à combler la grande lacune qui se faisait sentir dans nos connaissances de la littérature et de l'histoire de la religion nouvelle. C'est à un jeune savant anglais, M. Edward G. Browne, disciple du grand et aimable William Wright, dont nous pleurons tous la mort prématurée, que revient l'honneur d'avoir comblé cette lacune. M. Browne a saisi le taureau par les cornes: il a eu l'heureuse idée d'aller lui-même en Perse pour y recueillir de nouveaux renseignements parmi les adhérents de la secte. Le hasard aidant, il a réussi à nouer des relations avec de nombreux bâbys à Isfahan, Téhéran,

1) Voir Collections scientifiques etc. I, p. 179—212 et III, p. 1—51.

2) La religion de Bab. Essai de réforme de l'islamisme en Perse au XIX s.

Schiraz, Yezd etc. et il a su obtenir d'eux une foule de renseignements extrêmement intéressants ainsi qu'un nombre considérable de manuscrits très précieux. Revenu en Angleterre, M. Browne s'est empressé de présenter au public les résultats de ses savantes recherches dans deux mémoires insérés dans le Journal of the R. As. Soc. Les deux mémoires[1]), surtout le deuxième, se distinguent non seulement par une réelle abondance d'informations nouvelles et de dates ignorées jusqu'à présent, mais aussi par une critique sûre et prudente et une grande clarté d'exposition. M. Browne a en outre compris que, vu l'insuffisance des matériaux réunis jusqu'ici, il importait tout d'abord de bien définir le problème avant d'en essayer une solution. Dans son esquisse chronologique des événements (voir le premier mémoire) et dans l'aperçu de la doctrine et de l'activité littéraire des sectaires (voir le 2° mémoire), il a soin de faire ses réserves; en effet, il est impossible pour le moment de décider une foule de questions, qui se présentent infailliblement à l'esprit de celui qui veut approfondir l'histoire et la doctrine de la secte. Mais la lumière se fera sans aucun doute, le fil d'Ariadne est maintenant trouvé et on peut espérer de sortir sans accident du labyrinthe. Pour la chronologie, de bons résultats pourraient être obtenus par des recherches systématiques dans les archives diplomatiques des différentes puissances européennes. Pour le reste, le meilleur moyen sera toujours de publier les ouvrages les plus importants *in extenso.* En attendant on devra se contenter d'analyses plus ou moins détaillées.

L'Institut des Langues Orientales s'est enrichi récemment de quatre ouvrages bâbys, qui lui ont été offerts par M. Gamazof. M. Gamazof de son côté les avait reçus en don de la part de MM. J. Grigorowitch et A. Lévitski. En décrivant ces nouvelles

1) The Bábís of Persia. I. Sketch of their history, and personal experiences amongst them. (Journal of the R. As. Soc. of Gr. Br. and Irel. [New Series] vol. XXI, pp. 486—526). II. The Bábís of Persia. Their Literature and Doctrines. By Edward Granville Browne, M. A., M. R. A. S. (ibid. p. 881—1009). Je désigne les deux mémoires par «Browne I et II».

acquisitions j'aurai toujours en vue les recherches de M. Browne et je n'entrerai dans des détails que là où il s'agira de compléter les renseignements du savant anglais. — Les ouvrages en question sont les suivants:

244.

№ 52/468. $16^1/_2 \times 10$ c. 179 f. 9 l. (longues de $5^1/_2$ c.).

ايقان

C'est l'ouvrage que j'ai décrit dans les Coll. Scientifiques etc. III. Mscr. persans, p. 32 sqq. et auquel j'ai donné — faute de mieux — le titre de „traité polémique". Le présent exemplaire est aussi sans titre, mais M. Browne nous apprend qu'il porte celui de ايقان, et que c'est le traité le plus répandu parmi les bâbys et celui qui d'ordinaire est donné aux nouveaux convertis pour les initier aux mystères de la nouvelle religion. L'auteur en est Hosein Ali, surnommé Béhâ, le chef actuel des Béhâis, c. à-d. de la grande majorité des bâbys[1]). L'ouvrage aurait été composé à Bagdad en 1278 (= 1861/62). Pour de plus amples détails v. Browne, I, 488, 514 et II, 944—48, 1003. Premiers mots: بسم ربّنا العلّ الاعلى الباب المذكور فى بيان انّ العباد لن يصلوا الى شاطئ بحر العرفان الخ. Le manuscrit est écrit en bon *neskhi* et finit comme tous les autres exemplaires connus jusqu'ici par les mots المنزول من الباء والهاء والسلام على من سمع نغمة الورقاء فى سدرة المنتهى فسبحان ربنا الاعلى. Mais il y a encore une souscription du copiste, qui porte ce qui suit: فى شهر رمضان هزار و دويست و نود ونه هجرى برحسب فرمايش يكى از احبّاء الله سمت تحرير يافت

١٢٩٩.

---

1) La division des Bâbys en deux sectes, les Béhâis, adhérents de Hosein Ali surnommé Béhâ, et Ezelis, adhérents de Yahya, surnommé Çoubh-i-Ezel, est un des faits les plus intéressants que nous ait fait connaître M. Browne.

245.

№ 50/467. $20^1/_2 \times 13$ c. 157 pages. 15 l. (longues de $7^1/_2$ c.)

Une édition lithographiée du même, sans titre, ni indication de lieu et date. M. Browne, II, 944 nous apprend qu'il existe une lithographie faite à ce qu'il paraît aux Indes et exécutée avec beaucoup de soin. Elle ne se vend pas ouvertement, tous les exemplaires étant dans les mains d'adhérents de la secte. Il est évident que notre exemplaire est un spécimen de cette édition. Il est en effet d'une exécution très-soignée; les caractères *taʿliq* en trahissent l'origine indienne et le papier — très-beau et très-fort — porte la marque „Abdoolally Abdoolrahim & C°, Importers". — A la fin on lit la même phrase que dans les autres exx., à savoir: النزول من الباء والهاء و السلام على[1] سمع نغمة الورقاء فى سدرة المنتهى فسبحان ربّنا الاعلى

246.

№ 49/466. $12^1/_2 \times 7^1/_2$ c. 45 f. 15 l. (longues de $4^1/_2$ c.).

Ce manuscrit, sans titre, qui contient un exposé succinct de la doctrine de *Béhâ*, porte d'après M. Browne, II, 972–81, 1007–8, le titre

لوح اقدس

Le savant anglais le nomme le plus important de tous les ouvrages de Béhâ et en donne une analyse détaillée à laquelle je n'ai rien à ajouter. Je me permettrai seulement de faire remarquer que le ملك النمسة auquel Béhâ reproche[2] d'avoir traversé Acre sans prendre des informations sur „l'aurore de la lumière de l'unité", n'est pas l'empereur allemand, mais bien l'empereur d'Autriche (ou plutôt feu l'archiduc Rodolphe), car c'est l'Autriche et les Autrichiens que les Persans nomment نمسه de préférence.

---

1) Sic. Le mot من après على est omis.

2) V. le texte dans les Zapiski de la Sect. Or. de la Soc. Imp. Russe d'Archéologie IV, p. 114.

Premiers mots:

١٥٢

بسمه الحاكم على ما كان وما يكون[1]

انّ اوّل ما كتب الله على العباد عرفان مشرق وحيه ومطلع امره الّذى كان مقام نفسه فى عالم الامر والخلق من فاز به قد فاز بكلّ الخير والّذى منع انّه من اهل الضلال و لو يأتى بكلّ الاعمال الخ

Derniers mots:

انّا جعلنا الامرين علامتين لبلوغ العالم الاوّل وهو الاسّ الاعظم نزّلناه فى الواح اخرى و الثانى نزّل فى هذا اللوح البديع

١٣٠٠[2]

Caractères *neskhi.*

247.

№ 48/465. 13 X $7^1/_2$ c. 182 f. 15 l. (longues de $4^1/_2$ c.).

Ce manuscrit contient un recueil de pièces, à savoir:

1) f. 1^b—39^b.

سورة الملوك

Commence:

١٥٢

هو العزيز

هذا كتاب من هذا العبد الّذى سمّى بالحسين فى ملكوت الاسماء الى ملوك الارض كلّهم اجمعين

Le titre à l'encre rouge sur la marge. Cette pièce est la „lettre aux rois“, qui forme le № 20 du recueil décrit dans les „Manuscrits arabes“ p. 192—207. Dans le résumé que j'ai donné à la suite de l'analyse de la lettre j'ai eu tort de parler de l'extradition des sectaires et de leur rentrée forcée en Perse. Il n'y a rien de précis

---

1) Tout cela à l'encre rouge.
2) Ce chiffre indique la date de la copie.

à ce sujet dans toute la lettre. Ne sachant rien sur le sort des bâbys émigrés à Bagdad, j'ai assigné un sens trop précis à la phrase ... وكان يريد ان ياخذنا و يرجعنا الى العجم لارتفاع اسمه كما انت ارتكبت هذا الذنب لاجل ذلك[1]

Après les éclaircissements contenus dans les mémoires de M. Browne, il ne saurait plus être question de l'extradition. Il est évident que cette lettre se rapporte au déplacement des émigrés bâbys de Bagdad à Andrinople et plus tard à Acre, déplacement que la Sublime Porte effectua sur les instances réitérées du ministre de Perse à Constantinople, supporté, à ce qu'il paraît, par le ministre de France. Ce n'est donc pas dans la correspondance du consulat français de Bagdad, — comme je le croyais en 1877[2]) — mais bien dans celle de l'ambassade française à Constantinople qu'il faudrait chercher des renseignements sur cet événement.

M. Browne, II, p. 954—58, tâche de prouver que, selon toute probabilité, l'auteur de cette lettre n'est pas Béhâ, mais un des autres chefs bâbys, peut-être Ezel. J'avoue que, malgré leur importance, les arguments qu'il produit en faveur de cette thèse ne m'ont pas entièrement convaincu. Il sera difficile de décider la question sans l'étude de tout le recueil, que je me propose de publier dans le courant de l'année prochaine dans les „Zapisski" de la Section Orientale de la Société Imp. Russe d'Archéologie. En attendant je me bornerai à soumettre à M. Browne les considérations suivantes:

a) Le présent recueil contient, comme on le verra tout à l'heure, toute une série de pièces dues sans aucun doute à la plume de Béhâ. Vu la haine qui existe entre les Béhâis et Ezelis, il est peu probable qu'on ait placé dans le même recueil des productions littéraires de Béhâ et d'Ezel.

b) En tête de notre lettre, ainsi que de la plupart des autres, du لوح اقدس et du manuscrit de l'*Iqân* décrit plus haut, on lit les chiffres ١٥٢. Les mêmes chiffres se trouvent en tête et à la fin de mon exemplaire de l'*Iqân* et à la fin du mscr. du même ouvrage, décrit dans

1) Mscr. arabes p. 203, l. 6—7.
2) V. Mscr. ar. p. 212.

les „Mscrits persans“ p. 50, l. 2. On les lit de même à la fin de la lettre en question, ce que j'ai omis de noter dans ma description. Il est évident qu'ils ont un sens quelconque. Ne pourrait-on pas admettre qu'ils soient l'équivalent du nom Béhâ? En les lisant de droite à gauche comme des lettres de l'alphabet, on obtient en effet ٢=ب, ٥=ه, ١=ا, c. à-d. بها. Si mon hypothèse est juste, elle ne permet plus de douter que Béhâ ne soit l'auteur de cette lettre.

c) La différence de ton entre les deux documents est en effet très grande, comme l'a fort bien vu M. Browne: le lecteur s'en assurera aisément, s'il compare „la lettre au shâh“, reproduite plus bas en entier, avec les extraits de la „lettre aux rois“ que j'ai donnés ailleurs[1]), mais il serait risqué d'en conclure que ces 2 documents proviennent de deux auteurs différents, car nous ne connaissons encore qu'imparfaitement le caractère de *Béhâ* et les circonstances de sa vie. Quant à la différence de style, elle ne me paraît pas assez grande pour justifier la thèse du savant anglais.

d) Dans la lettre à la reine d'Angleterre il se trouve un passage, f. 107ª et 107ᵇ du présent manuscrit, dans lequel Béhâ, s'adressant aux rois en général, leur reproche de dépenser trop pour l'entretien de leurs armées et les exhorte à vivre en paix l'un avec l'autre, ce qui permettra d'employer les sommes énormes assignées au budget militaire d'une façon plus profitable à leurs sujets. Il y constate *„qu'il leur avait déjà donné des conseils à cet effet dans la* لوح *qu'il avait envoyée avant celle-ci* كذلك وصّيناكم فى اللوح الذى ارسلناه قبل تلك مرّة اخرى. Je crois que ces mots se rapportent à un passage de la „lettre aux rois“, ce qui me paraît résulter de la comparaison des deux textes suivants:

dans la «lettre aux rois»[2])	dans la lettre à «la reine à Londres»[3])
اتّقوا الله يا ايّها الملوك ولا تتجاوزوا عن حدود الله ثمّ اتّبعوا بما امرتم به	يا معشر الملوك انّا نريكم فى كلّ سنة تزدادون مصارفكم وتحملونها

1) Coll. scientif. I, p. 192—205.
2) f. 4ª — 4ᵇ du présent mscr., f. 37ᵇ — 38ª du mscr. 229.
3) f. 107ᵇ—108ª.

على الرعيّة ان هذا الّا ظلم عظيم ، في الكتاب ولا تكوننّ من المتجاوزين
اتّقوا زفرات المظلوم و عبراته ولا ايّاكم ان لا تظلموا على احد قدر
تحملوا على الرعيّة فوق طاقتهم ولا خردل واسلكوا سبيل العدل وانه
تخربوهم لتعمير قصوركم . . . . . . ، لسبيل مستقيم ثم اصلحوا ذات بينكم
ان اصلحوا ذات بينكم اذًا لا تحتاجون وقلّلوا في العساكر ليقلّ مصارفكم
بكثرة العساكر ومهمّاتهم الّا وتكوننّ من المستريحين وان ترتفعوا
على قدر تحفظون به ممالككم الاختلاف بينكم لن تحتاجوا الى كثرة
وبلدانكم ايّاكم ان تدعوا ما الجيوش الّا على قدر الذى تحرسون
نصحتم به من لدن عليم امين ، ان بها بلدانكم وممالككم اتّقوا الله
اتّحدوا يا معشر الملوك[1] به تسكن ولا تسرفوا في شيء ولا تكوننّ من
ارياح الاختلاف بينكم و تستريح المسرفين ، وعلمنا بانكم تزدادون
الرعيّة ومن دولكم ان انتم من مصارفكم في كلّ يوم و تحملونها على
العارفين ان قام احد منكم على الرعيّة وهذا فوق طاقتهم وانّ هذا
الآخر قوموا عليه ان هذا الّا لظلم عظيم ، اعدلوا يا ايّها الملوك
عدل مبين كذلك وصّيناكم في بين الناس وكونوا مظاهر العدل في
اللوح الذى ارسلناه من قبل تلك الارض وهذا ينبغى لكم و يليق
مرّة اخرى الخ لشأنكم لو انتم من المنصفين

2) Les ff. 40a—109a contiennent une série de pièces, dont plusieurs sont identiques aux „épitres aux rois“ الواح السلاطين décrites par M. Browne II, 954—972 et 1004—1007. Notre manuscrit cependant parait différer considérablement de celui de M. Browne. Ce dernier donne, à ce qu'il parait[2], les lettres aux différents monarques sans préambule aucun, en les désignant par le mot لوح suivi du titre du monarque, لوح پاپا, لوح ملك پاريس etc.

---

1) Les mots soulignés dans le mscr. à l'encre rouge.
2) Voir l. c. p. 1004—1006.

Le nôtre, au contraire, présente un texte qui n'est interrompu de temps à autre que par des mots à l'encre rouge, sans titres ni *alinéas*, de sorte qu'on est contraint de le considérer comme un et indivisible. Mais les lettres elles-mêmes sont précédées d'une pièce très longue, qui me paraît être la 1e partie de la pièce dite „sourah du corps“ سورة الهيكل; cf. Browne II, p. 954. Les lettres en constituent pour ainsi dire la deuxième partie. Toute cette pièce présente un grand intérêt, je la reproduis *in extenso*.

a) f. 40a.

١٥٢

هو الابدع البديع الابهى (1)

سبحان الذى نزّل الايات لقوم يفقهون (2 ، سبحان الذى ينزّل الايات لقوم يشعرون ، سبحان الذى يهدى من يشاء الى صراطه قل انّى لصراط الله لمن فى السموات و الارض طوبى لقوم يسرعون ، سبحان الذى ينزّل الايات لقوم يعلمون ، سبحان الذى ينطق من جبروت الامر لا يعرفه الا عباد مكرمون ، سبحان الذى يحيى من يشاء بقوله كن فيكون ، سبحان الذى يرفع من يشاء الى سماء الفضل وينزل منها ما اراد على قدر مقدور ، تبارك الذى يفعل ما يشاء بامر من عنده انّه لهو الحقّ علّام العلوم ، (f. 40b) تبارك الذى يلهم من يشاء ما اراد بامره المبرم المكنون ، تبارك الذى ينصر من يشاء بجنود الغيب انّه لهو الفاعل لما اراد وانّه لهو العزيز القيّوم ، تبارك الذى يعزّ من يشاء بسلطان عزّه ويؤيّد من يشاء كيف اراد طوبى لقوم يعرفون ، تبارك الذى قدّر لكل شىء مقدارًا فى لوح محزون ، تبارك الذى نزّل على عبده ما تستضيئ به الافئدة والعقول ، تبارك الذى نزّل على عبده من البلاء ما

1) Les mots souslignés dans le mscr. à l'encre rouge.

2) Dans le mscrit on lit au lieu de ce signe conventionnel quatre points rouges disposés en forme de croix ⁘ mais ils manquent très souvent là où on pourrait s'attendre à les trouver. — Je copie fidèlement, en n'omettant, pour faciliter l'impression, qu'une partie des *teshdid*, *hamza* et *medda*, dont le copiste est très prodigue.

احترقت به اكباد الذين استقرّوا فى سرادق البقاء ثم قلوب المقرّبين ، تبارك الذي نزّل على عبده من سحاب القضاء سهام البلاء اذًا يرانى فى صبر جميل ، (f. 41ª) تبارك الذى قدّر لعبده ما لا قدّر لاحدٍ من عباده انّه لهو الفرد العزيز القيّوم ، تبارك الذى نزّل على عبده من غمام البغضاء من اولى الاغضاء رماح القضاء اذًا يراه فى شكر عظيم ، تبارك الذى نزّل على عبده ثقل السموات و الارض انّا نحمده فى ذلك ولا يعرفه الّا العارفون ، سبحان الذى اوقع جماله تحت مخاليب الغلّ من اولى الفحشاء انّا نرضى بذلك ولا يدركه الّا المدركون ، سبحان الذى اودع الحسين بين الاحزاب من الاعداء ويرد فى كلّ حين على جسده رماح القهر و البغضاء انّا نشكره على ما قضى (f. 41ᵇ) على عبده المنيب النائب المغموم ، فلمّا رأيت نفسى على قطب البلاء سمعت صوت الابدع الاحلى من فوق رأسى فلمّا توجّهت شاهدت حوريّة ذكر اسم ربّى معلّقة فى الهواء محاذى الرأس ورأيت انها مستبشرة فى نفسها كانّ طراز الرضوان يظهر من وجهها و نضرة الرحمن تعلن من خدّها وكانت تنطق بين السموات و الارض بنداء تنجذب منه الافئدة والعقول ، وتبشّر كلّ الجوارح من ظاهرى وباطنى ببشارة استبشرت بها نفسى واستفردت منها عباد مكرمون ، واشارت باصبعها الى رأسى وخاطبت من فى السموات و الارض تالله هذا (f. 42ª) لمحبوب العالمين ولكن انتم لا تفقهون ، هذا لجمال الله بينكم و سلطانه فيكم ان انتم تعرفون ؛ وهذا لسرّ الله وكنزه وامر الله وعزّه لمن فى ملكوت الامر والخلق ان انتم تعقلون ، انّ هذا لهو الذى يشتاق لقائه من فى جبروت البقاء ثم الذينهم استقرّوا خلف سرادق الابهى و لكن انتم عن جماله معرضون ، ان يا ملأ البيان انتم ان لن تنصروه سوف ينصره الله بجنود السموات والارض ثم جنود الغيب بامره كن فيكون ، ويبعث بارادته خلقًا ما اطّلع بهم احد الّا نفسه المهيمن القيّوم ، ويطهّرهم عن دنس الوهم والهوى (f. 42ᵇ) ويرفعهم الى مقام التقديس ويظهر منهم اثار عزّ سلطانه فى الارض كذلك قدّر من لدى الله العزيز

الودود ، ان يا ملأ البيان اتكفرون بالذى خلقتم للقائه ثم على مقاعدكم تفرحون ، وتعترضون على الذى شعرة منه خير عند الله عمّن فى السموات والارض ثم بنا تستهزؤن ان يا ملأ البيان فأتوا بما عندكم لاعرف باىّ حجّة امنتم بمظاهر الامر من قبل واليوم باىّ برهان تستكبرون ، فوالذى خلقنى من نور جماله ما وجدت غافلا اغفل منكم وعميّا اعمى عنكم انّكم تستدلّون لايمانكم بالله بما عندكم من الالواح لمّا نزّلت الايات واضاء (f.43ᵃ) المصباح كفرتم بالذى من قلمه قضت الامور فى لوح محفوظ تقرؤن الايات وتكفرون بمطلعها ومنزلها كذلك اخذ الله ابصاركم جزاء اعمالكم ان انتم تشعرون وتكتبون الايات فى العشىّ و الاشراق ثم عن منزلها انتم محتجبون اذًا يزيكم اهل ملأ الاعلى فى سوء اعمالكم ويتبرّئن منكم وانتم لا تسمعون و يستخبر بعضهم بعضًا ما يقولون هولاء الحمرات وفى اىّ وادٍ هم يرتعون اينكرون ما تشهد به ذواتهم ايغمضون عيونهم وهم ينظرون تالله يا قوم بافعالكم تحيّرت سكّان مداين الاسماء و انتم فى وادى الجرز هائمون ولا تشعرون (f. 43ᵇ) ان يا قلم الاعلى ان استمع نداء ربّك من سدرة المنتهى فى البقعة الاحديّة النوراء لتجد نفسك على روح وريحان من نغمات ربّك الرحمن وتكون مقدّسا عن الاحزان من هذه النفحات التى تمرّ من شطر اسمى الغفور ، ثم ابتعث فى هذا الهيكل هياكل الاحديّة ليحكينّ فى ملكوت الانشاء عن ربّهم العلىّ الابهى ويكوننّ من الذينهم بانوار ربّهم يستضيئون ، انّا قدّرنا هذا الهيكل مبدء الوجود فى الخلق البديع ليوقننّ الكلّ بانّى اكون مقتدرا على ما اشاء بقولى كن فيكون ، و فى ظلّ كلّ حرف من حروفات هذا الهيكل نبعث خلقًا لا يعلم عدّتهم الا الله المهيمن القيّوم ، (f. 44ᵃ) سوف يخلق الله منه خلقا لا تحجبهم اشارات الذينهم بغوا على الله وهم يشربون فى كل الاحيان كوثر الحيوان الا انّهم هم الفائزون اولئك عباد الذين استقرّوا فى ظلّ رحمة ربّهم وما منعهم المانعون يرى من وجوههم نضرة الرحمن ويسمع من قلوبهم ذكر اسمى العزيز المكنون اولئك لو تفتح

شفواتهم فی تسبیح ربّهم یسبّحنّ معهم من فی السموات والارض وقلیلا من
الناس ما هم یسمعون واذا یذکرون بارئهم یذکرنّ معهم کلّ الاشیاء
کذلك فضّلهم الله علی الخلق ولکنّ الناس لا یعلمون ویتحرّکون حول
امر الله کما یتحرّك (f. 44ᵇ) الظلّ حول الشمس ان افتحوا الابصار
یا ملأ البیان لعلّ انتم تشهدون و بحرکة هؤلاء یتحرّك کلّ شیء وبسکونهم
یسکن کلّ شیء ان انتم توقنون بهم یقبل الموحّدون الی قبلة الافـاق
وظهرت السکینة والوقـار بین الاخیار ان انتم تعلمون وبهم استقرّت
الارض و امطرت السحاب ونزلت مائدة القدس من سماء الفضل ان
انتم تفقهون اولئك حفظة امر الله فی الارض یحفظون جمال الامر من
عجاج کلّ مشرك مبغوض ولا یخافنّ من انفسهم فی سبیل الله بل ینفقونها
رجاء للقاء المحبوب و استعلائه بهذا الاسم المقتدر القـادر العزیز
القدّوس ، (f. 45ᵃ) ان یا هذا الهیکل قم بنفسك علی شأن یقومنّ
بقیامك کلّ الممکنات ثم انصر ربّك بما اعطیناك من القدرة والاقتدار ،
ایّاك ان تجزع حین الذی یجزع فیه کلّ الاشیاء کن مظهر اسمی القیّوم ،
ثم انصر ربّك بما استطعت ولا تنظر الکائنات و ما یخرج من افواههم
الّا کنداء بعوضة فی وادٍ ما حدّد بالحدود ، ان اشرب کوثر الحیوان باسمی
الرحمن ثم اسق المقرّبین من اهل هذا الرضوان ما ینقطعون به عن
کلّ الاسماء ویدخلهم فی هذا الظل المبارك الممدود ، ان یا هذا الهیکل
انّا حشرنا فیك کلّ الاشیاء عمّا خلق بین الارض والسماء (f. 45ᵇ) وسئلناهم
ما اخذنا به عنهم العهد فی ذرّ البقاء اذًا وجدنا اکثرهم کلیل اللسان
شاخصة الابصار وقلیلاً ناضر الوجه طلق البیان و بعثنا من هولاء خلق ما
کان وما یکون اولئك کرّم الله وجوههم عن التوجّه الی وجوه المشرکین
و اسکنهم فی ظلّ سدرة نفسه و انزل علیهم سکینة الامر وایّدهم بجنود
الغیب و الشهود ان یا عین هذا الهیکل لا تلتفتی الی السماء وما فیها
ولا الی الارض ومن علیها انّا خلقناك لجمالی هاهو هذا فانظری کیف
شئت ولا تمنعی لحاظك عن جمال ربّك العزیز المحبوب سوف نبعث بك

اعينًا حديدة وابصارا (f. 46ª) ناظرة يرون ايات بارئهم و يحوّلنّ النظر عن كلّ ما يدركه المدركون ، وبك نعطى قوّة البصر لمن نشاء و ناخذ الذين منعوا عن هذا الفضل الّا انّهم من كأس الوهم يسكرون ولا يفقهون ان يا سمع هذا الهيكل طهّر نفسك عن نعيق كلّ ناعق مردود ، ثم استمع نغمات ربّك انه يوحى اليك من جهة العرش انه لا اله الّا انا العزيز المقتدر المهيمن القيّوم ، سوف نبعث بك اذانًا مطهّرة لاصغاء كلمة الله وما ظهر من مطلع بيان ربّك الرحمن الا انهنّ يجدنّ ترنّمات الوحى من هذا الشطر المبارك المحمود ، ان يا لسان هذا الهيكل انّا خلقناك (f. 46ᵇ) باسمى الرحمن وعلّمناك ما كُنز فى البيان وانطقناك لذكرى العظيم فى الاكوان ان انطق بهذا الذكر البديع ولا تخف من مظاهر الشيطان لانّك خلقت لذلك بامرى المهيمن القيّوم وبك فتحنا اللسان بالبيان فيما كان و نفتح بسلطانى فيما يكون و بك نبعث السنا ناطقة كلّها تتحرّك بالثناء فى ملأ البقاء وبين ملأ الانشاء كذلك نزّلت الايات وقضى الامر من لدن مالك الاسماء و الصفات انّ ربّك لهو الحقّ علّام الغيوب اولئك لا يمنعهم شىء عن ثناء بارئهم بهم يقومنّ الاشياء على ذكر مالك الاسماء بانّه لا اله الّا (f. 47ª) انا المقتدر العزيز المحبوب ، لاتنطق السن الذاكرين ، الّا و يمدّها هذا اللسان من هذا الرضوان و قليلا من الناس ما هم يعرفون ، اِنْ مِن لسان الّا و قد يسبّح ربّه وينطق على ذكره ومن الناس من يفقه ويذكر ومنهم من يذكرون ولا يفقهون ، ان يا حوريّة المعانى ان اخرجى من غرفات الكلمات باذن الله مالك الارضين و السموات ثم اظهرى بطراز اللاهوت ثم اسقى خمر الجبروت بانامل الياقوت لعلّ اهل النّاسوت يطّلعنّ بما اشرقت من افق الملكوت شمس البقاء بطراز البهاء ويقومنّ على الثناء بين الارض (f. 47ᵇ) و السماء فى ذكر هذا الفتى الذى استقرّ على عرش اسمه المنّان فى قطب الجنان و من وجهه ظهرت نظرة الرحمن وعن لحظه لحظات السبحان ومن شئونه شئونات الله المهيمن القيّوم و ان لن تجدى

احدًا ان يأخذ من يد البيضاء خمر الحمراء باسم ربّك العلىّ الأعلى
الذى ظهر مرّة بعد اولى باسمه الأبهى لاتحزنى دعى هولاء بانفسهم
ثم ارجعى الى خلف سرادق العظمة و الكبرياء اذًا تجدى قومًا تستضيئ
انوار وجوههم كالشمس فى وسط الزوال وهم يهلّلون و يسبّحون ربّهم بهذا
الاسم الذى قام على مقرّ الاستقلال بسلطان العزّ و الاجلال وانّك لن
(f. 48ᵃ) تسمعى منهم الّا ذكرى انّ ربّك شهيد على ما اقول وما
اطّلع بهؤلاء احد من الذينهم خلقوا بكلمة الله فى ازل الأزال كذلك
فصّلنا لك الامر وصرّفنا الايات لعلّ الناس فى اثار ربّهم يتفكرون ، انّهم
ما امروا بسجدة الأدم وما حوّلوا وجوههم عن وجه ربّك وهم من نعمة
التقديس فى كلّ حين يتنعّمون ، كذلك رقم قلم الرحمن اسرار ما كان
وما يكون لعلّ الناس هم يعرفون ، فسوف يظهر الله هولاء فى الارض
ويرفع بهم ذكره و ينشر اثاره ويثبت كلماته ويعلن اياته رغمًا للذينهم
كفروا وانكروا وكانوا باياته يجحدون ، ان يا طلعة (f. 48ᵇ) الاحديّة
ان وجدتهم وادركت لقائهم ان اقصصى لهم ما يقصّ لك الغلام من
قصص نفسه وبما ورد عليه ليطّلعنّ على ما هو المسطور فى لوح محفوظ ،
و اخبريهم من نبأ الغلام وما مسّنه من البأساء والضرّاء ليتذكّرنّ
بمصائبى ويكوننّ من الذينهم متذكّرون ، ثم اذكرى لهم بانّا اصطفينا
من اخواننا احدا ورشّحنا عليه من طمطام بحر العلم رشحا ثم البسناه
قميص اسم من الاسماء و رفعناه الى المقام الذى قام الكلّ على ثناء
نفسه وحفظناه عن ضُرّ كلّ ذى ضرّ على شأن يعجز عنه القادرون ،
وكنّا وحده فى مقابلة اهل السماوات والارض فى ايّام كلّ العباد
قاموا على قتلى (f. 49ᵃ) وكنّا بينهم ناطقا بذكر الله وثنائه و قائما
على امره الى ان حُقّقت كلمة الله بين خلقه و اشتهرت اثاره وعلت
قدرته ولاحت سلطنته و يشهد بذلك عباد مكرمون ، انّ اخى لمّا راى
الامر ارتفع وجد فى نفسه كبرًا و غرورًا اذًا خرج خلف الاستار وحارب
بنفسى وجادل باياتى وكذّب برهانى وجحد اثارى و ما شبع بطن

الحريص الى ان اراد اكل لحمى وشرب دمى ويشهد بذلك عباد الذين هم هاجروا مع الله وعن ورائهم عباد مقرّبون ' وشاور فى ذلك مع احد من خدّامى واغواه على ذلك اذًا نصرنى الله بجنود الغيب والشهادة وحفظنى بالحقّ وانزل علىّ ما (f. 49ᵇ) منعه عمّا اراد و بطل مكر الذينهم كفروا بايات الرحمن الا انّهم قوم منكرون فلمّا شيّع ما سوّلت له نفسه و اطّلع به الذينهم هاجروا ارتفع الضجيج من هؤلاء وبلغ الى مقام كاد ان يشتهر بين المدينة اذًا منعناهم والقينا عليهم كلمة الصبر ليكوننّ من الذينهم يصبرون فوالله الذى لا اله الّا هو انّا صبرنا فى ذلك وامرنا العباد بالصبر والاصطبار وخرجنا من بين هؤلاء وسكنّا فى بيت اخر لتسكن نار البغضاء فى صدره ويكون من الذينهم مهتدون وما تعرّضنا به وما رأيناه من بعد وجلسنا فى البيت وحده مرتقبًا فضل الله المهيمن (f. 50ᵃ) القيّوم انه لمّا اطّلع بانّ الامر اشتهر اخذ قلم الكذب وكتب الى العباد ونسب كلّ ما فعل بجمالى الغريب المظلوم ابتغاء فتنة فى نفسه وادخال البغضاء فى صدور الذينهم آمنوا بالله العزيز الودود فوالذى نفسى بيده تحيّرنا من مكره بل تحيّر منه كلّ الوجود من الغيب و الشهود مع ذلك ما سكن فى نفسه الى ان ارتكب ما لا يجرى القلم عليه وبه ضيّع حرمتى و حرمة الله المقتدر العزيز المحمود لو اذكر ما فعل بى لن تتمّه بحور الارض لو يجعلها الله مدادًا و لن تنفده الاشياء و لو يقلّبها الله (f. 50ᵇ) اقلامًا كذلك نلقى ما ورد على نفسى ان انتم تعلمون ان يا قلم البقاء لاتحزن عمّا ورد عليك فسوف يبعث الله خلقًا يرون بابصارهم ويذكرون ما ورد عليك خذ القلم عن ذكر هؤلاء ثم حرّكه على ذكر مالك القدم دع الممكنات ثم اشرب من رحيق ذكرى المختوم ايّاك ان تشتغل بذكر الذين لن تجد منهم الّا روائح البغضاء و اخذهم حبّ الرياسة على مقام يهلكون انفسهم لاعلاء ذكرهم وابقاء اسمائهم قد كتب الله هؤلاء من عبدة الاسماء فى لوح محفوظ ' ان اذكر ما اردته لهذا الهيكل (f. 51ᵃ) ليظهر فى

الارض اثاره ويملأ الافاق انوار هذا الاشراق ويطهّر الارض من دنس
الذين كفروا بالله كذلك نزّلنا الايات وفصّلنا الامر لقوم يعرفون ان
يا هذا الهيكل فابسط يدك على من فى السموات والارض ثم خذ
زمام الامر بقبضة ارادتك انّا جعلنا فى يمينك ملكوت كلّ شىء ان افعل
ما شئت ولا تخف من الذينهم لا يعرفون ثم ارفع يدك الى اللوح الذى
اشرق من افق اصبع ربّك وخذه على شأن يأخذك تأخذه ايادى من
فى الابداع كذلك ينبغى لك ان انت من الذينهم يفقهون وبارتفاع
يدك الى سماء فضلى (f. 51b) ترتفع ايادى كلّ شىء الى الله المقتدر
العزيز الودود سوف نبعث من يدك ايادى القوّة و القدرة والاقتدار
و تظهر بها قدرتى لمن فى ملكوت الامر و الخلق ليعرفنّ العباد انه لا
اله الّا انا المهيمن القيّوم وبها نعطى وناخذ ولا يعرف ذلك الّا الذينهم
ببصر الروح ينظرون قل يا قوم اتفرّون من قدرة الله تا الله لا مهرب
لكم اليوم ولا عاصم لاحد الّا من رحمه الله بفضل من عنده انه لهو الرحيم
الغفور قل يا قوم دعوا ما عندكم ثم ادخلوا فى ظلّ ربّكم الرحمن هذا خير
لكم عمّا عملتم او تعملون خافوا عن الله ولا (f. 52a) تحرموا انفسكم من
نفحات ايّام الله مالك الاسماء والصفات ولا تبدّلوا كلمة الله ولا تحرّفوها
عن مقرّها اتّقوا الله و كونوا من الذينهم يتّقون قل يا قوم هذه يد الله
التى لم تزل كانت فوق ايديكم ان انتم تعقلون وفيها قدّرنا خير
السموات والارض بحيث لا يظهر من خير الّا وقد يظهر منها كذلك
جعلناها مطلع الخير ومخزنه فيما كان وما يكون قل كلّ ما جرى فى
الالواح من انهار المعانى والبيان قد اتّصلت بهذا البحر الاعظم ان انتم
تشعرون وما فُصّل فى الكتب قد انتهى الى هذه الكلمة العليا التى
اشرقت من (f. 52b) افق فم مشيّته الابهى فى هذا الظهور الذى به
افترّ ثغر الغيب والشهود ، سوف يخرج الله من اكمام القدرة ايادى القوّة
والغلبة وينصرنّ الغلام ويطهّرنّ الارض من دنس كلّ مشرك مردود
و يقومنّ على الامر و يفتحنّ البلاد باسمى المقتدر القيّوم و يدخلنّ خلال

الديار و يأخذ رعبهم كلّ العباد هذا من بطش الله انّ بطشه شديد بالعدل انه لمحيط على من فى السموات والارض ينزل ما يشاء على قدر مقدور ولو يقوم احد من هولاء فى مقابلة ما خلق فى الابداع ليكون غالبًا بغلبة ارادتى هذا من قدرتى ولكن خلقى (f. 53ª) لا يعرفون وهذا من سلطنتى ولكن بريّتى لا يفقهون ، وهذا من امرى ولكن عبادى لا يشعرون ، وهذا من غلبتى ولكن الناس لا يشكرون ، الّا الذين نوّر الله ابصارهم بنور عرفانه وجعل قلوبهم خزائن وحيه وانفسهم حملة امره اولئك يجدون روايح الرحمن من قميص اسمه وهم فى كلّ الاحيان بايات الله يفرحون ، والذينهم كفروا واشركوا اولئك غضب الله عليهم وهم الى النار يسحبون ثم فى اطباقها يجزءون ، كذلك نفصّل الايات ونبيّن الحقّ بالبيّنات لعلّ الناس فى ايات ربّهم يتفكّرون ، ان يا هذا (f. 53ᵇ) الهيكل قد جعلناك اية عزّى بين ما كان و ما يكون وجعلناك اية امرى بين السموات والارض بقولى كن فيكون ان يا هاء الهويّة فى هذا الاسم قد جعلناك مخزن مشيّتى ثم مكمن ارادتى لمن فى ملكوت الامر و الخلق فضلًا من لدن مهيمن قيّوم ، ان يا ياء اسمى القدير قد جعلناك مظهر سلطانى ومطلع اسمائى وانا المقتدر على ما اقول ان يا كافى (sic) اسمى الكريم قد جعلناك مشرق كرمى بين بريّتى و منبع جودى بين خلقى انا المقتدر بسلطانى لن يعزب عن علمى شىء عمّا خلق بين السموات و الارض وانا الحقّ علّام الغيوب (f. 54ª) ان انزل من سحاب كرمك ما يغنى الممكنات لا تمنع فضلك عن الوجود انّك انت الكريم فى جبروت البقاء وذو الفضل العظيم لمن فى ملكوت الاسماء لا تنظر الى الناس وما عندهم فانظر الى جميل احسانك وبدايع مواهبك ان ادخل العباد فى ظلّك الممدود ، ان ابسط يد الجود على الممكنات واصابع الكرم على الكائنات هذا ينبغى لك و لكنّ الناس لا يعقلون من اقبل اليك هذا من فضلك ومن اعرض انّ ربّك لهو الغنىّ عمّا خلق فى الامكان يشهد بذلك عباد مخلصون ، سوف يبعث الله بك اياديًا غالبة (f. 54ᵇ) واعضادا قاهرة يخرجنّ عن

خلف الاستار وينصرنّ نفس الرحمن بين الامكان ويصيحنّ بصيحة تتميّز منها الصدور كذلك رقم فى لوح مسطور ويظهرنّ بسطوة يأخذ الخوف سكّان الارض على شأن كلّهم يضطربون ايّاكم ان تسفكوا الدماء ان اخرجوا سيف اللسان عن غمد البيان لانّ به نفتح مدائن القلوب انّا رفعنا حكم القتل عن بينكم انّ رحمتى سبقت الممكنات ان انتم تعلمون ثم انصروا ربّكم الرحمن بسيف التبيان انّه احدّ من البيان و اعلى منه لو انتم فى كلمات ربّكم تنظرون كذلك نزّلت جنود الوحى من شطر الله (f. 55ª) المهيمن القيّوم وظهرت جنود الالهام من مشرق الامر من لدى الله العزيز المحبوب قل قد قدّر مقادير الاشياء فى هذا الهيكل المخزون المشهود وكنز فيه علم السموات والارض وعلم ما كان وما يكون ورقم من اصبع صنع ربّك فى هذا الكتاب ما يعجز عن ادراكه العارفون وخلق فيه هياكل التى ما اطّلع بها احد الّا نفس الله ان انتم توقنون طوبى لمن يقرئه و يتفكّر فيه و يكون من الذينهم يفقهون قل لا يرى فى هيكل[1] الّا هيكل الله ولا فى جمالى الّا جماله ولا فى كينونتى الّا كينونته ولا فى ذاتى الا ذاته (f. 55ᵇ) ولا فى حركتى الّا حركته ولا فى سكونى الّا سكونه ولا فى قلمى الّا قلمه العزيز المحمود قل لم يكن فى نفسى الّا الحقّ ولا يرى فى ذاتى الّا الله ايّاكم ان تذكرا الاثنين فى نفسى تنطق الذرّات انه لا اله الّا هو الواحد الفرد العزيز الودود لم ازل كنت ناطقا فى جبروت البقاء انّنى انا الله المهيمن القيّوم ولا زال انطق فى ملكوت الاسماء انّنى انا الله لا اله الّا انا العزيز المحبوب قل انّ الربوبيّة اسمى قد خلقت لها مظاهرا فى الملك انّا كنّا منزّها عنها ان انتم تشهدون والالوهيّة اسمى قد جعلناها مطالعا يحيطنّ العباد ويجعلنّهم عبادًا لله (f. 56ª) ان انتم توقنون ، كذلك فاعرفوا كلّ الاسماء ان انتم تعرفون ، ان يا لام الفضل فى هذا الاسم انّا جعلناك مظهر الفضل بين السموات والارض منك

1) Lire هيكلى

بدئنا بالفضل بين الممكنات واليك نرجعه ثم منك نظهره مرّة اخرى امرًا
من لدنّا وانا الفاعل لما اشاء بقولى كن فيكون ، كلّ فضل ظهر فى الملك
بده منك واليك يعود هذا ما قدّر فى لوح حفظناه خلف سرادق العظمة
وعصمناه عن مشاهدة العيون فيا بُشرى لمن لم يحرم نفسه عن هذا الفضل
المسلسل المرسول ، قل اليوم قد هبّت لواقح الفضل على (f. 56ᵇ) الأشياء
وحمل كلّ شىء على ما هو عليه ولكنّ الناس عنه معرضون ، قد حملت
الاشجار بـالاثمار البديعة و البحور باللئالى المنيرة و الانسان بالمعانى
و العرفان والاكوان بتجلّيات الرحمن والارض بما لا اطّلع به احد الّا
الحقّ علّام الغيوب ، سوف يضعن كلّ حملها تبارك الله مرسل هذا الفضل
الذى احاط الأشياء كلّها عمّا ظهر وعمّا هو المكنون ، كذلك خلقنا الاكوان
بدعًا فى هذا اليوم و لكنّ الناس اكثرهم لا يشعرون ، قل لن يعرف
فضل الله على ما هو عليه فكيف نفسه المهيمن القيّوم ، ان يا هيكل الامر
ان لن تجد (f. 57ᵃ) مقبلاً الى مواهبك لا تحزن قد خُلقت لنفسى ان
اشتغل بذكرى بين عبادى هذا ما قدّر لك فى لوح محفوظ ، انّا لمّا وجدنا
الايادى غير طاهرة فى الارض لذا جعلنا ذيلك مطهّرا عن مسّها ومسّ
الذينهم مشركون ان اصبر فى امر ربّك سوف يبعث الله افئدة طاهرة
وابصارا منيرة يهربنّ من كلّ الجهات الى جهة فضلك المحيط المبسوط ،
ان يا هيكل الله لمّا نزّلت جنود الوحى برايات الايات من مليك الاسماء
والصفات انهزموا اولوا الاشارات وكفروا ببيّنات الله المهيمن القيّوم وقاموا
على النفاق منهم من قال ليست هذه الايات بيّنات من الله وما
(f. 57ᵇ) نزّلت على الفطرة كذلك يداوونَ المشركون جرح الصدور
وبذلك يلعنهم من فى السموات والارض وهم فى انفسهم لا يشعرون قل
انّ روح القدس قد خلق بحرف ممّا نزّل من هذا الروح الاعظم ان انتم
تفقهون وانّ الفطرة بكينونتها قد خلقت من ايات الله المهيمن العزيز
المحبوب قل انّها تفتخر بنسبتها الى نفسنا الحقّ و انّا لا نفتخر بها وبما
دونها لانّ دونى قد خلق بقولى ان انتم تعقلون قل انّا نزّلنا الايات على

تسعة شئون كلّ شأن منها يدلّ على سلطنة الله المهيمن القيّوم شأن منها
يكفينّ فى الحجيّة من فى السموات والارض (f. 58ᵃ) ولكنّ الناس اكثرهم
غافلون ولو شئنا لنزّلنا على شئون اخرى التى لا يُحصى عدّتها المحصون
قل يا قوم خافوا عن الله ولا تحرّكوا السنتكم الكاذبة على ما لا يحبّه الله
فاستحيوا عن الذى خلقكم بقطرة من الماء كما انتم تعلمون قل انّا خلقنا
من فى السموات و الارض على فطرة الله فمن اقبل الى هذا الوجه يظهر
على ما خلق عليه ومن احتجب يحتجب عن هذا الفضل المحيط المكنون
انّا ما منعنا شيئًا عن فضل قد خلقنا الاشياء على حدّ سواء وعرضنا عليها
امانة حبّنا بكلمة من لدنّا فمن حمل نجا و اَمَن وكان من الذينهم من فزع
(f. 58ᵇ) اليوم آمنون ومن اعرض كفر بالله المهيمن القيّوم وبها فرّقنا بين
العباد و فصّلنا بينهم انّا نحن فاصلون قل كلمة الله لن تشتبه بكلمات خلقه
انّها سلطان الكلمات كما انّ نفسه سلطان النفوس و امره مهيمن على
ما كان وما يكون ان ادخلوا يا قوم مصر الايقان مقرّ عرش ربّكم الرحمن
هذا ما يأمركم به قلم السبحان فضلًا من عنده عليكم ان انتم فى امره
لا تختلفون ومن المشركين من كفر فى نفسه وقام بالمحاربة وقال هذه الايات
مفتريات كذلك قالوا من قبل عباد الذين مضوا و اذًا فى النار هم
يستغيثون قل ويل لكم بما يخرج من افواهكم ان كانت الايات
(f. 59ᵃ) مفتريات فباىّ حجّة آمنتم بالله فاتوا بها ان انتم تفقهون كلّما
نزّلنا عليهم ايات بيّنات كفروا بها واذا راوا ما عجزت عن الاتيان بمثلها
كلّ الورى قالوا هذا سحرٌ ما لهؤلاء القوم يقولون ما لا يعلمون كذلك
قالت امّة الفرقان حين الذى اتى الله بامره الا انّهم قوم منكرون
و منعوا الناس عن الحضور بين يدى جمال القدم والاكل مع احبّائه وقال
قائل منهم لا تقربوا هؤلاء انّهم يسحرون الناس و يضلّونهم عن سبيل الله
المهيمن القيّوم تالله الحقّ انّ الذى لن يقدر ان يتكلّم بين يدينا ليقول
ما لا قاله الاوّلون و (f. 59ᵇ) ارتكب ما لا ارتكب نفس من الذينهم
كفروا بالرحمن فى كلّ الاعصار يشهد بذلك اقوالهم وافعالهم لو انتم

تنصفون ، من نسب ايات الله بالسحر انّه ما آمن باحد من رسل الله قد
ضلّ سعيه فى الحيوة الباطلة وكان من الذين يقولون ما لا يعلمون قل يا عبد
خف من الله الذى خلقك وسوّاك ولا تفرّط فى جنب الله ثم انصف فى
نفسك وكن من الذينهم يعدلون انّ الذين اوتوا العلم من الله اولئك
يجدنّ من اعتراضاتهم دلائلاً قويّةً فى ابطالهم و اثبات هذا النور المشهود
قل اتقولون ما قاله المشركون اذ جائهم ذكر من ربّهم فويل لكم يا معشر
الجهلاء (f. 60ᵃ) وبئس ما انتم تكسبون ان يا جمال القدم دع المشركين
وما عندهم ثم عطّر الممكنات بذكر محبوبك العلىّ العظيم بذكره تحيى
الموجودات وتجدّد هياكل العالمين قل انّه استقرّ على عرش العظمة والجلال
من اراد ان ينظر جماله هو هذا تبارك الله الذى ظهر بهذا الجمال المشرق
المنير من اراد ان يسمع نغماته انّها ارتفعت من هذا الفم الدرّى البديع
و من اراد ان يستضيئ بانواره قل ان احضر تلقاء العرش هذا ما اذن
الله لكم فضلاً من عنده على العالمين قل يا قوم انّا نسئل منكم كلمة على
الصدق (f. 60ᵇ) الاكبر و نتّخذ الله بيننا وبينكم شهيدا انّه ولىّ المحسنين ،
ان اجعلوا محضركم بين يدى العرش ثم انصفوا فى القول و كونوا من
المنصفين ، اكان الله مقتدرًا على امره ام انتم من القادرين ، ءانّه كان
مختارا فى نفسه كما تقولون انّه يفعل ما يشاء ولا يسئل عمّا شاء ام انتم
المختارون و تقولون هذه الكلمة على التقليد كما تكلّم به آبائكم فى زمن
المرسلين ، لو انه كان مختارًا فى نفسه قد اظهر مظهر امره بالآيات التى
لا يقوم معها شيء لا فى السموات ولا فى الارضين ، وظهر على شأن
ما ظهر فى الابداع شبهه كما رأيتم وسمعتم اذ اشرق نيّر الافاق من
افق (f. 61ᵃ) العراق بسلطان مبين كلّ الامور تنتهى الى الايات وتلك
ايات الله الملك المهيمن العزيز القدير ومن دونها قد ظهر بامر اقرّ لسلطانه
كلّ الممكنات ولا ينكر ذلك الاّ كلّ مشرك اثيم قل يا قوم ءاردتم ان
تستروا جمال الشمس باحجاب انفسكم او تمنعوا الروح عن التغرّد فى
هذا الصدر المرّد المنير خافوا من الله ولا تحاربوا مع نفسه ولا تجادلوا

مع الذى بامره خلقت الكاف واتّصلت بركنها العظيم آمنوا بسفراء الله وسلطانه ثم بنفس الله وعظمته ولا تعقّبوا الذينهم كفروا بعد ايمانهم واتّخذوا لانفسهم مقامًا فى هويهم (f. 61ᵇ) الا انّهم من المشركين ، ان اشهدوا بما شهد الله ليستضيئ بما يخرج من افواهكم ملأ مقرّبون ، قولوا انّا آمنّا بما نزّل الى رسل الله من قبل وما نزّل علىّ بالحقّ وما ينزل من جهة عرش عظيم ، كذلك يعلّمكم الله جودًا من عنده وفضلًا من لدنه انّ فضله احاط العالمين ان يا رجل هذا الهيكل انّا خلقناك من الحديد ان استقم على امر ربّك على شأن تستقيم به ارجل المنقطعين على صراط ربّك العزيز الحكيم ايّاك ان تتحرّك من عواصف البغضاء وقواصف هولاء الاشقياء ان اثبت على الامر وكن من الثابتين انّا بعثناك باسمنا الذى (f. 62ᵃ) به استقام كلّ ذى استقامة وبكلّ اسم من اسمائنا الحسنى بين السموات والارضين سوف نبعث منك ارجلا مستقيمة يقومنّ على الصراط ولا يزلنّ عنه ولو يحارب معهم جنود يعادل جنود الاوّلين والاخرين انّ الفضل كلّه فى قبضتنا نعطى من نشاء من عبادنا المقرّبين كذلك مننّا عليك مرّة بعد مرّة لتشكر ربّك بشكر يفتح به السن الممكنات على شكر نفسى الرحمن الرحيم ، قم على الامر بقدرة من لدنّا وسلطان من عندنا ثم القى العباد ما القاك روح الله الملك الفرد العزيز العليم ، قل يا قوم اتدعون الحقّ عن ورائكم (f. 62ᵇ) وتدعون الذى خلقناه بكفّ من الطين هذا ظلم منكم على انفسكم ان انتم فى ايات ربّكم لمن المتفكّرين قل يا قوم طهّروا قلوبكم ثم ابصاركم لعلّ تعرفون بارئكم فى هذا القميص المقدّس المنيع قل انّ هذا فتى الهىّ قد استقرّ على عرش الجلال وظهر بسلطان القدرة والاستقلال ويصيح بين الارض والسماء بندائه الابدع الاحلى ان يا اهل الاكوان لم كفرتم بربّكم الرحمن واعرضتم عن جمال السبحان تالله هذا لغيب المستور قد طلع من مشرق الامكان وهذا لجمال المحبوب قد اشرق من افق هذا الرضوان بسلطنة الله المهيمن العزيز الغالب (f. 63ᵃ) القدير ، ان يا هيكل القدس

انّا جعلنا صدرك مرّدًا من اشارات الممكنات ومقدّسًا عن دلالات الكائنات لينطبع فيه انوار جمالى وتنعكس منه مرآياء العالمين بذلك اخترناك عمّا خلق فى السموات والارض واصطفيناك عمّا قدّر فى ملكوت الامر والخلق واختصصناك لنفسى هذا من فضل الله عليك من هذا اليوم الى اليوم الذى لن ينتهى فى الملك ويبقى ببقاء الله الملك المهيمن العزيز العليم لانّ يوم الله هو نفسه اذا ظهر بالحقّ ولن يُعقّبه الليل ولن يجدّده الذكر لو انتم من العارفين ، ان يا صدر هذا الهيكل انّا جعلنا (f. 63b) الاشياء مرآياء نفسك وجعلناك مرآة نفسى فاشرق على صدور الممكنات بما تجلّى عليك من انوار ربّك ليطهّرها عن الحدود والاشارات كذلك اشرقت شمس الحكم من افق قلم مالك القدم طوبى للمتوسّمين ، انّا بدئنا منك صدورًا مرّدة ونعيدنّها اليك رحمة من لدنّا عليك وعلى المقرّبين ، سوف نبعث بك صدورا صافية وترائبًا منيرة لن يحكينّ الّا عن جمالى ولن يدّلنّ (sic) الّا عن تجلّيات وجهى انّهم مراياء اسمائى بين الخلائق اجمعين ان يا هيكل القدس انّا قد جعلنا فؤادك مخزن علم ما كان وما يكون ومطلع علمنا الذى قدّرناه لاهل السموات والارض ليستفيضن منك (f. 64a) الموجودات ويبلغن ببدايع علومك الى عرفان الله المقتدر العلىّ العظيم وانّ علمى الذى ينسب الى ذاتى ما عرفه احد ولا يعرفه نفس ولن يحمله احد من العالمين لو تظهر منه كلمة لتضطرب النفوس وتنعدم اركان كلّشىء وتُزلّ اقدام البالغين وعندنا علم لو نلقى على الكائنات كلمة منه ليوقننّ كلّ بظهور الله وعلمه ويطّلعنّ باسرار العلوم كلّها ويبلغنّ الى المقام الذى يرون انفسهم اغنياء عن علوم الاوّلين والآخرين ولنا علوم اخرى الّتى لا نقدر ان نذكر حرفا منها ولا الناس يستطيعنّ ان يسمعنّ ذكرًا منها كذلك نبّئناكم من علم الله العالم الخبير ولو (f. 64b) نجد اوعية لالقيناها كنوز المعانى وعلّمناها ما يحيط بحرفى منه العالمين ان يا فؤاد هذا الهيكل انّا جعلناك

مطلع علمى و مظهر حكمتى بين السموات والارضين ، و اظهرنا منك العلوم ونرجعها اليك ثم نبعث منك مرّة اخرى وعدا من لدنّا انّا كنّا فاعلين ، سوف نبعث منك ذا علوم بديعة و ذا صنائع قويّة و نظهر منهما ما لا خطر به قلب احد من العباد كذلك نعطى ما نشاء من نشاء وناخذ عمّن نشاء ما اعطيناه ونحكم بامرنا ما نريد ، قل انّا لو نتجلّى على مرايــاء الموجودات بشمس عنايتنا فى ساعة وناخذ عنهم انوار تجلّياتنا فى ساعة اخرى لنقدر (f. 65ᵃ) وليس لاحد ان يقول لِمَ او بِمَ لانّا نحن الفاعل لما نشاء ولا نسئل عمّا فعلناه ولا يشكّ فى ذلك الّا كلّ مشرك مريب قل لن تمنع قدرتنا و لن يعطّل حكمنا نرفع من نشاء الى جبروت العزّة والاقتدار ثم نرجعه لو نشاء الى اسفل السافلين اتزعمون يا ملأ الارض بانّا لو نصعد احدًا الى السدرة المنتهى اذًا تعزل عند قدرتى وسلطانى لا ونفسى بل لو نشاء لنرجعنّه الى التراب فى اقلّ من حين فانظروا فى الشجرة انّا نغرسها فى الجنان و نسقيها من ماء عنايتنا فلمّا ارتفعت فى نفسها وتورّقت بالاوراق الخضراء واثمرت بالاثمار الحسنى اذًا نرسل (f. 65ᵇ) عليها قواصف الامر وندعها على وجه الارض كذلك كنّا فاعلين ، وكذلك نفعل بكلّشىء هذا من بدايع سنننا من قبل ومن بعد فى كلّ الاشياء ان انتم من الناظرين ، ولا يعلم حكمة ذلك الّا الله المقتدر العزيز الحكيم ، اتنكرون يا قوم ما ترونه ويل لكم يا ملأ المنكرين ، والذى لن يتغيّر هو نفسه الرحمن الرحيم ان انتم من المتبصّرين ، ودونه يتغيّر بــارادة من عنده و هو المقتدر العزيز الحكيم ، يا قوم لا تتكلّموا فى امرى لانكم لا تبلغون الى حكمة ربّكم ولن تنالوا بعلمه العزيز المحيط ، ومن ادّعى عرفان ذاته هو من اجهل الناس يكذّبه كلّ الذرّات (f. 66ᵃ) ويشهد بهذا لسانى الصادق الامين ، ان اذكروا امرى ثم تكلّموا فيه و فيما امرتم به من لدنّا ومن دون ذلك لا ينبغى لكم و ليس لاحد اليه سبيل ان انتم من

السامعين ، ان يا هذا الهيكل قد جعلناك مطلع كلّ اسم من اسمائنا
الحسنى و مظهر كلّ صفة من صفاتنا العليا و منبع كلّ ذكر من اذكارنا
لمن فى الارض و السماء ثم بعثناك على صورتى بين السموات والارض
وبيّناك اية عزّى لمن فى جبروت الامر و الخلق ليهتدينّ بك عبادى
و يكوننّ من المهتدين وجعلناك سدرة الجود لمن فى السموات والارض
هنيئًا لمن (f. 66ᵇ) يستظلّ فى ظلّك ويتقرّب الى نفسك المهيمنة
على العالمين قل انّا جعلنا كلّ اسم مَعينًا واجرينا منه انهار الحكمة
والعرفان فى رياض الامر ولا يعلم عدّتها احد الّا ربّك المقدّس
المقتدر العليم الحكيم قل انّا بدئنا كلّ الحروف من النقطة وارجعناها
اليها ثم بعثناها على هيكل بشر تعالى الصانع الابدع البديع سوف
نفصّل منها مرّة اخرى باسمى الابهى فضلا من عندى و انا الفضّال
القديم و اشرقنا الانوار من شمس اسمنا الحقّ وارجعناها اليها
واظهرناها على هيكل الانسان تعالى القادر المقتدر القدير لن
يمنعنى احد عن امرى و لن (f. 67ᵃ) تحجبنى نفس عن سلطانى و قدرتى
وانا الذى بعثت الممكنات بقولى وانا المقتدر على ما اريد قل
انّا لو نريد ان نقبض الارواح من كلّ الاشياء فى نفس و نبعث
منها مرّة اخرى لنقدر لا يعرف علم ذلك الّا الله العالم العليم
و لو نريد ان نظهر من ذرّة شموسا لا لهنّ بداية ولا نهاية لنقدر
و نظهر كلّهنّ بامرى فى اقلّ من حين و لو نريد ان نبعث من قطرة
بحور السموات والارض ونفصّل من حرف علم ما كان وما يكون
لنقدر انّ هذا لسهل يسير كذلك كنت مقتدرا من الاوّل الذى
لا اوّل له الى آخر الذى لا آخر له ولكن خلقى غفلوا عن (f. 67ᵇ) قدرتى
واعرضوا عن سلطانى وجادلوا بنفسى العليم الحكيم ، قل لم يتحرّك
شىء بين السموات والارض الّا بعد اذنى ولم تصعد نفس الى
الملكوت الّا بعد امرى ولكن بريّتى احتجبوا عن قدرتى
وسلطانى وكانوا من الغافلين ، قل لا يرى فى ظهورى الّا ظهور الله

ولا فى قدرتى الّا قدرة الله لو انتم من العارفين ٬ قل مثل خلقى كمثل الاوراق على الشجر انّها قد كانت ظاهرة بوجودها وقائمة بنفسها ولكن غافلة عن اصلها كذلك مثّلنا لعبادنا الغافلين ٬ لعلّ يصعدنّ عن رتبة النبات ويبلغنّ الى مقام البلوغ فى هذا الامر المبرم المتين ٬ قل (f. 68ª) انّ مثلهم كمثل الحوت فى الماء انّ حياته به وانّه لم يعرف ممدّ حياته من لدن عزيز حكيم وكان محتجبا عنه بحيث لو يسئل عن الماء وصفاته لن يعرف كذلك نلقى الامثال لعلّ الناس يقبلنّ الى قبلة من فى السموات و الارضين يا قوم خافوا من الله ولا تكفروا بالذى احاطت رحمته الممكنات وسبق فضله الموجودات واحاطت سلطان امره ظاهركم وباطنكم واوّلكم واخركم اتّقوا الله وكونوا من المتّقين ايّاكم ان تكونوا مثل الذين تمرّ عليهم ايات الله وهم لا يعرفونها آلا انّهم من الغافلين قل اتعبدون من لا يسمع ولا يبصر وكان احقر العباد (f. 68ᵇ) واضلّهم فما لكم لا تتبّعون الذى اتى من مطلع الامر بنبأ الله العلىّ العظيم يا قوم لا تكونوا كالذين دخلوا تلقاء العرش وما استشعروا الا انّهم من الصاغرين كنّا نتلوا عليهم الايات التى انجذب منها اهل الجبروت وسكّان الملكوت وهم رجعوا محتجبا عنها ومترصّدين بنداء احد من العباد الذى حىّ بارادة من عند الله كذلك نلقى عليكم ما يهديكم سبيل المقرّبين كم من عباد دخلوا بقعة الفردوس مقرّ العرش بين يدى ربّهم العلىّ العظيم وسئلوا عن ابواب اربعة وعن احد من ائمّة الفرقان كذلك كان شأن هولاء ان انتم من العالمين ٬ (f. 69ª) كما ترون فى تلك الايّام الذينهم كفروا واشركوا تمسّكوا باسم من الاسماء واحتجبوا عن موجدها نشهد انّهم من اهل السعير ٬ يسئلون الشمس ما قاله الظلّ وعن الحقّ ما نطق الخلق ان انتم من الشاهدين ٬ قل يا قوم لم يكن عند الشمس الّا اشراقها وما يظهر منها و ما سواها استضاء بنورها اتّقوا الله ولا تكوننّ من الجاهلين ٬

منهم من سئل الظلمة من النور قل ان افتح بصرك لتری الاشراق الذی احاط الافاق انّه يُری بالعين ، هذا نور اشرق ولاح من افق فجر المعانی بضياء مبين ؛ اتسئلون اليهود هل كان الروح على حقّ من الله والاصنام هل كان محمّدًا (sic) رسولا او ملأ الفرقان ذكر الله (f. 69ᵇ) العلىّ العظيم قل يا قوم دعوا ما عندكم عند تجلّى هذا الظهور خذوا ما امرتم به هذا امر الله لكم انه هو خير الآمرين وجمالی لم يكن مقصودی فی تلك الكلمات نفسی بل الذی يأتی بعدی و الله على ذلك لشهيد وعليم لا تفعلوا به ما فعلتم بنفسی اذا نزّلت عليكم ايات الله من شطر فضلی لا تقولوا انّها ما نزّلت على الفطرة انّ الفطرة قد خلقت بقولی وتطوف فی حولی ان انتم من الموقنين ان استنشقوا نفحات قميص المعانی من بيان ربّكم الرحمن انّها تضوّعت فی الاكوان وتعطّر بها الامكان طوبی لمن وجد عرفها واقبل الى الله بقلب (f. 70ᵃ) منير ، ان يا هذا الهيكل انّا قد جعلناك مرءاتا لملكوت الاسماء لتحكی عن سلطانی بين الخلائق اجمعين وتدعوا الناس الى لقائی وجمالی وتكون هاديا الى سبيلی الواضح المستقيم قد رفعنا اسمك بين العباد فضلا من عندنا وانا الفضّال القديم و زيّنّاك بطراز نفسی و القينا عليك كلمتی لتحكم فی الملك كيف تشاء وتفعل ما تريد وقدرنا لك خير السموات والارض بحيث لم يكن لاحد من خير الّا بان يدخل فی ظلّك امرًا من لدن ربّك العليم الخبير (f. 70ᵇ) واعطيناك عصاء الامر وفرقــان الحكم لتفرّق بين كلّ امر حكيم وموّجنا فی صدرك ابحر المعانی والبيان فی ذكر ربّك الرحمن لتشكر ربّك وتكون من الشاكرين واختصصناك بيـن خلقی وجعلناك مظهر نفسی بين السموات والارضين ان ابتعث باذن من لدنّا مراياء مستحكيات وحروفات عاليات ليحكينّ عن سلطانك و قدرتك و يدْلِلْن عن اقتدارك وعظمتك ويكنّ مظاهر اسمائك بين العالمين انّا جعلناك مبدء المراياء ومبدعهنّ كما بدئناهنّ منك اوّل مرّة و نعيدك الى نفسی كما

بدئناك انّ ربّك لهو (f. 71ᵃ) الغالب المقتدر القدير نبّئ المرآياء
حين طهورهنّ بان لا يستكبرن على موجدهنّ وخالقهنّ حين ظهوره
ولا تغرّنهنّ الرياسة عن الخضوع بين يدى الله العزيز الجميل قل
انتنّ يا ايها المرآياء قد خلقتنّ بامرى و بعثتنّ بارادتى ايّاكنّ ان
تكفرن بايات ربّى وتكنّ من الذينهم ظلموا او كانوا من الخاسرين ،
وتتمسّكن بما عندكنّ و تفتخرنّ بارتفاع اسمائكنّ ينبغى لكنّ بان
تنقطعن عمّن فى السموات والارض كذلك قدّر من لدن مقتدر
قدير ان يا هيكل امرى قل انّى لو اريد ان اجعل الاشياء مرآياء
اسمائى فى اقلّ من حين لأقدر (f. 71ᵇ) فكيف ربّى الذى خلقنى
بامره المبرم المتين ولو اريد ان اقلّب الممكنات اقرب من لمح
البصر لاقدر فكيف ارادة التى خزنت فى مشيّة الله ربّى وربّ
العالمين قل يا مظاهر اسمائى انتم لو تجاهدون فى سبيل الله باموالكم
وانفسكم وتعبدون الله بعدد رمول الارض و قطرات الامطار و امواج
البحار و تعترضون على مظهر الامر حين الظهور لا يذكر اعمالكم
عند الله وان تركتم الاعمال و آمنتم به فى تلك الايّام عسى الله
ان يكفّر عنكم سيّئاتكم انه لهو العزيز الكريم كذلك يعلّمكم الله
ما هو المقصود لعلّ لا (f. 72ᵃ) تستكبرون على الذى به ثبت ما نزّل
فى ازل الازال طوبى لمن تقرّب الى المنظر الاكبر و سحقًا للمعرضين كم
من عباد ينفقون اموالهم فى سبيل الله ولكن فى حين الظهور نريهم
من المعرضين وكم من عباد يصومون فى الايّام و يعترضون على
الذى بامره حقّق حكم الصوم الّا انّهم من الجاهلين و كم من عباد
ياكلون خبز الشعير ويقعدون على ما ينبت من الارض ويحملون
الشدائد حفظًا لرياساتهم كذلك فصّلنا لك اعمالهم لتكون ذكرًا
للاخرين اولئك يحملون الشدائد رئاء الناس لابقاء اسمائهم بعد
(f. 72ᵇ) الذى لن يبقى الّا بما يلعنهم به من فى السموات والارضين ،
قل لو تبقى اسمائكم كما زعمتم هل ينفعكم فى شىء لا وربّ العالمين ،

هل عزّ عزّي بابقاء اسمه بين الذين يعبدون الاسماء لا ونفس الله العزيز القدير ، وان لا يذكركم احد فى الارض وكان الله راضيًا عنكم اذًا انتم فى كنائز اسمه الباطن كذلك نزّلنا الايات ، لتجذبكم الى مطلع الانوار وتعرفوا ما اراد ربّكم العليم الحكيم ، ان امسكوا انفسكم عمّا نهيتم عنه فى الكتاب وكلوا ممّا رزقكم الله حلالا ولا تحرموا انفسكم عن نعمائه انّه لهو الكريم ذو الفضل العظيم ، لا تحملوا الشدائد (f. 73ª) على انفسكم ان اعملوا مـا بيّـنّاه لكم ببراهين واضحات وايات لائحات ولا تكوننّ من الغافلين يا معشر العلماء انتم لو تجتنبون الخمر وامثالها عمّا نهيتم عنه فى الكتاب هذا لم يكن فخرا لكم لانّ بـارتكابها تضيع مـقـامـاتكم عند الناس و تبدّل اموركم وتهتك استاركم بل الفخر فى اذعانكم كلمة الحق وانقطاعكم فى السرّ والجهر عمّا سوى الله العزيز القدير طوبى لعالم ما جعل العلم حجابا بينه وبين المعلوم و اذا اتى القيّوم اقبل اليه بوجه منير انه من العلماء يستبركنّ بانفاسه اهل الفردوس و يستضيئنّ بنبراسه من فى السموات (f. 73ᵇ) و الارضين انه من ورثة الانبياء من راه قد راى الحقّ ومن اقبل اليه اقبل الى الله العزيز الحكيم ان يا مطالع العلم ايّاكم ان تتغيّروا فى انفسكم لانّ بتغييركم يتغيّر اكثر العباد انّ هذا ظلم منكم على انفسكم وعلى العباد ويشهد بذلك كلّ عارف خبير مثلكم كمثل عين اذا تغيّرت تتغيّر الانهار المنشعبة منها اتّقوا الله و كونوا من المتّقين كذلك الانسان اذا فسد قلبه يفسد اركانه و كذلك الشجرة ان فسد اصلها يفسد اغصانها وافنانها واوراقها واثمارها كذلك ضربنا لكم الامثال لعلّ لا تحتجبون بما عندكم عمّا قدّر لكم (f. 74ª) من لدن عزيز كريم انّا لو نأخذ كفّا من التراب ونزيّنه بطراز الاسماء لنقدر وهذا من فضلى عليه ومن دون استحقاقه كذلك نزّل بالحق من لدن منزل عليم فانظروا الى الحجر الاسود الذي جعله الله مقبل العالمين هل يكون هذا الفضل من نفسه لا

و نفسی وهل یکون هذا العزّ من ذاته لا وذاتی الذی عجز عن عرفانه من فی العالمین کذلك فانظر فی المسجد الاقصی والاماکن التی جعلناها مطاف من فی الاطراف والاقطار لم یکن شرفها منها بل بما تنسب الی مظاهرنـــا الذیـن جعلناهم مطالع وحینا بین العباد ان انتم مـــن العالمین ' وفی کلّ ذلك لحکمة لا یعلمها الّا الله ان اسئلوه (f. 74ᵇ) لیبیّن لکم ما اراد انه بکلّشیئعلیم ' ان انقطعوا یا قوم عن الدنیا و زخرفها ولا تلتفتوا الی الذینهم کفروا واشرکوا ان اطلعوا من افق البیان لذکر ربّـکم الرحمن هذا ما اراده الله لکم طوبی للعارفین ' قل یا قوم انّا امرناکم فی الالواح بان تقدّسوا انفسکم حین الظهور عن الاسماء وعن کلّ ما خلق بین الارض والسماء لینطبع فیها تجلّی شمس الحقّ من افق مشیّة ربّکم العزیز العظیم ' و امرناکم بان تطهّروا نفوسکم عن حبّ من علی الارض وبغضهم لئلّا یمنعکم شیء عن جهة و (f. 75ᵃ) یضطرّکم الی جهة اخری وکان هذا من اعظم نصحی لکم فی کتاب مبین ' من تمسّك باحد منها انه لا یقدر ان یعرف الامر ما هو علیه و یشهد بذلك کلّ منصف خبیر ' انتم نسیتم عهد الله ونقضتم میثاقه الی ان اعرضتم عن الذی بظهوره قرّت عیون الموحّدین ' طهّروا الانظار عن الحجب والاستار ثم انظروا حجج النبیّین والمرسلین ' لتعرفوا امر الله فی تلك الایّام التی فیها اتی الموعود بسلطان عظیم ' اتقوا الله ولا تحرموا انفسکم عن مطلع الایات هذا ما تنتفع به انفسکم انّ ربّـکم لغنیّ عن العالمین ' (f. 75ᵇ) انه لم یزل کان ولم یکن معه من شیء قد ارتفعت باسمه رایة التوحید علی طور الوجود من الغیب و الشهود علی انه لا اله الّا انا الواحد العزیز القدیر انّ الذینهم خلقوا بارادة من عنده و بعثوا بامره اعرضوا عنه و اتّخذوا لانفسهم ربًّا من دون الله الا انّهم من المبعدین کانوا ان یذکروا الرحمن فی کلّ الاحیان واذا ظهر بالحقّ حاربوا معه افّ لهم بما نقضوا المیثاق اذ اشرق نیّر الآفاق من افق مشیّة الله المقدّس العلیم الحکیم سلّوا سیوف البغضاء علی وجه الله ولا یستشعرون فی انفسهم کانّهم اموات فی قبور

اهوائهم بعد الذى فاحت نسمة الله (f. 76ª) بين الديار الّا انهم فى حجاب عظيم اذا تتلى عليهم ايات الله يصرّون مستكبرين كانّهم ما عرفوا شيئًا و ما سمعوا نغمة الله العلىّ العظيم قل واحسرتا عليكم اتدّعون الايمان فى انفسكم وتكفرون بايات الله العزيز العليم قل يا قوم ولّوا وجوهكم شطر ربّكم الرحمن ايّاكم ان يحجبنّكم ما نزّل فى البيان انّه ما نزّل الّا لذكرى العزيز المنيع وما كان مقصوده الّا جمالى قد ملئت الآفاق برهانى لو انتم من المنصفين لو كان نقطة الاولى على زعمكم غيرى ويدرك لقائى لن يفارق منّى ويستأنس بنفسى واستأنست بنفسه فى ايّامى انه ناح لفراقى قد سبقنى ليبشّر الناس بملكوتى كذلك نزّل فى الالواح (f. 76ᵇ) ان انتم من الناظرين فيا ليت يكون من ذى سمع ليسمع ضجيجه فى البيان بما ورد على نفسى مـن هولاء الغافلين ويعرف حنينه فى فراق وشغفه الى لقائى العزيز البديع اذًا يشاهد محبوبه بين عباد الذينهم خلقوا لايّامه والسجود بين يديه بالذلّة التى اعترف القلم بالعجز عن ذكرها بما ورد عليه من هولاء الظالمين قل يا قوم انّا دعوناكم فى الظهور الاوّل الى المنظر الاكبر هذا المقام الاطهر و بشّرناكم بـايّـام الله فلمّا انشقّ الستر الاعظم واتى جمال القدم على سحاب القدر (f. 77ª) وكفرتم بالذى آمنتم فويل لكم يا معشر المشركين خافوا من الله ولا تدحضوا الحقّ بما عندكم اذا اشرقت عليكم شمس الايات من افق اصبع عليك الاسماء والصفات خرّوا بوجوهكم سجّدًا لله ربّ العالمين انّ سجودكم فناء بابه ليكون خيرًا من عبادة الثقلين وخضوعكم عند ظهوره خير لكم عمّا خلق فى السموات والارضين قل يا قوم اذكّركم لوجه الله وما اريد منكم جزاء ان اجرى الّا على الله الذى فطرنى وبعثنى بالحقّ وجعلنى ذكرًا للخلايق اجمعين ان اسرعوا الى منظر الله ومقرّه ولا تتبّعوا الشيطان فى انفسكم انّه يأمركم بالبغى و الفحشاء (f. 77ᵇ) ويمنعكم عن الصراط الذى نصب فى العالم بهذا الامر المبرم الحكيم قل قد ظهر الشيطان بشأن ما ظهر شبهه فى الامكان وكذلك ظهر جمال الرحمن بطراز الذى ما ادركت مثله عيون

الاوّلين قد ارتفع نداء الرحمن وعن ورائه نداء الشيطان طوبى لمن سمع
نداء الله وتوجّه الى جهة العرش منظر قدس كريم من كان فى قلبه اقلّ
من خردل حبّ دونى لن يقدر ان يدخل ملكوتى وبرهانى ما طرز به ديباج
كتاب الوجود ان انتم من العارفين قل اليوم الذى فيه ظهر الفضل الاعظم
ولم يكن شىء لا فى السموات العلى ولا فى الاراضى السفلى الّا وينطقنّ
بذكرى (f. 78[a]) و يغرّدنّ بثناء نفسى ان انتم من السامعين ، ان يا هيكل
الظهور ان انفخ فى الصور باسمى ثم ان يا هيكل الاسرار تنفّس فى المزمار
بذكر ربّك المختار ، ثم ان يا حوريّة الفردوس ان اخرجى من غرف الجنان
ثم اخبرى اهل الاكوان تالله قد ظهر محبوب العالمين ومقصود العارفين
ومعبود من فى السموات و الارضين ومسجود الاوّلين و الاخرين ايّاكم ان
تتوقّفوا فى هذا الجمال بعد الذى ظهر بسلطان القدرة والقوّة والاستجلال
انه لهو الحقّ و ما سواه معدوم عند احد من عباده و مفقود لدى ظهور
انواره ان اسرعوا الى كوثر الفضل ولا تكوننّ (f. 78[b]) من الصابرين ،
ومن توقّف اقلّ من آن ليحبط الله عمله و يرجعه الى مقرّ القهر فبئس
مثوى المتوقّفين ، ان يا پاپا[1] ان اخرق الاحجاب قد اتى ربّ الارباب
فى ظلل السحاب وقضى الامر من لدى الله المقتدر المختار ان اكشف
السبحات بسلطان ربّك ثم اصعد الى ملكوت الاسماء والصفات كذلك
يأمرك القلم الاعلى من لدن ربّك العزيز الجبّار انّه قد اتى من السماء
مرّة اخرى كما اتى منها اوّل مرّة ايّاك ان تعترض عليه كما اعترض
عليه الفريسيّون من دون بيّنة وبرهان قد جرى عن يمينه كوثر الفضل وعن
يساره سلسبيل العدل ويمشى قدّامه ملائكة الفردوس برايات الايات
(f. 79[a]) ايّاك ان يمنعك الاسماء عن الله فاطر الارض و السماء دع
الورى عن وراك ثم اقبل الى مولاك الذى به اضاء الآفاق قد زيّنّا
الملكوت باسمنا الابهى كذلك قضى الامر من لدى الله خالق الاشياء

1) Ici commence la «lettre au Pape»; cf. Browne, II, 963—67 et 1006.

اياك ان تمنعك الظنون بعد الذى اشرقت شمس اليقين من افق بيان ربّك العزيز المنّان ، أَسَكَنْتَ فى القصور و سلطان الظهور فى اخرب البيوت دعها لاهلها ثم اقبل الى الملكوت بروْح وريحان ، قل يا ملأ الارض ان اخربوا بيوت الغفلة بايادى القدرة و الاطمينان و عمّروا غرف العرفان فى القلوب ليتجلّى عليها الرحمن هذا خير لكم عمّا تطلع (f. 79ᵇ) الشمس عليها ويشهد بذلك من عنده فصل الخطاب ، قد فاحت نسمة الله فى العالم بما اتى المقصود بمجده الاعظم اذًا كلّ حجر ومدر ينادى قد ظهر الموعود والملك لله المقتدر العزيز الغفّار ، ايّاك ان تمنعك العلوم عن سلطان المعلوم او الدنيا عمّن خلقها وتركها قم باسم ربّك الرحمن بين ملأ الاكوان وخذ كأس الحيوان بيد الاطمينان ان اشرب منها اوّلا ثم اسق المقبلين من اهل الاديان كذلك لاح قمر البيان من افق الحكمة والتبيان ، ان اخرق سبحات العلوم لئلّا تمنعك عن شطر اسمى القيّوم ، ان اذكر اذ اتى الروح افتى عليه من كان اعلم علماء عصره فى مصره (f. 80ᵃ) وآمن به من يصطاد الحوت فاعتبروا يا اولى الالباب ، انّك من شموس سموات الاسماء ان احفظ نفسك لئلّا تغشيها الظلمة و تحجبك عن النور ان انظر ما نزّل فى الكتاب من لدن ربّك العزيز الوهّاب

قل يا معشر العلماء ان امسكوا اقلامكم قد ارتفع صرير القلم الاعلى بين الارض و السماء ضعوا ما عندكم وخذوا ما ارسلناه اليكم بقدرة وسلطان قد انت الساعة التى كانت مكنونة فى علم الله اذًا نادت الذرّات قد اتى القديم ذو المجد العظيم ان اسرعوا اليه يا ملأ الارض بخضوع واناب قل انّا فدينا نفسنا لحيوتكم و اذا آتيناكم مرّة اخرى نريكم (f. 80ᵇ) تفرّون منّا لذا تبكى عين شفقتى على شعبى اتّقوا الله يا اولى الانظار فانظر فى الذين اعترضوا على الابن اذ اتيهم بسلطنة واقتدار كم من الفريسيّين كانوا ان ينتظروا لقائه و يتضرّعوا فى فراقه فلمّا تضوّع طيب الوصال وكشف الجمال اعرضوا عنه و اعترضوا عليه كذلك القيناك ما هو المسطور فى الزبر و الالواح ما اقبل الى الوجه الّا عدّة

معدودات من الذين لم يكن لهم عزّ بين الناس واليوم يفتخر باسمه كلّ ذي عزّ وسلطان كذلك فانظر فى هذا الزمان كم من الرهبان اعتكفوا فى الكنائس باسمى فلمّا تم الميقات وكشفنا لهم الجمال ما عرفونى بعد الذى (f. 81ᵃ) يدعوننى بالعشىّ والاشراق ، نراهم باسمى احتجبوا عن نفسى ان هذا الّا شى عجاب قل ايّاكم ان يمنعكم الذكر عن المذكور و العبادة عن المعبود ان اخرقوا حجب الاوهام هذا ربّكم العزيز العلّام ، قد اتى لحيوة العالم واتّحاد من على الارض كلّها ان اقبلوا يا قوم الى مطلع الوحى ولا توقّفوا اقلّ من آن انقرؤن الانجيل ولا تقرّون للربّ الجليل هذا لا ينبغى لكم يا ملأ الاحبار ، قل ان تنكروا هذا الامر باىّ حجّة آمنتم بالله فأتوا بها كذلك نزّل الامر من القلم الاعلى من لدن ربّكم الأبهى فى هذا اللوح الذى من افقه اشرقت الانوار كم من عباد صارت اعمالهم (f. 81ᵇ) حجبًا لانفسهم و بها منعوا عن التقرّب الى الله مرسل الارياح يا ملأ الرهبان قد تضوّعت نفحات الرحمن فى الاكوان طوبى لمن نبذ الهوى واخذ الهدى انّه ممن فاز بلقاء الله فى هذا اليوم الذى فيه اخذت الزلازل سكّان الارض و فزع من عليها الّا من شاء الله مالك الرقاب اتزيّنون اجسادكم وكان قميص الله محمّرا بدم البغضاء بما ورد عليه من اولى الأغضاء ان اخرجوا من اماكنكم ثم ادخلوا العباد فى ملكوت الله مالك يوم التناد قد ظهرت الكلمة التى سترها الابن انّها قد نزّلت على هيكل الانسان فى هذا الزمان تبارك الربّ الذى (f. 82ᵃ) هو الأب قد اتى بمجده الأعظم بين الامم توجّهوا اليه يا ملأ الاخيار ، قل يا ملأ الاديان نريكم هائمين فى تيه الخسران و كنتم حيتان هذا البحر لم منعتم عن مبدئكم انه يتموّج امام وجوهكم ان اسرعوا اليه من كلّ الاقطار ، هذا يوم فيه تصيح الصخرة باعلى الصيحة وتسبّح باسم ربّها الغنى المتعال ، قد اتى الآب و كمل ما وعدتم به فى الملكوت هذه كلمة كانت محفوظة خلف حجاب العظمة فلمّا اتى الوعد اشرقت من افق المشيّة بايات بيّنات قد حبس جسدى لعتق انفسكم وقبلنا الذلّة لعزّكم ان اتّبعوا الربّ ذا المجد

والملكوت (f. 82ᵇ) ولا تتّبعوا كلّ مشرك جبّار ، جسدى يشتاق الصليب ورأسى ينتظر السنان فى سبيل الرحمن ليطّهر العالم عن العصيان كذلك اشرقت شمس الحكم من افق امر مالك الاسماء والصفات ، قد قام علينا اهل الفرقان وعذّبونا بعذاب ناح به روح القدس وصاح الرعد وبكت علينا السحاب ، من المشركين من ظنّ انّ البلاء يمنع البهاء عمّا اراد الله موجد الاشياء قل لا ومنزل الامطار انّه لا يمنعه شىء عن ذكر ربّه تالله الحق لو يحرقونه فى البرّ انّه من قطب البحر يرفع راسه وينادى انّه اله من فى السموات و الارض و لو يلقونه فى بئر ظلماء يجدونه فى علىٰ الجبال (f. 83ᵃ) ينادى قد اتى المقصود بسلطان العظمة والاستقلال ، ولو يدفنونه فى الارض يطلع من افق السماء و ينطق باعلى النداء قد اتى البهاء بملكوت الله المقدّس العزيز المختار و لو يسفكون دمه كلّ قطرة منه تصيح وتدع الله بهذا الاسم الذى به فاحت نفحات القميص فى الاشطار انّا تحت سيوف الاعداء ندع العباد الى الله فاطر الارض والسماء وتنصره على شأن لا تمنعنا جنود الذين ظلموا ولا سطوة الفجّار قل يا اهل الارض كسّروا اصنام الاوهام بـاسم ربّـكم العزيز العلّام ثم اقبلوا اليه فى هذا اليوم الذى (f. 83ᵇ) جعله الله سلطان الايّام انّ يا رئيس القوم ان استمع لما ينصحك به مصوّر الرمم من شطر اسمه الاعظم بع ما عندك من الزينة المزخرفة ثم انفقها فى سبيل الله مكوّر الليل و النهار دع الملك للملوك ثم اطلع من افق البيت مقبلًا الى الملكوت و منقطعًا عن الدنيا ثم انطق بذكر ربّك بين الارض والسماء كذلك امرك مـالك الاسماء من لدن ربّك العزيز العلّام ان انصح الملوك قل ان اعدلوا بين الناس ايّـاكم ان تتجاوزوا عمّا حدّد فى الكتاب هذا ينبغى لك ايّاك ان تتصرّف فى الدنيا وزخرفها دعها لمن ارادها وخذ مـا امرت به (f. 84ᵃ) من لدن مالك الاختراع ان يأتك احد بخزائن الارض كلّها لا تردّ البصر اليها كن كما كان مولاك كذلك نطق لسان الوحى بما جعله الله طراز كتاب الابداع فانظر فى اللؤلؤ انّ صفائه بنفسه لو تغطّيه بالحرير انّه يحجب حسنه وصفائه

كذلك الانسان شرفه بآدابه و ما ينبغي له لا بما تلعب به الصبيان فاعلم انّ زينتك حبّ الله وانقطاعك عمّا سواه لا بما عندك من الزخارف دعها لاهلها واقبل الى الله مجرى الانهار كلّ ما نزّل من الامثال قد نزّل بلسان الابن و الذي ينطق اليوم لا يتكلّم بها ايّاك ان تتمسّك بحبال الاوهام و تمنع (f. 84ᵇ) نفسك عمّا قدّر فى ملكوت الله العزيز الوهّاب اذا اخذك سكر خمر الايات واردت الحضور تلقاء عرش ربّك فاطر الارضين والسموات ان اجعل قميصك حبّى ودرعك ذكرى وزادك التوكّل على الله مظهر القوات ، يا ملأ الابن قد ارسلنا اليكم يوحنّا مرّة اخرى انّه نادى فى برّيّة البيان يا خلق الاكوان طهّروا عيونكم قد اقترب يوم المشاهدة و اللقاء ثم يا ملأ الانجيل ان اعمروا السبيل قد اقترب اليوم الذى فيه يأتى الربّ الجليل ان استعدّوا للدخول فى الملكوت كذلك قضى الامر من لدى الله فالق الاصباح ان استمعوا ما تغرّدت (f. 85ᵃ) به حمامة البقائيّة على افنان سدرة الالهيّة يا ملأ الارض قد ارسلنا اليكم من سمّى بيوحنّا ليعمّدكم بالماء لكى تطهّر اجسادكم لظهور المسيح و انّه غسّلكم بنار الحبّ وماء الروح للاستعداد لتلك الايّام التى فيها اراد الرحمن ان يغسّلكم بماء الحيوان من ايادى الفضل و الاحسان هذا لهو الوالد الذى اخبركم به اشعيا والمعزّى الذى اخذ عهده الروح ان افتحوا الابصار يا ملأ الاحبار لتروا ربّكم جالسًا على عرش العزّة والاجلال قل يا اهل الاديان لا تكونوا كالّذين اتّبعوا الفريسيّين وبذلك احتجبوا عن الروح ان هم (f. 85ᵇ) الّا فى غفلة وضلال قد اتى جمال القدم باسمه الاعظم واراد ان يدخل العالم فى ملكوته الاقدس ويرون المخلصون ملكوت الله امام وجهه ان اسرعوا اليه ولا تتّبعوا كلّ مشرك كفّار لو يخالف فى ذلك عين احد ينبغى له ان يقلعها كذلك رقم من قلم القدم من لدن مالك الامكان ، انه قد اتى مرّة اخرى لخلوصكم يا اهل الانشاء اتقتلونه بعد الذى اراد لكم الحيوة الباقية اتّقوا الله يا اولى الابصار ، يا قوم ان استمعوا ما يوحى من

شطر ربّكم الأبهى وتوجّهوا الى الله ربّ الاخرة والاولى كذلك يأمركم
مطلع شمس الالهام من لدن (f. 86[a]) خالق الانام قد خلقناكم للنور
ما نحبّ ان نتركّكم للنار ان اخرجوا يا قوم من الظلمات بهذه الشمس
التى اشرقت من افق عناية الله ثم اقبلوا اليها بقلوب مطهّرة وانفس
مطمئنّة وعيون ناظرة ووجوه ناضرة هذا ما يعظكم به مالك القدر من
شطر منظر الاكبر ليجذبكم النداء الى ملكوت الاسماء طوبى لمن وفى
بالميثاق ويل لمن نقض العهد و كفر بالله عالم الاسرار قل هذا يوم الفضل
تعالوا لاجعلكم ملوك ممالك ملكوتى ان اطعتمونى تروا ما وعدناكم به
و اجعلكم مؤانس نفسى فى جبروت عظمتى ومعاشر جمالى فى سماء
(f. 86[b]) اقتدارى الى الابد وان عصيتمونى اصبر بحلمى لعلّ تتنبّهنّ
و تقومنّ من فراش الغفلة كذلك سبقتكم رحمتى اتقوا الله ولا تتّبعوا
الذين اعرضوا عن الوجه بعد الذى يدعوننى فى الغدوّ و الآصال انّه
قد اتى يوم الحصاد و فصّل بين الاشياء خزن ما اختار فى اواعى العدل
والقى فى النار ما ينبغى لها كذلك حكم ربّكم العزيز الودود فى ذلك
اليوم الموعود انه لهو الحاكم على ما يشاء لا اله الّا هو المقتدر القهّار
و المنقّى ما اراد الّا ان يخزن كلّ جيّد لنفسى وما تكلّم الّا بما يعرّفكم
امرى ويهديكم سبيل الذى بذكره زيّنت (f. 87[a]) الالواح ، قل يا
ملأ النصارى قد تجلّينا عليكم من قبل وما عرفتمونى تلك مرّة اخرى
هذا يوم الله ان اقبلوا اليه انه قد اتى من السماء كما اتى اوّل مرّة
واراد ان يأويكم فى ضلال (طلال .sic! lis) رحمته انه لهو المتعالى العزيز
النصارى (؟)[1] ان المحبوب لا يحبّ ان تحترقوا بنار الهوى انتم ولو
احتجبتم هذا لم يكن الّا من غفلتكم وعدم عرفانكم تذكروننى ولا
تعرفوننى تدعوننى و غفلتم عن ظهورى بعد الذى جئتكم من سماء
القدم بمجدى الاعظم ان اخرقوا الاحجاب باسمى و سلطانى لكى تجدوا

1) Il faut probablement lire يا ملأ النصارى.

الى الربّ سبيلا ربّ الجليل من افق سرادق العظمة والكبرياء ينادى ويقول يا ملأ (f. 87ᵇ) الانجيل قد دخل الملكوت من كان خارجا منه واليوم نريكم متوقّفين لدى الباب ان اخرقوا الاحجاب بقوّة ربّكم العزيز الوهّاب ثم ادخلوا باسمى فى ملكوتى كذلك يأمركم من اراد لكم الحيوة الباقية انه كان على كلّ شيئ قديرًا طوبى للذين عرفوا النور وسرعوا اليه اذًا هم فى الملكوت يأكلون و يشربون مع الاصفياء ونريكم يا ابناء الملكوت فى الظلمة هذا لا ينبغى لكم اتخافون من اعمالكم تلقاء النور ان اقبلوا اليه انّ ربّكم الجليل قد شرّف بقدومه دياره كذلك نعلّمكم سبيل الذى اخبره الروح انّى اشهد له كما انه كان لى شهيدًا انه قال تعالوا لاجعلكم (f. 88ᵃ) صيادى الانسان و اليوم نقول تعالوا لنجعلكم محيى العالم كذلك قضى الحكم فى لوح كان من قلم الامر مسطورا ان[1] يا قلم الاعلى تحرّك على ذكر ملوك اخرى فى هذه الورقة المباركة النوراء ليقومنّ عن رقد الهوى ويسمعنّ ما تغرّد به الورقاء على افنان سدرة المنتهى ويسرعنّ الى الله فى هذا الظهور الابدع المنيع ، قل يا ملك الباريس نبّى القسيس بان لا يدقّ النواقيس تالله الحقّ قد ظهر الناقوس الافخم على هيكل اسم الاعظم و تدقّه اصابع مشيّة ربّك العلى الاعلى فى جبروت البقاء باسمه الابهى كذلك نزّلت ايات ربّك الكبرى تارة اخرى (f. 88ᵇ) لتقوم على ذكر الله فاطر الارض والسماء فى تلك الايّام التى فيها ناحت قبائل الارض كلّها و تزلزلت اركان البلاد وغشّت العباد غبرة الالحاد الّا من شاء ربّك العزيز الحكيم قل قد اتى المختار فى ظلل الانوار ليحيى الاكوان من نفحات اسمه الرحمن ويتّحد العالم ويجمعهم على هذه المائدة التى نزّلت من السماء اياكم ان تكفروا نعمة الله بعد انزالها هذا خير لكم عمّا عندكم لانه سيفنى وما عند الله يبقى انه لهو الحاكم على ما يريد قد

1) Ici commence la «lettre au roi de Paris», dont M. **Browne** donne une courte analyse II, 967 — 968; cf. ibid. 1005.

هبّت نسمات الغفران من شطر ربّكم الرحمن من اقبل اليها طهّرته عن العصيان وعن كلّ داءٍ وسقم طوبى لمن اقبل اليها وويل للمعرضين لو تتوجّه بسمع الفطرة الى الاشياء لتسمع منها قد اتى (f. 89ª) القديم ذو المجد العظيم ، يسبّح كلّشيء بحمد ربّه منهم من عرف الله ويذكر ومنهم من يذكر ولا يعرف كذلك احصينا الامر فى لوح مبين ، ان يا ملك ان استمع النداء من هذه النار المشتعلة من هذه الشجرة الخضراء فى هذا الطور المرتفع على البقعة المقدّسة البيضاء خلف قلزم البقاء انه لا اله الّا انا الغفور الرحيم ، قد ارسلنا من ايّدناه بروح القدس ليخبركم بهذا النور الذى اشرق من افق مشيّة ربّكم العلىّ الابهى وظهرت فى الغرب اثاره لتتوجّهوا اليه فى هذا اليوم الذى جعله غرّة الايّام و فيه تجلّى الرحمن (f. 89ᵇ) على من فى السموات والارضين قم على خدمة الله ونصرة امره انه يؤيّدك بجنود الغيب والشهادة ويجعلك سلطانا على ما تطلع الشمس عليها ان ربّك لهو المقتدر القدير قد فاحت نفحات الرحمن فى الاكوان طوبى لمن وجد عرفها و اقبل اليها بقلب سليم زيّن هيكلك بطراز اسمى ولسانك بذكرى وقلبك بحبّى العزيز المنيع ما اردنا لك الّا ما هو خير لك عمّا عندك وعن خزائن الارض كلّها انّ ربّك لهو العليم الخبير قم بين العباد باسمى وقل يا اهل الارض ان اقبلوا الى من اقبل اليكم انه لوجه الله بينكم وحجّته فيكم ودليله لكم قد جائكم بالايات التى (f. 90ª) عجزت عنها العالمون انّ شجرة الطور تنطق فى صدر العالم وروح القدس ينادى بين الامم قد اتى المقصود بسلطان مبين ، ان يا ملك قد سقطت انجم سماء العلم الذين يستدلّون بما عندهم لاثبات امرى ويذكرون الله باسمى فلمّا جئتهم بمجدى اعرضوا عنّى الّا انّهم من الساقطين ، هذا ما اخبركم به الروح اذ اتى بالحقّ واعترض عليه علماء اليهود الى ان ارتكبوا ما ناح به روح القدس وتذرّفت عيون المقرّبين ، فانظر فى الفريسيّين

منهم من عبد الله سبعين سنة فلمّا اتى الابن كفر به ودخل الملكوت
من ارتكب الفحشاء كذلك يذكّرك القلم من لدن (f. 90b) مالك القدم
لتطلّع بما قضى من قبل وتكون اليوم من المقبلين ، قل يا ملأ الرهبان
لا تعتكفوا فى الكنائس و المعابد ان اخرجوا باذنى ثم اشتغلوا بما
تنتفع به انفسكم و انفس العباد كذلك يامركم مالك يوم الدين ان
اعتكفوا فى حصن حبّى هذا حقّ الاعتكاف لو انتم من العارفين من جاور
البيت انه كالميّت ينبغى للانسان ان يظهر منه ما ينتفع به الاكوان
و الذى ليس له ثمر ينبغى للنار كذلك يعظكم ربّكم انه لهو العزيز
الكريم تزوّجوا ليقوم بعدكم احد مقامكم انّا منعناكم عن الخيانة
لا عمّا تظهر به الامانة ءاخذتم اصول انفسكم ونبذتم اصول الله ورائكم
(f. 91a) اتّقوا الله ولا تكونوا من الجاهلين ، لو لا الانسان من يذكرنى
فى ارضى وكيف تظهر صفاتى واسمائى تفكّروا ولا تكونوا من الذين
احتجبوا وكانوا من الراقدين انّ الذى ما تزوّج انه ما وجد مقرّا
ليسكن فيه او يضع رأسه عليه بما اكتسبت ايدى الخائنين ، ليس
تقديس نفسه بما عرفتم وعندكم من الاوهام بل بما عندنا ان اسئلوا
لتعرفوا مقامه الذى كان مقدّسًا عن ظنون من على الارض كلّها طوبى
للعارفين ان يا ملك انّا سمعنا منك كلمة تكلّمت بها اذ سئلك
ملك الروس عمّا قضى من حكم الغزا انّ ربّك لهو العليم الخبير قلت
كنت (f. 91b) راقدًا فى المهاد ايقظنى نداء العباد الذين ظلموا الى
ان غرقوا فى البحر الاسود كذلك سمعنا وربّك على ما اقول شهيد
نشهد بانك ما ايقظك النداء بل الهوا لانّا بلوناك وجدناك فى معزل
ان اعرف لحن القول وكن من المتفرّسين انّا ما نحبّ ان نرجع اليك
كلمة سوء حفظا لمقام الذى اعطيناك فى الحيوة الظاهرة انّا اخترنا الادب
وجعلناه سجيّة المقرّبين انه ثوب يوافق النفوس من كلّ صغير وكبير
طوبى لمن جعله طراز هيكله ويل لمن جعل محروما من هذا الفضل العظيم
لو كنت صاحب الكلمة ما نبذت كتاب الله وراء ظهرك (f. 92a) اذ ارسل

اليك من لدن عزيز حكيم انّا بلوناك به ما وجدناك على ما ادّعيت
قم وتدارك ما فات عنك سوف تفنى الدنيا وما عندك ويبقى الملك
لله ربّك وربّ آبائك الاوّلين لا ينبغى لك ان تقتصر الامور على ما
تهوى به هويك اتّق زفرات المظلوم ان احفظه من سهام الظالمين بما
فعلت تختلف الامور فى مملكتك وتخرج الملك من كفّك جزاء عملك اذًا
تجد نفسك فى خسران مبين وتأخذ الزلازل كلّ القبائل فى هناك الّا
بان تقوم على نصرة هذا الامر وتتبع الروح فى هذا السبيل المستقيم
اغرّك عزّك لعمرى انّه لا يدوم وسوف (f. 92[b]) يزول الّا بان تتمسّك
بهذا الحبل المتين ، قد نرى الذلة تسعى عن ورئك وانت من
الراقدين ، ينبغى لك اذا سمعت النداء من شطر الكبرياء تدع ما
عندك وتقول لبّيك يا اله من فى السموات و الارضين ، ان يا ملك قد
كنّا بامّ العراق الى ان حمّ الفراق توجّهنا الى ملك الاسلام بامره فلمّا
اتيناه ورد علينا من اولى النفاق ما لا يتمّ بالاوراق بذلك ناح سكّان
الفردوس و اهل حظائر القدس ولكنّ القوم فى حجاب غليظ قل
اتعترضون على الذى جائكم ببيّنات الله و برهانه ثم حجّته واياته ان
هى من تلقاء نفسه بل من لدن من بعثه وارسله بالحق و جعله سراجًا
(f. 93[a]) للعالمين ، قد اشتدّ علينا الامر فى كلّ يوم بل فى كلّ ساعة الى
ان اخرجونا من السجن وادخلونا فى السجن الاعظم بظلم مبين ،
اذا قيل باىّ جرم حبسوا قالوا انّهم ارادوا ان يجدّدوا الدين لو كان
القديم هو المختار ، عندكم لم تركتم ما شرع فى التورية و الانجيل
تبيّنوا يا قوم لعمرى ليس لكم اليوم من محيص ان كان هذا جرمى
قد سبقنى فى ذلك محمّد رسول الله ومن قبله الروح ومن قبله الكليم ،
وان كان ذنبى اعلاء كلمة الله و اظهار امره فانا اوّل المذنبين ،
لا أبدّل هذا الذنب بملكوت ملك السموات و الارضين ، انّا لمّا
وردنا السجن اردنا ان نبلّغ الملوك رسالات ربّهم العزيز الحميد ،
(f. 93[b]) و لو انّا بلّغناهم ما امرت به فى الواح شتّى تلك مرّة اخرى

فضلًا من الله لعلّ يعرفون الربّ اذ أتى على السحاب بسلطان مبين ' كلّما ازداد البلاء زاد البهاء فى حبّ الله و امره بحيث ما منعنى ما ورد علىّ من جنود الغافلين لو يسترونني فى اطباق التراب يجدونني راكبًا على السحاب وداعيًا الى الله المقتدر القدير انّى فديت نفسى فى سبيل الله واشتاق البلاياء فى حبّه ورضائه يشهد بذلك ما انا فيه من البلاياء التى ما حملها احد من العالمين وينطق كلّ شعر من شعراتى بما نطق شجر الطور وكلّ عرق من عروقى يدع الله ويقول يا ليت قطعت فى سبيلك لحيوة العالم و اتّحاد من فيه كذلك قضى (f. 94ª) الامر من لدن عليم خبير و اعلم انّ الرعيّة امانات الله بينكم ان احفظوهم كما تحفظون انفسكم ايّاكم ان تجعلوا الذياب رعاة الاغنام و ان يمنعكم الغرور والاستكبار عن التوجّه الى الفقراء و المساكين لو تشرب رحيق الحيوان من كؤس كلمات ربّك الرحمن لتصل الى مقام تنقطع عمّا عندك و تصيح باسمى بين العالمين ان اغسل نفسك بماء الانقطاع هذا الذكر الذى اشرق من افق الابداع انه يطهّرك عن غبار الدنيا دع القصور لاهل القبور و الملك لمن اراد ثم اقبل الى الملكوت هذا ما اختاره الله لك لو انت من المقبلين انّ الذين ما اقبلوا الى الوجه فى هذا الظهور (f. 94ᵇ) انّهم غير احياء يحرّكهم الهوى كيف يشاء الّا انّهم من الميّتين · لو تحبّ ان تحمل ثقل الملك ان احمله لنصرة امر ربّك تعالى هذا المقام الذى من فاز به فاز بكلّ الخير من لدن عليم حكيم ان اطلع من افق الانقطاع باسمى ثم اقبل الى الملكوت بامر ربّك المقتدر القدير قم بين العباد بسلطانى قل يا قوم قد اتى اليوم و فاحت نفحات الله بين العالمين انّ الذين اعرضوا عن الوجه اولئك غلبت عليهم اهواء انفسهم الّا انّهم من الهائمين زيّن جسد الملك بطراز اسمى وقم على تبليغ امرى هذا خير لك عمّا عندك و يرفع الله به اسمك بين الملوك انّه على كلّ شىء قدير ان (f. 95ª) امش بين الناس باسم الله و سلطانه لتظهر منك

اثاره بين العالمين ان اشتعل بهذه النار التى اوقدها الرحمن فى قطب الأكوان لتحدث منك حرارة حبّه فى افئدة المقبلين ان اسلك سبيلى ثم اجذب القلوب بذكرى العزيز المنيع قل انّ الذى لم تنتشر منه نفحات قميص ذكر ربّه الرحمن فى هذا الزمان لن يصدق عليه اسم الانسان انّه ممّن اتّبع الهوى سوف يجد نفسه فى خسران عظيم قل يا قوم هل ينبغى لكم ان تنسبوا انفسكم الى الرحمن و ترتكبوا مـــا ارتكبه الشيطان لا وجمال السبحان لو انتم من العارفين (f. 95ᵇ) قدّسوا قلوبكم عن حبّ الدنيا و السنكم عن الافتراء واركانكم عمّا يمنعكم عن التقرّب الى الله العزيز الحميد قل الدنيا هى اعراضكم عن مطلع الوحى و اقبالكم بما لا ينفعكم وما منعكم اليوم عن شطر الله انّه اصل الدنيا ان اجتنبوا عنها وتقرّبوا الى المنظر الأكبر هذا المقرّ المشرق المنير طوبى لمن لم يمنعه شىء عن ربّه انّه لا بأس عليه لو يتصرّف فى الدنيا بالعدل لانّا خلقنا كلّ شىء لعبادنا الموحّديـــن يا قوم ان تقولوا ما لا تفعلوا فما الفرق بينكم والذين قالوا الله ربّنا فلمّا اتى فى ظلل الغمام اعرضوا و استكبروا على الله (f. 96ᵃ) العزيز العليم يا قوم لا تسفكوا الدماء ولا تحكموا على نفس الّا بالحق كذلك امرتم من لدن عليم خبير انّ الذين يفسدون فى الارض بعد اصلاحها اولئك تجاوزوا عمّا حدّد فى الكتاب فبئس مثوى المعتدين قد كتب الله لكلّ نفس تبليغ امره والذى اراد ما اُمر به ينبغى له ان يتّصف بالصفات الحسنة اوّلا ثم يبلّغ الناس لتجذب بقوله قلوب المقبلين و من دون ذلك لا يؤثّر ذكره فى افئدة العباد كذلك يعلّمكم الله انّه لهو الغفور الرحيم انّ الذين يظلمون ويأمرون الناس بالعدل يكذّبهم بما يخرج من افواههم اهل الملكوت (f. 96ᵇ) والذين يطوفون حول عرش ربّكم العزيز الجميل يا قوم لا ترتكبوا ما تضيع به حرمتكم و حرمة الامر بين العباد و ايّاكم ان تقرّبوا ما تنكره عقولكم اتّقوا الله ولا تتّبعوا الغافلين لا تخانوا (sic) فى اموال الناس

كونوا امناء فى الارض ولا تحرموا الفقراء عمّا اتيكم الله من فضله انّه يعطيكم ضعف ما عندكم انّه لهو المعطى الكريم قل قد قدّرنا التبليغ بالبيان ايّاكم ان تجادلوا مع احد والذى اراد التبليغ خالصًا لوجه ربّه يؤيّده روح القدس ويلهمه ما يستنير به صدر العالم وكيف صدور المريدين يا اهل البهاء سخّروا مدائن القلوب بسيوف (f. 97ᵃ) الحكمة و البيان ان الذين يجادلون باهواء انفسهم اولئك فى حجاب مبين قل سيف الحكمة احرّ من الصيف و احدّ من سيف الحديد لو انتم من العارفين ان اخرجوه باسمى وسلطانى ثم افتحوا به مدائن افئدة الذين استحصنوا فى حصن الهوى كذلك يامركم ربّكم الابهى اذ كان جالسًا تحت سيوف المشركين ان اطّلعتم على خطيئة ان استروها ليستر الله عنكم انّا لهو الستار ذو الفضل العظيم يا ملأ الاغنياء ان رأيتم فقيرًا لا تستكبروا عليه تفكّروا فيما خلقتم منه قد خلق كلّ من ماء مهين عليكم بالصدق به تزيّن هياكلكم و ترفع اسمائكم (f. 97ᵇ) وتعلوا مراتبكم بين الخلق ولدى الحقّ لكم اجر عظيم يا ملأ الارض ان استمعوا ما يأمركم به القلم من لدن مالك الامم فاعلموا ان الشرائع قد انتهت الى الشريعة المنشعبة من البحر الاعظم ان اقبلوا اليها امرًا من لدنّا انّا كنّا حاكمين فانظروا العالم كهيكل انسان اعتراه الامراض وبُرئه منوط باتّحاد من فيه ان اجتمعوا على ما شرعناه لكم ولا تتّبعوا سبل المختلفين قد انتهت الاعياد الى العيدين الاعظمين الاوّل ايّام فيها تجلّى الله باسمائه الحسنى على من فى السموات و الارضين و الاخر يوم فيه بعثنا من بشّر العباد بهذا النبأ العظيم وآخرين فى يومين (f. 98ᵃ) كذلك حُدّد فى الكتاب من لدن مقتدر قدير تلك اربعة كاملة وعن ورائها ان اشتغلوا باموركم ولا تمنعوا انفسكم عن الاقتراف و الصنايع كذلك قضى الامر وأتى الحكم من لدن ربّكم العليم الحكيم قل يا ملأ القسيسين والرهبان كلوا ما احلّه الله ولا تجتنبوا اللحوم قد اذن الله لكم اكلها الّا فى ايام

معدودات فضلاً من لدنه انّه لهو العزيز الكريم ضعوا ما عندكم
خذوا ما اراده الله هذا خير لكم ان انتم من العارفين قد كتبنا
الصوم تسعة عشر يوما فى اعدل الفصول وعفونا ما دونها فى هذا الظهور
المشرق المنير كذلك فصّلنا وتبيّنا (f. 98b) لكم ما امرتم به لتتّبعوا
اوامر الله وتجتمعوا على ما قدّر لكم من لدن عزيز حكيم ، انّ ربّكم
الرحمن يحبّ ان يرى من فى الاكوان كنفس واحدة و هيكل واحد
ان اغتنموا فضل الله ورحمته فى تلك الايّام التى ما رأت عين
الابداع شبهها طوبى لمن نبذ ما عنده ابتغاء لما عند الله نشهد انّه من
الفائزين ، ان يا ملك ان اشهد بما شهد الله لذاته بذاته قبل خلق
سمائه و ارضه انّه لا اله الّا انا الواحد الفرد المتعالى العزيز المنيع ،
قم بالاستقامة الكبرى على امر ربّك الابهى كذلك امرت فى هذا
اللوح البديع انّا ما اردنا لك الّا ما هو خير لك عمّا على الارض
كلّها (f. 99a) و يشهد بذلك كلّ الاشياء وعن ورائها هذا الكتاب
المبين تفكّر فى الدنيا وشأن اهلها انّ الذى خلق العالم لنفسه قد
حبس فى اخرب الديار بما اكتسبت ايدى الظالمين وعن افق السجن
يدع الناس الى فجر الله العلىّ العظيم ، هل تفرح بما عندك من الزخارف
بعد الذى تعلم انّها ستفنى او تسرّ بما تحكم على شبر من الارض بعد
الذى كلّها لم يكن عند اهل البهاء الّا كسواد عين نملة ميتة دعها لاهلها
ثم اقبل الى مقصود العالمين اين اهل الغرور وقصورهم فانظر فى قبورهم
لتعتبر بما جعلناها عبرة للناظرين لو تأخذك نفحات الوحى (f. 99b) لتفرّ
من الملك مقبلا الى الملكوت وتنفق ما عندك للتقرّب الى هذا المنظر
الكريم انّا نرى اكثر العباد عبدة الاسماء كما تريهم يلقون انفسهم
فى المهالك لابقاء اسمائهم بعد الذى يشهد كلّ ذى دراية انّ الاسم
لا ينفع احدًا بعد موته الّا بان ينسب الى الله العزيز الحميد كذلك
سلّطت عليهم الاوهام جزاء اعمالهم فانظر فى قلّة عقولهم يبتغون ما لا ينفعهم
بمنتهى الجدّ و الاجتهاد و لو تسئلهم هل ينفعكم ما اردتم تجدهم متحيّرين

ولو ينصف احد يقول لا وربّ العالمين هذا شأن الناس وما عندهم دعهم فى
خوضهم ثم ولّ وجهك شطر الله هذا ما ينبغى لك (f. 100ª) ان استنصح
بما نصحت من لدن ربّك و قل ان الحمد لك يا اله من فى السموات
و الارضين ، انّ يا ملك الروس[1] ان استمع نداء الله الملك القدّوس
ثم اقبل الى الفردوس مقرّ الذى فيه استقرّ من سمّى بالاسماء الحسنى
بين ملأ الاعلى و فى ملكوت الانشاء باسم الله البهىّ الابهى ايّاك
ان يحجبك هويك عن التوجّه الى وجه ربّك الرحمن الرحيم انّا
سمعنا ما ناديت به موليك فى نجويك لذا هاج عرف عنايتى
وماج بحر رحمتى واجبناك بالحقّ انّ ربّك هو العليم الحكيم قد نصرنى احد
سفرائك اذ كنت فى السجن تحت السلاسل والاغلال بذلك كتب الله
لك مقامًا لم (f. 100ᵇ) يحط به علم احد الّا هو ايّاك ان تبدّل هذا المقام
العظيم ، انّ ربّك لهو القادر على ما يشاء يمحوا ما اراد ويثبت وعنده
علم كلّ شىء فى لوح حفيظ ، ايّاك ان يمنعك الملك عن المالك انّه قد اتى
بملكوته وتنادى الذرّات قد ظهر الربّ بمجده العظيم ، قد اتى الاب
والابن فى الواد المقدّس يقول لبّيك اللهمّ لبّيك والطور يطوف حول البيت
والشجر ينادى باعلى النداء قد اتى الوهّاب راكبًا على السحاب طوبى
لمن تقرّب اليه ويل للمبعدين قم بين الناس بهذا الامر المبرم ثم ادع
الامم الى الله العلىّ العظيم لا تكن من الذين كانوا ان يدعوا الله باسم
من الاسماء فلما اتى (f. 101ª) المسمّى كفروا به واعرضوا عنه الى ان
افتوا عليه بظلم مبين وانظر ثم اذكر الايّام التى فيها اتى الروح وحكم
عليه هيرودس قد نصر الله الروح بجنود الغيب[2] وحفظه بالحقّ وارسله الى
ارض اخرى وعدًا من عنده انّه لهو الحاكم على ما يريد انّ ربّك يحفظ
ما يشاء لو يكون فى قطب البحر او فى فم الثعبان او تحت سيوف الظالمين

1) Ici commence la «lettre au roi des Russes»; cf. Browne II, 969 et 1007. M. Browne a très-bien vu que dans son manuscrit la lettre n'est pas complète.
2) Ici finit le mscr. de M. Browne.

طوبى لملك ما منعته سبحات الجلال عن التوجّه الى مشرق الجمال و نبذ ما عنده ابتغاء ما عند الله آلا انّه من خيرة الخلق لدى الحقّ يصلّين عليه اهل الفردوس و الذين يطوفون حول العرش فى البكور والأصيل ان استمع ندائى مرّة اخرى (f. 101ᵇ) من شطر سجنى ليطّلعك بما ورد على جمالى من مظاهر جلالى و تعرف صبرى بعد قدرتى واصطبارى بعد اقتدارى وعمرى لو تعرف ما نزل من قلمى وتطّلع بخزائن امرى و لئالى اسرارى فى بحور اسمائى واواعى كلماتى لتفدى نفسك فى سبيلى حبًّا لاسمى وشوقا الى ملكوتى العزيز المنيع فاعلم جسمى تحت سيوف الأعداء وجسدى فى بلاياء لا تحصى ولكنّ الروح فى بشارة لا يعادلها فرح العالمين اقبل الى قبلة العالم بقلبك و قل يا ملأ الارض اكفرتم بالذى استشهد فى سبيله من اتى بالحقّ بنبأ ربّكم العلىّ العظيم قل هذا نبأ استبشرت به افئدة النبيّين و المرسلين هذا لهو المذكور (f. 102ᵃ) فى قلب العالم و الموعود فى صحائف الله العزيز الحكيم ، قد ارتفعت ايادى الرسل للقائى الى الله العزيز الحميد ، يشهد بذلك ما نزّل فى الالواح من لدن مقتدر قدير ، منهم من نام فى فراقى ومنهم من حمل الشدائد فى سبيلى ومنهم من فدى نفسه لجمالى ان انتم من العارفين ، قل انّى ما اردت وصف نفسى بل نفس الله لو انتم من المنصفين ، لا يرى فىّ الّا الله و امره لو انتم من المتبصّرين ، قل انّى انا المذكور بلسان اشعيا وزيّن باسمى التورية والانجيل كذلك قضى الامر فى الواح ربّكم الرحمن انه شهد لى وانا اشهد له والله على ما اقول شهيد قل ما (f. 102ᵇ) نزّلت الكتب الّا لذكرى يجد منها كلّ مقبل عرف اسمى وثنائى و الذى فتح فؤاده يسمع من كلّ كلمة منها قد اتى الحقّ انه لمحبوب العالمين انّ لسانى ينصحكم خالصًا لوجه الله وقلمى يتحرّك على ذكركم بعد الذى لا يضرّنى ضرّ من على الارض و اعراضهم ولا ينفعنى اقبال الخلائق اجمعين انّا نذكّركم بما امرنا به وما نريد منكم شيئًا الّا تقرّبكم الى ما ينفعكم فى الدنيا و الآخرة قل انقتلون الذى يدعوكم الى الحيوة الباقية اتّقوا الله ولا تتّبعوا كلّ جبّار عنيد قل يا

ملأ الغرور اترون انفسكم فى القصور و سلطان الظهور فى اخرب البيوت
لا لعمرى انتم فى القبور لو تكوننّ من (f. 103ᵃ) الشاعرين ، انّ الذى
لم يهتزّ من نسمة الله فى ايّامه انّه من الاموات لدى الله مالك الاسماء
والصفات قوموا عن قبور الهوى مقبلا الى ملكوت ربّكم مالك العرش
والثرى لتروا ما وعدتم به من قبل من لدن ربّكم العليم ، اتظانّون
ينفعكم ما عندكم سوف يملكه غيركم وترجعون الى التراب من غير ناصر
ومعين ، لا خير فى حيوة يأتيه الموت ولا لبقاء يدركه الفنا ولا لنعمة تتغيّر
دعوا ما عندكم و اقبلوا الى نعمة الله التى نزلت بهذا الاسم البديع ،
كذلك غرّد لك القلم الاعلى باذن ربّك الابهى اذا سمعت وقرأت قل
لك الحمد يا اله العالمين ، بما ذكرتنى بلسان مظهر نفسك اذ كان
(f. 103ᵇ) مقيّدًا فى السجن الاعظم لعتق العالمين ، طوبى لملك ما منعه
الملك عن مالكه و اقبل الى الله بقلبه انّه ممّن فاز بما اراد الله العزيز
الحكيم ، سوف يرى نفسه من ملوك ممالك الملكوت ، انّ ربّك لهو
المقتدر على ما يشاء يعطى من يشاء ما يشاء و يمنع عمّن يشاء ما اراد
انّه لهو المقتدر القدير ، يا ايّتها الملكة فى اللوندرة[1] ان استمعى نداء
ربّك مالك البريّة من السدرة الالهيّة انّه لا اله الّا انا العزيز الحكيم
ضعى ما على الارض ثم زيّنى رأس الملك باكليل ذكر ربّك الجليل انّه
قد اتى فى العالم بمجده الاعظم وكمل ما ذكر فى الانجيل قد تشرّف برّ
الشام بقدوم ربّه مالك الانام واخذ سكر خمر الوصول (f. 104ᵃ) شطر
الجنوب و الشمال ، طوبى لمن وجد عرف الرحمن و اقبل الى مشرق الجمال
فى هذا الفجر المبين ، قد اهتزّ المسجد الاقصى من نسمات ربّه الابهى
والبطحاء من نداء الله العلىّ الاعلى اذًا كلّ حصاة منها تسبّح الربّ بهذا
الاسم العظيم دعى هويك ثم اقبلى بقلبك الى مولاك القديم انّا نذكرك
لوجه الله ونحبّ ان يعلوا اسمك بذكر ربّك خالق الارض و السماء انّه

1) C'est la lettre à la «reine à Londres»; cf. Browne, II, 969—71 et 1006—1007.

على ما اقول شهيد قد بلغنا انك منعت بيع الغلمان والاماء هذا ما حكم به الله فى هذا الظهور البديع قد كتب الله لك جزاء ذلك انه موفّى اجور المحسنين ان تتّبعى ما ارسل اليك من لدن عليم خبير انّ (f. 104ᵇ) الذى اعرض واستكبر بعد ما جائته البيّنات من لدن منزل الآيات ليحبط الله عمله انّه عليكلّشيئقدير ، انّ الاعمال تقبل بعد الاقبال من اعرض عن الحقّ انّه من احجب الخلق كذلك قدّر من لدن عزيز قدير ، وسمعنا انّك اودعت زمام المشاورة بايادي الجمهور نعم ما عملت لانّ بها تستحكم اصول ابنية الامور و تطمئنّ قلوب من فى ظلّك من كلّ وضيع وشريف ، ولكن ينبغى لهم بان يكونوا امناء بين العباد ويرون انفسهم وكلاء لمن على الارض كلّها هذا ما وعظوا به فى اللوح من لدن مدبّر حكيم ، واذا توجّه احد الى المجمع يحوّل طرفه الى الافق الاعلى (f. 105ᵃ) ويقول يا الهى اسئلك باسمك الابهى بان تؤيّدنى على ما تصلح به امور عبادك وتعمر به بلادك انّك انت على كلّ شىء قدير طوبى لمن يدخل المجمع لوجه الله ويحكم بين الناس بالعدل الخالص الا انّه من الفائزين يا اصحاب المجلس فى هناك وديار اخرى تدبّروا وتكلّموا فيما يصلح به العالم وحاله لو انتم من المتوسّمين فانظروا العالم كهيكل انسان انّه خلق صحيحًا كاملًا فاعترته الامراض بالاسباب المختلفة المتغائرة وما طابت نفسه فى يوم بل اشتدّ مرضه بما وقع تحت تصرّف اطبّاء غير حاذقة الذين ركبوا مطيّة الهوى وكانوا من الهائمين (f. 105ᵇ) وان طاب عضو من اعضائه فى عصر من الاعصار بطبيب حاذق بقت اعضاء اخرى فيما كان كذلك ينبّئكم العليم الخبير و اليوم نريه تحت ايدى الذين اخذهم سكر خمر الغرور على شأن لا يعرفون خير انفسهم فكيف هذا الامر الاوعر الخطير ان سعى احد من هؤلاء فى صحّته لم يكن مقصوده الّا بان ينتفع به اسمًا كان او رسمًا لذا لا يقدر على برئه الّا على قدر مقدور والذى جعله الله الدرياق الاعظم و السبب الاتمّ لصحّته هو اتّحاد من على الارض على امر واحد وشريعة واحدة هذا لا يمكن ابدًا الّا بطبيب حاذق كامل مؤيّد

لعمری هذا (f. 106a) لهو الحقّ وما بعده الّا الضلال المبين كلّما اتى ذاك السبب الاعظم و اشرق ذاك النور من مشرق القدم منعه المتطبّبون وصاروا سحابًا بينه وبين العالم لذا ما طاب مرضه و بقى فى سقمه الى الحين انّهم لم يقدروا على حفظه وصحّته والذى كان مظهر القدرة بين البريّة منع عمّا اراد بما اكتسبت ايدى المتطبّبين فانظروا فى هذه الايّام التى اتى جمال القدم و الاسم الاعظم لحيوة العالم واتّحادهم انّهم قاموا عليه باسياف شاحذة وارتكبوا ما فزع به روح الامين الى ان جعلوه مسجونا فى اخرب البلاد مقام الذى انقطعت عن ذيله ايادى (f. 106b) المقبلين ، اذا قيل لهم اتى مصلح العالم قالوا قد تحقّق انّه من المفسدين ، بعد الذى ما عاشروا معه و يرون انّه ما حفظ نفسه فى اقلّ من حين ، كان فى كلّ الاحيان بين ايادى اهل الطغيان مرّة حبسوه وطورا اخرجوه وتارة داروا به البلاد ، كذلك حكموا علينا و الله على ما اقول عليم ، اولئك من اجهل الخلق لدى الحقّ يقطعون اعضادهم و لا يشعرون ، يمنعون الخير من انفسهم و لا يعرفون ، مثلهم كمثل الصبيان لا يعرفون المفسد من المصلح و الشرّ من الخير قد نريهم اليوم فى حجاب مبين ، يا معشر الامراء لمّا صرتم سحابا لوجه الشمس و منعتموها (f. 107a) عن الاشراق ان استمعوا ما ينصحكم به القلم الاعلى لعلّ تستريح به انفسكم ثم الفقراء و المساكين ، نسئل الله بان يؤيّد الملوك على الصلح انه لهو القادر على ما يريد ، يا معشر الملوك[1] انّا نريكم فى كلّ سنة تزدادون مصارفكم وتحملونها على الرعيّة ان هذا الّا ظلم عظيم ، اتّقوا زفرات المظلوم و عبراته ولا تحملوا على الرعيّة فوق طاقتهم ولا تخربوهم لتعمير قصوركم ان اختاروا لهم ما تختارونه لانفسكم كذلك نبيّن لكم ما ينفعكم ان انتم من المتفرّسين ، انّهم خزائنكم ايّاكم ان تحكموا عليهم ما لا حكم به الله و ايّاكم ان تسلموها بايدى السارقين بهم تحكمون وتأكلون (f. 107b) وتغلبون و عليهم تستكبرون ان هذا الّا امر عجيب ، لمّا

1) Cf. plus haut, p. 147—148.

نبذتم الصلح الاکبر عن ورائکم تمسّکوا بهذا الصلح الاصغر لعلّ به تصلح اموركم و الذين فی ظلّكم على قدر يا معشر الأمرين ' ان اصلحوا ذات بينكم اذًا لا تحتاجون بكثرة العساكر ومهمّاتهم الّا على قدر تحفظون به ممالككم وبلدانكم ايّاكم ان تدعوا ما نصحتم به من لدن عليم امين ' ان اتّحدوا يا معشر الملوك به تسكن ارياح الاختلاف بينكم و تستريح الرعيّة ومن حولكم ان انتم من العارفين ان قام احد منكم على الآخر قوموا عليه ان هذا الّا عدل مبين كذلك وصّيناكم فی اللوح الذی ارسلناه من قبل تلك مرّة اخرى (f. 108ª) ان اتّبعوا ما نزّل من لدن عزيز حكيم ' ان يهرب احد الى ظلّكم ان احفظوه ولا تسلموه كذلك يعظكم القلم الاعلى من لدن عليم خبير ' ايّاكم ان تفعلوا ما فعل ملك الاسلام اذ اتيناه بامره حكم علينا وكلائه بالظلم الذی به ناحت الاشياء واحترقت اكباد المقرّبين ' تحرّكهم ارياح الهوى كيف تشاء ما وجدنا لهم من قرار ألا انّهم من الهائمين ' ان يا قلم القدم ان امسك القلم دعهم ليخوضوا فی اوهامهم ثم اذكر الملكة لعلّ تتوجّه بالقلب الاطهر الى المنظر الاكبر ولا تمنع البصر عن النظر الى شطر ربّها مالك القدر وتطّلع بما نزّل فی الالواح والزبر من لدن خالق البشر الذی به (f. 108ᵇ) اظلمت الشمس وكسف القمر وارتفع النداء بين السموات والارضين ' ان اقبلی الى الله وقولی يا مالكی انا المملوك وانت مالك الملوك قد رفعت يد الرجاء الى سماء فضلك ومواهبك فانزل علىّ من سحاب جودك ما يجعلنی منقطعًا عن دونك ويقرّبنی اليك ای ربّ اسئلك باسمك الذی جعلته سلطان الاسماء ومظهر نفسك لمن فی الارض والسماء بان تخرق الاحجاب التی حالت بينی وبين عرفان مطلع اياتك و مشرق وحيك انّك انت المقتدر العزيز الكريم ای ربّ لا تحرمنی من نفحات قميص رحمانيّتك فی ايّامك واكتب لی ما كتبته لامائك اللآئی آمنّ بك و باياتك وفزن بعرفانك (f. 109ª) واقبلن بقلوبهنّ الى افق امرك انّك انت مولى العالمين وارحم الراحمين ' ثم ايّدنی يا الهی على ذكرك بين امائك ونصرة امرك فی ديارك ثم اقبل

منّی مـا فـات عنّی عند طلوع انوار وجهك انّك انت علیکلّشیئقدیر، والبهآء لك یا من بیدك ملکوت ملك السموات والارضین،

Le reste de la page, f. 109ª, est resté en blanc.

Au f. 109ᵇ on lit d'abord à l'encre rouge:

١٥٢

سجع مهر اقدس

انه لبهآء الله لمن فی ملکوت الامر و
الخلق و مصباح الهدی لمن فی السموات
و الارضین

mais ces lignes, à l'exception toutefois des chiffres ١٥٢, sont biffées. Ensuite on lit, également à l'encre rouge ces mots

b) هذه صورة ما کتب علی ظهر کتاب السلطان

هو الله تعالی

et puis à l'encre noire la pièce suivante, qui occupe le reste du f. 109ᵇ et le f. 110ª:

نسئل الله بان یبعث احدًا من عباده وینقطعه (sic) عن الامکان ویزیّن قلبه بطراز القوّة والاطمینان لینصر ربّه بین ملأ الاکوان واذا اطّلع بما نزل لحضرة السلطان یقوم ویأخذ الکتاب باذن ربّه العزیز الوهّاب ویمشی مسرعًا الی مقرّ السلطان واذا ورد مقرّ سریره ینزل فی الخان ولا یعاشر مع احد الی ان یخرج ذات یوم ویقوم علی معبره واذا ظهرت طلایع السلطنة برفع الکتاب (f. 110ª) بکمال الخضوع والاداب و یقول قد ارسل من لدی المسجون وینبغی له ان یکون علی شأن ان یأمر السلطان بالقتل لا یضطرب فی نفسه ویسرع الی مقرّ الفدا ویقول ای ربّ لك الحمد بما جعلتنی ناصرا لامرك وقدّرت لی الشهادة فی سبیلك فوعزّتك لا أبدّل هذا الکأس بکأوس العالمین، لانّك ما قدّرت لها من بدیل ولا یعادلها الکوثر و السلسبیل وان ترکه وما تعرّض علیه یقول لك الحمد یا

ربّ العالمين ، انّى رضيت برضائك وما قدّرته لى فى سبيلك ولو انّى
اردت ان تصبغ الارض بدمى فى حبّك ولكن ما اردته هو خير لى انّك
تعلم ما فى نفسى ولا اعلم ما فى نفسك وانت العليم الخبير ،

Cette pièce contient donc les instructions de Béhâ au porteur de la „lettre *au shâh Nâcireddîn de Perse*“ qui se trouve sur les f. f. suivants (f. 110ᵇ—143ᵃ).

M. Browne nous apprend, l. c., II, 956 et 957, d'après des informations recueillies en Perse, que

„It was considered desirable that this letter should be sent by a special messenger, and on the announcement of this, several volunteers stepped forward, from the number of whom a youthful believer, now known amongst the Bábís as *Badí*ʿ „the Wonderful“, was selected. Travelling on foot from Acre to Teherán he succeeded, on his arrival at the Persian capital, in delivering his letter to the Sháh as the latter was riding through the streets, saying as he did so, „I bring a command (*farmán*) to you“. The Sháh, thinking that the sense of awe produced in him by the Royal Presence had bewildered him so that he did not know what he was saying, remarked, „You mean a *petition*“. „No“, answered Badí, „I mean what I say: a *command* from one whose authority is higher than yours“. When the Sháh understood whence the letter came, and who the writer was, he ordered Badíʿ to be put to death, which was done by branding him with red-hot bricks. I have heard that as the executioners were lifting up the bricks with iron tongs to apply them to his body, he cried out, „It is not necessary for you to trouble yourselves: I welcome death in such a cause“, and, seizing the bricks in his own hands, pressed them to his bosom“.

Cet événement se serait passé d'après le même savant l. c., I, p. 520 „probably about a. D. 1869“.

Il paraîtrait donc, si ce récit est exact, que le messager bâby a quelque peu désobéi à son maître qui lui avait prescrit, comme on a pu le voir des instructions citées plus haut, d'approcher Sa Majesté Persane ou plutôt طلايع السلطنة (ses serviteurs) بكمال الخضوع والاداب „avec toute humilité et politesse“ et de lui apprendre que le message

venait de la part „du prisonnier". S'adresser au souverain de la Perse, en lui disant „j'ai un fermân pour vous" etc., — cela n'est certes pas l'humilité parfaite dont parle l'hérésiarque. Mais la faute en revient, peut-être, à Béhâ lui-même qui, tout en recommandant à l'envoyé de se soumettre, quoiqu'il advienne, à la décision de Dieu, représente la mort comme beaucoup plus désirable que la vie. „Je voudrais bien teindre la terre de mon sang pour l'amour de toi, ô Seigneur" — devra se dire l'envoyé, si on ne le tue pas et si on ne le touche pas — „mais ce que tu veux est meilleur pour moi, car tu connais toutes mes pensées et moi, je ne connais point tes intentions". C'est donc gaiment que les disciples de Behâ vont à la mort; ils se résignent à vivre pour que la volonté du Seigneur soit faite. Cette soif de la mort est très-certainement un indice de la vivacité de la secte et lui promet un avenir plein de succès, si elle réussit à se donner après la mort de Béhâ un chef exerçant la même autorité sur ses disciples.

J'oserai cependant, précisément parce que la volonté du chef[1]) fait loi chez les bâbys, exprimer des doutes quant à quelques détails du récit recueilli par M. Browne. Il est beaucoup plus probable que l'envoyé a exécuté ponctuellement les ordres du maître. Il se sera présenté humblement et poliment au camp royal avec prière de l'admettre en présence de S. Majesté Persane. Il aura éprouvé plusieurs refus et alors seulement il aura déclaré qu'il était bâby et avait des révélations à faire sur les menées de la secte. Une fois en présence du Shâh, il lui aura simplement dit qu'il était „l'envoyé du prisonnier", ni plus ni moins, et aura subi les conséquences de ses actions le sourire aux lèvres.

Dans la capitale de la Perse, cela va sans dire, le bruit se répandit aussitôt qu'un adhérent de l'hérésie détestable avait dit des impertinences au souverain, l'avait menacé de la plus terrible vengeance au cas où il refuserait d'embrasser la nouvelle doctrine etc. Ces bruits étaient naturellement colportés à l'intention et des fidèles musulmans, et des diplomates étrangers. Quant à la date de l'événement, j'ai toutes raisons de croire qu'il s'est passé au *mois de Juillet*

1) N'oublions pas que le chef est pour le croyant la Divinité même.

de l'année 1869, indiquée par M. Browne. Le message lui-même est un document qui mérite sans contredit d'être reproduit en entier. M. Browne en a donné une courte analyse, II, 958—60.

c) f. 110b ١٥٣

هذا ما نزّل فى الهيكل لحضرة السلطان

هو الله تعالى شأنه العظمة والاقتدار

يا ملك الأرض اسمع نداء هذا المملوك انّى عبدٌ آمنت بالله وآياته وفديت نفسى فى سبيله ويشهد بذلك ما انا فيه من البلاياء التى ما حملها احد من العباد وكان ربّى العليم على ما اقول شهيدًا ، ما دعوت الناس الّا الى الله ربّك وربّ العالمين ، وورد علىّ فى حبّه ما لا رأت عين الابداع شبهها يصدّقنى فى ذلك عباد الذين ما منعتهم سبحات البشر عن التوجّه الى المنظر الاكبر وعن ورائهم من عنده علم كلّ شىء فى لوح حفيظ ، كلّما امطرت سحاب القضاء سهام (f. 111a) البلآء فى سبيل الله مالك الاسماء اقبلت اليها و يشهد بذلك كلّ منصف خبير كم من ليالٍ فيها استراحت الوحوش فى كنائسها و الطيور فى اوكارها و كان الغلام فى السلاسل و الاغلال ولم يجد لنفسه ناصرًا ولا معينا ان اذكر فضل الله عليك اذ كنت فى السجن مع انفس معدودات واخرجك منه ونصرك بجنود الغيب والشهادة الى ان ارسلك السلطان الى العراق بعد الذى كشفنا له بانّك ما كنت من المفسدين انّ الذين اتّبعوا الهوى واعرضوا عن التقوى اولئك فى ضلال مبين و الذين يفسدون فى الارض ويسفكون الدماء ويأكلون اموال الناس بالباطل (f. 111b) نحن بريئٌ منهم و نسئل الله بان لا يجمع بيننا و بينهم لا فى الدنيا ولا فى الآخرة الّا بان يتوبوا اليه انّه هو ارحم الراحمين ، انّ الذى توجّه الى الله ينبغى له بان يكون ممتازًا فى كلّ الاعمال عمّا سوٰيه ويتّبع ما امر به فى الكتاب كذلك قضى الامر فى كتاب مبين ، والذين نبذوا امر الله وراء ظهورهم و اتّبعوا اهوائهم اولئك فى خطأ عظيم ، يا سلطان افسمك بربّك الرحمن بان تنظر الى العباد

بلحظات اعين رأفتك و تحكم بينهم بالعدل ليحكم الله لك بالفضل انّ ربّك لهو الحاكم على ما يريد ستفنى الدنيا وما فيها من العزّة والذلّة ويبقى الملك لله الملك العليّ العليم قل انه اوقد (f. 112ª) سراج البيان ويمدّه بدهن المعانى و ,تنبيان تعالى ربّك الرحمن من ان يقوم مع امره خلق الاكوان ، انه يظهر ما يشاء بسلطانه ويحفظه بقبيل من الملائكة المقرّبين ، هو القاهر فوق خلقه و الغالب على بريّته انّه لهو العليم الحكيم يا سلطان انّى كنت كاحد من العباد وراقدا على المهاد مرّت علىّ نسايم السبحان و علّمنى علم ما كان ليس هذا من عندى بل من لدن عزيز عليم ، وامرنى بالنداء بين الارض والسماء و بذلك ورد علىّ ما تذرّفت به عيون العارفين ما قرئت ما عند الناس من العلوم وما دخلت المدارس فاسئل المدينة (f. 112ᵇ) التى كنت فيها لتوقن بانّى لست من الكاذبين ، هذا ورقة حرّكتها ارياح مشيّة ربّك العزيز الحميد ، هل لها استقرار عند هبوب ارياح عاصفات لا ومالك الاسماء والصفات بل تحرّكها كيف تريد ليس للعدم وجود تلقاء القدم قد جاء امره المبرم وانطقنى بذكره بين العالمين ، انّى لم اكن الّا كالميّت تلقاء امره قلّبتنى يد ارادة ربّك الرحمن الرحيم ، هل يقدر احد ان يتكلم من تلقاء نفسه بما يعترض به عليه العباد من كلّ وضيع و شريف ، لا فوالذى علّم القلم اسرار القدم ، الّا من كان مؤيّدًا من لدن مقتدر قدير ، يخاطبنى القلم الاعلى ويقول لا تخف ان (f. 113ª) اقصص لحضرة السلطان ما ورد عليك انّ قلبه بين اصبعى ربّك الرحمن لعلّ يستشرق من افق قلبه شمس العدل والاحسان كذلك كان الحكم من لدى الحكيم منزولاً قل يا سلطان فانظر بطرف العدل الى الغلام ثم احكم بالحقّ فيما ورد عليه انّ الله قد جعلك ظلّه بين العباد واية قدرته لمن فى البلاد ان احكم بيننا وبين الذين ظلمونا من دون بيّنة ولا كتاب منير انّ الذين فى حولك يحبّونك لانفسهم و الغلام يحبّك لنفسك وما اراد الّا ان يقرّبك الى مقرّ الفضل ويقلّبك الى يمين العدل وكان ربّك على ما اقول شهيدًا (f. 113ᵇ) ان يا سلطان

لو تسمع صرير القلم الاعلى وهدير ورقاء البقاء على افنان السدرة المنتهى فى ذكر الله موجد الاسماء وخالق الارض والسماء ليبلغك الى مقام لا ترى فى الوجود الّا تجلّى حضرة المعبود وترى الملك احقر شىء عندك تضعه لمن اراد وتتوجه الى افق كان بانوار الوجه مضيئا ولا تحمل ثقل الملك ابدا الّا لنصرة ربّك العلىّ الاعلى اذًا يصلّينّ عليك اهل ملأ الاعلى حبّذا لهذا المقام الاسنى لو ترتقى اليه بسلطان كان باسم الله معروفا و من الناس من قال انّ الغلام ما اراد الّا ابقاء اسمه ومنهم من قال انه اراد الدنيا لنفسه بعد الذى ما وجدت فى ايّامى مقرّ الامن على قدر (f. 114a) الذى اضع رجلى عليه كنت فى كلّ الاحيان فى غمرات البلاياء التى ما اطّلع بها احد الّا الله انه قد كان على ما اقول عليمًا كم من ايّام اضطربت فيها احبّتى لضرّى وكم من ليالٍ ارتفع فيها نحيب البكاء من اهلى خوفا لنفسى ولا ينكر ذلك الّا من كان عن الصدق محرومًا و الذى لا يرى لنفسه الحيوة فى اقلّ من آن هل يريد الدنيا فيا عجبًا من الذين يتكلّمون باهوائهم وهاموا فى بريّة النفس و الهوى سوف يسئلون عمّا قالوا يومئذ لا يجدون لانفسهم حميمًا ولا نصيرًا ومنهم من (f. 114b) قال انه كفر بالله بعد الذى يشهد كلّ جوارحى بانّه لا اله الّا هو والذين بعثهم بالحقّ وارسلهم بالهدى اولئك مظاهر اسمائه الحسنى ومطالع صفاته العليا ومهابط وحيه فى ملكوت الانشاء وبهم تمّت حجّة الله على ما سوٰيه ونصبت راية التوحيد وظهرت آية التجريد وبهم اتّخذ كلّ نفس الى ذى العرش سبيلًا نشهد ان لا اله الّا هو لم يزل كان ولم يكن معه من شىء ولا يزال يكون بمثل ما قد كان تعالى الرحمن من ان يرتقى الى ادراك كنهه افئدة اهل العرفان او يصعد الى معرفة ذاته ادراك من فى الاكوان هو المقدّس عن عرفان دونه والمنزّه عن ادراك ما سواه انه كان فى ازل الازال (f. 115a) عن العالمين غنيّا واذكر الايّام التى فيها اشرقت شمس البطحا عن افق مشيّة ربّك العلىّ الاعلى اعرض عنه العلماء واعترض عليه الادباء لتطّلع بما كان اليوم فى حجاب النور مستورًا واشتدّت عليه الامر من كلّ الجهات

الى ان تغرّق من فى حوله بامره كذلك كان الامر من سماء العزّ منزولا
ثم اذكر اذ دخل احد منهم على النجاشى وتلى عليه سورة من القران قال
لمن حوله انّها نزّلت من لدن عليم حكيم من صدّق بالحسنى وآمن بما اتى
به عيسى لا يسعه الاعراض عمّا قرء انّا (f. 115b) نشهد له كما نشهد لما
عندنا من كتب الله المهيمن القيّوم ؛ تالله يا ملك لو تسمع نغمات الورقاء
التى تغنّ على الافنان بفنون الالحان بامر ربّك الرحمن لتدع الملك عن
ورائك وتتوجّه الى المنظر الاكبر المقام الذى كان كتاب الفجر عن افقه
مشهودًا و تنفق ما عندك ابتغاءً لما عند الله اذًا تجد نفسك فى علوّ العزّة
والاستعلاء وسموّ العظمة والاستغناء كذلك كان الامر فى امّ البيان من قلم
الرحمن مسطورًا لا خير فيما ملكته اليوم فسوف يملكه غدًا غيرك ان اختر
لنفسك ما اختاره الله لاصفيائه انّه يعطيك فى ملكوته ملكا كبيرًا نسئل
الله بان يؤيّد (f. 116a) حضرتك على اصغاء الكلمة التى منها استضاء
العالم ويحفظك عن الذين كانوا عن شطر القرب بعيدًا ؛ سبحانك اللهمّ
يا الهى كم من رؤس نصبت على القناة فى سبيلك وكم من صدور
استقبلت السهام فى رضائك وكم من قلوب تشبّكت لارتفاع كلمتك
و انتشار امرك وكم من عيون تذرّفت فى حبّك اسئلك يا مالك الملوك
وراحم المملوك باسمك الاعظم الذى جعلته مطلع اسمائك الحسنى و مظهر
صفاتك العليا بان ترفع سُبحات التى حالت بينك وبين خلقك و منعتهم
عن التوجّه الى افق وحيك ثم اجتذبهم يا الهى (f. 116b) بكلمتك العليا
عن شمال الوهم والنسيان الى يمين اليقين و العرفان ليعرفوا ما اردت
لهم بجودك وفضلك و يتوجّهوا الى مظهر امرك ومطلع اياتك يا الهى انت
الكريم ذو الفضل العظيم لا تمنع عبادك عن البحر الاعظم الذى جعلته حاملا
للئالى علمك وحكمتك ولا تطردهم عن بابك الذى فتحته على من فى سمائك
وارضك اى ربّ لا تدعهم بانفسهم لانّهم لا يعرفون ويهربون عمّا هو خير لهم
ممّا خلق فى ارضك فانظر اليهم يا الهى بلحظات اعين الطافك ومواهبك
وخلّصهم عن النفس و الهوى ليتقرّبوا الى افقك الاعلى ويجدوا حلاوة ذكرك

و لذّة (f. 117ᵃ) المائدة التى نزّلت من سماء مشيّتك وهواء فضلك لم يزل
احاط كرمك الممكنات وسبقت رحمتك الكائنات لا اله الّا انت الغفور
الرحيم سبحانك يا الهى انت تعلم بانّ قلبى ذاب فى امرك و يغلى دمى
فى كلّ عرقى من نار حبّك وكلّ قطرة منه يناديك بلسان الحال يا ربّى
المتعال فاسفكنى على الارض فى سبيلك لينبت منها ما اردته فى الواحك
وسترته عن انظر عبادك الّا الذين شربوا كوثر العلم من ايادى فضلك
وسلسبيل العرفان من كأس عطائك وانت تعلم يا الهى بانّى ما اردت
فى امر الّا امرك وما قصدت فى ذكر الّا ذكرك وما تحرّك (f. 117ᵇ) قلمى
الّا وقد اردت به رضائك و اظهار ما امرتنى به بسلطانك ترانى يا الهى
متحيّرًا فى ارضك ان اذكر ما امرتنى به يعترض علىّ خلقك وان اترك
ما امرت به من عندك اكون مستحقًّا لسياط قهرك وبعيدًا عن رياض
قربك لا فوعزّتك اقبلت الى رضائك واعرضت عمّا تهوى به انفس عبادك
وقبلت ما عندك وتركت ما يبعّدنى عن مكامن قربك ومعارج عزّك
فوعزّتك بحبّك لا اجزع عن شىء وفى رضائك لا افزع من بلاياء الارض
كلّها ليس هذا الّا بحولك وقوّتك و فضلك وعنايتك من غير استحقاق
بذلك فيا الهى هذا كتاب اريد ان ارسله الى السلطان وانت تعلم
بانّى ما اردت (f. 118ᵃ) منه الّا ظهور عدله لخلقك وبروز الطافه لاهل
مملكتك وانّى لنفسى ما اردت الّا ما اردته ولا اريد بحولك الّا ما تريد
عدمت كينونة تريد منك دونك فوعزّتك رضائك منتهى املى ومشيّتك
غاية رجائى فارحم يا الهى هذا الفقير الذى تشبّث بذيل غنائك وهذا
الذليل الذى يدعوك بانّك انت العزيز العظيم ، ايّد يا الهى حضرة
السلطان على اجراء حدودك بين عبادك و اظهار عدلك بين خلقك ليحكم
على هذه الفئة كما يحكم على ما دونهم انّك انت المقتدر العزيز الحكيم

١٥٢

حسب الاذن واجازهٔ سلطان زمان (f. 118ᵇ) اين عبد از مقرّ سرير
سلطانى بعراق عرب توجّه نمود دوازده سنه در آن ارض ساكن ودر مدّت

توقّف شرح احوال در پیشگاه سلطانی معروض نشد و همچنین بدول خارجه اظهاری نرفت متوکّلا علی الله در آن ارض ساکن تا آنکه یکی از مأمورین وارد عراق شد وبعد از ورود در صدد اذیّت جمعی فقرا افتاده هر روز باغوای بعضی از علمای ظاهره وغیره متعرّض این عباد بوده مع انکه ابدًا خلاف دولت وملّت ومغایر اصول و آداب اهل مملکت از این عباد ظاهر نشده واین عبد بملاحظه انکه مبادا از افعال معتدین امری منافی رای جهان آرای سلطانی (f. 119ª) احداث شود لذا اجمالی بباب وزارت خارجه میرزا سعید خان اظهار رفت تا در پیشگاه حضور معروض دارد و بانچه حکم سلطانی صدور یابد معمول کردد مدّتها کذشت و حکمی صدور نیافت تا انکه امر بمقامی رسید که بیم ان بود بغتة فسادی بر پا شود وخون جمعی ریخته کردد لا بدًّا (sic) حفظًا لعباد الله معدودي بوالی عراق توجّه نمودند اکر بنظر عدل در انچه واقع شده ملاحظه فرمائید بر مرأت قلب منیر روشن خواهد شد که انچه واقع شده نظر بمصلحت بوده وچارهٔ جز آن بر حسب ظاهر نه ذات شاهانه شاهد و (f. 119ᵇ) کواهند که در هر بلد که معدودی از این طایفه بوده اند نظر بتعدّی بعضی از حکّام نار حرب وجدال مشتعل میشد و لکن این فانی بعد از ورود عراق کلّ را از فساد ونزاع منع نموده وکواه این عبد عمل اوست چه که کلّ مطّلعند و شهادت میدهند که جمعیّت این حزب در عراق اکثر از جمیع بلدان بوده مع ذلك احدی از حد خود تجاوز ننموده وبنفسی متعرّض نشده قریب پانزده سنه میشود که کلّ ناظرًا الی الله ومتوکّلا علیه ساکنند و انچه بر ایشان وارد شد صبر نموده اند وبحق کذاشته اند وبعد از ورود این عبد باین بلد که (f. 120ª) موسوم بادرنه است بعضی از اهل عراق وغیره از معنی نصرت که در کتب الهی نازل شده سؤال نموده اند اجوبهٔ شتّی در جواب ارسال یکی از آن اجوبه در این ورقه عرض میشود تا در پیشگاه حضور واضح کردد که این عبد جز صلاح و اصلاح بامری ناظر نبوده واکر بعضی از الطاف الهیّه که من غیر استحقاق عنایت فرموده واضح ومکشوف

نباشد این قدر معلوم میشود که بعنایت واسعه ورحمت سابقه قلب را از طراز عقل محروم نفرموده صورت کلماتیکه در معنی نصرت عرض شد این است ،

هو الله تعالی

معلوم بوده که حقّ جلّ ذکره مقدّس است (f. 120b) از دنیا وانچه در اوست ومقصود از نصرت این نبوده که نفسی بنفسی محاربه ویا مجادله نماید سلطان یفعل ما یشاء ملکوت انشارا از برّ وبحر بید ملوك کذاشته وایشانند مظاهر قدرت الهیّه علی قدر مراتبهم اکر در ظلّ حق وارد شوند از حق محسوب والّا انّ ربّك لعلیم وخبیر و انچه حق جلّ ذکره از برای خود خواسته قلوب عباد اوست که کنائز ذکر ومحبّت ربّانیّه وخزائن علم و حکمت الهیّه اند لم یزل ارادهٔ سلطان لا یزال این بوده که قلوب عبادرا از اشارات دنیا وما فیها طاهر نماید تا قـابل انوار تجلّیات ملیك اسما وصفات شوند پس باید در مدینهٔ قلب بیکانه راه (f.121a) نیابد تا دوست یکانه بمقرّ خود آید یعنی تجلّی اسما وصفاتش نه ذاته تعالی چه که آنسلطان بیمثال لا زال مقدّس از صعود ونزول بوده وخواهد بود پس نصرت الیوم اعتراض بر احدی ومجادله با نفسی نبوده ونخواهد بود بلکه محبوب آن است که مدائن قلوب که در تصرّف جنود نفس وهوی است بسیف بیان وحکمت وتبیان مفتوح شود لذا هر نفسیکه ارادهٔ نصرت نماید باید اوّل بسیف معانی وبیان مدینهٔ قلب خود را تصرّف نماید واز ذکر ما سوی الله محفوظ دارد وبعد بمداین قلوب توجّه کند این است مقصود از نصرت ابدًا (f. 121b) فساد محبوب حق نبوده ونیست وانچه از قبل بعضی از جهّال ارتکاب نموده اند ابدًا مرضیّ نبوده ان تقتلوا فی رضاه لخیر لکم من ان تقتلوا الیوم باید احبّای الهی بشأنی در ما بین عباد ظاهر شوند که جمیع را بافعال خود برضوان ذی الجلال هدایت نمایند قسم بآفتاب افق تقدیس که ابدًا دوستان حق ناظر بارض واموال فانیهٔ او نبوده ونخواهند بود حق لا زال ناظر بقلوب عباد خود بوده واین هم نظر بعنایت کبری

است که شاید نفوس فانیه از شئونات ترابیّه طاهر ومقدّس شوند وبمقامات باقیه وارد کردند والّا آنسلطان حقیقی بنفسه لنفسه مستغنی از کلّ بوده نه از حبّ ممکنات (f. 122ª) نفعی باو راجع ونه از بغضشان ضرّی وارد کلّ از امکنهٔ ترابیّه ظاهر وباو راجع خواهند شد وحقّ فردًا واحدًا در مقرّ خود که مقدّس از مکان وزمان وذکر وبیان واشاره ووصف وتعریف وعلوّ و دنوّ بوده مستقرّ ولا یعلم ذلك الّا هو ومن عنده علم الکتاب لا اله الّا هو العزیز الوهّاب انتهی ولکن حسن اعمال منوط بانکه ذات شاهانه بنفسه بنظر عدل وعنایت در آن نظر فرمایند وبعرایض بعضی من دون بیّنة وبرهان کفایت نفرمایند ، نسئل الله بان یؤیّد السلطان علی ما اراد وما اراد ینبغی ان یکون مراد العالمین وبعد این عبدرا (f.122ᵇ) باستانبول احضار نمودند با جمعی از فقراء وارد آنمدینه شدیم وبعد از ورود ابدًا با احدی ملاقات نشد چه‌که مطلبی نداشتیم و مقصودی نبود جز انکه ببرهان برکلّ مبرهن کردد که این عبد خیال فساد نداشته و ابدًا با اهل فساد معاشر نه فوالّذی انطق لسان کلّ شیء بثناء نفسه نظر بمراعات بعضی مراتب توجّه بجهتی صعب بوده ولکن لحفظ نفوس این امور واقع شده انّ ربّی یعلم ما فی نفسی وانه علی ما اقول شهید ملك عادل ظل اللّهست در ارض باید کلّ در سایهٔ عدلش ماوی کیرند ودر ظلّ فضلش بیاسایند این مقام تخصیص وتحدید (f. 123ª) نیست که مخصوص ببعضی دون بعضی شود چه که ظلّ از مظلّ حاکی است حق جل ذکره خود را ربّ العالمین فرموده زیرا که کلّ را تربیت فرموده ومیفرماید فتعالی فضله الذی سبق الممکنات ورحمته التی سبقت العالمین این بسی واضح است که صواب یا خطا علی زعم القوم این طایفه امریکه بآن معروفند انرا حق دانسته واخذ کرده اند لذا از ما عندهم ابتغاءً لما عند الله کذشته اند وهمین کذشتن از جان در سبیل محبّت رحمن کواهی استٔ صادق وشاهدی است ناطق علی ما هم یدّعون ایا مشاهده شده که عاقل من غیر دلیل وبرهان از جان بکذرد واکر کفته شود این قوم (f. 123ᵇ) مجنونند این

بسی بعید است چه که منحصر بیك نفس ودو نفس نبوده بلکه جمعی کثیر
از هر قبیل از کوثر معارف الهی سرمست شده بشهد فدا در ره دوست
بجان ودل شتافته اند اکر این نفوس که لله از ما سویه کذشته اند
وجان ومال در سبیلش ایثار نموده اند تکذیب شوند بکدام حجّت وبرهان
صدق قول دیکران علی ما هم علیه در محضر سلطان ثابت میشود مرحوم
حاجی سیّد محمّد اعلی الله مقامه واغمسه فی لجّة بحر رحمته وغفرانه با انکه
از اعلم علمای عصر بودند واتقی وازهد اهل زمان خود وجلالت قدر
شان بمرتبهٔ بوده که السن بریّه کلّ بذکر وثنایش ناطق (f. 124ª) وبزهد
وورعش موقن در غزای با روس با انکه خود فتوای جهاد فرمودند واز
وطن معروف بنصرت دین با علم مبین توجّه نمودند مع ذلك ببطش یسیر
از خیر کثیر کذشتند ومراجعت فرمودند یالیت کشف الغطاء وظهر ما ستر
عن الابصار واین طایفه بیست سنه متجاوز است که در ایّام ولیالی
بسطوة غضب خاقانی معذّب واز هبوب عواصف قهر سلطانی هریك
بدیاری افتاده اند چه مقدار از اطفال که بی پدر مانده اند وچه مقدار
از آباء که بی پسر کشته اند وچه قدر از امّهات که از بیم وخوف جرأت
انکه بر اطفال مقتول خود نوحه نمایند نداشته اند (f. 124ᵇ) وبسی از
عباد که در عشّی با کمال غنا وثروت بوده اند ودر اشراق در نهایت فقر
وذلّت مشاهده شده اند ما من ارض الّا وقد صبغت من دمائهم وما
من هواءٍ الّا وقد ارتفعت الیه زفراتهم و در این سنین معدودات من غیر
تعطیل از سحاب قضا سهام بلا باریده ومع جمیع این قضایا وبلایا نار حبّ
الهی در قلوبشان بشأنی مشتعل که اکر کلّ را قطعه قطعه نمایند از حبّ
محبوب عالمیان نکذرند بلکه بجان مشتاق و املند انچه در سبیل الهی
وارد شود أی سلطان نسمات رحمت رحمن این عباد را تقلیب فرموده
وبشطر احدیّه کشیده کواه عاشق صادق در آستین (f. 125ª) باشد ولکن
بعض از علمای ظاهره قلب انور ملیك زمان را نسبت بمحرمان حرم رحمن
وقاصدان کعبهٔ عرفان مکدّر نموده اند ای کاش رای جهان ارای پادشاهی

بر آن قرار میکرفت که این عبد با علمای عصر مجتمع میشد ودر حضور حضرت
سلطان اتیان حجّت وبرهان مینمود این عبد حاضر واز حقّ امل که
چنین مجلسی فراهم اید تا حقیقت امر در ساحت حضرت سلطان واضح
ولایح کردد ، وبعد الامر بیدك وانا حاضر تلقاء سریر سلطنتك فاحکم لی او
علیّ خداوند رحمن در فرقان که حجّت باقیه است ما بین ملأ اکوان
میفرماید فتمنّوا (f. 125ᵇ) الموت ان کنتم صادقین تمنّای موت را برهان
صدق فرموده وبر مرأت ضمیر منیر معلوم است که الیوم کدام حزبند که
از جان در سبیل معبود عالمیان کذشته اند واکر کتب استدلالیّه این قوم
در اثبات ما هم علیه بدماء مسفوکه فی سبیله تعالی مرقوم میشد هر اینه
کتب لا یحصی ما بین بریّه ظاهر و مشهود بود حال چکونه این قوم را که
قول و فعلشان مطابق است میتوان انکار نمود و نفوسی را که از یك ذرّه
اعتبار در سبیل مختار نکذشته ونمیکذرند تصدیق نمود بعضی از علما که این
بنده را تکفیر نموده اند ابدًا ملاقات ننموده اند و این عبد را ندیده
اند واز (f. 126ᵃ) مقصود مطّلع نشده اند ومع ذلك قالوا ما ارادوا
و یفعلون ما یریدون هر دعوی را برهان باید محض قول واسباب زهد
ظاهره نبوده ترجمهٔ چند فقره از فقرات صحیفهٔ مکنونهٔ فاطمیّه صلوات الله
علیها که مناسب مقام است بلسان پارسی عرض میشود تا بعضی از امور
مستوره در پیشکاه حضور مکشوف شود ومخاطب این بیانات در صحیفهٔ
مذکوره که بکلمات مکنونه الیوم معروفست قومی هستند که در ظاهر بعلم
وتقوی معروفند ودر باطن مطیع نفس و هوی میفرماید ای بیوفایان چرا
در ظاهر دعوی شبانی کنید ودر (f. 126ᵇ) باطن ذئب اغنام من شده اید مثل
شما مثل ستارهٔ قبل از صبح است که در ظاهر درّی وروشن است ودر باطن
سبب اضلال وهلاکت کاروانهای مدینه ودیار من است وهمچنین میفرماید
ای بظاهر اراسته وبباطن کاسته مثل تو مثل اب تلخ صافی است که کمال
لطافت وصفا از او در ظاهر مشاهده شود وچون بدست صرّاف ذائقهٔ
احدیّه افتد قطرهٔ از آن را قبول نفرماید تجلّی آفتاب در تراب ومرات

هر دو موجود و لکن از فرقدان تا ارض فرقدان بلکه فرق بی منتها در میان و هم چنین میفرماید ای پسر دنیا بسا سحرکاهان تجلّی عنایت (f. 127ᵃ) من از مشرق لا مکان بمکان تو آمد وتورا در بستر راحت بغیر مشغول دید وچون برق روحانی بمقرّ عزّ نورانی رجوع نمود ودر مکامن قرب نزد جنود قدس اطهار نداشتم وخجلت تورا نه پسندیدم وهم چنین میفرماید ای مدّعی دوستی من در سحرکاهان نسیم عنایت من بر تو مرور نمود وتورا در فراش غفلت خفته یافت و بر حال تو کریست وباز کشت انتهی لذا در بیشکاه عدل سلطانی نباید بقول مدّعی اکتفا رود ودر فرقان که فارق بین حق وباطل است میفرماید یا ایّها الذین آمنوا ان جائکم فاسق بنبأ فتبیّنوا ان تصیبوا قوما (f. 127ᵇ) بجهالة فتصبحوا علی ما فعلتم نادمین ودر حدیث شریف وارد لا تصدّقوا النمّام بر بعضی از علما امر مشتبه شده واین عبد را ندیده اند وان نفوس که ملاقات نموده اند شهادت میدهند که این عبد بغیر ما حکم الله فی الکتاب تکلّم ننموده وباین آیهٔ مبارکه ذاکر قوله تعالی هل تنقمون منّا الّا ان امنّا بالله وما انزل الینا وما انزل من قبل ای پادشاه زمان چشمهای این اوارکان بشطر رحمت رحمن متوجّه و ناظر و البتّه این بلایارا رحمت کبری از پی واین شداید عظمی را رخاء عظیم از عقب ولکن امید چنان است که حضرت (f. 128ᵃ) سلطان بنفسه در امور توجّه فرمایند که سبب رجای قلوب کردد واین خیر محض است که عرض شد وکفی بالله شهیدا ، سبحانك اللهمّ یا الهی اشهد بانّ قلب السلطان قد کان بین اصبعی قدرتك لو ترید قلّبه[1] یا الهی الی شطر الرحمة والاحسان وانّك انت المتعالی المقتدر المنّان ، لا اله الّا انت العزیز المستعان ، در شرایط علما میفرماید ، وامّا من کان من الفقهاء صائنا لنفسه حافظا لدینه مخالفا لهواه مطیعا لامر مولاه فللعوام ان یقلّدوه الی آخر ، واکر پادشاه زمان

1) Évidemment pour قلّبْنَه.

باین بیان که از لسان مظهر وحی رحمن جاری شده ناظر شوند ملاحظه
(f. 128b) میفرمایند که متّصفین باین صفات وارده در حدیث شریف اقلّ
از کبریت احمرند لذا هر نفسیکه مدّعی علم است قولش مسموع نبوده
ونیست وهمچنین در ذکر فقهای اخر الزمان میفرماید فقهاء ذلك الزمان
اشرّ فقهاء تحت ظل السماء منهم خرجت الفتنة و الیهم تعود وهمچنین
میفرماید اذا ظهرت رایة الحقّ لعنها اهل الشرق والغرب واکر این
احادیث را نفسی تکذیب نماید ثبوت آن بر این عبد است چون مقصود
اختصار است لذا تفصیل رواة عرض نشد علمائیکه فی الحقیقه از کأس
انقطاع آشامیده اند ابدًا متعرّض این عبد نشده اند چنـانچه
(f. 129a) مرحوم شیخ مرتضی اعلی الله مقامه واسکنه فی ظلّ قباب عنایته
در ایّام توقّف در عراق اظهار محبّت میفرمودند و بغیر ما اذن الله در این
امر تکلّم ننمودند نسئل الله بان یوفّق الکلّ علی ما یحبّ ویرضی حال جمیع
نفوس از جمیع امور چشم پوشیده اند وباذیّت این طایفه متوجّهند چنانچه
اکر از بعضی که بعد از فضل باری در ظلّ مرحمت سلطانی آرمیده (sic)
اند وبنعمت غیر متناهیه متنعّمند سؤال شود که در جزای نعمت سلطانی
چه خدمت اظهار نموده اید بحسن تدبیر مملکتی بر ممالك افزودید ویا
بامری که سبب آسایش رعیّت (f. 129b) وآبادی مملکت وابقای ذکر
خیر دولت شود توجّه نموده اید جوابی ندارند جز انکه جمعی را صدق
ویاکذب باسم بابی در حضور سلطان معروض دارند وبعد بقتل وتاراج
مشغول شوند چنانچه در تبریز ومنصوریّهٔ مصر بعضی را فروختند وزخارف
کثیره اخذ نمودند وابدًا در پیشگاه حضور سلطان عرض نشده کلّ این
امور نظر بآن واقع شده که این فقرا را بی معین یافته اند از امور خطیره
کذشته اند وباین فقرا پرداخته اند طوایف متعدّده وملل مختلفه در ظلّ
سلطان مستریحند یك طایفه هم این قوم باشند بلکه باید علوّ همّت وسموّ
(f.130a) فطرت ملازمان سلطانی بشأنی مشاهده شود که در تدبیر آن باشند
که جمیع ادیان در . ایهٔ سلطان در ایند وما بین کلّ بعدل حکم رانند

اجرای حدود الله محض عدلست وکلّ بان راضی بلکه حدود الهیّه سبب
وعلّت حفظ بریّه بوده وخواهد بود بقوله تعالی ولکم فی القصاص حیوة یا
اولی الالباب از عدل حضرت سلطان بعید است که بخطای نفسی جمعی
از نفوس مورد سیاط غضب شوند حق جلّ ذکره میفرماید لا تزر وازرة وزر
اخری و این بسی معلوم که در هر طایفه عالم وجاهل عاقل و غافل فاسق
ومتّقی (f. 130b) بوده وخواهد بود وارتکاب امور شنیعه از عاقل بعید
است چه که عاقل یا طالب دنیاست و یا تارك آن اکر تارك است البتّه
بغیر حق توجّه ننماید واز این کذشته خشیة الله اورا از ارتکاب افعال
منهیّهٔ مذمومه منع نماید واکر طالب دنیاست اموریکه سبب وعلّت
اعراض عباد ووحشت من فی البلاد شود البتّه ارتکاب ننماید بلکه
باعمالیکه سبب اقبال ناس است عامل شود پس مبرهن شد که اعمال
مردوده از انفس جاهله بوده وخواهد بود نسئل الله بان یحفظ عباده من
التوجّه الی غیره ویقرّبهم الیه انه علیکلّشیئقدیر([1] (f. 131a) سبحانك اللهم
یا الهی تسمع حنینی وتری حالی وضرّی و ابتلائی وتعلم ما فی نفسی
ان کان ندائی خالصا لوجهك فاجذب به قلوب بریّتك الی افق سماء
عرفانك وقلّب السلطان الی یمین عرش اسمك الرحمن ثم ارزقه یا الهی
نعمة التی نزّلت من سماء کرمك وسحاب رحمتك لینقطع عمّا عنده ویتوجّه
الی شطر الطافك ، ای ربّ ایّده علی نصرة امرك واعلاء کلمتك بین خلقك
ثم انصره بجنود الغیب والشهادة لیسخّر المداین باسمك ویحکم علی من
علی الارض کلّها بقدرتك وسلطانك یا من بیدك ملکوت الایجاد و انّك
انت (f. 131b) الحاکم فی المبدأ والمعاد لا اله الّا انت المقتدر العزیز
الحکیم ، بشأنی امر را در پیشکاه حضور سلطانی مشتبه نموده اند که اکر
از نفسی از این طایفه عمل قبیحی صادر شود انرا از مذهب این عباد
میشمرند فوالله الذی لا اله الا هو این عبد ارتکاب مکاره را جایز
ندانسته تا چه رسد بانچه صریحا در کتاب الهی نهی آن نازل شده حق

1) Sic, en un mot.

ناس را از شرب خمر نهی فرموده وحرمت آن در کتاب الهی نازل وثبت شده وعلمای عصر کثّر الله امثالهم طرّا ناس را از این عمل شنیع نهی نموده اند مع ذلك بعضی مرتکبند حال جزای این عمل بنفوس غافله راجع وان مظاهر عزّ (f. 132ª) تقدیس مقدّس ومبرّا یشهد بتقدیسهم کلّ الوجود من الغیب والشهود بلی این عباد حق را یفعل ما یشاء ویحکم ما یرید میدانند وظهورات مظاهر احدیّه را در عالم ملکیّه محال ندانسته اند واکر نفسی محال داند چه فرق است ما بین او وقومیکه ید الله را مغلول دانسته اند و اکر حق جلّ ذکره را مختار دانند باید هر امری که از مصدر حکم ان سلطان قدم ظاهر شود کلّ قبول نمایند لا مفرّ و لا مهرب لاحد الّا الی الله لا عاصم ولا ملجأ الّا الیه وامریکه لازم است اتیان دلیل وبرهان مدّعی علی ما یقول ویدّعی دیکر اعراض ناس از عالم وجاهل منوط نبوده (f. 132ᵇ) ونخواهد بود ' انبیا که لئالی[1] بحر احدیّه ومهابط وحی الهیّه اند محلّ اعراض واعتراض ناس واقع شده اند چنانچه میفرماید وهمّت کلّ امّة برسولهم لیأخذوه وجادلوا بالباطل لیدحضوا به الحقّ وهم چنین میفرماید ما یأتیهم من رسول الّا کانوا به یستهزئون در ظهور خاتم انبیا وسلطان اصفیا روح العالمین فدا ملاحظه فرمایند که بعد از اشراق شمس حقیقت از افق حجاز چه مقدار ظلم از اهل ضلال بر آنمظهر عزّ ذی الجلال وارد شده بشأنی عباد غافل بودند که اذیّت آن حضرت را از اعظم اعمال وسبب وصول بحقّ متعال میدانسته اند چه که (f. 133ª) علمای آنعصر در سنین اوّلیه از یهود ونصاری از آنشمس افق اعلی اعراض نمودند و باعراض آن نفوس جمیع ناس از وضیع وشریف بر اطفای نور آن نیّر افق معانی کمر بستند اسامی کلّ در کتب مذکور است از جمله وهب ابن راهب وکعب ابن اشرف وعبد الله ابیّ وامثال ان نفوس تا انکه امر بمقامی رسید که در سفك دم اطهر آنحضرت مجلس

---

1) = لآلی

شوری ترتیب دادند چنانچه حق جل ذکره خبر فرموده واذ یمکر بك الذین کفروا لیثبتوك او یقتلوك او یخرجوك و یمکرون و یمکر الله و الله خیر الماکرین وهم‌چنین میفرماید وان کان (f. 133b) کبر علیك اعراضهم فان استطعت ان تبتغی نفقًا فی الارض او سلّمًا فی السماء فتأتیهم بآیة ولو شاء الله لجمعهم علی الهدی فلا تکوننّ من الجاهلین تالله از مضمون این دو آیهٔ مبارکه قلوب مقرّبین در احتراق است وامثال این امور واردهٔ محققه از نظر محو شده وابدًا تفکّر ننموده ونمینمایند که سبب اعراض عباد در احیان ظهور مطالع انوار الهیّه چه بوده وهم چنین قبل از خاتم انبیا در عیسی ابن مریم عم ملاحظه فرمایند بعد از ظهور انظهر رحمن جمیع علما آنسازج ایمان را بکفر و طغیان نسبت داده اند تا بالآخره باجازهٔ حنّاس که‌اعظم علمای آنعصر بود و هم چنین قیافا (f. 134a) که اقضی القضاة بود بر آنحضرت وارد آوردند انچه را که قلم از ذکرش خجل وعاجز است ضاقت علیه الارض بوسعتها الی ان عرّجه الله الی السماء واکر تفصیل جمیع انبیا عرض شود بیم آن است که کسالت عارض کردد ومخصوص علمای توریة بر آنند که بعد از موسی عم نبیّ مستقلّ صاحب شریعت نخواهد آمد نفسی از اولاد داود ظاهر خواهد شد واو مروّج شریعت توریة خواهد شد تا باعانت او حکم توریة ما بین اهل شرق وغرب جاری ونافذ کردد و همچنین اهل انجیل محال دانسته اند که بعد از عیسی بن مریم عم صاحب امر جدید (f. 134b) از مشرق مشیّت الهی اشراق نماید ومستدلّ باین ایه شده اند که در انجیل است انّ السماء والارض یمکن ان تزولان ولکن کلام ابن الانسان لن یزول ابدًا وبر انند که انچه عیسی ابن مریم عم فرموده وامر نموده تغییر نیابد در یك مقام از انجیل میفرماید انّی ذاهب وآتٍ ، ودر انجیل یوحنّا هم بشارت داده بروح تسلّی دهنده که بعد از من میئاید ودر انجیل لوقا هم بعضی علامات مذکور است و لکن چون بعضی از علمای آنملّت هر بیانی را تفسیری بهوای خود نمودند لذا از مقصود محتجب ماندند ، فیا لیت اذنت لی یا سلطان

لنرسل الى حضرتك ما تقرّ به العيون و تطمئنّ به النفوس (f. 135a) ويوقن كلّ منصف بانّ عنده علم الكتاب وبعضى از ناس چون از جواب خصم عاجزند بحبل تحريف كتب متمسّكند وحال انكه ذكر تحريف در مواضع مخصوصه بوده لولا اعراض الجهلا واغماض العلماء لقلت مقالاً تفرح به القلوب و تطير الى هواء الذى يسمع من هزيز ارياحه انه لا اله الاّ هو ولكنّ الآن لعدم اقتضاء الزّمان منعت اللسان عن البيان وختم آناء التبيان الى ان يفتح الله بقدرته انه لهو المقتدر القدير ، سبحانك اللهمّ يا الهى اسئلك باسمك الذى به سخّرت من فى السموات والارض بان تحفظ سراج امرك بزجاجة قدرتك و الطافك لئلاّ (f. 135b) تمرّ عليه ارياح الانكار من شطر الذين غفلوا من اسرار اسمك المختار ثم زد نوره بدهن حكمتك انّك انت المقتدر على من فى ارضك وسمائك اى ربّ أسئلك بالكلمة العليا التى بها فزع من فى الارض و السماء الاّ من تمسّك بالعروة الوثقى بان لا تدعنى بين خلقك فارفعنى اليك وادخلنى فى ظلّ رحمتك و اشربنى زلال خمر عنايتك لأسكن فى خباء مجدك و قباب الطافك انّك انت المقتدر على ما تشاء وانّك انت المهيمن القيّوم ، يا سلطان قد خبت مصابيح الانصاف واشتعلت نار الاعتساف فى كلّ الاطراف الى ان جعلوا اهلى اسارى من الزوراء الى الموصل الحدباء[1] ليس هذا اوّل حرمة (f. 136a) هتكت فى سبيل الله ينبغى لكلّ نفس ان ينظر ويذكر فيما ورد على آل الرسول اذ جعلهم القوم اسارى وادخلوهم فى دمشق الفيحاء وكان بينهم سيّد الساجدين وسند المقرّبين وكعبة المشتاقين روح ما سويه فداه قيل لهم ءانتم الخوارج قال لا والله نحن عباد آمنّا بالله واياته وبنا افترّ ثغر الايمان ولاحت اية الرحمن وبذكرنا سالت البطحا وماطت[2] ظلمة التى حالت بين الارض والسماء قيل احرّمتم ما احلّه الله او حلّلتم ما حرّمه الله

---

1) Glose: الحدباء لقب الموصل

2) Glose: ماطت اى زالت

قال نحن اوّل من اتّبع اوامر الله ونحن اصل الامر ومبدئه واوّل كلّ خير ومنتهاه نحن اية القدم وذكره بين الامم قيل اتركتم القران قال فينا انزله الرحمن ونحن (f. 136[b]) نسائم السبحان بين الاكوان ونحن شوارع التي انشعبت من البحر الاعظم الذى احى الله به الارض ويحييها به بعد موتها ومنّا انتشرت اياته وظهرت بيّناته وبرزت اثاره وعندنا معانيه واسراره قيل لايّ جرم مليتم[1] قال لحبّ الله وانقطاعنا عمّا سواه انّا ما ذكرنا عبارته عليه السلام بل رشّحنا رشحا من البحر الحيوان الذى كان مودعا فى كلماته ليحيى به المقبلون ويطّلعوا بما ورد على امناء الله من قوم سوء اخسرين ونرى اليوم يعترضون القوم على الذين ظلموا من قبل وهم يظلمون اشدّ ممّا ظلموا ولا يعرفون تالله انّى ما اردت الفساد بل تطهير العباد عن كلّ (f. 137[a]) ما منعهم عن التقرّب الى الله مالك يوم التناد كنت نائما على مضجعى مرّت علىّ نفحات ربّى الرحمن و ايقظتنى من النوم وامرنى بالنداء بين الارض والسماء وما كان هذا من عندى بل من عنده ويشهد بذلك سكّان جبروته وملكوته و اهل مدائن عزّه فونفسه الحقّ لا اجزع من البلايا فى سبيله ولا عن الرزايا فى حبّه ورضائه قد جعل الله البلاء غادية[2] لهذه الدسكرة الخضرآء وذبالة لمصباحه الذى به اشرقت الارض والسمآء هل يبقى لاحد ما عنده من ثروته او يغنيه غدا عن مالك ناصيته لو ينظر احد فى الذين ناموا تحت الرضام وجاوروا (f. 137[b]) الرغام[3] هل يقدر ان يميّز رمم جماجم[4] المالك من براجم[5] المملوك لا فومالك الملوك

1) Glose: مليتم اى ابتليتم

2) Gloses: غادية مطر الصباح ذبالة فتيلة السراج دسكره مزرعه

3) Gloses: رغام خاك مخلوط برمل است و[در اين]مقام مقصود خاك قبور است
رضام الحجار العظيمة در اين مقام مقصود سنك قبور است ،

4) Glose interlin.: جمع جمجمه كاسهٔسر

5) Glose interlin.: مفاصل اصابع

وهل يعرف الولاة من الرعاة[1] وهل يميّز اولى الثروة والغناء من الذى كان بلا حذاء[2] ووطاء تالله قد رفع الفرق الّا لمن قضى الحق وقضى بالحق اين العلماء و الفضلاء والامراء اين دقّة انظارهم وحدّة ابصارهم ورقّة افكارهم وسلامة اذكارهم واين خزائنهم المستورة وزخارفهم المشهورة و سررهم الموضونة و فرشهم الموضوعة هيهات قد صار الكلّ بورًا[3] وجعلهم قضاء الله هباءً منثورًا قد ثُلّ ما كنزوا وتشتّت ما جمعوا وتبدّد ما كنّوا اصبحوا لا يرى الّا اماكنهم الخاليه وسقوفهم الخاويه (f. 138a) وجذوعهم المنقعره وقشيبهم[4] الباليه انّ البصير لا يشغله المال عن النظر الى المآل و الخبير لا تمسكه الاموال عن التوجّه الى الغنىّ المتعال اين من حكم على ما طلعت الشمس عليها واسرف واستطرف فى الدنيا وما خلق فيها ، اين صاحب الكتيبة السمراء والراية الصفرا اين من حكم فى الزوراء[5] واين من ظلم فى الفيحاء واين الذين ارتعد الكنوز من كرمهم وقبض البحر عند بسط اكفّهم وهممهم و اين من طال ذراعه فى العصيان ومال ذرعه عن الرحمن اين الذى كان ان يجتبى اللذّات ويجتنى اثمار الشهوات اين ربّات الكمال وذوات الجمال اين (f. 138b) اغصانهم المتمايله وافنانهم المتطاوله وقصورهم العاليه وبساتينهم المعروشه واين دقّة اديمها ورقّة نسيمها وخرير[6] مائها وهزيز

1) Glose interlin.: جمع راعى

2) Gloses: حذاء نعل وطاء فراش قضى الحقّ اى وفى الحقّ قضى بالحقّ اى حكم بالحقّ

3) Gloses: بورًا هالك ، ثُلّ اى استفرغ تشتّت اى تفرّق

4) Glose: قشيب جديد

5) Gloses: زوراء لقب بغداد ومن حكم فيها بنو عبّاس ارتعد اى اضطرب فيحاء لقب دمشق الشام ومن ظلم فيها بنو اميّة ذرعه اى قلبه

6) Gloses: خرير صوت الماء هزيز صوت الرياح هدير صوت الورقاء حفيف صوت الشجر اذا تمرّ عليه الرياح قضيض حجر كبير و المقصود حجر القبر ركز صوت الخفى (sic)

ارياحها وهدير ورقائها وحفيف اشجارها و اين سحورهم المفترّه وثغورهم المبتسمه ، فواهًا لهم قد حبطوا الحضيض وجاوروا القضيض لا يسمع اليوم منهم ذكر ولا ركز ولا يعرف منهم امر ولا رمز ايمارون القوم وهم يشهدون ، اينكرون وهم يعلمون لم ادر بايّ واد يهيمون اما يرون يذهبون ولا يرجعون الى متى يغيّرون وينجدون ، يهبطون ويصعدون الم يأن للذين آمنوا ان تخشع قلوبهم لذكر الله (f. 139a) طوبى لمن قال او يقول بلى يا ربّ آن وهان وينقطع عمّا كان الى مالك الاكوان ومليك الامكان هيهات لا يحصد الّا ما زرع ولا يؤخذ الّا ما وضع الّا بفضل الله وكرمه هل حملت الارض بالذى لا تمنعه سبحات الجلال عن الصعود الى ملكوت ربّه العزيز المتعال وهل لنا من العمل ما يزول به العلل و يقرّبنا الى مالك العلل نسئل الله بان يعاملنا بفضله لا بعدله ويجعلنا ممّن توجّه اليه وانقطع عمّا سواه يا مليك قد رايت فى سبيل الله ما لا رأت عين ولا سمعت اذن قد انكرنى المعارف وضاق علىّ المخارف[1] قد نضب ضِحْضاح[2] السلامة واصفرّ ضَحْضاح (f. 139b) الراحة كم من البلايا نزلت وكم منها سوف تنزل امشى مقبلا الى العزيز الوهاب وعن ورائى تنساب الحباب ،[3] قد استهلّ مدمعى الى ان بلّ مضجعى وليس حزنى لنفسى تالله رأسى يشتاق الرماح فى حبّ مولاه وما مررت على شجر الّا وقد خاطبه فؤادى ياليت قطعت لاسى وصلب عليك جسدى فى سبيل ربّى بل بما ارى الناس فى سكرتهم يعمهون ولا يعرفون رفعوا اهوائهم و وضعوا الهمم كأنهم اتّخذوا امر الله هزوًا ولهوًا ولعبًا ويحسبون انّهم محسنون وفى حصن الامان هم محصنون ليس الامر كما يظنّون غدًا يرون ما ينكرون فسوف يخرجوننا (f. 140a) اولو الحكم والغنا ، من هذه الارض التى سمّيت بادرنه الى

1) Gloses interlin.: [المخارف] سبل [نضب] جفّ [ضَحْضاح] الروضة

2) Glose: ضِحضاح ماءالقليل

3) Gloses: تنساب اى تنطلق حباب الحيّة

مدينه عكّا ، وممّا يحكون انّها اخرب مدن الدنيا واقبحها صورة واردبها
هوآء و انتنها مآء كانها دار حكومة الصدى[1] ، لا يسمع من ارجائها الّا صوت
ترجيعه وارادوا ان يحبسوا الغلام فيها ويسدّوا على وجوهنا ابواب الرخا
ويصدّوا[2] عنّا عرض الحيوة الدنيا فيما غبر من ايّامنا تالله لو ينهكنى
اللغب ويهلكنى السغب ويجعل فراشى من الصخرة الصمّاء ومؤانسى وحوش
العراء ، لا اجزع و اصبر كما صبر اولو الحزم و اصحاب العزم بحول الله مالك
القدم وخالق الامم و اشكر الله على كلّ (f. 140ᵇ) الأحوال ونرجوا من
كرمه تعالى بهذا الحبس يعتق الرقاب من السلاسل والاطناب ويجعل الوجوه
خالصة لوجهه العزيز الوهّاب انّه مجيب لمن دعاه و قريب لمن ناجاه ونسئله
بان يجعل هذا البلاء الادهم درعًا لهيكل امره وبه يحفظه من سيوف شاحذة
و قضب[3] نافذة لم يزل بالبلا على امره وسنا ذكره هذا من سنّته قد
خلت فى القرون الخاليه والاعصار الماضيه فسوف يعلمون القوم ما لا يفقهونه
اليوم اذا عثر جوادهم[4] و طوى مهادهم وكلّت اسيافهم وزلّت اقدامهم لم
ادر الى متى يركبون مطيّة الهوى ويهيمون فى هيماء الغفلة (f. 141ᵃ) والغوى
ايبقى عزّة من عزّ وذلّة من ذلّ ام يبقى من اتّكاء على الوسادة العليا
و بلغ فى العزّة الى الغاية القصوى لا و ربى الرحمن كلّ من عليها فان
ويبقى وجه ربّى العزيز المنّان ، ايّ درع ما اصابها سهم الردى ، وايّ
فود ما عرّته يد القضاء ، و ايّ حصن منع عنه رسول الموت اذا اتى ، وايّ
سرير ما كسر ، وايّ سدير ما قفر[5] لو علم الناس ما وراء الختام من رحيق
رحمة ربّهم العزيز العلّام لنبذوا الملام واسترضوا عن الغلام واما الآن

---

1) Glose: الصدى البوم

2) Gloses: يصدّوا اى يمنعوا ينهكنى اللغب اى يضعفنى التعب غبر اى بقى السغب الجوع

3) Glose: قضب السيوف

4) Glose: عثر اى زلّ جواد فرس

5) Gloses: سدير قصر بناه ملك نعمان قفر خالى

حجّبونی بحجاب الظلّام الذی نسجوه بایدی الظنون والأوهام سوف تشقّ ید البیضاء (f. 141b) جیبًا لهذه اللیلة الدلماء ویفتح الله لمدینته بابا رتاجًا [1] یومئذ یدخلون فیها الناس افواجًا و یقولون ما قالته اللائمات [2] من قبل لیظهر فی الغایات ما بدی فی البدایات ایریدون الاقامة ورجلهم فی الرکاب وهل یرون لذهابهم من ایاب لا وربّ الارباب الّا فی المآب یومئذ یقوم الناس من الاجداث [3] ویسئلون عن التراث طوبی لمن لا تسومه الاثقال فی ذلك الیوم الذی فیه تمرّ الجبال ویحضر الکلّ للسؤال فی محضر الله المتعال انه شدید النکال نسئل الله بان یقدّس قلوب بعض العلماء من الضغینة والبغضاء لینظروا الاشیاء بعین لا یغلبها الاغضاء ویصعدهم (f. 142a) الی مقام لا تقلّبهم الدنیا وریاستها عن النظر الی الافق الاعلی ، ولا یشغلهم المعاش واسباب الفراش ، عن یوم الذی فیه یجعل الجبال کالفراش و لو انّهم یفرحون بما ورد علینا من البلا فسوف یأتی یوم فیه ینوحون ویبکون فوربّی لو خیّرت فیما هم علیه من العزّة والغنا والثروة والعلاء و الراحة و الرخا وما انا فیه من الشدّة والبلاء لاخترت ما انا فیه الیوم والان لا ابدّل ذرّة من هذه البلایآء بما خلق فی ملکوت الانشاء لولا البلاء فی سبیل الله ما لذّ لی بقائی وما نفعنی حیوتی ولا یخفی علی اهل البصر و الناظرین الی المنظر الاکبر بانّی فی اکثر ایّامی کنت کعبد (f. 142b) الذی یکون جالسا تحت سیف علّق بشعرة واحده ولم یدر متی ینزل علیه اینزل فی الحین او بعد حین وفی کلّ ذلك نشکر الله ربّ العالمین ونحمده فی کلّ الاحوال انه علیکلّشیئشهید نسئل الله بان یبسط ظلّه لیسرعنّ الیه الموحّدون ویأوینّ

---

1) Glose: رتاجًا باب کبیر

2) Glose: (Sur.12,31) اللائمات اشاره بایهٔ مبارکه که میفرماید فلمّا راینه الخ

3) Gloses: اجداث قبور تراث مال المیراث والمقصود فی هنا جمیع الاموال

فيه المخلصون ويرزق العباد من روض عنايته زَهرًا ومن افق الطافه زُهرًا[1]
و يؤيّده فيما يحبّ ويرضى ويوفّقه على ما يقرّبه الى مطلع اسمائه الحسنى
ليغضّ الطرف ممّا يرى من الاحجاب وينظر الى الرعيّة بعين الالطاف
ويحفظهم من الاعتساف ، ونسئله تعالى بان يجمع الكلّ على خليج البحر
الاعظم الذى كلّ قطرة منه تنادى انه (f. 143a) مبشّر العالمين ومحيى
العالمين و الحمد لله مالك يوم الدين ونسئله تعالى بان يجعلك ناصرا
لامره وناظرا الى عدله لتحكم على العباد كما تحكم على ذوى قرابتك
وتختار لهم ما تختاره لنفسك انّه لهو المقتدر المتعالى المهيمن القيّوم ،

Le lecteur attentif remarquera facilement que ce message, tout en contenant pas mal d'hérésies exécrables au point de vue de l'orthodoxie musulmane — shiite ou sunnite —, est plein de respect pour le monarque. Le but de son auteur est évidemment de convaincre le souverain de la Perse de la vérité de la nouvelle religion et en même temps de le rassurer quant au caractère essentiellement pacifique de la propagande. Il n'est pas étonnant que Béhâ n'a pas atteint son but. Il faut avoir beaucoup de patience pour lire d'un bout à l'autre la „révélation" du „prisonnier" et d'en pénétrer le sens, et il est plus que probable que ni le souverain ni ses conseillers ne se sont donné cette peine. Le nom même des bâbys est resté odieux depuis le temps de la révolte et de l'attentat, et toute l'éloquence du chef actuel de la secte ne parviendra jamais à dissiper les craintes du gouvernement. Ces craintes, du reste, ne sont peut-être pas sans fondement, car, malgré le caractère tout à fait inoffensif de la doctrine de Béhâ lui-même autant que nous la connaissons de ses écrits, il est certain que la foi ardente, l'obéissance aveugle aux ordres des chefs, la soif du martyre, qui distinguent les sectaires, peuvent faire d'eux des instruments dangereux dans les mains de ceux qui réussiront à les mettre au service de leurs intérêts personnels.

Nous avons vu plus haut, p. 195, que dans le titre de la lettre se trouvaient les mots هذا ما نزّل فى الهيكل لحضرة السلطان.

1) Glose: زَهرًا شكوفه زُهرًا نجوم

On en pourrait peut-être conclure que la lettre fait partie de la سورة هيكل dont M. Browne nous a révélé l'existence et qui est probablement identique avec le texte imprimé plus haut, pp. 149—192. Pour ma part je croirais plutôt que cette lettre n'en fait pas partie et qu'elle a été composée un peu plus tard que la *sourat-al-heykal.* Dans ce cas les mots ما نزّل في الهيكل doivent naturellement avoir un autre sens, que je n'ose point préciser pour le moment.

Le reste du manuscrit contient encore plusieurs pièces dont une seulement est mentionnée par M. Browne, savoir la لوح رئيس. Elles sont toutes plus ou moins intéressantes et je crois utile de les reproduire. Ce sont les suivantes:

3) f. 143^a, ligne 8—154^a, ligne 11. Une pièce sans titre, qui contient, dans un langage comparativement simple, quelques renseignements positifs sur le transport des sectaires d'Andrinople à Acre. Sur la marge on lit سلطان روم. Il se peut donc que cette pièce ait été destinée au sultan. Elle porte ce qui suit:

هو المالك بالاستحقاق

قلم اعلی میفرماید ای نفسیکه خود را اعلی الناس دیده وغلام الهی را که چشم اهل ملأ اعلی باو روشن ومنیر است ادنی العباد شمرده غلام توقّعی از تو و امثال تو نداشته ونخواهد داشت چه‌که لا زال هر یك از مظاهر رحمانیّه ومطالع عزّ سبحانیّه که از عالم (f. 143^b) باقی بعرصهٔ فانی برای احیای اموات قدم کذارده اند وتجلّی فرموده اند امثال تو آن نفوس مقدّسه را که اصلاح اهل عالم منوط ومربوط بآن هیاکل احدیّه بوده از اهل فساد دانسته اند ومقصّر شمرده اند قد قضی نحبهم وسوف یقضی نحبك وتجد نفسك فی خسران عظیم بزعم تو این محیی عالم ومصلح ان مفسد ومقصّر بوده جمعی از نسوان و اطفال صغیر ومرضعات چه تقصیر نموده اند که محلّ سیاط قهر وغضب شده اند در هیچ مذهب وملّت اطفال مقصّر نبوده اند قلم حکمیّهٔ الهیّه از ایشان مرتفع شده ولکن شرارهٔ ظلم و (f.144^a) اعتساف تو جمیع را احاطه نموده اکر از اهل مذهب وملّتی در جمیع کتب الهیّه

وزبر قبّه وصحف متقنه بر اطفال تکلیفی نبوده و نیست واز این مقام
کذشته نفوسی هم که بحق قائل نیستند ارتکاب چنین امور ننموده اند چه
که در هر شیء اثری مشهود واحدی انکار اثار اشیا ننموده مکر جاهلی که
بالمرّه از عقل ودرایت محروم باشد لذا البتّه نالهٔ این اطفال وحنین این
مظلومان را اثری خواهد بود جمعی که ابدًا در ممالك شما مخالفتی ننموده
اند وبا دولت عاصی نبوده اند در ایّام و لیالی در کوشهٔ ساکن وبذکر
الله مشغول چنین نفوس را تاراج نمودید (f. 144b) وانچه داشتند بظلم از دست
رفت بعد که امر بخروج این غلام شد بجزع آمدند نفوسیکه مباشر نفی
این غلام بودند مذکور داشتند که باین نفوس حرفی نیست وحرجی نه
و دولت ایشانرا نفی ننموده اند اکر خود بخواهند با شما بیایند کسیرا
با ایشان سخنی نه این فقرا خود مصارف نمودند واز جمیع اموال کذشته
بلقای غلام قناعت نمودند ومتوکّلا علی الله مرّة اخری با حق هجرت نمودند
تا انکه مقرّ حبس بها حصن عکّا شد وبعد از ورود ضبّاط عسکریّه کلّ را
احاطه نموده اناثا وذکورا صغیرا وکبیرا جمیع را در قشلهٔ نظام منزل دادند
شب اوّل (f. 145a) جمیع از اکل وشرب ممنوع شدند چه که باب قشله را
ضبّاط عسکریّه اخذ نموده وکلّ را منع نمودند از خروج وکسی بفکر این فقرا
نه یفتاد (sic) حتّی آب طلبیدند احدی اجابت ننمود چندیست که میکذرد وکلّ
در قشله محبوس و حال انکه شش سنه[1] در ادرنه ساکن بودیم جمیع اهل بلد
از عالم وجاهل وغنی وفقیر شهادت دارند بر تقدیس وتنزیه این عباد در
حین خروج غلام از ادرنه یکی از احبّای الهی بدست خود خود را فدا نمود

1) Ce renseignement est important. *Béhâ* dit positivement que le séjour des sectaires à Andrinople a duré *six* années. Leur départ forcé de cette ville ayant eu lieu, d'après le poème chronologique publié par M. Browne II, 984; cf. I, 525, en Août 1868 ils ont dû être internés à Andrinople en 1862 et non en 1864 comme le veut le poème cité. La date du départ est confirmée par une dépêche du gérant du consulat de Russie à Andrinople datée du 26 Août 1868. Elle confirme en même temps la date de l'arrivée, car il y est dit que le gouvernement turc en 1862 fut contraint d'interner les émigrés bâbys, et qu'Andrinople fut choisi à cet effet. La différence n'est pas très-considérable mais elle prouve que la chronologie du petit poème de *Nabîl* n'est pas rigoureuse.

نتوانست این مظلوم را در دست ظالمان مشاهده نماید وسه مرتبه که عرض (f. 145[b]) راه سفینه را تجدید نمودند معلوم است بر جمعی اطفال از حمل ایشان از سفینه بسفینه چه مقدار مشقّت وارد شد وبعد از خروج از سفینه چهار نفر از احبّا را تفریق نمودند ومنع نمودند از همراهی وبعد از خروج غلام یکی از آن چهار که موسوم بعبد الغفّار بود خود را در بحر انداخت ومعلوم نیست که حال او چه شد این رشحی از بحر ظلم وارده است که ذکر شد و مع ذلك اکتفا ننموده این هر یوم مامورین حکمی اجرا میدارند وهنوز منتهی نشده در کلّ لیالی و ایّام در مکر جدید مشغولند واز خزانهٔ دولت در هر شبانه‌روز سه رغیف نـان باسرا میدهند و (f.146[a]) احدی قادر بر اکل آن نه از اوّل دنیا تا حال جنین ظلمی دیده نشد وشنیده نکشت فوالذی انطق البها بین الارض و السمآء لم یکن لکم شأن ولا ذکر عند الذین انفقوا ارواحهم واجسادهم واموالهم حبّا لله المقتدر العزیز القدیر کفّی از طین عند الله اعظم است از مملکت وسلطنت وعزّت ودولت شما ولو یشاء لیجعلکم هبآء منبثّا وسوف یأخذکم بقهر من عنده و یظهر الفساد بینکم ویختلف ممالککم اذًا تنوحون و تتضرّعون و لن تجدوا لانفسکم من معین ولا نصیر این ذکر نه از برای آنستکه متنبّه شوید چه که غضب الهی ان نفوس را احاطه (f. 146[b]) نموده ابدًا متنبّه نشده ونخواهید شد ونه بجهة آنستکه ظلمهای وارده بر انفس طیّبه ذکر شود چه که این نفوس از خمر رحمن بهیجان آمده اند وسکر سلسبیل عنایت الهی چنان اخذ شان نموده که اکر ظلم عالم بر ایشان وارد شود در سبیل حق راضی بل شاکرند ابدًا شکوه نداشته وندارند بلکه دمائشان در ابدانشان در کلّ حین از ربّ العالمین آمل وسائل است که در سبیلش بر خاك ریخته شود وهمچنین رؤسشان آمل که بر کلّ اسنان در سبیل محبوب جان وروان مرتفع کردد چند مرتبه بلا بر شما نازل و ابدًا التفات ننمودید یکی احتراق که (f. 147[a]) اکثر مدینه بنار عدل سوخت جنانچه شعرا قصاید انشا نمودند ونوشته اند که جنین حرقی تا حال نشده مع ذلك

بر غفلتشان افزود وهم چنین وبا مسلّط شد ومتنبّه نشدید ولکن منتظر باشید که غضب الهی آماده شده زود است که انچه از قلم امریّه نازل شده مشاهده نمائید ایا عزّت خود را باقی دانسته اید ویا ملك را دائم شمرده اید لا ونفس الرحمن نه عزّت شما باقی . . ه ذلّت ما این ذلّت فخر عزّتها است و لکن نزد انسان وقتیکه این غلام طفل بود وبحدّ بلوغ نرسیده والد از برای یکی از اخوان که کبیر بود در طهران ارادهٔ تزویج نمود وچنانچه عادت آن بلد است (f. 147ᵇ) هفت شبانه روز بجشن مشغول بوده اند روز اخر مذکور نمودند امروز بازی شاه سلطان سلیم است واز امرا و اعیان وارکان بلد جمعیّت بسیار شد و این غلام در یکی از غرف عمارت نشسته ملاحظه مینمود تا انکه در صحن عمارت خیمه بر پا نمودند مشاهده شد صوری بهیکل انسانی که قامتشان بقدر شبری بنظر میئامد از خیمه برون آمده ندا مینمودند که سلطان میئاید کرسیها را بکذارید بعد صوری دیکر بیرون آمدند مشاهده شد که بجاروب مشغول شدند وعدّه اخری بآب پاشی بعد شخص دیکر ندا نمود مذکور نمودند جارچی (؟) باشی است ناسرا (f. 148ᵃ) اخبار نمود که برای سلام در حضور سلطان حاضر شوند بعد جمعی با شال وکلاه چنانچه رسم عجم است و جمعی دیکر با تبرزین و هم چنین جمعی فرّاشان ومیر غضبان با چوب وفلك امده در مقامهای خود ایستادند بعد شخصی با شوکت سلطانی واکلیل خاقانی بکمال تبختر وجلال یتقدّم مرّة ویتوقّف اخری امده درکمال وقار و سکون وتمکین بر تخت متمکّن شد وحین جلوس صدای شیلیك وشیپور بلند کردید ودخان خیمه وسلطان را احاطه نمود بعد که مرتفع کشت مشاهده شد که سلطان نشسته وزراء وامرا وارکان بر (f. 148ᵇ) مقامهای خود مستقرّ در حضور ایستاده اند در این اثنا دزدی کرفته اوردند از نفس سلطان امر شد که کردن اورا بزنند فی الفور میر غضب باشی کردن اورا زده وآب قرمزی که شبیه بخون بود از او جاری کشت بعد سلطان بحضّار بعض مکالمات نموده در این اثنا خبر دیکر رسید که فلان سرحدّ یاغی شده اند

سان عسکر دیده چند فوج از عساکر با توبخانه مامور نمود بعد از چند دقیقه از ورای خیمه استماع صداهای توب شد مذکور نمودند که حال در جنك مشغولند این غلام بسیار متفکّر ومتحیّر که این چه اسبابی است (f. 149ᵃ) سلام منتهی شد وپردهٔ خیمه را حایل نمودند بعد از مقدار بیست دقیقه شخصی از ورای خیمه بیرون آمد وجعبهٔ در زیر بغل از او سؤال نمودم این جعبه چیست و این اسباب چه بود مذکور نمود که جمیع این اسباب منبسطه و اشیای مشهوده وسلطان و امرا ووزرآء وجلال واستجلال وقدرت واقتدار که مشاهده فرمودید الآن در این جعبه است فوربّی الّذی خلق کلشیء بکلمة من عنده که از آن یوم جمیع اسبابِ دنیا بنظر این غلام مثل آن دستگاه آمده ومیئاید وابدًا بقدر خردلی وقر نداشته ونخواهد داشت بسیار (f. 149ᵇ) تعجب مینمودم که ناس بچنین امورات افتخار مینمایند مع انکه متبصّرین قبل از مشاهدهٔ جلال هر ذی جلالی ذوال[1] انرا بعین الیقین ملاحظه مینمایند ما رأیت شیئا الّا وقد رأیت الزوال قبله وکفی بالله شهیدًا بر هر نفسی لازم است که این ایّام قلیله را بصدق وانصاف طی نماید اکر بعرفان حقّ موفّق نشد اقلّا بقدم عقل وعدل رفتار نماید عنقریب این اشیاء ظاهره وخزائن مشهوده وزخارف دنیویّه وعساکر مصفوفه والبسهٔ مزیّنه ونفوس متکبّره در جعبهٔ قبر تشریف خواهند برد بمثابهٔ همان جعبه و جمیع این جدال ونزاع وافتخارها در نظر بصیرت مثل لعب صبیان بوده وخواهد بود ان اعتبر ولا تکن من الّذین یرون (f. 150ᵃ) وینکرون از این غلام ودوستان حق کذشته چه که جمیع اسیر ومبتلایند و ابدًا هم از امثال تو توقّعی نداشته وندارند مقصود انکه سر از فراش غفلت برداری وبشعورائی بیجهت متعرّض عباد الله نشوی تا قدرت وقوّت باقی است در صدد آن باشید که ضرّی از مظلومی رفع نمائید اکر فی الجمله بانصاف آئید وبعین الیقین مشاهده در امورات واختلافات

1) lis. زوال

دنیای فانیه نمائید خود اقرار مینمائید که جمیع بمثابهٔ آن بازیست که مذکور شد بشنو سخن حقّ را وبدنیا مغرور مشو این امثالکم الذین (f. 150ᵇ) ادّعوا الربوبیّة فی الارض بغیر الحقّ وارادوا ان یطفئوا نور الله فی بلاده ویخربوا ارکان البیت فی دیاره هل ترونهم فانصف ثم ارجع الی الله لعلّ یکفّر عنك ما ارتکبته فی الحیوة الباطله و لو انّا نعلم بانّك لن توفّق بذلك ابدًا لأنّ بظلمك سُعّرت السعیر ونام الروم واضطربت ارکان العرش وتزازلت افئدة المقرّبین ای اهل ارض ندای این مظلوم را بآذان جان استماع نمائید ودر این مثلی که ذکر شده درست تفکّر کنید شاید بنار امل و هوی نسوزید وباشیای مزخرف دنیای دنیّه از حق ممنوع نکردید عزّت وذلّت فقر وغنا زحمت وراحت کلّ در مرور است وعنقریب جمیع من علی (f.151ᵃ) الارض بقبور راجع لذا هر ذی بصری بمنظر باقی ناظر که شاید بعنایات سلطان لا یزال بملکوت باقی در اید ودر ظلّ سدرهٔ امر ساکن کردد اکر چه دنیا محلّ فریب وخدعه است ولکن جمیع ناس را در کلّ حین بفناء اخبار مینمایند همین رفتن آب ندائی است از برای این که اورا اخبار میدهد که تو هم خواهی رفت وکاش اهل دنیا که زخارف اندوخته اند واز حقّ محروم کشته اند میدانستند که آن کنز بکه خواهد رسید لا و نفس البهاء احدی مطّلع نه جز حقّ تعالی شأنه حکیم سنائی علیه الرحمه کفته * پند کیرید ای سیاهیتان کرفته (f. 151ᵇ) جای پند * پند کیرید ای سپیدیتان دمیده برعذار * ولکن اکثری در نومند مَثَل ان نفوس مثل ان نفسی است که از سکر خمر نفسانیّه با کلبی اظهار محبّت مینمود واورا دراغوش کرفته با او ملاعبه میکرد چون فجر شعور دمید وافق سما از نیّر نورانی منیر شد مشاهده نمود که معشوقه و یا معشوق کلب بوده خائب وخاسر ونادم بمقرّ خود باز کشت همچه مدان که غلام را ذلیل نمودی ویا بزاو غالبی مغلوب یکی از عبادی ولکن شاعر نیستی پست ترین وذلیل ترین مخلوق بر تو حکم مینماید وان نفس وهوی است که لا زال مردود بوده اکر ملاحظهٔ حکمت (f. 152ᵃ) بالغه نبود ضعف خود ومن

على الارض را مشاهده مینمودی این ذلّت عزّت امر است لو انتم
تعرفون لا زال این غلام کلمهٔ که مغایر ادب باشد دوست نداشته وندارد
الادب قمیص به زیّنا هیاکل عبادنا المقرّبین والّا بعضی از اعمال که
همچه دانسته‌اید مستور است در این لوح ذکر میشد ای صاحب شوکت
این اطفال صغار واین فقرای بالله میر آلائی وعسکر لازم نداشتند بعد از
ورود کلی‌بولی عمر نامی مین باشی بین یدی حاضر الله یعلم ما یتکلّم به
بعد از کفتکوها که برائت خود وخطیئه شما را ذکر نمود این غلام
(f. 152ᵇ) مذکور داشت که اوّلا لازم بود اینکه مجلسی معیّن نمایند واین
غلام با علمای عصر مجتمع شوند ومعلوم شود جرم این عباد چه بوده وحال
امر از این مقامات کذشته وتو بقول خود مأموری که مارا باخرب بلاد
حبس نمائی یك مطلب خواهش دارم که اکر بتوانی بحضرت سلطان
معروض داری که ده دقیقه این غلام با ایشان ملاقات نماید انچه را که
حجّت میدانند ودلیل بر صدق قول حق میشمرند بخواهند اکر من عند
الله اتیان شد این مظلومان را رها نمایند وبحال خود بکذارند عهد
نمود که اینکلمه را ابلاغ نماید وجواب بفرستد خبری (f. 153ᵃ) از او نشد
وحال انکه شأن حق نیست که نزد احدی حاضر شود چه که جمیع از برای
اطاعت او خلق شده اند ولکن نظر باین اطفال صغیر وجمعی از نساء که
همه از یار ودیار دور مانده اند این امررا قبول نمودیم ومع ذلك اثری
بظهور نرسید عمر حاضر وموجود سؤال نمائید لیظهر لکم الصدق وحال
اکثری مریض در حبس افتاده اند لا یعلم ما ورد علینا الّا الله العزیز
العلیم دو نفر از این عباد در اوّل ایام ورود برفیق اعلی شتافتند یك روز
حکم نمودند که آن اجساد طیّبه‌را بر ندارند تا وجه کفن ودفن را بدهند
(f. 153ᵇ) وحال انکه احدی از آن نفوس چیزی نخواسته بود واز اتّفاق
در ان حین زخارف دینویه موجود نبود هر قدر خواستیم که بما واکذارند
نفوسیکه موجودند حمل نعش نمایند آنهم قبول نشد تا انکه بالاخره سجّاده
بردند در بازار هراج نموده وجه اسرا تسلیم نمودند بعد که معلوم شد قدری از

ارض حفر نموده ان دو جسد طيّب را در يك مقام كذارند با انكه مضاعف خرج دفن وكفن را اخذ نموده بودند قلم عاجز ولسان قاصر كه انچه وارد شده ذكر نمايد و لكن جميع اين سموم بلايا در كام اين غلام اعذب از شهد بوده ايكاش در كلّ حين ضرّ عالمين در سبيل (f. 154ª) الهى و محبّت رحمانى بر اين فانى بحر معانى وارد ميشد ازو صبر وحلم ميطلبيم چه كه ضعيفيد نميدانيد چه اكر ملتفت ميشدى وبنفحة از نفحات مهبوبه از شطر قدم فايز ميكشتى جميع انچه در دست دارى وبآن مسرورى ميكذاشتى ودر يكى از غرف مخروبة اين سجن اعظم ساكن ميشدى از خدا بخواه بحدّ بلوغ برسى تا بحسن وقبح اعمال وافعال ملتفت شوى و السلام على من اتّبع الهدى ،

4) f. 154ª, l. 12 — 166ª, l. 2. Une pièce sans titre, qui est la لوح رئيس de M. Browne (II, p. 960—63). Sur la marge on lit de nouveau سلطان روم. Elle porte ce qui suit:

∴ بسمه الابهى ∴

ان يا رئيس اسمع نداء الله الملك المهيمن القيّوم ، انّه ينادى بين الارض و السماء ويدع الكلّ الى المنظر الابهى (f. 154ᵇ) ولا يمنعه قباعك ولا نباح من فى حولك ولا جنود العالمين ، قد اشتعل العالم من كلمة ربّك الابهى وانّها ارقّ من نسيم الصبا قد ظهرت على هيئة الانسان وبها احيى الله عباده المقبلين ، و فى باطنها ماء قد طهّر الله به افئدة الذين اقبلوا الى الله و غفلوا عن ذكر ما سويه و قرّبهم الى منظر اسمه العظيم ، وقد رشّحنا منه على القبور وهم قيام ينظرون جمال الله المشرق المنير ان يا رئيس قد ارتكبت ما ينوح به محمد رسول الله فى الجنّة العليا وغرّتك الدنيا على شأن اعرضت عن الوجه الذى بنوره استضاء اهل ملأ الاعلى فسوف تجد نفسك فى خسران مبين و اتّحدت (f. 155ª) مع رئيس العجم فى ضرّى بعد الذى جئتكم عن مطلع العظمة والكبرياء بامر به قرّت عيون المقرّبين تالله هذا يوم فيه تنطق النار فى كلّ الاشياء قد اتى

محبوب العالمين و عند كلّ شىء من الاشياء قام كليم الامر لاصغاء كلمة ربّك
العزيز العليم انّا لو نخرج من القميص الذى لبسناه لضعفكم ليفدينّ
من فى السموات و الارض انفسهم لنفسى وربّك يشهد بذلك ولا يسمعه
الّا الذين انقطعوا عن كلّ الوجود حبًّا لله العزيز القدير هل ظننت انّك
تقدر ان تطفى النار التى اوقدها الله فى الآفاق لا ونفسه الحقّ لو انت
من العارفين بل بما فعلت زاد لهيبها واشتعالها فسوف يحيط (f.155b) الأرض
ومن عليها كذلك قضى الامر ولا يقوم معه حكم من فى السموات والارضين
فسوف تبدّل ارض السرّ وما دونها وتخرج من يد الملك ويظهر الزلزال
ويرتفع العويل ويظهر الفساد فى الاقطار وتختلف الامور بما ورد على هولاء
الاسراء من جنود الظالمين و يتغيّر الحكم ويشتدّ الامر على شأن بنوح
الكثيب فى الهضاب وتبكى الاشجار فى الجبال ويجرى الدمّ من كلّ
الاشياء وترى الناس فى اضطراب عظيم ان يا رئيس قد تجلّينا عليك
مرّة فى جبل التينا ومرّة فى الزيتا وفى هذه البقعة المباركة انّك ما
استشعرت بما اتّبعت هويك وكنت من الغافلين فانظر ثمّ (f.156a) اذكر
اذ اتى محمّد بآيات بيّنات من لدن عزيز عليم كان القوم ان يرجموه فى
المراصد والاسواق وكفروا بآيات الله ربّك وربّ ابائك الاوّلين وانكره
العلماء ثم الذين اتّبعوهم من الاحزاب وعن ورائهم ملوك الأرض كما
سمعت من قصص الاوّلين ومنهم الكسرى الذى ارسل اليه كتابًا كريمًا
ودعاه الى الله ونهاه عن الشرك انّ ربّك بكلّ شىء عليم انّه استكبر على
الله ومزّق اللوح بما اتّبع النفس والهوى اَلا انّه من اصحاب السعير هل
الفرعون استطاع ان يمنع الله عن سلطانه اذ بغى فى الارض وكان من
الطاغين انّا اظهرنا الكليم من بيته رغما لانفه (f.156b) انّا كنّا قادرين ،
واذكر اذ اوقد النمرود نار الشرك ليحترق بها الخليل ، انّا نجّيناه بالحقّ
واخذنا النمرود بقهر مبين ، قل انّ ملك العجم قتل محبوب العالمين ليطفى
بذلك نور الله بين ما سويه ويمنع الناس عن سلسبيل الحيوان فى ايّام
الله العزيز الكريم ، وقد اظهرنا الامر فى البلاد ورفعنا ذكره بين

الموحّدين ، قل قد جاء الغلام ليحيى العالم ويتحد[1] من على الارض كلّها
فسوف يغلب ما اراد الله وترى كلّ الارض جنّة الابهى كذلك رقم من
قلم الامر على لوح قويم ، دع ذكر الرئيس ثم اذكر الانيس الذى
استأنس بحبّ الله وانقطع عن الذين اشركوا وكانوا من الخاسرين وخرق
الاحجاب على شأن (f. 157a) سمع اهل الفردوس صوت خرقها فتعالى الله
الملك المقتدر العليم الحكيم ، ان يا ايّها الورقاء اسمع نداء الابهى فى
هذه الليلة التى فيها اجتمع علينا ضبّاط العسكريّة و نكون على فرح عظيم
فيا ليت يسفك دمائنا على وجه الارض فى سبيل الله و نكون مطروحا
على الثرى وهذا مرادى ومراد من ارادنى وصعد الى ملكوتى الابدع
البديع فاعلم انّا اصبحنا ذات يوم وجدنا احبّاء الله بين ايدى المعاندين
اخذ النظام كلّ الابواب ومنعوا العباد عن الدخول والخروج وكانوا من
الظالمين وترك احبّاء الله واله من غير قوت فى الليلة الاولى
(f. 157b) كذلك قضى على الذين خلقت الدنيا وما فيها لانفسهم فاقّ
لهم و للذين امروهم بالسوء وسوف يحرق الله اكبادهم من النار انّه
اشدّ المنتقمين زحف الناس حول البيت وبكى علينا الاسلام والنصارى
وارتفع نحيب البكا بين الارض والسماء بما اكتسبت ايدى الظالمين انّا
وجدنا ملأ الابن اشدّ بكاء من ملل اخرى وفى ذلك لآيات للمتفكّرين
وفدى احد من الاحبّاء نفسه لنفسى وقطع حنجره بيده حبًّا لله هذا ما لا سمعنا
به من القرون الاوّلين هذا ما اختصّه الله بهذا الظهور اظهارًا لقدرته انّه
لهو المقتدر القدير (f. 158a) و الذى قطع حنجره فى العراق انّه لمحبوب
الشهداء وسلطانهم وما ظهر منه كان حجّة الله على الخلايق اجمعين اولئك
اثّرت فيهم كلمة الله وذاقوا حلاوة الذكر واخذتهم نفحات الوصال على شأن
انقطعوا عمّن على الارض كلّها واقبلوا الى الوجه بوجه منير و لو ظهر منهم
ما لا اذن الله لهم و لكن عفا عنهم فضلاً من عنده انّه لهو الغفور الرحيم

---

1) Pour ويتّحد

اخذهم جذب الجبّار على شأن اخذ عن كفّهم زمام الاختيار الى ان عرجوا الى مقام المكاشفة و الحضور بين يدى الله العزيز العليم قل قد خرج الغلام من هذه الديار (f. 158b) واودع تحت كلّ شجر وحجر وديعة سوف يخرجها الله بالحق كذلك اتى الحكم وقضى الامر من مدبّر حكيم لا يقوم مع امره جنود السموات و الارضين ولا يمنعه عمّا اراد كلّ الملوك و السلاطين قل البلايا دهن لهذا المصباح وبها يزداد نوره ان انتم من العارفين قل انّ الاعراض من كلّ معرض منادى هذا الامر وبه انتشر امر الله وظهوره بين العالمين طوبى لكم بما هاجرتم عن دياركم و طفتم الديار و البلاد حبّاً لله موليكم العزيز القديم الي ان دخلتم ارض السرّ فى يوم الذى فيه اشتعلت نار الظلم ونَعَبَ غراب البَيْن انتم (f. 159a) شركاء فى مصائبى لما كنتم معنا فى الليلة التى اضطربت فيها قلوب الموحّدين دخلتم بحبّنا وخرجتم بامرنا تالله بكم ينبغى ان تفتخر الارض على السماء فيا حبّذا هذا الفضل المتعالى العزيز المنيع ان يا اطيار البقا منعتم عن الاوكار فى سبيل ربّكم المختار وانّ مأويكم تحت جناح فضل ربّكم الرحمن طوبى للعارفين ان يا ذبيحى الروح لك ولمن آنس بك ووجد منك عرفى وسمع منك ما يطهّر به افئدة القاصدين ان اشكر الله بما وردت فى شاطى البحر الاعظم ثم استمع نداء كلّ الذرّات هذا لمحبوب العالم و يظلمونه اهل العالم ولا (f. 159b) يعرفون الذى يدعونه فى كلّ حين ، قد خسر الذين غفلوا عنه واعرضوا عن الذى ينبغى لهم بان يفدوا انفسهم فى سبيل احبّائه وكيف جماله المشرق المنير انّك ولو ذاب قلبك فى فراق الله لكن فاصبر انّ لك عنده مقاماً عظيماً بل تكون قائماً تلقاء الوجه و نتكلّم معك بلسان القدرة و القوّة ما منعت عن استماعها آذان المخلصين قل انّه لو يتكلّم بكلمة لتكون احلى عن كلمات العالمين ، هذا يوم لو ادركه محمّد رسول الله لقال قد عرفناك يا مقصود المرسلين و لو ادركه الخليل ليضع وجهه على التراب خضعاً لله ربّك ويقول قد (f. 160a) اطمئنّ قلبى يا اله من فى السموات والارضين واشهدتنى ملكوت امرك وجبروت اقتدارك

واشهد بظهورك اطمئنّت افئدة المقبلين لو ادركه الكليم ليقول لك الحمد بما اريتنى جمالك وجعلتنى من الزائرين فكّر فى القوم وشأنهم وبما خرجت من افواههم وبما اكتسبت ايديهم فى هذا اليوم المبارك المقدّس البديع انّ الذين ضيّعوا الامر وتوجّهوا الى الشيطان اولئك لعنهم كلّ الاشياء واولئك اصحاب السعير انّ الذى سمع ندائى لا يؤثّر فيه نداء العالمين و الذى يؤثّر فيه كلام غيرى انّه ما سمع ندائى تالله انّه محروم عن (f. 160b) ملكوتى وممالك عظمتى و اقتدارى وكان من الاخسرين لا تحزن عمّا ورد عليك انّك حملت فى حبّى ما لا حمله اكثر العباد انّ ربّك عليم وخبير وكان معك فى المجالس والمحافل وسمع ما جرى من معين قلبك سلسبيل الحكمة و البيان فى ذكر ربّك الرحمن انّ هذا لفضل مبين فسوف يبعث الله من الملوك من يعين اوليائه انّه على كلّ شىء محيط ويلقى فى القلوب حبّ اوليائه و هذا حتم من لدن عزيز جميل نسئل الله بان يشرح من ندائك صدور عباده ويجعلك عَلَم الهداية فى بلاده وينصر بك المستضعفين لا تلتفت الى نعاق من نعق و الذى ينعق فاكف بربّك الغفور الكريم (f. 161a) فاقصص احبّتى قصص الغلام عمّا عرفت ورأيت ثم الق عليهم ما القيناك انّ ربّك يؤيّدك فى كلّ الاحوال وانّه معك رقيب ويصلّى عليك اهل الملأ الاعلى و يكبّرنّ عليك آل الله و اهله من الورقات الطائفات حول الشجرة ويذكرنّك بذكر بديع انّ يا قلم الوحى ذكّر من حضر كتابه تلقاء الوجه فى الليلة الدلماء ودار البلاد الى ان دخل المدينة و استجار فى جوار رحمة ربّه العزيز المنيع و بات فيها فى العشىّ مرتقبا فضل ربّه و فى الاشراق خرج بامر الله و بذلك حزن الغلام وكان الله على ما اقول شهيد طوبى لك بما اخذت راح البيان من راحة (f. 161b) الرحمن واخذتك رايحة المحبوب على شأن انقطعت عن راحة نفسك وكنت من المسرعين الى شطر الفردوس مطلع ايات ربّك العزيز الفريد فيا روحا لمن شرب حمياء المعانى من محيّاى ربّه و تعلّل من زلال هذه الخمر تالله بها يطير الموحّدون الى سماء العظمة و الاجلال ويبدّل الظنّ

باليقين لا تحزن عمّا ورد عليك فتوكّل على الله المقتدر العليم الحكيم
اسّس اركان البيت من زبر البيان ثم اذكر ربّك انه يكفيك عن العالمين
قد كتب الله ذكركم فى اللوح الذى فيه رقم اسرار ما كان وسوف يذكرون
الموحّدون هجرتكم وورودكم وخروجكم فى (f. 162ª) سبيل الله انّه يريد
من اراده وانّه ولىّ المخلصين تالله ينظرنّكم اهل الملأ الاعلى ويشيرنّ
اليكم باصابعهم كذلك احاطكم فضل ربّكم فيا ليت القوم يعرفون ما غفلوا
عنه فى ايّام الله العزيز الحميد ان اشكر الله بما ايّدك لعرفانه و ادخلك
فى جواره فى اليوم الذى فيه احاطت المشركون اهل الله واوليائه واخرجوهم
من البيوت بظلم مبين وارادوا ان يتفرّقوا بيننا فى شاطى البحر انّ
ربّك عليم بما فى صدور المشركين قل لو تقطعون اركاننا لن يخرج حبّ
الله من قلوبنا انّا خلقنا للفدا و بذلك نفتخر على العالمين ثم اعلم يا ايها
المشتعل بنار الله قد (f. 162ᵇ) حضر بين يدينا كتابك وعرفنا ما فيه
نسئل بان يوفّقك على حبّه ورضائه ويؤيّدك على تبليغ امره ويجعلك
من الناصرين وامّا ما سئلت عن النفس فاعلم بانّ للقوم فيها مقالات
شتّى ومقامات شتّى ومنها نفس ملكوتيّة و نفس جبروتيّة ونفس لاهوتيّة
ونفس الهيّة و نفس قدسيّة و نفس مطمئنّة و نفس راضية و نفس مرضيّة
و نفس ملهمة و نفس لوّامة و نفس امّارة لكلّ حزب فيها بيانات انّا لا
نحبّ ان نذكر ما ذكر من قبل وعند ربّك علم الاوّلين والاخرين يا ليت
كنت حاضرا لدى العرش وسمعت ما هو المقصود من لسان العظمة و بلغت
(f. 163ª) الى ذروة العلم من لدن عليم حكيم ، و لكنّ المشركين حالوا
بيننا وبينك ايّاك ان تحزن بذلك فارض بما جرى من مبرم القضا وكن
من الصابرين فاعلم بانّ نفس التى يشارك فيها العباد انّها تحدث بعد
امتشاج الاشياء وبلوغها كما ترى فى النطفة انّها بعد ارتقائها الى المقام
الذى قدّر فيها يظهر الله بها نفسها التى كانت مكنونة فيها انّ ربّك
يفعل ما يشاء ويحكم ما يريد والنفس التى هى المقصود انّها تبعث من
كلمة الله وانّها لهى التى لو اشتعلت بنار حبّ ربّها لا تخمدها مياه الاعراض

ولا بحور العالمين و انّها لهى النار المشتعلة الملتهبة فى سدرة الانسان
(f. 163ᵇ) و تنطق بانّه لا اله الّا هو والذى سمع ندائها انّه من الفائزين ،
و لمّا خرجت عن الجسد يبعثها الله على احسن صورة ويدخلها فى جنّة عالية
انّ ربّك عليكلّشىء قدير ثم اعلم بانّ حيوة الانسان من الروح وتوجّه
الروح الى جهة دون الجهات انّه من النفس فكّر فيما القيناك لتعرف نفس
الله الذى اتى من مشرق الفضل بسلطان مبين ثم اعلم بان للنفس
جناحين ان طارت فى هواء الحبّ و الرضا تنسب الى الرحمن وان طارت
فى هواء الهوى تنسب الى الشيطان اعاذنا الله وايّاكم منها يا ملأ
العارفين و انّها اذا اشتعلت بنار محبّة الله تسمّى بالمطمئنّة و المرضيّة وان
اشتعلت بنار الهوى تسمّى (f. 164ᵃ) بالامّارة كذلك فصّلنا لك تفصيلا
لتكون من المتبصّرين ان يا قلم الاعلى فاذكر لمن توجّه الى ربّك الابهى
ما يغنيه عن ذكر العالمين قل انّ الروح والعقل و النفس و السمع والبصر
واحد يختلف باختلاف الاسباب كما فى الانسان تنظرون ما يفقه به
الانسان ويتحرّك ويتكلّم ويسمع ويبصر كلّها من آيه ربّه فيه و انّها واحدة
فى ذاتها ولكن تختلف باختلاف الاسباب انّ هذا لحقّ معلوم مثلا بتوجّهها
الى اسباب السمع يظهر حكم السمع واسمه وكذلك بتوجّهها الى اسباب
البصر يظهر اثر آخر و اسم آخر فكّر لتصل الى اصل المقصود وتجد نفسك
غنيّا عمّا يذكر (f. 164ᵇ) عند الناس وتكون من الموقنين ، وكذلك بتوجّهها
الى الدماغ و الرأس واسباب اخرى يظهر حكم العقل و النفس انّ ربّك
لهو المقتدر على ما يريد ، انّا قد بيّنّا كلّ ما ذكرناه فى الالواح التى
نزّلناها فى جواب من سئل عن الحروفات المقطّعات فى الفرقان فانظر فيها
لتطّلع بما نزّل من جبروت الله العزيز الحميد لذا اختصرنا فى هذا اللوح
و نسئل الله بان يعرّفك من هذا الاختصار مالا ينتهى بالاذكار و يشربك
من هذه الكأس ما فى البحور انّ ربّك لهو الفضّال ذو القوّة المتين
ان يا قلم القدم ذكّر العلىّ الذى كان معك فى العراق الى ان اخرج منه
نيّر الافاق ثم هاجر الى ان (f. 165ᵃ) حضر تلقاء الوجه حين الذى كنّا

اسارى بايدى من كان من نفحات الرحمن محرومًا لا تحزن عمّا ورد علينا
وعليك فى سبيل الله ان المطمئن ثم استقم انّه ينصر من احبّه وانّه كان
على كلّ شيئ قديرًا والذى اقبل اليه استضاء منه وجوه اهل ملأ الاعلى وكان
الله على ما اقول شهيدًا قل يا قوم اتظنّون الايمان لانفسكم بعد الذى
اعرضتم عن الذى به ظهر الاديان فى الاكوان تالله انتم من اصحاب
النيران كذلك كان الامر من قلم الله على الالواح مسطورًا قل بنباح
الكلب لن تمنع الورقاء عن نغماتها تفكّروا لكى تجدوا الى الحقّ سبيلا قل
سبحانك اللّهمّ يا الهى اسئلك بدموع العاشقين (f. 165^b) فى هوائك
وصريخ المشتاقين فى فراقك وبمحبوبك الذى ابتلى بين ايدى معانديك
بان تنصر الذين آووا فى ظلّ جناح مكرمتك و الطافك وما اتّخذوا
لانفسهم ربًّا سويك اى ربّ قد خرجنا عن الاوطان شوقًا للقائك وطلبًا
لوصالك وقطعنا البرّ والبحر للحضور بين يديك واصغاء اياتك فلمّا وردنا
البحر منعنا عنه و حال المشركون بيننا وبين انوار وجهك اى ربّ قد
اخذتنا رعدة الظماء وعندك كوثر البقا وانّك انت المقتدر على ما تشاء
لا تحرمنا عمّا اردنا ثم اكتب لنا اجر المقرّبين من عبادك والمخلصين من
بريّتك ثم استقمنا فى حبّك على شأن لا يمنعنا عنك ما دونك ولا ينصرفنا
(f. 166^a) عن حبّك ما سويك ، وانّك انت المقتدر على ما تشاء و انّك
انت العزيز الكريم ،

5) f. 166^a, l. 3—168^b, l. 10. Sans titre. C'est une espèce d'hymne de triomphe à l'occasion de la mort d'un des ennemis les plus acharnés de la nouvelle religion, lequel, paraît-il, était allé à Paris pour y consulter des médecins.

هو الاقدس الابهى

ك ظ ناديناك عن وراء قلزم الكبرياء على ارض الحمراء من افق البلاء
انّه لا اله الّا هو العزيز الوهّاب ان استقم على الامر ولا تكن من
الذين اذا اوتوا ما ارادوا كفروا بالله ربّ الارباب سوف يأخذهم الله بقهر

من عنده انّه لهو المقتدر القهّار فاعلم انّ الذين حكموا علينا قد اخذ الله كبيرهم بقدرة وسلطان فلما راى العذاب فرّ الى الباريس وتمسّك بالحكماء قال هل من عاصم ضرب على فمه وقيل لات حين مناص فلمّا التفت الى ملائكة القهر كاد ان ينعدم (f.166ᵇ) من الخوف قال عندى بيت من الزخرف ولى قصر فى البغار[1] تجرى من تحته الانهار قال اليوم لا يقبل منك الفداء لو تأتى بها فى السرّ والاجهار اما تسمع ضجيج آل الله الذين جعلتهم اسارى من دون بيّنة ولا كتاب قد ناح من فعلك اهل الفردوس والذينهم يطوفون العرش فى العشىّ و الاشراق قد جائك قهر ربّك انّه لشديد المحال قال كنت صدر الناس وهذا منشورى قال خذ لسانك يا ايها الكافر بيوم التناد قال هل لى من مهلة لادعو اهلى قال هيهات يا ايها المشرك بالآيات اذا نادته خزنة الهاوية قد فتحت لك يا ايها المعرض عن المختار ابواب النار، (f. 167ᵃ) ارجع اليها انّها تشتاق اليك آنسيت يا ايها المردود اذ كنت نمرود الآفاق بظلمك محت اثار الظلم التى اتى بها ذو الاوتاد تالله بظلمك انشقّ ستر الحرمة وتزلزلت اركان الفردوس اين مهربك والذى يعصمك من خشية ربّك المختار ليس لك اليوم من مهرب يا ايّها المشرك المرتاب اذًا اخذته سكرات الموت و سكر بصره كذلك اخذناه بقهر من لدنّا انّ ربّك شديد العقاب ناديه ملك عن يمين العرش هذه ملائكة شداد هل لك من مفرّ قيل الّا جهنّم التى منها يغلى الفؤاد و استقبل روحه ملائكة العذاب قيل ادخل هذه هاوية التى وعدتها بها فى (f. 167ᵇ) الكتاب وكنت تنكرها فى الليالى والايام ، سوف نعزّل الذى كان مثله ونأخذ اميرهم الذى يحكم على البلاد وانا العزيز الجبّار ان استقم على الامر وسبّح بحمد ربّك فى الغدوّ والاصال ايّاك ان تحزنك مفتريات الذى غرّته ما اعطيناه الى ان كفر بالله مالك الاسماء يوحى الى اوليائه كما اوحى الشيطان الى اولياه سوف تراه خاسرًا فى الدنيا و الاخرة آلا انّه ممّن استعدّ له العذاب قد ارسل الى احد فى هناك كتابًا انّه لكتاب الفجّار ، و استهزء فيه على

1) Sic. Je crois qu'il faut lire بغاز ce qui serait le mot turc بوغاز.

الله وكتب ما فزع عنه الاشياء قل هل ترى من يعصمك اذا اتى القهر من لدى الله المقتدر المختار كذلك اخبرناك خافية الصدور، (f. 168ᵃ) انّ ربّك لهو العزيز العلّام، قم على الامر ثم اجمع احبّتى وذكّرهم فى هذا اليوم الذى فيه زلّت الاقدام، قل اليوم ينبغى لكلّ مقبل ان ينصر ربّه انّه وليّكم و القوم ليس لهم اليوم من والٍ، ثم اخذنا المهدى الذى وعدناه العذاب فى الزبر والالواح اذا اتته السطوة من عندنا قال هل لى من رجوع قيل سحقًا لك يا ايّها الكافر بالمأب تلك الجحيم وسعّرت لك النيران تركت المعروف فى الحيوة الباطلة واليوم ليس لك من الله من واق انت الذى بك ناح روح القدس وذابت الاكباد قل هل لى من محيص قال لا وربّى لو تأتى بكلّ الاسباب اذًا صاح (f. 168ᵇ) صيحة فزع منها اهل الاجداث واخذ بقبضة الاقتدار، قيل ارجع الى مقرّ القهر فى السقر فبئس سوء الدار، قد اخذناه كما اخذنا من قبله الاحزاب تلك بيوتهم تركناها للعنكبوت فاعتبروا يا اولى الالباب، هو الذى اعترض على الله ونزّلت له ايات القهر فى الكتاب، طوبى لمن يقرئه ويتفكّر فيه انّ له حسن مأب، كذلك قصصنا لك قصص المجرمين لتقرّ به عينك انّ لك حسن المأب،

6) f. 168ᵇ, l. 11 — 170ᵇ, ult., sans titre.

بنام خداوند يكتا

نداء الله از شطر عكّا مرتفع و ميفرمايد طوبى از براى نفوسيكه الى الله توجّه نموده اند ونداى الهيرا بگوش سرْ وسِرْ اصغا كرده اند آن نفوس از اهل منظر اكبرند (f. 169ᵃ) واز شاربان رحيق اطهر مخصوص نفوسيكه در اين ايّام كه ظلمت اوهام اكثر انام را اخذ نموده از توجّه بشطر احديّه ممنوع نشده اند اين است كه لم يزل ولا يزال مظاهر قبلم ذكر اين نفوس را در الواح فرموده اند در اين فتنه مشاهده ميشود كه مقبلين خالص اقل از كبريت احمرند اگر عباد لذّت نداى الهيرا ادراك مينمودند وبعظمت محلّ نزول كلمه پى ميبردند جميع بيحجاب بشطر ربّ الارباب

توجّه مینمودند لم یزل ولایزال بر مظاهر الهیّه ظلم لا نهایه از مطالع فرعونیّه وارد وبا کمال قدرت واقتدار جمیع را تحمّل میفرمودند که شاید نفوسی چند از کدورات ظنون واوهام مقدّس شده (f. 169ᵇ) بمعارج عزّ احدیّه عروج نمایند مع انکه جمیع مشاهده مینمودند که آن مصادر امریّه مخصوص نجات بریّه تحمّل شداید مینمایند فعلوا ما فعلوا الّا لعنة الله علی القوم الظالمین کلّ عالمند باینکه دنیا را بقا نیست واذا جاء رسول الموت لا یحجبه (یحجبه؟) حجاب حاجب ولا یمنعه قدرة قادر ولا یردّ سطوة ظالم با علم و ایقان باینمقام در این ایّام معدوده که معلوم نیست که یوم دیکر فوق ترابند یا تحت آن کلّ در سبیل نفس وهوی سالك و از حق جلّ وعلا غافل و بکمان خود اراده نموده اند که سراج الله را بین ما سواه اطفا نمایند وسدرة الله را از اثمار جنّیهٔ قدسیّه منع کنند این مثل آنست (f. 170ᵃ) که قطرهٔ ملح اجاج با بحر عذب موّاج مقابله نماید ودر دفع آن بر اید هل منعت شمس الحجاز من سبحات اهل الحجاز تالله قد شقّت انامل القضا حجاب الذی حال واشرق عن افق الاجلال لم یزل صاحبان حکم ظاهره ناس را از توجّه بشطر احدیّه منع نموده اند و اجتماع عباد را بر بحر اعظم دوست نداشته اند چه که این اجتماع را سبب وعلّت تفریق اسباب سلطنت دانسته ومیدانند وحال انکه فوالذی زمام کلّ شیء فی قبضة قدرته که نظر احبّای حق لا زال مقدّس از توجّه باین امور بوده وخواهد بود این امور را هم مفسدین انتشار داده اند وحال اکثربرا توهّم چنان که این عبد ارادهٔ حکومت کلّیّه در ارض (f. 170ᵇ) دارد مع انکه در جمیع الواح عباد را از قبول این رتبه منع نموده ایم چه که جز زحمت و ابتلا حاصلی نداشته مکر انکه نفسی لله قبول این امر کند که نصرت امر الله نماید ملوك مظاهر قدرت الهیّه اند وانچه مقصود است عدالت ایشان است اکر بآن ناظر باشند بحق منسوبند زود است که حجبات خرق شود تجلّی اسما وصفات اکثری از عباد را اخذ نماید وکلّ بتقدیس وتنزیه مقرّبان بارکاه حق شهادت دهند تا چه رسد بنفسه تعالی نسئل الله بان

يوفّق عباده و يؤيّدهم على حبّه ورضائه و يفتح عيونهم ليروه ويعرفوه ولا
يمنعهم من هذه الشمس التى اشرقت ومن هذه السماء التى ارتفعت
ومن هذه النعمة التى نزّلت ومن هذا السراج الذى اشرقت الارض بنوره
انّه عليكلشيئقدير ،

Au haut du f. 171[a] on lit en marge les mots suivants سؤال يكنفر از حروف حى از نقطهٔ اولى جلّ عظمته شده است وجواب فرموده اند. Le reste de la page est en blanc. Les mots cités indiquent le sujet de la pièce suivante, qui est, en effet,

7) f. 171[b]—182[a] la réponse à une question sur le „Premier Point“, c'est à-dire le Bâb, réponse sollicitée par un des 18 disciples élus du Bâb qui portent le titre de „Lettres du Vivant“ [1]). Cette pièce est la dernière du recueil et donne des explications qui seraient très satisfaisantes, si elles étaient plus claires. Telles qu'elles sont données par Béhâ, elles ont grandement besoin d'un commentaire. Ce qu'on voit bien, c'est que Béhâ répond à la question un peu malgré lui. Mais il ne pouvait l'éviter, car le curieux, cette fois, était un membre de „la première Unité“, une des „Lettres du Vivant“; „Si tu n'étais pas de la première Unité“, lisons-nous, „je te punirais, car tu a posé une question concernant Dieu, qui t'a créé, qui t'a nourri, qui t'a tué et qui t'a ressuscité dans ton corps ici présent par le Point de l'Exposition pendant cette manifestation unique dans son essence“. Béhâ, il faut bien le dire, s'est tiré d'affaire avec une adresse admirable. La réponse est un véritable chef-d'oeuvre de phrases bien sonnantes, très édifiantes, très respectueuses envers le Bâb, mais en même temps très peu précises. Le lecteur jugera par lui-même:

f. 171[b]:

١٥٣

بسم الله الامنع الاقدس ،

الحمد لله الذى لا اله الّا هو العزيز المحبوب ، وانّما البهاء من الله عزّ ذكره
على من يظهره الله جلّ امره ومن يتعلق بامره ولا يرى فيه الّا ما قد

1) Voir: Browne, II, 921.

تجلّى الله له به بقوله على انّه لا اله الّا هو المهيمن القيّوم وبعد فقد سمعت
كتابك وان ما فيه جوهر لولا ما فيه ما اجبتك على ذلك القرطاس ولا
حينئذ باعلى ما قدّر فى الابداع فما اعظم ذكر من قد سئلت عنه و انّ
ذلك اعلى واعزّ واجلّ وامنع واقدس من ان يقدر الافئدة بعرفانها
والارواح بالسجود له و الانفس بثنائه والاجساد بذكر بهائه فما عظمت
سئلتك وصغرت كينونيّتك هل شمس التى فى مراياء ظهوره (f. 172ᵃ) فى
نقطة البيان يسئل عن شمس التى تلك الشموس فى يوم ظهوره سجّاد
لطلعتهما ان كانت شموسًا حقيقيّة والّا لا ينبغى لعلوّ قدسها وسموّ ذكرها
ولولا كنت من واحد الاوّل لجعلت لك من الحد حيث قد سئلت عن الله
الذى قد خلقك ورزقك واماتك وابعثك فى هيكلك هذا بالنقطة البيان فى
ذلك الظهور المنفرد بالكيان فقل اوّلا اذا اردت ان تخطر بعلمك ذكره،
سبحان الله ذو الملك و الملكوت تسعة عشر مرّة ثم سبحان الله ذو القدرة
واللاهوت تسعة عشر مرّة ثم سبحان الله ذو القوّة و الياقوت (والباقوت .sic! l)
تسعة عشر مرّة ثم سبحان الله ذو السلطنة والناسوت تسعة عشر مرّة ثم قم عن
مقعدك قل قائما، (f. 172ᵇ) سبحانك اللهمّ يا الهى انّك انت خالقى
وخالق كلّ شىء وانّك انت رازقى ورازق كلّ شىء وانّك انت مميتى ومميت
كلّ شىء وانّك انت محيى ومحيى كلّ شىء وانّك انت مبعثى ومبعث
ما شئت من خلقك قد خلقتنى لأن اسبحنّك عن كلّ ما قد سبّحك من
شىء او يسبحنّك ورزقتنى بان اقدّسنّك عن كلّ ما قدّسك من شىء او
يقدّسنّك وامتّنى لأن اوحدنّك عنكلّ ما قد وحّدك من شىء او يوحّدنّك
واحييتنى لأن اعظمنّك فوق كلّ ما عظّمك من شىء او يعظمنّك وابعثتنى
لأن اكبرنّك فوق كلّ ما كبّرك من شىء او يكبّرنّك قد اردت ان اذكر
مظهر نفسك يوم القيمة الذى (f. 173ᵃ) قد خلقت السموات والارض
وما بينهما لنفسه وانا ذا مستأذن بجودك عن جودك ان تأذن بفؤادى ان
يخطر به ذكر من تظهرنّه وان تجعلنّه وكلّ ما فىّ وعلىّ متيّما بحبّه على
شأن لاجدنّه مستحقّا لى ما انت مستحقّ به ومقدّسًا عن كلّ ما انت

متقدّس عنه ان اجدنه وحده وحده لكنت ساجدًا له باستحقاق نفسه اذ
ذلك سجودی لك وحدك وحدك لا اله الّا انت وان اجدن كلّ من على
الأرض سجّادًا بين يديه لا يكبّر عظمته فی فؤادی بذلك اذ لو اشاهدن
بمثل ما على الارض بعدد كلّ شیء وكلّ كانوا سجّادًا له حين ما يقول انّنی
انا الله لا اله الّا انا (f. 173ᵇ) وانّ ما دونی خلقی قل ان يا خلقی ايّای
فاسجدون ذلك مستحقّ به ولم يغيّرنی خلق كلّ شیء عن تعظيمی ايّاه
وتكبيری عظمته اذ ذلك جنّة التی ما خلقت مثلها فی علمك وان يغيّرنی
من شیء ما كنت موحّدًا نفسك باستحقاقك ومؤمنا به باستحقاقه و انّی
بعزّتك لأستجيرنّ بك عن دون ذلك الجنّة فانّ دون هذا نار عندك لا
تحرقنی اللهمّ بنارك واجعلنی من عبادك الموحّدين ثم استقرّ واسمع ما
اجيبنّك من ذلك الذلك الذی حرف الاشارة ذلك[1] حينئذ ليسجدنّ
بين يدی حرف اشارته وذكر هذا يستحيی ان يقع على كينونيّة ازليّته
فسبحانه سبحانه على ما يستحقّ (f. 174ᵃ) به نفسه وتعالى علوّ علوّه على ما
ينبغی لذاته وقد كتبت جوهرة فی ذكره و هو انّه لا يستشار باشارتی ولا
بما ذكر فی البيان بلى وعزّته تلك الكلمة عند الله اكبر عن عبادة ما على
الارض اذ جوهر كلّ العبادة ينتهی الى ذلك فعلى ما قد عرفت الله
فاعرف من يظهره الله فانّه اجلّ واعلى من ان يكون معروفًا بدونه او
مستبشرًا باشارة خلقه واننی انا اوّل عبد قد آمنت به وباياته و اخذت
من ابكار حدائق جنّة عرفانه حدائق كلماته بلى وعزّته هو الحقّ لا اله الّا
هو كلّ بامره قائمون فكيف اذكرنّه وكلّما اشير ذلك ذكر خلقه وكيف اصفنّه
وكلّ الوصف عباده وسمة (f. 174ᵇ) اوليائه فاعرف على قدر ما يمكن فی
الابداع فانّه جلّ وعلا ذكره ومنع وارتفع قدره وعلا واستعلا ثنائه
وتقدّس وتجلّل مظاهر اجلاله لن يذكر بذكر وان اقول انّه واحد فذلك
اسم من اسمائه وان اقول انّه سبّوح فمظهر ذلك الأسم اسم من اسمائه

1) Cette phrase est complètement incompréhensible, mais elle est évidemment d'une obscurité voulue, et il n'y faut pas chercher des erreurs de copiste.

وان اقول انّه قدّوس فهو الذی یتجلّی بذلك الاسم بامثاله وان اقول
انّه عزیز فکلّ عزیز ساجد لعلوّ عزّته وان اقول انه محبوب فکلّ محبوب
قد شغف فی حبّ عرفانه وجلال عزّتم وان اقول انّه مهیمن فهو الذی من
یستدلّ بدلیله یوم ظهوره قد جعله الله مهیمنًا علی کلّ شیء بامره وان
اقول انّه قیّوم فذلك (f. 175ᵃ) مظهر احد من قوّام بسباط احدیّته ، فتعالی
تعالی ذکره ثم تعالی تعالی شأنه ثم تعالی تعالی وصفه ثم تعالی تعالی نعته
ثم تعالی تعالی عزّه ثم تعالی تعالی قدسه ثم تعالی تعالی مجده ثم تعالی
تعالی حمده ثم تعالی تعالی حبّه ثم تعالی تعالی اسمه ثم تعالی تعالی ودّه
ثم تعالی تعالی نوره ثم تعالی تعالی رسمه ثم تعالی تعالی قدمه ثم تعالی
تعالی قربه ثم تعالی تعالی بهائه ثم تعالی تعالی ضیائه ثم تعالی تعالی
علائه ثم تعالی تعالی رضائه ثم تعالی تعالی امثاله ثم تعالی تعالی جلاله
ثم تعالی تعالی جماله ثم تعالی تعالی فعاله ثم تعالی تعالی (f. 175ᵇ) فضاله
ثم تعالی تعالی عداله ثم تعالی تعالی مثاله ثم تعالی تعالی ایاته ثم تعالی
تعالی بیّناته ثم تعالی تعالی کلماته ثم تعالی تعالی ظهوراته ثم تعالی تعالی
بیّناته ثم تعالی تعالی شئوناته ثم تعالی تعالی لحاظه ثم تعالی تعالی اشاراته
ثم تعالی تعالی عظمته ثم تعالی تعالی رحمته ثم تعالی تعالی کلمته ثم تعالی
تعالی ولایته ثم تعالی تعالی سلطنته ثم تعالی تعالی مشیّته ثم تعالی تعالی
ارادته ثم تعالی تعالی قدره ثم تعالی تعالی قضائه ثم تعالی تعالی امضائه
ثم تعالی تعالی اذنه ثم تعالی تعالی اجله ثم تعالی تعالی کتابه ثم تعالی
تعالی علمه ثم تعالی تعالی حلمه ثم (f. 176ᵃ) تعالی تعالی حکمه ثم تعالی
تعالی عدله ثم تعالی تعالی فضله ثم تعالی تعالی سمعه ثم تعالی تعالی عینه
ثم تعالی تعالی لسانه ثم تعالی تعالی موهبه ثم تعالی تعالی مثائله ثم
تعالی تعالی دلائله ثم تعالی تعالی مصابیحه ثم تعالی تعالی مقادیره ثم
تعالی تعالی امره ثم تعالی تعالی بدعه ثم تعالی تعالی شرفه ثم تعالی

تعالی ملکه ثم تعالی تعالی منّه ثم تعالی تعالی بیّنته ثم تعالی تعالی مقعده ثم تعالی تعالی معبده ثم تعالی تعالی کینونیّته من ان یقومنّ بامره من احد هذا هو الذی عرفه کلّ شیء ولن یعرفه (f. 176[b]) من شیء وهذا هو الذی یقوم به کلّ شیء و لکن لا یقوم بنفسه الّا من شاء الله بامره وهذا هو الذی یتوجّه الیه کلّ شیء ولا یتوجّه الیه باستحقاقه الّا من شاء الله له ذلك الفضل من عنده ان اعرفك بالعرفان فکیف وجدت مظهر امر الله جلّ جلاله وان ایقنك الایقان فی حقّه فکیف اقترنن الیقین بذکر نفسه فوالذی تفرّد بالعزّ والجلال وذریء الاشیاء لا من شیء بالمثال یستحیی الیقین ان یوقن فیه او یسجد له و یستحیی الدلیل ان یدلّ علیه الغیره تری لاعرفنّك او علی دونه تشهد لاستدلنّ به علیه فاعرف بالیقین الاقطع والامر المثبت (f. 177[a]) الاحتم بانّه جلّ اجلاله وعزّ اعزازه وقدّس اقداسه وکبر کبریائه ومجد شئوناته یعرف کلّ شیء نفسه بنفسه فمن یقدر ان یعرفه بغیره الّا انّك لو ادرکت یوم ظهوره ان عرفته باعلم علماء البیان ما عرفته وان رأیته واقفًا فی امره ثم ذکرت علیه اسم الانسانیّة ما انفیت حروف النفی لاثبات مظهر الاحدیّة الا انّه جلّ ذکره یعرّف کلّ شیء نفسه وانّی استحیی ان اقول یعرف کلّ شیء نفسه بمثل ما انّی قد عرفت کلّ شیء نفسه بمثل ما انّی قد عرّفت کلّ شیء بایاتی اذ کلّ ما تجد من کلّ شیء خلق له وانّ الله اجلّ واعلی من ان یعرف بخلقه ، (f. 177[b]) بل الخلق یعرف به هو الذی اذا یتلجلج لسان قدس ازلیّته یخلق فی قول ما یشاء من نبیّ او ولیّ او صدّیق او نقیّ اذ کلّ ما قد خلق کلّ ادلّاء من عنده وسفراء من لدنه کلّ قالوا ان لا اله الّا الله و انتظروا من یذکرکم الله وجهه فانّکم ما خلقتم الّا للقائه وهو الذی یخلق کلّ شیء بامره ایّاك ایّاك یوم ظهوره ان تحتجب بالواحد البیانیّة فانّ ذلك الواحد خلق عنده و ایّاك ایّاك ان تحتجب بکلمات ما نزلت فی البیان فانّها کلمات نفسه فی هیکل ظهوره من قبل ذلك شمس الحقیقه ووجهة

الاحديّة وطلعة الربوبيّة وكينونيّته الالوهيّة وانيّة الازليّة (f. 178ª) لو يستقرّ
على التراب ينادى ذرّات التراب على انّ ذلك عرش قد استوى الرحمن
عليه فمن يفتخر الطين بمحلّ عرشه بذلك الافتخار فكيف ينبغى اولوا الافكار
ان يفتخرون بالله الواحد القهّار ويستنبئون عن الله الواحد الظاهر فاشهد
بعين فؤادك ولا تنظر اليه الّا بعينه فانّ من ينظر اليه بعينه يدركه والّا
يحتجب ان اردت الله ولقائه فارده وانظر اليه و لكن فاشهد بان ليس
وراء الله غاية وانّ ذات الازل لن يرى وان ما يمكن ان يرى وينبغى
ان ينسب الله الى نفسه ذلك الطلعة الفردانيّة و الوجهة الصمدانيّة
لأعرّفك قدر (f. 178ᵇ) ظهوره حتى لا تشترى ولا تبيع آيام ظهوره بشىء
فاعرف بان لو جعل الله كلّ ما فوق الارض مثل اوّل من يؤمن به
ويعمل كلّ لأن يرضى الله عنه باستحقاق نفسه لا من دون شىء ولم يوجد
فوق الارض من ذا نفس لا ينتظره و يملّكك الله كلّ ما على الارض
وانت تحضر كلّ نفس وتقول لهم فانّى قد عملت من اوّل عمرى الى آخره
بان اوقن بان الله قد رضى عنّى وتنفق كلّ ما على الارض لذلك المطلب
كلّ يقولون ان هذا لا يمكن الّا من عند من يظهره الله او كلام يثبت
انّه من عند الله ويعجز من على الارض عنه لا يمكن ان يظهر الّا من
عنده فاذا فانظر بعد تملّكك (f. 179ª) كلّ الارض ومشاهدتك كلّ من
عليها فى حبّ الله كيف لا يكفيك عن الله لانّك كلّ ما عملت لأنّ الله
يرضى عنك و ذلك لا يمكن ان توقن الّا بوم القيمة عند من يظهره الله
هذا معنى قول الله قل الله يكفى من كلّ شىء ولا يكفى عن الله ربّك
من شىء لا فى السموات ولا فى الارض ولا ما بينهما انّه كان عليكلّشيئقديراً
فاذا عرفت ذلك فاذًا فاعرف قدر ظهوره بان حين ظهوره لو لم تنفق من
خردل تملك ما قد عملت له من رضاء الله بان من يظهره الله جلّ ذكره
ينزل عليك اية قد نزلت فيها رضائه عنك الذى هو منتهى ثمرة اعمالك
(f. 179ᵇ) وغاية ما يرجع اليك فى حياتك فاذًا فاشهد بان لم يكن لظهوره

من بهاء ومن يؤمن به فكانّما آمن بالله فى كلّ عوالم الامر والخلق فوالذى فلق الحبّة وبرء النسمة لو ايقنت بانّك يوم ظهوره لا تؤمن به لأرفعت عنك حكم الايمان فى ذلك الظهور لانّك ما خلقت الّا له ولو علمت ان احدًا من النصارى يؤمن به لجعلته قرّة عيناى واحكمت عليه فى ذلك الظهور بالايمان من دون ان اشهد عليه من شىء اذ ذلك الأحد يوم ظهوره لو يؤمن به يبدّل كلّ عوالمه بالنور ولكن ذلك المؤمن لو يحتجب عنه يوم ظهوره يبدّل كلّ عوالمه بالنار فوحقّ نفسه الذى لا حقّ عند الله (f. 180ª) كفوه ولا شبهه ولا عدله ولا قرينه ولا مثاله لم يؤمن احد بالبيان حقّ الايمان الّا من يؤمن به مثل ما آمن من القران حقّ الايمان الّا من آمن بالبيان ومثل ذلك ما آمن بالانجيل من قبل حقّ الايمان الّا من آمن بالقران و اذا يوم من يظهره الله كلّ من على الارض عنده سواء فمن يجعله نبيًّا كان نبيًّا من اوّل الذى لا اوّل له الى آخر الذى لا آخر له لانّ ذلك ما قد جعله الله ومن يجعله وليًّا فذلك ما كان وليًا فى كلّ العوالم فانّ ذلك ما قد جعله الله لأنّ مشيّة الله لن يظهر الّا بمشيّته وارادة الله لم يظهر الّا بارادته وانّه لهو القاهر المقتدر المنيع و الظاهر المرتفع الرفيع الذى باقباله يصير العبد (f. 180ᵇ) من حروف الاثبات وباحتجابه يصير العبد من حروف النفى ان آمنت به سواء علمت من شىء او لا علمت فلا ينقص عن فضلك من شىء ولكن ان احتجبت عنه ان علمت كلّ علم لا ينفعك ولكن تعلم كلّ علم لتكون يوم ظهوره من اسماء عزّه لتنصر به دينه وكانّى يظهر بحجّة التى دين البيان به ثابت عند الله الذى هو عنده وعند اولى العلم به الذين هم المؤمنون بنفسه وكلّ محتجبون مثل ما قد سمعت فى ظهور البيان وسمعت من قبل فى ظهور الفرقان فلتستعصمنّ به فانّ يومه يوم الاخرة بالنسبة الى تلك الحيوة الاولى ولو لا كان كتابه ما نزل ذلك الكتاب و لو لا كان نفسه ما اظهرنى الله و (f. 181ª) انّنى انا ايّاه و انّه هو ايّاى[1] وانّما المثل مثل الشمس لو

1) Tout ce passage est fort remarquable.

تطلع بما لا نهاية انّها هى شمس واحدة وما خلق الله من شىء الّا له اذ ذلك ما يصل الى الله وهل من شىء خلقه الله لدون ان يرجع اليه على ما يحبّ ويرضى ، قل سبحان الله عن ذلك علوًّا عظيمًا ، و استغفر الله ربّك بكرةً وعشيًّا ، بما قد سئلت عن الله ربّك من قبل ظهور نفسه فانّ دون ذلك ما اءمرتّك (sic) بان تستغفر او تتب الى الله متابًا ، وقل و كفى بالله قادرًا و قديرًا ، و كفى بالله عالمًا وعليمًا ، و كفى بالله ظاهرًا وظهيرًا و كفى بالله شاهدًا و شهيدًا ، وكفى بالله سامعًا وسميعًا ، و كفى بالله حاكمًا وحكيمًا ، و كفى بالله ناصرًا و نصيرًا (f. 181ᵇ) و كفى بالله حافظًا وحفيظًا ، عدد حروف الاثبات مع تشدّد اللام لعلّك فى ثمانية سنة يوم ظهوره تدرك لقاء الله ان لم تدرك اولًا تدرك آخره ، و لكن ايقن بانّ الامر اعظم فوق كلّ عظيم ، وانّ الذكر اكبر فوق كلّ كبير فقد قضى ما وعد به عيسى ابن مريم الف و مأتين وسبعين سنة[1] الى اوّل ظهور البيان وهم راقدون منتظرون وربّما يأتيك من انت قد سئلت عن علوّ ذكره وارتفاع امره وانّ من فى البيان يقرء تلك الكلمات وهم لا يلتفتون بظهوره ولا يؤمنون بالله الذى خلقهم بظهور قبله وهم راقدون انّا كلّ بالله واياته موقنون ، انّا كلّ لله ساجدون ، انّا كلّ لله قانتون ، انّا كلّ لله عابدون ، (f.182ᵃ) انّا كلّ لله خاشعون ، انّا كلّ لله ذاكرون ، انّا كلّ لله صابرون ، انّا كلّ لله شاكرون ، سبحانك اللهم فاشهد علىّ بانّى بذلك الكتاب قد اخذت عهد ولاية من تظهرنّه عن كلّ شىء قبل عهد ولايتى و كفى بك وبمن آمن باياتك علىّ شهداء و انّك انت حسبى عليك توكّلت و انّك كنت على كلّ شىء حسيبا ، ان يا ذلك الحرف خذ عهد ولايته عن كلّ من يقرّ بالايمان عن كلّ ما يحط (= محيط) به علمك بما كتب بخطّه وانّ ما انّى قد كتبت كلّ البيان وان من يكتب هذا يقرّ بالايمان به قبل ظهوره فاذًا

1) Cette date est singulière. L'an 1270 correspond à 1853/54. Le texte paraît faire allusion à la «manifestation» du Bâb, mais la date s'y oppose.

فاستعلم من كلّ ما يمكن ان تستعلم ليثبت ذكره فى الكتاب الى يوم
ظهوره فانّ هذا لهو العزّ الشامخ المنيع و الفضل الباذخ الرفيع '

Caractères *neskhi.*

Post-Scriptum du 15 Oct. 1890.

La bibliothèque de l'Institut vient de s'enrichir de quelques nouveaux manuscrits bâbys. M. le lieutenant d'artillerie, Alexandre Toumansky, élève du cours spécial des langues orientales organisé à l'Institut pour les officiers, est allé passer une partie de l'été (1890) à Ashkabad avec l'intention de nouer des relations avec les bâbys assez nombreux dans cette ville. Ce plan a réussi à merveille. Les sectaires qui à Ashkabad sont très-bien vus par la société russe ainsi que par l'administration, firent au jeune officier désireux de connaître leur religion et leurs coutumes, le plus sympathique accueil et lui facilitèrent la tâche autant que possible. M. Toumansky put étudier sous la direction d'un de leurs chefs le principal livre de la secte, le *Kitâb-i-Akdas*[1]) dont il a rapporté un très joli exemplaire; il reçut d'eux une foule de renseignements sur l'histoire de la secte, renseignements qui s'accordent presque en tous points avec ceux de M. Browne, et il revint avec un assez riche butin consistant en notes, en photographies et en manuscrits.

Il n'est peut-être pas inutile de faire remarquer que M. Toumansky partit sans avoir eu l'occasion de prendre connaissance des mémoires de M. Browne qu'il s'est mis à étudier après son retour. Il était donc parfaitement indépendant dans ses jugements, ce qui les rend d'autant plus précieux.

M. Toumansky a offert à l'Institut les manuscrits suivants, que je vais décrire aussi brièvement que possible.

---

1) C.-à.-dire le même qui plus haut est décrit sous le nom de لوح اقدس. Les bâbys d'Ashkabad, d'après M. Toumansky, ne connaissent ce livre que sous le nom de *Kitâb*, non pas *Laouh*. Ce détail m'est confirmé par M. Browne qui m'écrit que les Bâbys d'Acre nomment ce livre également *kitâb*. Le لوح اقدس d'après la même autorité serait un petit traité adressé à un correspondant chrétien. Ce sont les Bâbys que M. Browne avait fréquentés en Perse qui l'avaient induit en erreur, si erreur il y a.

248.

№ 77/498.21 X 13 c. 110 f. 17 l. (longues de 7 c.).

L'histoire détaillée des Bâbys, qui est mentionnée par M. Browne, I, 496, et II, 1002—3. M. Toumansky m'apprend, que les Bâbys d'Ashkabad attribuent cet ouvrage à un auteur *parsi*. Ils se basent sur un passage (f. 11ª l. 2 a f.) où l'auteur parle de soi dans les termes suivants: ...بحمد لله که اوّلاً من از اهالی این ملك ومقیّد ردّ وقبول احدی نیستم بیت * نه معتقد شیخ ونه در کیش کشیشم * المنّه لله که بری از همه کیشم *

Ils prétendent en même temps connaître son nom: ce serait Manouktchi, l'agent de la société zerdushtienne de Bombay à Téhéran. Notre manuscrit est malheureusement incomplet. Le dernier événement raconté est la déportation du Bâb à Makou. Le manuscrit parait être assez peu correct, mais c'est toujours une bonne acquisition, attendu qu'il n'y avait pas d'exemplaire de cet ouvrage, important[1]) malgré tous ces défauts, dans les bibliothèques de St. Pétersbourg.

Premiers mots:

خرده بینان خردمند بفر فراست دریافت کنند ودانشمندان بصیر بعین الیقین بینند وهوشمندان خبیر بنور کیاست و دانش دانند که در امر مذهب ودین ابدًا بتبعیت و تقلید شایسته وجایز نبوده واین خطب عظیم و امر بزرك را بتقلید هوی وظنون واوهام درك نتوان نمود الخ

Derniers mots:

. . . و بعضی دیکر از عالم و جاهل معرض شدند که حضرت موسی اثار ظهور خودرا نوعی دیکر ذکر فرموده که من بشب شبیه از پشت بام خانه بر شما نازل میشوم واکر آمدم وکفتم شب شنبهرا نکیرید قبول نکنید وبواسطهٔ علم

Caractères *taʿlîq*.

---

1) Voir à ce sujet les remarques fort justes de M. Browne I, 496.

249.

№ 76/492.21 X 13 c. 11 f. 19 l. (longues de $7^1/_2$ c.).

Ce petit cahier contient:

1) لوح مقصود

Premiers mots:

هو الله تعالى شانه العظمة والاقتدار

حمد مقدّس از ذكر وبيان حضرت معبود ومالك غيب و شهودى را لايق وسزاست كه از نقطهٔ اولى كتب لا تحصى پديد اورد واز كلمهٔ عليا خلق اوّلين واخرين ظاهر فرمود ودر هر قرنى از قرون وهر عصرى از اعصار بمقتضيات حكمت بالغه سفيرى فرستاد تا خلق افسرده را بماء بيان زنده نمايد اوست مبيّن واوست مترجم چه كه ناس از ادراك آنچه در كتب الهى از قلم اعلى جارى شده ونازل كشته قاصر وعاجزند در هر حال مذكر وهادى و معرف و معلّم لازم لذا سفرا وانبيا واصفيا فرستاد تا ناس را مقصود از تنزيل كتب وارسال رسل آكاه نمايند وكلّ عارف شوند بوديعهٔ ربانيّه كه در ايشان بنفس ايشان كذاشته شده انسان طلسم اعظم است ولكن عدم تربيت اورا از انچه با اوست محروم نموده بيك كلمه خلق فرمود و بكلمهٔ اخرى بمقام تعليم هدايت نمود و بكلمهٔ ديكر مراتب ومقاماتش را حفظ فرمود حضرت موجود ميفرمايد (f. 2ª) انسان را بمثابهٔ معدن كه داراى احجار كريمه است مشاهده نما بتربيت جواهران بعرصهٔ شهود آيد و عالم انسانى از آن منتفع كردد انتهى

Les mots soulignés présentent le texte qui est suivi d'un commentaire. Le حضرت موجود est évidemment Béhâ. Je ne saurais dire quel est l'auteur du commentaire. Les passages commentés parlent de la concorde, de la justice envers tous, du désarmement général, de la paix universelle, de l'introduction d'une langue et d'une écriture universelle, de l'amour de l'humanité etc. Le لوح مقصود paraît finir au f. 7ᵇ, l. 9, quoiqu'il n'y ait pas d'*alinéa*, par les mots انّ ربّنا الرحمن لهو المؤيّد العليم الحكيم

Immédiatement après ces mots nous lisons ce qui suit: عرض دیکر انکه دست خطّ ثانی انجناب که از قدس شریف ارسال داشته بودند رسید وآنچه در او مذکور ومسطور مشاهده شد وتلقاء وجه معروض کشت فرمودند بنویس یا مقصود ندایت را شنیدیم ناله وحنین ات را در شوق واشتیاق اصغا نمودیم الخ

Suivent 14 lignes à l'encre rouge, dans lesquelles l'auteur fait des voeux en faveur de son correspondant et lui promet de ne pas l'oublier. Ce sujet est continué sur la page suivante jusqu'au f. 8ᵇ, l. 3 d'en bas, où commence, à ce qu'il paraît, un autre document sans *alinéa*. Nous y lisons: الحمد لله العزیز العلیم عرض دیکر مکالمات سیّاحیکه در عریضهٔ که خدمت حضرت مولانا روحی فداه ارسال داشتید این فانی تمام انرا مشاهده نمود (f. 9ᵃ) مقصود از تعبیرات آن کلّ انتباه ناس بوده از نوم غفلت صد هزار عزازیل از اعمال خود انسان ظاهر میشود چه اکر ناس بتعلیمات الهی تمسّك نمایند ورفتار کنند اثری از عزازیل در ارض نماند اختلافات ارض ونفاق وجدال ومحاربه وامثال ان سبب وعلّت ظهور عزازیل است جبرئیل در امثال این امور داخل نشده ونخواهد شد عالمیکه جز نزاع و جدال و فساد در اوامری ظاهر نه او مقرّ عرش عزازیل است ومحلّ سلطنت او چه مقدار از اولیا واصفیا که شبها ناله نمودند وروزها بنوحه مشغول شدند که شاید یك نسیم خوش معطّری از جهت اراده مرور نماید وروایح مکرههٔ منتنه را از عالم ببرد وزایل نماید ولکن مقتضیات اعمال غیر طیّبه ومجازات آن که از اسّ اساس سیاست الهی محسوبست سبب سدّ ومنع شد ونکذاشت انچه مقصود است ظاهر شود لنا ان نصبر فیکلّ ذلك حتی یأتی الفرج من الله الغفور الکریم سبحانك یا اله الکائنات ومقصود الممکنات اسئلك بالکلمة التی بها نادت السدرة وصاحت الصخرة وبها سرع المقرّبون الی مقرّ قربك و المخلصون الی مطلع نور وجهك وبضجیج العاشقین فی فراق اصفیائك وحنین المشتاقین عند تجلّیات انوار شمس ظهورك بان تعرّف عبادك (f. 9ᵇ) ما اردت لهم بجودك وکرمك ثم

اكتب لهم من قلمك الاعلى ما يهديهم الى بحر عطائك وكوثر قربك ايربّ
لا تنظر اليهم وباعمالهم فانظر الى سماء رحمتك التى سبقت الوجود من
الغيب و الشهود ايربّ نور قلوبهم بانوار معرفتك وابصارهم بتجليات شمس
مواهبك اسئلك يا اله الاسماء وفاطر السماء بالدماء التى سفكت فى
سبيلك والرؤس التى ارتفعت على الرماح فى حبّك وبالاكباد التى ذابت
فى هجر اوليائك و بالقلوب التى صار اربًا اربًا لاعلاء كلمتك بان تجمع
اهل مملكتك على كلمة واحدة ليعترفنّ الكلّ بوحدانيّتك وفردانيّتك لا اله
الّا انت المقتدر المتعالى العليم الحكيم انشاء الله غنىّ متعال عرض ايتخادم
فانيرا باستجابت مقرون فرمايد وعباد ارض را بطراز معروف مزيّن نمايد
واز شئونات منكره مقدّس دارد اوست قادر واوست توانا واوست دانا
وبى نا (= بينا) يسمع ويرى وهو السميع البصير،

2) f. 9[b], ligne 3 d'en bas, jusqu'au f. 11[b]. Deux لوح, *révélations*, de date récente, publiées à propos d'une affaire qui a produit une certaine sensation même ici, à St. Pétersbourg, et qui a été traitée avec plus ou moins de détails dans plusieurs correspondances adressées à nos journaux politiques quotidiens. En voici le résumé, basé sur les notices recueillies sur les lieux par M. Toumansky.

Le $\frac{\text{27 Août}}{\text{8 Sept.}}$ 1889, à 7 heures du matin, deux persans, shiites fanatiques, Meshhedi Ali Ekber et Meshhedi Hosein, se jetèrent, le poignard à la main, sur un certain Hadji Mohammed Rizâ Isfahani qui traversait paisiblement une des rues les plus fréquentées d'Ashkabad et lui portèrent 72 blessures auxquelles il succomba. Hadji Mohammed Rizâ était un des Bâbys d'Ashkabad les plus respectés. Le crime fut perpétré avec une audace telle, que ni les nombreux témoins de la scène ni le sergent de ville qui se trouvait là ne purent sauver la victime de cet odieux attentat. Les assassins se livrèrent sans résistance aucune à la police. On les fit monter dans une voiture de place pour les mener en prison; pendant le trajet, ils se mirent à lécher le sang qui découlait de leurs poignards. L'instruction, poursuivie avec beaucoup d'énergie par le tribunal militaire, eut pour résultat d'établir que Mohammed Rizâ était tombé victime

du fanatisme religieux des shiites qui craignaient son influence; ceux d'Ashkabad, agissant suivant les ordres de mollahs venus à cet effet du Khorassan, résolurent de mettre un terme à la propagande bâbye en tuant Hadji Mohammed Rizâ. Mais, sachant très bien que le crime ne resterait pas impuni, ils s'en remirent au sort pour désigner les personnes qui devaient s'immoler pour la cause de la shia. C'est ainsi que les individus nommés plus haut devinrent les assassins de Mohammed Rizâ qui ne leur avait fait aucun mal. La sentence du tribunal fut sévère: Ali Ekber et Hosein, ainsi que deux de leurs complices, furent condamnés à être pendus, mais la peine de mort fut commuée par Sa Majesté Impériale en travaux forcés à perpétuité.

Cette sentence fut accueillie par les Bâbys avec un enthousiasme facile à comprendre. C'était la première fois depuis l'existence de la secte, c. à-dire depuis près de 50 ans, qu'un crime commis sur la personne d'un adhérent de la religion nouvelle avait été puni selon toute la sévérité de la loi. L'impression produite par cet événement sur le chef de la secte, Béhâ, paraît avoir été également profonde. Les deux *révélations* que nous soumettrons au lecteur le prouvent suffisamment. Elles sont encore intéressantes à un autre point de vue: ce sont à peu près les seuls documents bâbys dont nous puissions comprendre tout le sens, toutes les allusions.

Le premier s'adresse, d'après les renseignements de M. Toumansky, aux Bâbys d'Ashkabad, et plus spécialement à un certain Abdoulkérim (connu par les autorités russes sous le nom d'Abdoulkérim Ardebili Assadow), qui est le chef reconnu des Bâbys d'Ashkabad.

Le second est une espèce de lettre-circulaire aux Bâbys en général. Voici le premier document:

هو الله تعالى شأنه العظمة والاقتدار

این حکم محکم مبرم در این حین از شطر سجن اعظم[1] ظاهر نشهد انّکم کنتم لله ولا شكّ انّه معكم يا عبد الكريم عليك (f. 10a) بهائی وعنايتی

---

1) C. à d. Acre.

نامه‌ات بحضور مظلوم فائز طوبى لك ولمن تمسّك بحبل الصبر وعمل ما أمر به فى كتاب الله ربّ العالمين قد سرّتنى اعمالكم واصطباركم فى البأساء قُتِلْتُم و ما قَتَلْتُم مريئًا لكم قد عملتم ما فاحت به نفحات المظلوميّة بين البريّة فى الحقيقه دولت بهيّه ايّدها الله اظهار عدل فرموده وعدل سبب علوّ و شوكت و اقتدار ملوك است طوبى لمن تزيّن به و شرب من كأسه وتنوّر من تجلّياته بايد اينحزب لا زال باينمقام ناظر باشند حق جلّ جلاله لا زال وفارا دوست داشته ودارد ودر الواح شتّى كلّ را بان امر فرموده اين اعانت دولت بهيّه وابن ظهور عدل و انصاف انشاء الله ماحى ظلم واعتساف عالم است اينحزب را وصيّت مينمائيم اين عدل را فراموش ننمايند وبصميم قلب از حق بخواهند اثار صاحب لواى عدل را بدوام ملك وملكوت پاينده وباقى دارد چه كه خالصًا لوجه الله از مظلومهاى عالم اعانت فرموده وبعدل حكم نموده واين اوّل اعانت است كه نسبت باين مظلومها از ارادهٔ امپراطور اعظم وژنرال[1] اكرم ايّدهما الله تعالى ظاهر كشته واينمقام بسيار عظيم است الٰهى الٰهى (f.10ᵇ) ترى المظلومين بين اشرار خلقك و تشاهد زفراتهم وعبراتهم فيما ورد عليهم من الذين جعلوا شيمهم الاعتساف فى ارضك وسجيّتهم الظلم على عبادك ايربّ اسئلك بامواج بحر عطائك وتجلّيات نيّر فضلك بان تؤيّد المظلومين على الصبر والاصطبار فيما ورد ويرد عليهم فى موارد البأساء و الضرّاء ايربّ اسئلك بحفيف سدرة المنتهى وظهورات عدلك بين الورى بان تكتب لهم من قلمك الاعلى فرجًا من عندك وناصرا من لدنك و معينًا من جانبك ليحفظهم من شرّ اعدائهم و مبغضيهم انّك انت المقتدر على ما تشاء لا اله الّا انت المهيمن القيّوم اين بسى واضح ومعلوم است اين اعانت دولت بهيّه ايّدها الله تعالى سبب توجّه قلوب است جميع از اطراف الٰهى الٰهى ايّد من اراد نصرة المظلومين من عبادك ثم ارفعه بجودك وقدرتك وسلطانك انّك انت المقتدر العزيز الفضّال ،

1) Le général A. Komarow.

La seconde *révélation* porte ce qui suit:

هو الحافظ المقتدر القدير

يا اوليائی فی الممالك اعرفوا مقام من نصركم وحكم بينكم (f. 11ª) بالعدل الخالص نسئل الله ان يؤيّد هذا الحزب علی ذكره وثنائه وخدمته ويظهر منهم ما ينبغی لعمله الطاهر المقدّس العزيز العظيم يا اهل البهاء قد كان نيّر العدل مستورًا محجوبًا تحت غمام الظلم و لكنّ الله ايّد حضرة الدولة البهيّة الروسيّه علی اشراقه وظهوره ونجاته من كلّ حجاب غليظ وسحاب عظيم نسئل الله تبارك وتعالی ان يؤيّده واوليائه وامرائه الذين بهم نصبت راية النصر هناك وعلم الظفر امام وجوه الخلق رغمًا للذين حبسوا العدل والانصاف ومنعوهما عن اشراقهما ونورهما وظهورهما علی اعلاء كلمته واظهار امره واثبات حقّه ويوفّقه علی انقاذ المظلومين بذراعی العدل و الانصاف ونجاتهم من الظالمين و المعتدين و المنكرين كذلك قضی الامر من لدی الله الآمر الحكيم بلسان پارسی ندای مظلوم را بشنو بايد احبّا طرًّا از اين يوم الی الآخر الذی لا آخر له قدر عنايت دولت بهيّه ايّدها الله را بدانند وآنچه سزاوار اين عدل است بر آن قيام نمايند ونفوسيكه من غير ستر وحجاب عدلرا تائيد نمودند ونصرت فرمودند وان مظلوم مسجون را از بئر ظلما بحبل متين انصاف بر اوردند ونجات (f. 11ᵇ) بخشيدند سزاوار پاداش عظيمند از حق جلّ جلاله يشهد المظلوم بانّهم هم الذين نصروا عباد الله واخذوا حقّ المظلومين من كلّ ظالم بعيد وكلّ فاجر مريب انشاء الله اوليای حقّ موفّق شوند در قرون واعصار بر تدارك اين عنايت كبری كه از دولت مباركهٔ عادله ظاهر شد البهاء و النور و العزّ و الثناء علی حضرته وعلی الذين حكموا من جانبه بالعدل الخالص ومنعوا الظالمين عن ظلمهم و اخذوهم اخذ عزيز مقتدر ؛

Caractères *neskhi.*

250.

№ 79/495. 5 f.

Cinq feuillets détachés, contenant:

1) Une poésie en l'honneur de Sa Majesté l'Empereur de toutes les Russies. Elle a été composée en Perse par un bâby anonyme après la condamnation des assassins de Mohammed Rizâ. 72 vers. Voici les 2 premiers:

همی حمد بیحد بدادار اعظم * همی شکر بیمر بیزدان اکرم
که اهل بها شاد مانند وخندان * زالطافی شه امپراطور اعظم
الکسندر ثالث آن نامور شاه * که از صولتش شیر غزمان کند رم

Derniers vers:

چنین شاه جم چاکر و جم خدم را * شکوهش فزون دار ای ربّ اکرم
چه نیکو است این مدحت پارسی را * به الفاظ روسی در آرد مترجم

2) Deux poésies religieuses, de 19 vers chacune, dont l'auteur paraît être désigné[1]) par *le takhallos* روحانی.

Premiers vers de la première:

یا معشر البشر شب هجران تمام شد
قوموا من القبور که یوم القیام شد
ای عاشقان حق رخ معشوق شد عیان
ای بلبلان قدسی بهار مرام شد

Premier vers de la seconde:

ساقیا بساغر زن خمر وصل جانان را
زانکه مست می باید باختن سر وجان را

3) Une autre poésie religieuse de 30 vers, qui commence ainsi:

طلعات قدسی بشارتی که جمال حق شده برملا
بزن ای صبا تر بمحفلش بکروه زنده دلان صلا

1) M. Toumansky pense que ce Rouhâni pourrait bien être le poète bâby روحا, cité par M. Browne, II, 1008.

Souscription: در قهقه قلمی شد بتاریخ ۲۲ شهر شوال المکرم ۱۳۰۹
از اقای مشهدی سریری نوشته شد

4) Une notice sur le droit d'héritage selon le rite bâby et une autre sur la division de l'année en 19 mois et sur les noms de ces mois. — Souscription: حسب الفرمایش جناب جلالتماب اقا الکساندر تومانسکی فی شهر محرم الحرام ۱۳۰۸ تحریر شد

5) Une notice chronologique, en 19 lignes, sur les principaux événements de la vie du Bâb et de Béhâ, dressée à la demande de M. Toumansky par un des bâbys d'Ashkabad. Si courte que soit cette notice, elle donne néanmoins quelques renseignements qui méritent d'être indiqués. Au sujet du Bâb nous n'y trouvons que les dates suivantes:

1 Moharrem 1235 — naissance du Bâb.
5 Djomâda I 1260 — commencement de la propagande[1]).
27 Sha'bân 1266 — mort du Bâb à Tebriz.

Au sujet de Béhâ:

Naissance de Béhâ — 2 Moharrem 1233.
A l'âge de 27 ans il reconnut le Bâb.
A l'âge de 36 ans il fut jeté en prison à Téhéran. Après 4 mois il fut remis en liberté *grâce à la protection du ministre de Russie à Téhéran*[2]).

Conformément à un ordre du gouvernement persan Béhâ fut transporté à Bagdâd, où il passa 12 années.

Transporté à Constantinople par ordre du gouvernement turc il y resta 4 mois et puis fut interné à Andrinople. Dans cette ville il resta „cinq années approximativement" وتقریبًا پنج سال نیز در شهر ادرنه توقف فرمود[3]).

1) در پنجم جمادی الاولی ۱۲۶۰ ادّعا فرمود که من باب علم هستم

2) Ce dernier détail omis dans le petit poème chronologique de *Nabil* (chez Browne, II, 983) est important, car il nous donne la clef pour comprendre un passage de la lettre au «roi des Russes», imprimée plus haut p. 186, l. 9—10, où Béhâ exprime sa reconnaissance à «un des envoyés» de l'Empereur de Russie.

3) Cf. plus haut, p. 218, note 1. Les difficultés chronologiques que présentent ces dernières données seront sans doute levées par M. Browne dans son édition du «A Traveller's Narrative» qui est sur le point de paraître.

251.

№ 80/496. 21×13 c. 101 f. 17 l. (longues de $8^1/_2$ c.).

اسرار الغيبيّة لاسباب المدنيّة

C'est le traité, que M. Browne II, 944, mentionne sous le nom de „Muduniyyat". Édition lithographiée à Bombay en 1299. L'auteur dit p. 6: ...واز تصریح اسم خویش احتراز نموده تا واضح ومبرهن کردد که مقصدی جز خیر کلّ نداشته وندارم بلکه چون دلالت بر خیر را عین عمل خیر دانسته لهذا بدین چند کلمهٔ نصحیّه ابنای وطن خویش را چون ناصح امین لوجه الله متذکر مینمایم

Nous lisons sur le frontispice de l'édition:

بسم الله العالم البدیع الامین السلام
والعالم محب
حد
حضرت
یزدان ومقصود عالمیان را که
موفق فرمود این تراب استان اهل عرفان را بطبع نخست کتاب مقدّس عن الالقاب الذی سمّی باسرار الغیبیّه لاسباب المدنیّه که الحق جهان مدنیّت را بحریست بیپایان وعالم انسانیّت را افتابیست درخشان علی ید اقل عباد الرحمن الحاج محمّد حسین الحکیم البهائی
حرره میرزا محمّد علی شیرازی
فی بندر ممبی
فیشهر ربیع الاوّل ۱۲۹۹
در مطبعه مشهور حسنی زیور اختتام پذیرفت

Béhâ dans cet ouvrage d'un caractère plutôt politique que religieux tâche de démontrer que des reformes considérables sont nécessaires pour permettre à la Perse d'atteindre de nouveau la place prominente qu'elle a jadis occupée parmi les nations civilisées.

Premiers mots:

بسم الله الرحمن الرحيم

بدايع حمد وثنا وجوامع شكر وسپاس درگاه احديّت پروريرا سزاست كه از بين كافه حقايق الخ

Derniers mots (p. 96): ....وچون بهار روحانى اشجار نفوس انسانى را بحليه اوراق وازهار واثمار سعادت مقدسه سر سبز وخرم نمايد ،

تم المجلد الاوّل من هذا الكتاب

Les dernières pages (96—101) du volume sont occupées par une espèce d'épitre parénétique en persan très pur, dans laquelle il ne se trouve pas un seul mot d'origine arabe. L'auteur en est sans doute Béhâ auquel, paraît-il, on avait reproché le style de ses révélations littéralement surchargé de mots arabes. Béhâ tenait évidemment à démontrer qu'il pouvait exprimer ses pensées aussi clairement en persan pur, sans avoir recours aux mots arabes. Nous pouvons peut-être admettre que ceux qui ont provoqué cette élucubration de Béhâ appartiennent au parti national iranien ou bien que ce sont des adhérents de la religion de Zoroastre à Bombay.

Voici quelques fragments du texte. Premiers mots:

بنام خداوند يكتا

ستايش بينندهٔ پاينده را سزاست كه بشبنمى از درياى بخشش خود آسمان هستى را بلند نمود الخ

p. 97: ...نامهٔ شما در زندان باين زندانى روزگار رسيد خوشى آورد وبر دوستى افزود وياد روزگار پيشين را تازه نمود .... اينكه از نامهاى آسمانى پرسش رفته بود رگ جهان در دست پزشك دانا است دردرا مى‌بيند وبدانائى درمان ميكند هر روزرا رازيست وهرسررا اوازى درد امروز را درمانى و فردارا درمان ديگر.........(p. 98) ....بشنويد آواز اين زندانى را بايستيد وبگوئيد شايد آنانكه در خوابند بيدار شوند بگواى مردگان دست بخشش يزدانى آب زندگانى ميدهد بشتابيد وبنوشيد هر كه امروز زنده شد هر گز نميرد وهر كه امروز

مرد هرگز زندگی نیابد در بارهٔ زبان نوشته بودید تازی وپارسی هر دو نیکوست چه که انچه از زبان خواسته اند پی بردن بگفتار گوینده است واین از هر دو میآید وامروز چون آفتاب دانش از آسمان ایران اشکار وهویداست هرچه این زبان را ستایش نمائید سزاوار است الخ

Derniers mots (p. 101): ای دوست زمین پاك دیدیم تخم دانش کشتیم دیگر تا پرتو آفتاب چه نماید بسوزاند یا برویاند بگو امروز به پیروزی دانای یکتا آفتاب دانائی از پس پرده جان بر آمد وهمه پرندگان بیابان از بادهٔ دانش مستند وبیاد دوست خورسند نیکوست کسیکه بیابد و بیاید '

Un exemplaire de la même édition de cet ouvrage a été rapporté par M. Joukowski de son voyage en Perse (1883—86) et appartient maintenant à la Bibliothèque de l'Université de St.-Pétersbourg.

MANUSCRITS ÉTHIOPIENS.

252—256.

Les[1]) mss. éthiopiens, peu répandus en Europe, figurent cependant dans plusieurs bibliothèques d'Allemagne, d'Angleterre, de France, de Hollande et d'Italie; seule la Russie, qui possède d'ailleurs une si riche collection de manuscrits orientaux, n'avait, qu'on sache, jusqu'à ce jour rien à produire en fait d'éthiopien[2]). Le Catalogue de l'Université de St. Wladimir à Kief fait bien mention d'un *aethiopicum*

1) La présente notice, due à la plume du savant et regretté académicien Dorn, a paru en allemand dans le Bulletin scientifique de l'Académie des Sciences de St. Pétersbourg, tome II (1837), col. 302—304, le 23 juillet 1837. On s'est contenté de la traduire ici en français sans y introduire aucun changement; mais il a paru convenable de compléter les indications de l'auteur par quelques renseignements qu'il n'a pu fournir il y a plus de cinquante ans et dont la place est tout indiquée à cet endroit: Il ne faut pas confondre l'abbé Georges (Abbâ Gyôrgis), auteur du Mazhafa Mesṭir, avec l'abbé Georges, Arménien, moine de Sadamant, qui a écrit l'Orgânôn Denghel (v. Zotenberg, Cat. des mss. éth. de la Bibl. Nat. de Paris, p. 95 col. 1); ce livre, dont Ludolf ne connaissait que trois exemplaires et que Dorn croyait exister en Europe au nombre de cinq copies, est représenté à Paris par 7 manuscrits (Nos 97—103 du Cat. de Zot.). Les Nos 60—63 du Cat. de Zot. sont autant de recueils détachés des miracles de la Vierge, dont le nombre monte en tout à 150, les mêmes se répétant dans plusieurs manuscrits [le № 102 en renferme deux qui sont relatés dans le № 60; le synaxaire portant le № 126 en contient un autre (p. 159) qu'il faut ajouter aux 150 sus-désignés]. Le recueil de l'Institut était donc bien plus complet.

Le Musée Britannique possède 4 exx. de l'Orgânôn (Cat. Cod. Or. M. Br. III, Nos XLIX—LII); les Miracles de Marie se trouvent en petit nombre dans le ms. № IX, il y en a 72 dans le № XLI et *miraculorum innumerorum series* sous le № XLII.

2) Depuis 1837 la Bibl. Imp. Publ. à St. Pétersb. s'est enrichie de 23 mscr. éthiopiens, qui ont été décrits par M.M. Dorn (Catal. des mscr. et xylographes or. etc. St. P. 1852, p. 549—58) et Kokowtsow «Zapiski» de la Section or. de la Soc. Imp. Russe d'Archéologie, v. IV, p. 106—111.

manuscriptum; mais, à en juger d'après la description qui m'en a été faite oralement, j'ai lieu de douter qu'il s'agisse réellement d'un manuscrit éthiopien. La face des choses a changé à présent, et la Russie est désormais au nombre des pays pourvus de productions littéraires de l'Éthiopie.

Le lot des manuscrits orientaux provenant de l'héritage de feu le Cte Suchtelen (décédé à Stockholm), qui a fait récemment l'objet d'un don gracieux de S. M. l'Empereur à l'Institut des Langues Or., renferme cinq manuscrits éthiopiens, dont l'énumération n'est pas, je crois, dénuée d'intérêt. Ils sont tous sur parchemin, d'une écriture assez nette et correcte, circonstance qu'il importe de relever vu que les manuscrits de cette classe se distinguent généralement par leur incorrection. Quatre d'entre eux (les n°s 1, 2, 3 et 5) portent sur un feuillet en avant du texte, et le 5° (№ 4) sur celui qui le suit, une note en arabe de la teneur suivante:

هذا الكتاب برسم دير مار اسطافانوس الكاين بجوار ماري بطرس
بالوتيكانى لاستعمال الرهبان القبط والحبش القاطنين بهِ فلا يحل لاحد
التصرف فيه بوجه من الوجوه وقفًا مخلّدًا

dont voici la traduction:

„Ce livre appartenant au couvent de St. Étienne près St. Pierre du Vatican, est destiné à l'usage des moines coptes et abyssiniens qui y habitent, à titre de legs perpétuel, sans qu'il soit licite à qui que ce soit de s'en rendre acquéreur d'une façon quelconque".

Ces 5 manuscrits sont:

1 (252). *L'Évangile et l'Apocalypse de St. Jean.* 100 ff., petit in-4°.

Le N. T. a été à plusieurs reprises imprimé en éthiopien; en 1826, il a paru encore à Londres une édition des 4 Évangiles; une collation partielle de notre ms. a montré qu'il en diffère assez pour en faire un auxiliaire utile lors d'une révision critique de la traduction éthiopienne ou pour en préparer une édition nouvelle.

2 (253). *Organona Wedasē etc. Organum Encomii* et cithara psalterii et lyra laudis. 120 ff., in-4°.

Ouvrage qu'un certain Abba Georgius composa vers l'an 1440 et qui, connu sous le nom d'Organon Denghel Mariam, est fort estimé en Abyssinie. L'abbé Georges était Arménien de naissance, mais son livre est écrit dans un éthiopien très pur. Ludolf, qui en communique souvent des extraits dans ses propres ouvrages, l'a mis à profit pour la confection de son Dictionnaire et de sa Grammaire. Il cite 3 mss. de l'Organon: un qui lui appartenait en propre, un autre qui était à Oxford et un troisième qu'Edzardi détenait à Hambourg. Ce ms. d'Edzardi doit être différent de celui qui est conservé actuellement à la Rathsbibliothek de Hambourg et dans lequel sont consignées les variantes des exemplaires d'Oxford et d'Edzardi.

Une copie du ms. de Hambourg que j'ai prise en 1826 me permet, après collation, d'établir que l'exemplaire de l'Institut des Langues Or. est écrit avec soin, sauf quelques négligences dans les en-tête. — Le dernier feuillet et demi est consacré à la louange de la Trinité.

3 (253). *Serata kedasē* etc. 87 ff., petit in-8°.

Liturgie à l'usage des prêtres et des fidèles d'après le rite copte (62 ff.). Puis 18 ff. blancs; là-dessus, 7 ff. sur la glorification du saint et thaumaturge éthiopien Tekla Haimanot (Plante de la Foi), qui vécut vers 630 et dont on fête l'anniversaire le 24 décembre (Tāchsās) st. éthiopien, comme cela est dit tout au commencement.

4 (254). *Les Miracles de Marie.* 86 ff., petit in-folio.

Le commencement et la fin manquent; ce qui reste commence au 115° miracle pour finir au 215°; l'ouvrage a donc dû être considérable.

5 (255). Un *Martyrologe.* 133 ff., petit in-4°.

Aussi sans commencement. Sans doute identique à celui dont Ludolf fait mention à la p. 295 du Commentaire de son Histoire d'Éthiopie. Je l'infère non seulement du contenu du ms. en général, mais encore et surtout d'une strophe citée par Ludolf et de laquelle il ressort qu'Abba Salama a traduit la Bible en éthiopien, strophe qui se trouve dans notre ms. A la dernière ligne, Ludolf a *baedēha* (probablement une faute d'impression); notre ms. offre par contre la bonne leçon *baedēhû* (بيده) manu sua.

MANUSCRITS ARMÉNIENS.

257.

№ 1. $18^1/_2 \times 12^1/_2$ c. 21? f. 28 l.

Un beau manuscrit écrit en ronde; il contient:

a. f. 1—203 (Ծննդաբանութիւն Հայոց մեծաց, quelquefois Ազգաբանութիւն տոհմին Յաբեթեան — la généalogie de la Grande Arménie; mais le titre manque dans le manuscrit). C'est la célèbre Histoire de Moïse de Khorène, écrivain du Ve siècle. Ouvrage connu, plusieurs fois imprimé et traduit en différentes langues européennes. Les chapitres ne sont pas numérotés. Il manque aussi le dernier chapitre: Elégie sur les malheurs de l'Arménie. Cf. Паткановъ, Библіографическій Очеркъ Исторіи Армянской Литературы, 8—9. L'avant-dernier possesseur de ce manuscrit, le comte Paul de Suchtelen, dans une note écrite de sa main, en dit: „Ce manuscrit passe pour être très précieux tant à cause de son antiquité que pour le contenu. Il donne des notions sur l'origine de presque toutes les familles les plus notables de l'Arménie. Procuré à Nakhitchévan en 1827; j'ai permis qu'il fût copié à Tiflis, où il ne tardera point à être imprimé. P. S." Voy. A. Baumgartner, Ueber das Buch „Die Chrie", ZDMG, Bd. XL, p. 482—491.

b. f. 203–217. Այս է աշխարհացոյց (Վարդանայ), Géographie, attribuée à Vardan, écrivain du XIII siècle; ouvrage connu, publié avec une traduction française par Saint-Martin dans ses Mém. sur l'Armén. II, 407—453. Dans plusieurs endroits les lettres sont effacées ou décolorées, en sorte que quelques mots sont devenus illisibles et ne peuvent être rétablis qu'au moyen d'une collation avec d'autres exemplaires du même ouvrage, qu'on trouve dans presque toutes les collections de manuscrits arméniens.

f. 217—218. Mémento, écrit en l'an 1147—1698 dans le village d'Astapat près l'église de St. Étienne.

f. 3, 175, 218, cachet en noir: Յի Քի ծառայ Յովսէփ վարդապետ — le serviteur de J. Ch. Joseph vardapiet (docteur en théologie). La date du sceau est effacée, mais M. Brosset („Notice

etc.“ p. 8) assure avoir lu 1146, qui correspond à l'année 1697 de J. C. — Coll. Suchtelen.

258.

№ 2. 17 X 12 c. 4 + 462 f. 29 l.

Contient:

a. f. 1—453. *Գրիգորի եռամեծի քաջ հռետորի և անյաղթ փիլիսոփայի, աշակերտի Յովհաննու Որոտնեցւոյ արարեալ բանս խրատականս ոգեշահս և հանճարիմաստս ի մեկնութիւն և ի գովեստ փառաց տօնից տէրունականաց,* i. e. Les sermons de Grigor le Trismégiste, le rhéteur prodigieux, le philosophe invincible, le disciple de Jean d'Orotn, sur les fêtes dominicales (105 sermons). Superbe manuscrit écrit en petits caractères carrés d'une belle main et divisé en trois parties. Grégoire, vardapiet du couvent de Tathev en Siounikh, né en 1340 et mort en 1411, était un adversaire déclaré des Dominicains arméniens, plus connus sous le nom de Frères-Unitaires, qui dès le commencement du XIV siècle s'établirent en Arménie et s'efforcèrent d'amener l'église arménienne à la réunion avec celle de Rome. Voy. Gareguin, L'histoire de la littér. armén. II, p. 212—220. Brosset, Notice des Manus. arnén. de l'Instit. Asiat. 1837, p. 8. Ces sermons, comme la plupart des oeuvres de Grégoire, ont été imprimés à Constantinople en 1729—1741.

f. 7 v°, un dessin d'aquarelle grossièrement exécuté, représentant deux personnes.

f. 125, à la fin de la première partie, le copiste nous apprend, que le volume appartenait au vardapiet Ohannès en *Ջղա* = 991—1542.

f. 125 v°, l'image du vardapiet Serapion (*սպն վպն*). Un cachet noir: *Քի̃ ծռ Պետրոս վարդապետ* — le serviteur du Christ vardapiet Petros. A la fin de l'ouvrage p. 450—453 un long mémento du copiste renfermant une prière avec bénédiction.

b. f. 453—462, d'une autre main: *Ի խնդրոյ Թումա վարդապետի աստուածաբնակ սուրբ ուխտին Մեծոփայ վանաց և ծառայաբար կատարեալ աստուածակիր և հոգելից առն աստուծոյ*

Յակովբ վարդապետի Ղրիմեցւոյ՝ աշակերտի Գէորգայ Երզնկա-ցւոյ՝ Յաղագս ազգականութեանց բաժանման։ Un traité sur les degrés de parenté, avec tableaux explicatifs, écrit par Jacques de Crimée, disciple de Georges d'Ezenka, à la prière du docteur Thouma de Medzophe. Jacques de Crimée était, comme on voit, le disciple de Georges d'Ezenka, qui vivait à la fin du XIVe siècle, et était le disciple et l'ami du célèbre docteur Grigor de Tathev, dont nous avons parlé plus haut. Voy. Назарьянцъ, Обозр. Гайканск. письмен. въ новѣйшее время, Казань, 1846, стр. 15—19.

Le vardapiet Thouma ou Thomas de Medzophe, mort en 1446, contemporain de Timour-leng (Tamerlan), a écrit l'histoire de ce prince dans un ouvrage plein d'intérêt, qui a été publié deux fois. Thomas y a retracé avec exactitude et impartialité les calamités qui ont fondu sur l'Arménie et la Géorgie à la suite des incursions du conquérant barbare. On lit dans le mémento, que cet ouvrage a été copié en l'an 1029—1580 par le scribe Jean pour le vardapiet Azaria.

Les feuilles de garde en parchemin, deux au commencement et deux à la fin, proviennent d'un palimpseste et contiennent en écriture ronde un fragment hagiographique de l'époque musulmane.

259.

№ 3. 17 X 14 c. 8 + 444 f. 34 l.

Une colonne jusqu'à la feuille 105, ensuite deux. Sur les feuilles de garde en parchemin, fragment d'Évangile en lettres capitales d'une écriture ancienne. Relié.

a. f. 1—2. Sermon anonyme sur la pénitence.

b. f. 3—7. Table des matières.

f. 1—444 (nouvelle pagination): Գրիգորի եռամեծի՝ քաջ հռետորի և անյաղթ փիլիսոփայի՝ աշակերտի Յովհաննու Որոտնեցւոյ՝ արարեալ բանս խրատականս՝ հոգեշահս և հան-ճարիմաստս ի մեկնութիւն և ի գովեստ փառաց տօնից տէրու-նականաց. Le même ouvrage que le № 2, f. 1—453. Le nombre des sermons est de 138. Belle écriture en lettres rondes minuscules.

A la fin, f. 443, il y a quatre mémentos. Dans le premier, le copiste Karapiet de Derdjan dit qu'il a écrit ce livre pour l'abbé Jean Rabounapiet (chef des Docteurs) en 870—1421 (10 ans après la mort de l'auteur) dans le couvent de Hermon en Siounikh; le second, écrit par Chmavun (Siméon), porte que le manuscrit a passé dans les mains de Daniel l'an 874—1425; le troisième, d'une autre écriture, dit que Daniel fils du prêtre Karapiet a acheté ce volume pour 100 dangas dans l'île de Sévan l'an 910—1461; le quatrième enfin, même date, nous apprend que le volume appartenait à un certain vardapiet dont le nom est effacé. A la fin de la table des matières, en lettres cryptographiques, alors en usage chez les Arméniens, se trouve le nom de

[illegible] = *խաչատուր* Khatchatour

et le cachet de Pétros.

f. 1, cachet en noir: *Քի ծռ Պետրոս վարդապետ, ռճծե.* — Serviteur du Christ, le vardapiet Pétros 1155—1706.

260.

№ 4. 24 X 17 c. 290 f. 21 l. deux colonnes.

Contient: *Աւետարան* — le Nouveau Testament (les quatre Évangiles seulement). Au commencement, huit feuilles d'enluminures médiocres, ensuite neuf feuilles de canons; les marges sont garnies d'arabesques.

f. 288—290, mémento: Cet Évangile a été copié par le scribe Johannès pour Arvan-agha et son fils Arghoushai sous le pontificat du Catholicos Sarguis (Sergius), pendant le règne de Jacoub-beg, l'an 931—1482. — Collection Suchtelen.

261.

№ 5. 20 X 5 c. 360 f. (la quantité des lignes à la page varie).

f. 1—13. Une colonne jusqu'au f. 13, puis deux jusqu'à la fin du volume. Reliure ancienne. Deux feuilles de garde en parchemin

portant les traces d'une écriture éthiopienne, presque entièrement effacée.

a. f. 1—12. Յակոբ վարդապետ Ղրիմեցի, աշակերտ Գէորգայ Երզնկացւոյ, ի խնդրոյ Թումա վարդապետի Մեծոփեցւոյ, Յաղագս ազգականութեանց բաժանման։ Le vardapiet Jacob (Jacques) de Crimée, disciple de Georges d'Ezenka (de la fin du XIV siècle), a écrit, à la prière de Thouma de Medzophe, le Traité sur les degrés de parenté. La fin manque. Voy. № 258, f. 453—462.

b. f. 13—181. Վասն Դ գրոց և վասն Դ կենդանեաց, աւետարանչաց և վասն խորանաց և զանազան գունոցն են. Commentaires sur les quatre Évangiles par St. Jean Chrysostome et autres. Ancienne traduction arménienne. Copié par Jean de Khizan, en 1081—1632 à Jérusalem. L'ouvrage a été imprimé à Constantinople en 1768, in 4°.

c. f. 181—360. Մեկնութիւն խորանաց աւետարանին — Commentaire de l'Évangile des Tabernacles de St. Matthieu; traduction classique du V siècle, copié par le même copiste en 1082—1633. Publié, dit-on, en 1825.

f. 13, 25, 181, 190, 360, cachet en noir: Le serviteur du Christ, Pétros vardapiet, 1155—1706. Il paraît que ce Pétros était un amateur de manuscrits et en possédait une jolie collection.

f. 190, figure coloriée d'un saint.

f. 298, cachet en noir: Յի Քի ծառ Բարդուղիմէոս վարդապետ Վանեցի — Serviteur de J.-C., le vardapiet Bardoughiméos, vardapiet de Van. Date illisible. La reliure est plus ancienne que le manuscrit.

262.

№ 8. 18 X 13 c. 283 f. 32 l.; les f. 1—126 et 140—283 à une colonne, le reste à deux.

Ce volume contient une collection de Traités philosophiques de différents auteurs.

a. f. 1—35. Դաւթի փիլիսոփայի Ներգինացւոյ յառաջաբանութիւն սահմանաց իմաստասիրութեան — Traité des définitions philosophiques par David de Nerguin, du V siècle. L'auteur est très connu; l'ouvrage a été imprimé à Venise en 1833.

b. f. 45—122. *Լուսամեծին Յովհաննու Որոտնեցւոյ, Հայոց փիլիսոփայի և վարժապետի, հաւաքումն համառօտ վերլուծութեան ստորոգութեան Արիստոտէլի* — Explication des Catégories d'Aristote et du livre περὶ Ἑρμηνείας, par Jean d'Orotn, du XIV siècle.

c. f. 126—162. *Եսայի վարդապետի համառօտ վերլուծութիւնք Դիոնեսիոսի* — Courte explication de Denys l'Aréopagite par le vardapiet Esaï, du XIV siècle.

f. 139 v°. „Copié par Stephanos".

d. f. 162—257. *Լուսամեծին Յովհաննու Որոտնեցւոյ Հայոց փիլիսոփայի և վարժապետի՝ լուծմունք պարապմանց գրոց արարեալ՚ի խնդրոյ աշակերտաց իւրոց։ Հաւաքեալ երկասիրութեամբ Գրիգորի վարդապետի աշակերտի նորա* — Explications du livre des Commentaires données à la prière de ses disciples par Jean d'Orotn ci-dessus nommé. Cf. Neumann, Versuch einer Geschichte der armen. Litterat., Leipzig 1836, p. 214—215.

e. f. 257—283. *Գրիգորի Նիւսացւոյ Ե̃ գրոց լուծումն (դժուարիմաց բանից) դժուարաբանից արարեալ ՚ի Յակոբայ վարդապետէ Կրակացւոյ* — Explications des difficultés du V° livre de Grégoire de Nysse, par le vardapiet Jacob de Cracovie.

Tout le manuscrit est écrit de la même main en caractères carrés, beaux et corrects; copié par Stephanos le 10 juin de l'an 913—1464 sur un exemplaire rédigé par le disciple de Jean d'Orotn en 840—1391.

Les feuillets de garde, dont deux au commencement et deux à la fin, offrent des spécimens de la plus ancienne écriture arménienne, en lettres capitales d'un style particulier, assez difficile à déchiffrer. Ces spécimens sont précieux pour la paléographie arménienne. Le fragment contient l'hymne à la Sainte Vierge dont nous donnons ici le commencement: *Ուրախ լեր Մարիամ նախանկար ծննդեանդ, զի ծնար զյառաջ քան զարև զանունն զլոյսն առաջին զյարատեւն զՔրիստոս ըստ կերպարանին առաջին մարդոյն* etc.

Au commencement et à la f. 44, cachet frappé en noir:

Au centre: *յի̃ քի̃ ծառայ* — Le serviteur de J.-C.; autour: *Յակոբ երէց Կեսարացի, Թ. ռձե* — Prêtre Jacob de Césarée, 1085—1636.

263.

№ 9. 18 X 12 c. 290 f. 18 l.

Manuscrit sans date, mais probablement du XV siècle.

Սրբոյն Բարսղի եպիսկոպոսի Կեսարու Կապադովկեցւոյ մեկնութի̃ վեցօրեայ արարչութեան.— Explicati de l'Oeuvre de six Jours (Hexaëmeron) par St. Basile, évêque de Césarée en Cappadoce. Traduction Classique. Cf. Quadro delle opere anticamente tradotte in armeno, 1825, p. 18—19. La fin manque. Écrit en lettres rondes. Sur la première et dernière feuille, un cachet en noir: Serviteur du Christ, Pétros vardapiet.

Les huits feuillets de garde en parchemin offrent de curieux spécimens de la plus ancienne écriture arménienne, en usage avant le neuvième siècle, en lettres capitales; fragment de l'Évangile: *Իսկ եթէ մատամբ Աստուծոյ հանեմ զդեւս, ապա հասեալ է ՚ի վերայ ձեր արքայութիւն Աստուծոյ*—Si je chasse les démons par le doigt de Dieu, c'est donc que le royaume de Dieu est venu sur vous.

MANUSCRIT GÉORGIEN.

264.

№ 1. 30 X 21½ c. 5 + 424 + 23 pages. 35 lignes.

Contient:

1) La description des moeurs et coutumes des Géorgiens.

2) L'histoire de Géorgie jusqu'à la division du pays (1649 de J.-C.) en 3 royaumes (Kartalie, Kakhétie, Imérétie) et 5 principautés (Sâtabago, Gourie, Mingrélie, Svanétie, Abkhazie).

3) L'exposé des causes qui amenèrent ce partage.

4) La géographie et l'histoire de la Kartalie (1469—1745);

5) de la Kakhétie (687—1744);

6) de l'Imérétie (686—1744);

7) de la province d'Akhaltzikh et de Samtzkhé-Sâtabago (508—1744);

8) de l'Ossétie et des autres contrées du Caucase, et
9) un Appendice qui comprend:
   a) une table chronologique depuis la mort de la reine Thamar (1201) jusqu'en 1755;
   b) une table synoptique des monarques et katholikos de Géorgie, et des souverains d'Europe et d'Asie à partir du premier monarque de Géorgie, Pharnabaze (237 av. J.-C.), jusqu'en 1745 de J.-C.;
   c) une liste des villages et hameaux de la Kartalie et de la Kakhétie.

Au commencement du ms., 4 notices:

La 1° a trait à l'épître pastorale du katholikos de Constantinople Kalénikos.

La 2° est consacrée au récit de l'incendie de l'église du St. Sépulcre le mercredi 30 sept. 1808 à 9 h. du soir. La chapelle du St. Sépulcre fut seule épargnée par les flammes.

La 3° résume, en deux quatrains, la succession au trône de Géorgie des 4 dynasties: celle des Pharnavazides, celle des Archakounides, celle des Khosroïdes et celle des Bagratides.

La 4° donne l'inscription funéraire de la reine Thamar. A propos du passage où il est dit qu'elle transporta dans les rivières d'Imérétie les espèces de poissons vivant dans celles d'Amérétie, une glose ajoute que l'on prit des esturgeons à Salian et qu'on les lâcha dans le Rion, qui depuis lors en nourrit une masse.

Un autre exemplaire de ce ms. a été publié par fractions: l'histoire moderne de Géorgie après 1469 par le prof. émérite D. Tchoubinoff (Pbg., 1851); l'histoire ancienne de Géorgie par D. Bakradzé (Tiflis, 1885); la géographie de la Géorgie, avec une traduction française, par l'académicien Brosset (Pbg. 1842). Notre ms. est identique à ceux de l'Académie des Sciences et du prof. D. Tchoubinoff. — Écriture nette; très bien conservé.

MANUSCRIT GREC.

265.

№ 1. $13^1/_2 \times 6^1/_4$ c. — 4 feuillets non paginés + 120 écrits + 25 blancs non numérotés, 21 lignes par page.

Lectionnaire avec Notation Musicale.

Deux ouvrages distincts:

1) 1ª—47ᵇ. Les éléments du chant et de la notation musicale d'après le système en usage dans l'église de Constantinople, qui diffère quelque peu de celui qui a été en honneur dans l'église de Russie; puis une série de cantiques et de litanies, avec les paroles subordonnées à la musique. Voici le relevé des matières:

1ª—6ª. La théorie: Ἀρχὴ σὺν θεῷ ἁγίῳ τῶν σημαδίων τῆς ψαλτικῆς τέχνης τῶν τε ἀνιόντων καὶ κατιόντων φονῶν etc., coïncide évidemment avec l'exposé du ms. d'Offenbach, cité par Fabricius dans sa Bibliotheca Graeca (éd. Harles, t. III, Hambourg 1793, p. 655). Voici le commencement: Ἀρχὴ μέση τέλος καὶ σύστημα πάντων τῶν σημαδίων τὸ ἴσον ἐστί. χωρὶς γὰρ τούτου οὐ κατορθοῦται φωνή. λέγεται δὲ ἄφωνος οὐχ ὅτι φωνὴν οὐκ ἔχει, φωνεῖται μὲν, οὐ μετρεῖται δέ. διὰ πάσης γὰρ τῆς ἰσότητος ψάλλεται τὸ ἴσον etc. La nomenclature des tons est complète; il est aussi parlé des σώματα et des πνεύματα (cf. Aristide Quintilien Περὶ Μουσικῆς, l. III, ch. XI, éd. Jahn p. 79); d'anciennes théories sont citées pour mémoire (λέγεται δὲ καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς, καὶ ὁ θεματισμὸς φθορά, 3ª). Une invocation à la Vierge et un stichaire sont ajoutés en guise d'épilogue et d'exemple.

6ᵇ—8ᵇ. Ἀρχὴ σὺν θεῷ ἁγίῳ τῶν κατήχων ἠχημάτων.

9ª—34ª. Ἀρχὴ σὺν θεῷ ἁγίῳ τῶν συλλειτουργικῶν τῆς θείας καὶ ἱερᾶς λειτουργίας τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

Suite de cantiques destinés à être incorporés dans la liturgie de St. Chrysostome (συλλειτουργικῶν). Le premier morceau, dont les paroles se répètent dans les deux suivants (Ἀμήν, ἅγιος ὁ θεός, ἅγιος ἴσχυρος, ἅγιος ἀθάνατυς, ἐλέησον ἡμᾶς; Ἀμήν est remplacé ensuite

par Δύναμις), se retrouve sans la formule finale, qui en est séparée, dans la liturgie d'Alexandrie d'après le rouleau de Messine (Swainson, The Greek Liturgies, p. 49). Il y a là plusieurs *alléluia* (ποίημα) de différents auteurs ecclésiastiques: Μανουὴλ τοῦ Χρυσάφι[1]), Ἀνθίμου Ἱερομοναχοῦ, Ἰωάννου τοῦ Γλυκέως[2]), sur lesquels v. Fabricius, Bibl. Gr., III, p. 653 et 655; Θεοδούλου μοναχοῦ, que j'estime être le copiste du lectionnaire grec avec notation musicale qui porte la date de 1133 ap. J.-C. et, après avoir appartenu à Mazarin, a été incorporé à la Bibl. Nat. (Omont, Inv. Somm. des Man. du Fonds Grec, I, 27, № 243); Δαυίδου(?) μοναχοῦ τοῦ Ῥαιδεστινοῦ, qui, s'il ne fait qu'un avec le philosophe du même nom originaire de Thessalonique (Bibl. Gr., XI, 604), florissait vers l'an 1348; Δημητρίου τοῦ Ῥεδεστινοῦ, du même couvent, qui doit sans doute n'être nul autre que Démétrius de Thessalonique (ib., XI, 398—399) du même siècle; Δουκα τοῦ Συροπούλου et Ξεν´ τοῦ Κωρω´, sur lesquels je n'ai rien pu apprendre, à moins que sous l'abréviation ne se cache le nom de Ξεναιας, auquel cas il s'agirait du personnage nommé par Assemani, Bibl. Or., II, p. 46; enfin Ἰωάννου τοῦ Λασκαρέως, le fameux érudit du XVI[e] s.

34[b]—47[b]. Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἁγίῳ τῆς θείας καὶ ἱερᾶς λειτουργίας τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ μεγάλου. Fragments chantés par le choeur durant la messe et pendant l'office des présanctifiés, qui s'accordent sensiblement avec la rédaction de la liturgie de St. Basile telle qu'elle s'était établie au XVIe s. d'après Swainson: on retrouve successivement le ἅγιος de la p. 159, le 1er répons du choeur de la p. 161, le ἐπὶ σοὶ χαίρει du missel publié à Rome (p. 162—163) et enfin le κατευθυνθήτω (av. επαρσεις au l. de ἔπαρσις) de la p. 179; puis la prière composée pour le jeudi saint (le mot πέμπτης a été sauté dans le ms.) et celle du samedi saint, p. 163; le tout se termine par des cantiques d'allégresse à Pâque. Ces prières sont entrecoupées par des *alléluia* de Ἰωάσαφ τοῦ νέου Κουκουζέλη du mont Athos, sur lequel v. Bibl. Gr., III, 654, et qu'il ne faut pas confondre avec Jean Cucuzeles (ib., p. 653), comme

---

1) Orthographe vulgaire.

2) Jean le Doux fut patriarche de Constantinople de 1816 à 1820, Bibl. Gr., XI, 520.

cela est déjà arrivé (Bibl. Gr., XI, 599); Ἰωάννου τοῦ Λαμπαδαρίου, dont le surnom a donné lieu à une savante note de Harles (III, 655); et Νικηφόρου τοῦ Ἠθικοῦ, qui me semble se confondre avec Nicéphore Grégoras, le vigoureux adversaire des Palamites († 1359), dont il est resté des prières (Bibl. Gr., VII, 635) et qui s'occupait du plain-chant (ib., III, 654).

2) 49ª—120ª [1]). C'est un livre du même genre que le premier, à cette différence près qu'on en a naturellement retranché l'introduction théorique qui eût fait double emploi. Fabricius (III, 655) nous apprend que la Bibliothèque des Jésuites à Louvain en possédait un exemplaire complet. Le titre est à peu près le même que dans notre ms., où il est conçu en ces termes:

Ἀρχὴ σὺν θεῷ ἁγίῳ τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ ποιηθέντος παρὰ ποιητῶν διαφόρων ψάλλε δὲ εἰς etc. Ce n'est au fond que l'en-tête d'une partie du livre (49ª—57ª) [2]).

Plus loin vient: Πολυέλεος λεγόμενος Κουκουμ. ψαλλόμενος ἐν ταῖς πισίμοις ἑωρταῖς ἐν αἷς etc. C'est à ce recueil que Harles fait allusion lorsqu'il dit, Bibl. Gr., III, 655: Psalmodia, qua urbs Thessalonicensis et ecclesiae catholicae magnae utuntur, composita a Domestico magistro Cucuma. On pourrait, à en juger d'après le sous-titre du livre dans l'exemplaire de Louvain: καὶ ἄρχεται ὁ Δομέστικος τοῦ δεξιοῦ χοροῦ, mettre sur le compte de Cucuma la rédaction de la partie théorique qui a été analysée plus haut. Les matines, qui commencent au f. 102ª, forment une 3ᵉ subdivision indépendante à côté des vêpres et des vigiles.

Le deuxième livre ne renferme, en dehors de Cucuma, qu'un seul nom propre, celui de Ξεν..ου τοῦ Κορώνη (69ᵇ).

Pour de plus amples détails sur ce genre d'ouvrages, fort bien représenté à Vienne et à l'Escurial, v. Forkel, Allgemeine Litteratur der Musik, Leipzig 1792.

Notre ms. n'est ni aussi riche ni aussi soigné que celui de Paris; il n'offre en fait de peintures qu'un dragon (au f. 69ᵇ), qui a été replié sur le recto du feuillet 69 lors de la reliure. Le premier

---

1) Le feuillet 48, resté blanc, sépare les deux ouvrages.
2) Le f. 58 est resté également blanc.

livre a été écrit d'une main plus ferme par un copiste plus soucieux de son art que le deuxième; un autre point de divergence, c'est que le carmin joue un rôle prédominant dans celui-là, tandis que celui-ci se contente d'ocre pâle qu'il marie au vert. Les frontispices sont sobres chez l'un comme chez l'autre. L'orthographe est parfois vulgaire; les abréviations et les interlignes sont fréquents, surtout dans la 1e partie, où il y a plus de texte en dehors des morceaux chantés. Des 4 premiers feuillets [1]), ajoutés après coup, trois contiennent une espèce d'analyse du manuscrit, qui dépare le volume plutôt qu'elle ne l'orne: l'auteur de cette notice succincte ne possédait pas son sujet et a fait fausse route. Sur le 1er de ces feuillets est l'apostille de l'Institut qui reçut le manuscrit à la mort du Comte de Suchtelen, dont les armes sont apposées sur le plat intérieur de la reliure (assez ordinaire, en maroquin, avec fermoirs en cuivre sans valeur, qui ont été arrachés d'un côté). Au dos, sur une étiquette en papier: Liber liturgicus — Graece.

---

1) Le papier, d'un grain moins solide que celui du reste du volume, a pour filigrane une sorte de vase avec les initiales A L. Les autres marques sont relativement nombreuses; à part un trèfle à 4 feuilles, il est assez malaisé d'en dresser l'inventaire.

مركز الخدمات والابحاث الثقافية

صندوق البريد ٥٠٨٣/١٤

بيروت – لبنان

(٨١/١٨)

سلسلة فهارس المكتبات الخطية النادرة

فهرس المخطوطات العربية

في معهد اللغات الشرقية

امستردام ـ هولندا

الجزء السادس

امستردام ١٩٧١

COLLECTIONS SCIENTIFIQUES

DE

L'INSTITUT DES LANGUES ORIENTALES

DU

MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES.

PUBLIÉES PAR ORDRE ET AUX FRAIS DU DÉPARTEMENT ASIATIQUE.

VI.

AMSTERDAM/CELIBUS N.V.
1971

ד1

LES MANUSCRITS ARABES

(NON COMPRIS DANS LE № 1),

KARCHOUNIS, GRECS, COPTES, ÉTHIOPIENS, ARMÉNIENS, GÉORGIENS ET BÂBYS

DE

L'INSTITUT DES LANGUES ORIENTALES

DÉCRITS

PAR

MM. D. GÜNZBURG, V. ROSEN, B. DORN, K. PATKANOF, J. TCHOUBINOF.

AMSTERDAM/CELIBUS N.V.
1971

ISBN 90 6118 010 4 (Vols. 1-8)

ISBN 90 6118 015 5

SAINT-PÉTERSBOURG.

Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences.

(Vass.-Ostr., 9e ligne, № 12.)

1891.

TABLE.

PRÉFACE.

Plusieurs personnes ont travaillé à ce fascicule:

Mr le Baron V. Rosen a étudié les manuscrits bâbys qu'il connaît si bien; Mr J. Tchoubinof, interprète au Département Asiatique, s'est chargé du géorgien, sa langue maternelle; le regretté professeur feu Mr Patkanof a pris sur lui de classer les ouvrages arméniens; la description des cinq manuscrits éthiopiens de l'Institut est dûe à la plume de feu Mr Dorn; le reste a fait l'objet des investigations du Baron David Günzburg. Je veux nommer encore une personne, dont les contributions ont été très utiles: Mr le lieutenant Toumanski, auditeur des cours de l'Institut Oriental, a fourni une partie des matériaux bâbys. Je me plais à reconnaître le zèle désintéressé de ces Messieurs; aussi, bien que le livre, fruit de leurs travaux, parle pour eux et qu'il soit sûr de trouver auprès des lettrés de la Russie et de l'Étranger l'accueil qu'il mérite, ou plutôt justement à cause de cela, je suis heureux d'insister sur la dette de reconnaissance que l'Institut a contractée vis-à-vis d'eux.

M. Gamazof.

AVANT-PROPOS.

Au moment de livrer au public un travail qui m'a coûté plusieurs années de soins et de recherches, je suis pris d'une émotion bien légitime, car j'y ai trop pensé pour ne pas en apercevoir tous les défauts. On sera sans doute frappé de l'importance accordée à certains ouvrages secondaires, on blâmera l'inconséquence qui se fait jour dans les transcriptions et les abréviations, on s'étonnera de ce que les renseignements sont pour la plupart incomplets et surtout de ce que la liste des errata occupe tant de place. Je ne veux pas atténuer les imperfections de la partie de ce livre dont je suis responsable; cependant quelques mots pourront me servir d'excuse, sinon me justifier.

Tiraillé en tout sens par des devoirs aussi impérieux que pénibles, je n'ai pu consacrer au Catalogue qu'une partie de mon temps, ce qui est certainement un désavantage. L'impression a duré plus de deux ans par suite de raisons indépendantes de ma volonté et intimement liées à l'organisation de la typographie de l'Académie des Sciences, ce qui a empêché de mettre au point l'ouvrage en bloc, cause inévitable d'incohérences.

Quant à la description minutieuse et détaillée des manuscrits, je m'y suis décidé, parce que je n'avais pas à fournir une longue carrière, la collection de l'Institut étant déjà presque entièrement connue grâce aux volumes signés du nom respecté du Baron Rosen, mon maître et ami. J'ai pensé qu'il y a toujours à glaner dans un livre, quelque insignifiant qu'il soit, principalement s'il reflète un état de civilisation différent du nôtre. J'ai respecté l'orthographe des manuscrits, estimant que la réformer, c'est les déformer; un commençant

y pourrait gagner, un savant ne ferait qu'y perdre. En un mot, j'ai voulu que ma description tînt lieu autant que possible de l'original afin d'éviter à ceux qui la liraient des recherches fastidieuses et souvent inutiles.

Les livres ayant été remaniés au cours de l'impression, il en est résulté que certains manuscrits sont actuellement placés d'une façon un peu différente que cela n'est marqué dans le corps de l'ouvrage. Je crois faire une chose utile en indiquant ici les nouvelles cotes; j'en profite pour assigner aux ouvrages qui n'avaient pas jusqu'ici été incorporés dans la Bibliothèque, les numéros d'ordre sous lesquels ils sont désignés à présent:

le	№	230	du	catalogue	est	à	chercher	Arm.	I	Pl.	6,	№	1
„	„	231	„	„	„	„	„	„	II	„	4,	„	44
„	„	232	„	„	„	„	„	„	I	„	6,	„	22
„	„	233	„	„	„	„	„	„	II	„	3,	„	40
„	„	234	„	„	„	„	„	„	I	„	5,	„	23
„	„	235	„	„	„	„	„	„	I	„	5,	„	1
„	„	236	„	„	„	„	„	„	II	„	7,	„	55
„	„	237	„	„	„	„	„	„	II	„	3,	„	20
„	„	238	„	„	„	„	„	„	III	„	7,	„	5
„	„	239	„	„	„	„	„	„	III	„	7,	„	6
„	„	240	„	„	„	„	„	„	I	„	8,	„	1
„	„	241	„	„	„	„	„	„	III	„	3,	„	1
„	„	242	„	„	„	„	„	„	I	„	7,	„	35
„	„	243	„	„	„	„	„	„	I	„	7,	„	36
„	„	244	„	„	„	„	„	„	II	„	5,	„	48
„	„	245	„	„	„	„	„	„	II	„	5,	„	45
„	„	246	„	„	„	„	„	„	II	„	5,	„	47
„	„	247	„	„	„	„	„	„	II	„	5,	„	46
„	„	248	„	„	„	„	„	„	II	„	5,	„	50
„	„	249	„	„	„	„	„	„	II	„	5,	„	49
„	„	250	„	„	„	„	„	„	II	„	5,	„	51
„	„	251	„	„	„	„	„	„	II	„	5,	„	52

Il faut encore que j'ajoute que les lumières de Mr O. de Lemm, bibliothécaire du Musée Asiatique, m'ont seules permis de mener à bonne fin la description des manuscrits coptes. Je n'ai pas à apprendre aux savants que l'amabilité avec laquelle il m'a permis de mettre à contribution sa grande compétence, n'a eu d'égale que l'importance du service que je réclamais de lui.

Quelque jugement qu'on porte sur mon travail, je ne puis m'empêcher de me réjouir à l'idée qu'il sert de cadre à celui du Baron Rosen, et c'est avec un sentiment de fierté, mêlé, il est vrai, d'amertume, que je le regarde comme une faible contribution à l'oeuvre magistrale de celui qui a été Stanislas Guyard, à ces Fragments Relatifs à la Secte des Ismaélis qui sont

كتاب قد حوى درر المعانى * وبحر فوائد للمقتنيه
فلا تعجب لهاتيك المبانى * فانّ البحر كلّ درّ فيه

St. Pétersbourg, ce 7/19 octobre 1891.

David Günzburg.

ADDITIONS ET RECTIFICATIONS.

P. 4, note *f* à effacer, car الاكمه signifie *l'aveugle.*

P. 5, note *c* à effacer. ليس وراء عبّادان قرية est une locution proverbiale. Voir Freytag, Proverbia Ar., II, p. 569, № 533.

P. 9, l. 3 de la fin. — Il est assez curieux de rapprocher des termes de l'opuscule arabe ce passage significatif de la Doctrine des Apôtres (Διδαχὴ τῶν ἀποστόλων): περὶ δὲ τῆς βρώσεως ὃ δύνασαι βάστασον; v. Texte u. Unters. z. Gesch. d. Altchr. Lit. II 1, p. 21 texte et note, ainsi que Die Apostellehre de Harnack, Leipzig 1886, p. 19.

P. 10, note 5 à effacer.

P. 15, l. 14—15. — Il y a pourtant quelques négligences; p. ex. تخبرني dans la Sourate X au lieu de تخربني; la Sourate XI commence dans le ms. original par يا بني ادم; la leçon réelle est, Sour. XII, احرار comme G. l'avait reconnu, et non احراز; le texte du Musée Asiatique (Sour. XVIII) donne correctement, من النار et non من الناس. D'autres mauvaises leçons, comme تعا au l. de تعم (Sour. I), يشهدون (Sour. II), استاركم (Sour. XIII), ولو ولد عالم اوالد (Sour. XVII) etc. se retrouvent effectivement dans l'original.

P. 43, l. 20. Effacez les mots: contemporain de Hadji Khalfa.

P. 49, l. 13. Sur l'علم الخلاف dans un sens plus restreint v. Goldziher, die Ẓâhiriten, p. 39—40.

P. 56, l. 19. [الـ]عمل. Lisez: [الـ]صنف.

P. 57. A la liste des en-Nesefî il n'est que juste d'ajouter le nom du célèbre ʿAbd ol-Mûmin b. Ṭofeil et-Temîmî en-Nesefî † 346,

qui professa la doctrine exotérique (cf. Goldziher, die Ẓâhiriten, p. 110).

P. 67, note 1. Il suffit de jeter un coup d'oeil sur la Bibliotheca Graeca de Fabricius, t. VII (éd. 1801), p. 452, pour comprendre combien il est difficile de se débrouiller dans les nombreux Dorothée de l'Ég!'se Orientale. Le doute n'est toutefois pas permis dans le cas qui nous occupe, car il est évident que notre anonyme avait en vue un écrivain sacré ayant traité spécialement des passions, — nous avons nommé l'auteur des fameuses Διδασκαλίαι διάφοροι πρὸς ἑαυτοῦ μαθητάς, dont il est parlé dans la Bibl. Graeca de Fabr., t. XI (éd. 1808), p. 104—108. Leur sujet se rapproche des matières qui font l'objet du ms. que nous décrivons; mais il y est exposé avec un appareil scientifique plus considérable. St. Dorothée s'adresse spécialement aux moines et aux ascètes; il n'en vante pas moins le chemin du milieu[1]) au § 3 de la doctrine X de ses Διδασκάλίαι:

Αἱ γὰρ ἀρεταὶ μέται εἰσιν, ἡ βασιλικὴ ὁδός ἐστι, περὶ ἧς εἶπεν ὁ ἅγιος γέρων ἐκεῖνος· ὁδῷ βασιλικῇ πορεύεσθε, καὶ τὰ μίλια μετρεῖτε. Μέσοι οὖν, ὡς εἶπον, αἱ ἀρεταί, ὑπερβολῶν καὶ ἐλλείψεων. Διὰ τοῦτο γέγραπται· μὴ ἐκκλίνης εἰς τὰ δεξιά, μηδὲ εἰς τὰ ἀριστερά, ἀλλὰ ὁδῷ βασιλικῇ πορεύε.

Ce passage est bien celui auquel se réfère l'auteur du Livre du Paradis au commencement de son dixième chapitre.

Les „Doctrines“ ont certainement été rédigées avant le VIIe s.; mais c'est remonter un peu haut que de prendre l'année 560 comme terminus a quo pour un ouvrage dérivant de celui-là. Il vaudra donc mieux fixer simplement aux abords de l'an 600 l'époque à laquelle a été composé le Livre du Paradis.

P. 69, dernière ligne. Il est probable que le monastère de St. Saba a vu éclore la traduction arabe et même l'original grec. A consulter sur l'activité littéraire et les tendances théologiques de cette intéressante congrégation, la Notice sur le livre de Barlaam et de Iosaphat publiée par M. Zotenberg en 1886, p. 89; cf. ZDMG I, p. 148, et VIII, p. 587.

---

1) Galland, Bibl. vett. patr., Venise 1778, t. XII, p. 419.

P. 77, 3ᵉ l. de la fin. Le Musée Asiatique de St. Pétersbourg possède deux manuscrits arabes des Évangiles (cotes 387 et 388; Nᵒˢ 3 et 4 du Cat. Rosen) dont la rédaction ne diffère pas sensiblement du texte de Lagarde et par conséquent, du nôtre. Le № 387, qui est le plus intéressant, oscille justement, entre les deux, tout en se rapprochant davantage du manuscrit karchouni de l'Institut.

P. 77, note 2. A effacer la phrase qui commence par ces mots: „Comme particularité" etc.

P. 95, note 4. Le bel ouvrage que MM. Karl Humann et Otto Puchstein ont publié cette année à Berlin sous le titre de Reisen in Kleinasien und Nordsyrien (avec la relation d'une excursion entreprise du côté de Khores par M. Luschan) fournit des renseignements tout nouveaux sur *Gerger*, la patrie des rois de Commagène, qu'aucun archéologue n'avait visité depuis 1839.

P. 102—103. La description du Missel Melkite était déjà imprimée quand j'ai pu me procurer l'ouvrage remarquable de Mʳ Swainson sur le texte grec des liturgies de l'Église Orientale („The Greek Liturgies chiefly from original authorities", Londres 1884). Une comparaison minutieuse des leçons offertes par le manuscrit de l'Institut avec celles que Mʳ Swainson a consignées dans son travail donne, en résumé, les conclusions suivantes pour la liturgie de St. Jean Chrysostome:

Notre manuscrit abonde en indications qui sont tantôt différentes de celles fournies par les sources de Mʳ Swainson et tantôt plus explicites, tantôt aussi elles y font totalement défaut. Il est, pour ainsi dire, à cheval sur la rédaction dite du XIᵉ s., et celle du XVIᵉ s.: identique à la 1ᵉ jusqu'à la p. 113 des *Greek Liturgies*, il s'accorde avec la 2ᵉ à partir du bas de cette page jusqu'à la p. 117 pour retourner à la 1ᵉ (la prière de la p. 117 — fin p. 123) et reprendre, à la p. 122, avec la deuxième; p. 128—130, identité avec la rédaction du XIᵉ s.; p. 130 (2ᵉ col.) jusqu'à la fin — avec celle du XVIᵉ, sauf pour la p. 135, où l'on voit réapparaître l'autre. Les prières sont tantôt en grec avec la traduction arabe en regard, tantôt simplement en arabe. — La liturgie de St. Basile suit de plus près la rédaction du XVIᵉ s. — La قداس البروجيا سانا est aussi

généralement d'accord avec la *Liturgy of the Presanctified* sous cette même forme, bien qu'elle conserve parfois l'aspect du ms. du XIe s.

P. 107, l. 22. Au l. de διπτυχή lisez (τὰ) δίπτυχα. Le ms. de l'Institut s'y écarte des *Greek Liturgies* en nommant les sièges métropolitains, qui sont énumérés en commençant naturellement pa. Antioche.

P. 107, l. 24. Lisez ἐκτηνής au l. du russe эктенія.

P. 108—109. Les exclamations grecques ne sont parfois que des commencements de prières connues. Quant à ذكصا كانين, alias ذكصا وكانين, c'est Δόξα. Καὶ νῦν, mots qui désignent des formules consacrées.

P. 112, l. 5. Il faut cependant relever des leçons comme ἐξερετέως p. ἐξαιρετέως, τὰ ἐλέει p. τὰ ἐλέη, ἐνώσει p. ἐνωση etc.

P. 127, note 1. Le syriaque connaît la même expression sous la forme ܦܪ̈ܫܢܐ; je crois qu'il la tient également de l'hébreu פרשה. Il est probable que l'arabe l'a reçue par l'intermédiaire des idiomes araméens; mais la liberté dont il a fait preuve en habillant le mot à sa façon, tend à prouver que les juifs et les chrétiens de la Péninsule l'y ont transplantée de très bonne heure, avant même les traductions écrites.

P. 131, note 2 à effacer.

ERRATA.

	au lieu de:	lisez:
Page 2, n. 1, l. 7	D'autre	D'autres
3, l. 20	التجربد	التجريد
5, l. 20	vent	veut
7, l. 18	„yaller	„y aller
10, l. 24	convercle	couvercle
13, l. 14	مُغصيتي	مُعصيتي
13, l. 22	فضايخة	وفضايحة
13, l. 25	فاخذر	فاحذر
15, l. 2	qui une	qu'une
15, l. 3	صحيقة	صحيفة
15, l. 12	des	du
15, l. 20	suivant	précèdent
15, l. 29	1840	1810
16, l. 20 (note *a*)	v	v
17, l. 2	المپّت	الميّت
17, l. 8 (n. *c*)	وبخرج	ويخرج
17, l. 14 (n. *f*)	Puis encore: نقصانه	نقصانه. Puis encore:
18, l. 16 (n. *i*)	ولا	لا
18, l. 26 (n. *t*)	المناقفين	المنافقين
19, l. 2	بوم	يوم
19, l. 7	واعيلّا	واصيلّا
19, l. 10 (n. *c*)	الزنبيّن	الزنبيّين
19, l. 16	liré	lire

	au lieu de:	lisez:
Page 19, l. 18 (n. *m*)	انس	آنس
19, l. 19 (n. *m*)	عجرت	عجزت
19, l. 24 (n. *p*)	العلمين	العالمين
20, l. 11 (n. c)	ولدنانير	والدنانير
20, l. 18 (n. *s*)	المحصّة	المحّصة
20, l. 18 (n. *u*)	لناس	للناس
20, l. 21 (n. *aa*)	premiere	première
20, l. 22 (n. *dd*)	نحّيته	نجّيته
21, l. 11	peut	fait
21, l. 17 (n. *i*)	اليك	اليكم
22, l. 12 (n. *a*)	شهواته	شهواتها
22, l. 17	un lieu du	au lieu de
22, l. 19 (n. *g*)	طريك	طريق
22, l. 19 (n. *g*)	باللعلم	بالعلم
22, l. 23 (n. *n*)	عليه	عليها
23, l. 9 (n. *c*)	نابرزنى	نابزنى
23, l. 13 (n. *k*)	ننظروا	تنظروا
23, l. 16 (n. *n*)	لأغتينكم	لَأغنينكم
23, l. 17 (n. *p*)	لاغنيتم	لاغنينكم
23, l. 17 (n. *q*)	وآخزة	وآخرة
23, l. 19 (n. *r*)	عبادى	عبادتى
24, l. 18	correspondaut	correspondant
24, l. 21 (n. *i*)	من	يومًا من
24, l. 21 *Ajoutez la note suivante: k)*	G. omet ce mot.	
25, l. 15	فقلب	فقلت
25, l. 20 (n. *v*)	سواى	غيرى
25, l. 22 (n. *x*)	واذ	واذا
26, l. 13	remplacées	remplacés
26, l. 14 (n. *i*)	en	un
26, l. 20 (n. *v*)	اليك	عليك
26, l. 22 (n. *aa*)	A lieu	Au lieu
26. l. 23 (n. *aa*)	الحوع	الجوع

	au lieu de:	*lisez:*
Page 26, l. 23 (n. *aa*)	لشبع	الشبع
26, ult.	lien	lieu
28, note 11	Brunnow,	Brünnow,
28, l. 25 (n. 11)	كتلب	كتاب
29, l. 22 (n. *d*)	diréglée	déréglée
29, l. 21 (n. *d*)	اابوابها	بابوابها
30, l. 10	استغفر	استغفرْ
30, l. 11	ربكم	ربكمْ
30, l. 19	Remplacez la note *k*) par la note *l*) et *vice versa.*	
30, l. 23 (n. *s*)	تستغنر	تستغفر
31, l. 17 (n. *g*)	وىحى	وىحصى
31, l. 19 (n. *k*)	بتحلل	بتحلّل
31, l. 20 (n. *m*)	manquent	manque
32, l. 20 (n. *a*)	néaumoins	néanmoins
36, l. av. dern.	Hadhramont	Hadhramout
38, l. 21	enregistré	enrégistrée
39, note 2	12	10
40, l. 4	كتلب	كتاب
40, l. 6	البحصبى	اليحصبى
40, l. 8	شفاء	الشفا
42, l. 1	Perthes	Pertsch
42, l. 4	Boulogne	Bologna
43, l. 13	turc,	Turc,
43, l. 23	attribue	attribuée
43, l. 25	الغنارى	الغنارى
43, l. 30	ontre	outre
44, l. 11	الاصفهاتى	الاصفهانى
44, l. 12	لحكيم	الحكيم
44, l. 15	Landsberg	Landberg
44, l. 15	nomné	nommé
44, note 3, l. 1	affectiennent	affectionnent
45, dern. l.	التنويل	التاويل
46, l. 10	ق	فى
46, l. 12	الجتهد	المجتهد

	au lieu de:	lisez:
Page 47, l. 15	وتحصيل	وتحصيل
48, l. 1	اكلام	الكلام
48, l. 4 et 5 effacez les renvois aux notes 4 et 5		
48, l. 5	و نقتباح	و تنفباح
48, l. 7	نفسه	نفسه
48, l. 10	آثرت[2])	آثرت[4])
48, l. 12	ان[3])	ان[5])
49, note 1, l. 2	Perthes,	Pertsch,
50, l. 12	الخلاف	الخلاف
50, l. 20	والخلافه	والخلاف
50, l. 20	المقدّمة	المقدّمة
51, l. 2	شمس	شمس
51, l. 14	Jâqûṭ)	Jâqût)
51, l. 15	= 1291	= 1292
51, note 2, l. 2	l'Indian	l'India
52, l. 5	le šaféite	Šaféi
52, l. 7	فسيا	قسيا
52, l. 8	الاقشام	الاقسام
52, l. 14	مقدّمة البرهانية	المقدّمة البرهانيّة
52, l. 24	الجدا	الجدل
52, note 2, l. 1	out	ont
52, note 3, l. 2	donte;	doute;
53, l. 1	النلغاری	البلغاری
53, l. 2	مقردات	مفردات
53, l. 12	الابوار	الانوار
53, l. 15	oubli	l'oubli
53, l. 17	tont	tout
53, l. 17	conduits	conduit
54, l. 4	نعاً	نعآ
54, l. 23	اغيره	اميره
54, l. 24	استعره	استعيره
54, l. 26	نظره	نظيره
54, l. av. dern.	البغدار ی اولة	البغدادی اوله

	au lieu de:	*lisez:*
Page 55, l. 6	Khaffa,	Khalfa,
55, l. 11	المتوق	المتوفى
55, l. 14	وبحپوا	وبحثوا
55, l. 16	ذرح	شرح
55, l. 20	a admises	admises
55, ult.	اهما	لهما
57, l. 1	نوسنده	نويسنده
57, l. 2	باداجهان	بادا جهان
57, l. 19	Bodléimu;	Bodléienne;
57, l. 30	البيكفدى	البيكندى
58, l. 9	الفضابل	الفضايل
59, l. 18	فضتلة	فضيلة
60, l. 16	يبن	بين
60, l. 18	الاتسان	الانسان
61, l. 12	نى	فى
63, l. 6	التحتن	التحنّن
64 Changez les chiffres 2) 3) 4) 5) en 1) 2) 3) 4)		
65, l. 13	وغرضط	وغرضه
65 Dans les notes changez les chiffres 7) 3) 4) 5) en 3) 4) 5) 6).		
66, l. 4	بشرى(2	بشرى(3
66, l. 5	وَيسمّى(3	وَيسمّى(2
68, note 7	سبيا	سببا
70, l. 19	فية	فيه
71, l. 5	le	la
72, l. 6	tienent	tiennent
72, l. 10	24	23
72, l. 11	de ms.	du ms.
72, l. 28	إلى;	الى;
73, l. 25	الكانى	الكاين
73, l. 26	يجل	يحل
74, l. 22	vondrait	voudrait
77, l. 5	abrégent	abrègent

	au lieu de:	lisez:
Page 77, note 2, dern. l.	commencant	commençant
78, l. 14	l'araméeu:	l'araméen:
79 Changez les chiffres des notes 5) et 6) en 1) et 2).		
81, ult.	qu'incidement.	qu'incidemment.
88, note 1	R.,	R.
88, note 1	consiquent	conséquent
94, l. 13	ڧ	ف
94. La note 5 doit être mise à la p. 95 en remplacement de la note 1 de cette dernière page et *vice versa*.		
95, note 4, l. 7	Abulfeila	Aboulféda
98, l. 3	accotumé	accoutumé
98, l. 11	endroit	endroit,
98, l. 12	orientale,	orientale
98, l. 14	بعن	بعد
98, l. 22	يوحقا	يوحنا
98, l. 26	كفران	كفران
	والاقترآ	والافتراء
98, l. 26 / 99, l. 1, 2, 6 } à remplacer le ~ au-dessus de l'élif de l'article par le ~.		
100, l. 6 et 101, l. 3	ܡܨܚܐܐ	ܡܨܚܐܐ
100, l. 6	ܡܢܥܐ	ܡܒܥܐ
101, l. 3	ܗܒܥܐ	ܡܒܥܐ
101, note 1, l. 5	Ie	le
102, l. 4	guier	guider
103, l. 4, 8, 12, 13 à remplacer le ~ au-dessus de l'élif de l'article par le ~.		
103, l. 5	البرويَحيا سمَانا	البرويجبا سمَانا
103, l. 12	آلأسرال	آلأسرار
104, l. 14	Bodl.	Bodl. (Nicoll).
104, note 2, l. 2	hébren	hébreu
106, l. 3	chritiens	chrétiens
108, l. 13	لكبير	الكبير
109, l. 6	commence	commence

	au lieu de:	*lisez:*
Page 109, l. 21	آلأسرار	آلأسرار
109, l. 22	بقول	يقول
110, l. 1	آلله	آلله
110, l. 17	الغفاران	الغفران
111, l. 1	والآكرام	وآلاكرام
111, l. 4	آلخلاَ	آلخلاَ
111, l. 9	للنجز	للتجسّد
111, l. 17	du bien aimé	de feu le
111, l. 17–18	vieillard	prêtre
111, l. 24	du	de
111, l. ult.	la souffrance	l'incarnation
124, l. 27	essentiels,	essentiels
129, note 2, l. 7	en	du
131, l. 3	L'ériture	L'écriture
131, l. 12	le	la
133, note, l. 1	يبظل	يبطل
134, note 6	Hakum	Hakem
135, note 9, l. 21	Hakun	Hakem
135 Remplacez dans les notes 8), 9), 10) par 1) 2) 3).		
136, l. 22	البشّرية	البشريّة
148, l. 18	109ª	143ª
217, l. 4	part	part,
217, l. 8	pièces	pièces,
218, note 1, l. 3–4	II,984;cf.I,525, en Août 1868	II,984(cf.I,526) en août 1868,
218, note 1, l. 4	1862	1862,
	1864	1864,
l. 6	Andrinople	Andrinople,